

Серія «12-річна школа»
Заснована 2005 року

Усі уроки
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ
у 9 класі

С. А. Омельчук,
А. І. Ляшкевич

Харків
Видавнича група «Основа»
2009

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

О-57

Рекомендовано до друку вченою радою
Херсонського державного університету
(протокол № 10 від 1 червня 2009р.).

Автор:

Омельчук С. А., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної освіти Херсонського державного університету та кафедри теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, відмінник освіти України (уроки 1–5, 22, 29–50, 52–58, 61–62, 65–66);

Ляшкевич А. І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українського мовознавства Херсонського державного університету та кафедри теорії і методики дошкільного виховання і початкового навчання Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (уроки 6–21, 23–28, 51, 59–60, 63–64, 67–70).

Рецензенти:

Пентиллюк М. І., доктор педагогічних наук, професор кафедри українського мовознавства Херсонського державного університету, заслужений діяч науки і техніки України;

Горошкіна О. М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Луганського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка;

Кононенко О. Т., учитель української мови та літератури вищої категорії спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 307 з поглибленим вивченням природничих наук Деснянського району м. Києва, старший учитель.

Омельчук С. А.

О-57 Усі уроки української мови у 9 класі / С. А. Омельчук, А. І. Ляшкевич. — Х.: Вид. група «Основа», 2009. — 361, [7] с. (Серія «12-річна школа»)

ISBN 978-611-00-0247-9.

У посібнику вміщено 70 уроків української мови у 9 класі (54 уроки вивчення мовної теорії і 16 уроків розвитку комунікативних умінь), що відповідають чинній програмі для 12-річної школи.

Розробки уроків характеризуються поєднанням комунікативно-діяльнісного, соціокультурного принципів і принципу практичної спрямованості навчання, відповідають сучасним досягненням теорії і практики навчання української мови й розвитку мовлення. Дидактичний матеріал уроків дає змогу реалізувати ціннісний навчальний, розвивальний і виховний аспекти української мови як навчального предмета.

Для вчителів української мови й літератури загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій, студентів філологічних факультетів педагогічних університетів.

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

ISBN 978-611-00-0247-9

© С. А. Омельчук, А. І. Ляшкевич, 2009

© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2009

ПЕРЕДМОВА

Усі уроки української мови у 9 класі розроблено відповідно до чинної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова. 5–12 класи» (Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф; за ред. Л. В. Скуратівського).

Автори пропонованого посібника в основу розроблених уроків поклали основні чотири змістові лінії: мовленнєву, мовну, діяльнісну й соціокультурну. У зв'язку з цим дібрані методи, прийоми й засоби навчання української мови спрямовані, по-перше, на формування мовних і мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, збагачення мовлення лексико-фразеологічними, граматичними і стилістичними засобами; по-друге, на вдосконалення загальнопізнавальних, організаційних і творчих умінь, ціннісних орієнтацій тощо; по-третє, на формування національних і загальнолюдських культурних цінностей за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу.

Розроблені уроки, крім традиційних ефективних форм навчальної роботи (коментоване письмо, орфографічні, вибірккові, вибірково-розподільні, пояснювальні диктанти), характеризуються реалізацією сучасних освітніх технологій, а саме: проблемно-пошукової (проблемний діалог, робота з деформованим висловлюванням, дослідження-моделювання, конструювання, реконструювання, відновлення, творчі диктанти, навчальне редагування), проектної (творче спостереження з елементами аналізу, зіставлення, порівняння, ситуативні завдання), колективної та групової діяльності, диференціації й індивідуалізації навчання (робота в парах, мікро- і міні-групах, за варіантами), ігрових форм (мовознавчі вікторини, лінгвістичні ігри) тощо. Це сприяє розвитку розумових здібностей учнів, їхньої пізнавальної активності й самостійності, формуванню комунікативної компетенції.

Структура кожного уроку чітка, відповідає його типу, темі й меті. Автори пропонують застосовувати такі типи уроків, як уроки засвоєння нових знань (формування мовної компетенції), уроки формування практичних умінь і навичок, уроки узагальнення й систематизації вивченого, уроки повторення набутих знань, уроки оцінювання навчальних досягнень учнів, уроки розвитку комунікативних умінь (поступове ускладнення й поглиблення

мовленневознавчих понять і формування вмій в усіх видах мовленнєвої діяльності).

Уроки містять більшу кількість, ніж можна використати, дидактичного матеріалу, різноманітних пізнавальних завдань і вправ творчого характеру, що дає можливість учителеві вибрати ті, які відповідатимуть специфіці навчального закладу, рівню мовної підготовки дев'ятикласників та їхнім інтересам.

Окрім цього, особливістю змісту більшості уроків є системне використання у процесі опрацювання мовного матеріалу внутрішньо-предметних зв'язків (з лексикою і фразеологією, культурою мовлення і стилістикою, текстом тощо) та міжпредметних зв'язків (з літературою, історією, предметами природничо-математичного циклу). Тому в основу дидактичного матеріалу покладено висловлювання (текст), завдяки якому здійснюється вдосконалення практичних умій і навичок мовленнєво-комунікативної діяльності дев'ятикласників.

Навчально-методичний посібник включає 70 уроків української мови. Розподіл кількості годин на вивчення окремих розділів мовної й мовленнєвої змістових ліній обумовлений чинною програмою.

№ з/п	Розділи програми	Кількість уроків			
		Мовна змістова лінія		Мовленнєва змістова лінія	Усього
		Уроки вивчення мовної теорії, формування вмій і навичок	Уроки оцінювання навчальних досягнень		
1	Вступ	1	–	–	1
2	Повторення вивченого у 8 класі	3	–	1	4
3	Пряма і непряма мова	5	1	3	9
4	Складносурядне речення	6	1	1	8
5	Складнопідрядне речення	11	1	2	14
6	Безсполучникове складне речення	7	1	3	11
7	Складне речення з різними видами зв'язку	6	1	4	11
8	Складне синтаксичне ціле	6	1	1	8
9	Повторення наприкінці року	3	–	1	4
<i>Загальна кількість уроків</i>		48	6	16	70

*С. А. Омельчук,
кандидат педагогічних наук, доцент*

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 9 КЛАСІ

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
ВСТУП			
1		Розвиток української мови	
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ			
2		Просте неускладнене речення, розділові знаки в ньому	
3		Просте ускладнене речення, розділові знаки в ньому	
4		Основні пунктограми в простому реченні	
5		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 1.</i> Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю	
ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА			
6		Пряма мова. Інтонування речень з прямою мовою	
7		Розділові знаки в реченнях з прямою мовою	
8		Непряма мова як засіб передачі чужої мови. Заміна прямої мови непрямою	
9		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 2.</i> Усний вибіркового переказ тексту художнього стилю	
10		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 3.</i> Письмовий вибіркового переказ тексту художнього стилю (на основі кількох джерел)	
11		Цитата як спосіб передачі чужої мови	
12		Діалог. Розділові знаки в діалозі	
13		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 4.</i> Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації, обговорення самостійно обраної теми	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
14		<i>Контрольний диктант.</i> Контрольне читання мовчки тексту публіцистичного стилю	
СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ			
Складносурядне речення			
15		Складне речення і його ознаки. Складні речення без сполучників, з сурядним і підрядним зв'язком	
16		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 5.</i> Ділові папери. Заява. Автобіографія	
17		Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому	
18		Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення	
19		Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення	
20		Розділові знаки між частинами складносурядного речення.	
21		Синоніміка складносурядних речень з різними сполучниками, а також складносурядного речення і простих речень	
22		<i>Контрольна робота № 1</i> (контрольний тест)	
Складнопірядне речення			
23		Складнопірядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому	
24		Основні види складнопірядних речень. Розрізнення сполучників і сполучних слів	
25		Складнопірядні речення з підрядними означальними	
26		Складнопірядні речення з підрядними з'ясувальними	
27		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 6.</i> Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему	
28		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 7.</i> Письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
29		Основні типи складнопідрядних речень з підрядними обставинними. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії та ступеня і міри, з підрядними порівняльними	
30		Складнопідрядні речення з підрядними часу, умови, місця, мети, причини, наслідку, доступу (тренувальні вправи)	
31		Складнопідрядні речення з підрядними обставинними (тренувальні вправи)	
32		Розділові знаки в складнопідрядному реченні	
33		<i>Контрольна робота № 2</i> (контрольний тест)	
34		Складнопідрядне речення з кількома підрядними	
35		Розділові знаки в складнопідрядному реченні з кількома підрядними	
36		Складнопідрядне речення з кількома підрядними (тренувальні вправи)	
Безсполучникове складне речення			
37		Безсполучникове складне речення: смислові відношення між його частинами	
38		Особливості інтонації безсполучникових складних речень	
39		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 8.</i> Усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням	
40		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 9.</i> Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням	
41		Кома і крапка з комою між частинами безсполучникового складного речення	
42		Двокрапка в безсполучниковому складному реченні	
43		Тире в безсполучниковому складному реченні	
44		Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні (тренувальні вправи)	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
45		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 10.</i> Доповідь на морально-етичну і суспільну теми в публіцистичному стилі	
46		Синоніміка складних речень із сполучниками, без сполучників і простих речень	
47		<i>Контрольний диктант.</i> Контрольне аудіювання тексту публіцистичного стилю	
Складне речення з різними видами зв'язку			
48		Складні речення з різними видами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим)	
49		Складні речення з різними видами зв'язку (тренувальні вправи)	
50		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 11.</i> Усний стислий переказ тексту наукового стилю	
51		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 12.</i> Письмовий вибірковий переказ текстів наукового стилю (на основі кількох джерел)	
52		Розділові знаки у складних реченнях з різними видами зв'язку	
53		Розділові знаки у складних реченнях з різними видами зв'язку (тренувальні вправи)	
54		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 13.</i> Тези прочитаного (публіцистичної чи науково-пізнавальної статті)	
55		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 14.</i> Конспектування як різновид стислого переказу почутого	
56		Використання складних речень із різними видами зв'язку в текстах різних стилів	
57		Узагальнення й систематизація з розділу «Складне речення з різними видами зв'язку»	
58		<i>Контрольна робота № 3</i> (контрольний тест)	
Складне синтаксичне ціле			
59		Складне синтаксичне ціле, його основні ознаки	
60		Складне синтаксичне ціле і абзац	
61		Види міжфразового зв'язку в тексті	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
62		Засоби міжфразового зв'язку в тексті	
63		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 15.</i> Оповідання на самостійно обрану тему	
64		Актуальне членування у висловлюванні: відоме і нове	
65		Структурування складних синтаксичних цілих у висловлюваннях, що належать до різних типів мовлення	
66		<i>Контрольна робота № 4</i> (контрольний тест)	
ПОВТОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ РОКУ			
67		Слово як предмет вивчення. Основні орфограми	
68		<i>Урок розвитку комунікативних умінь № 16.</i> Письмовий твір у публіцистичному стилі на суспільну тему	
69		Мовні аспекти вивчення речення. Основні пунктограми	
70		Підбиття підсумків за рік	

ВСТУП

Урок № 1

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: розширити відомості дев'ятикласників про процес і результат розвитку української мови в ході історичного становлення українського суспільства та його культури; сформувати вміння визначати основні періоди розвитку мови, характеризувати особливості їх; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню ролі мови як найважливішого, найбагатшого і найміцнішого зв'язку поколінь.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності дев'ятикласників

Навчальне аудіювання

- ▶ Уважно прослухати висловлювання. У якому стилі воно оформлено? Довести це. Визначити тему й основну думку почутого.

Український народ спершу обслуговувала спільнослов'янська мова — старослов'янська, або церковнослов'янська (назва виникла у зв'язку з переважно виконуваними цією мовою функціями). Оригінальні твори, написані цією мовою, поділялися на три стилі: високий, середній і «низький». Високий був класичним церковнослов'янським, середній — церковнослов'янським з багатьма місцевими вкрапленнями, «низький» — русько-українським з церковнослов'янськими вкрапленнями. Проте непрохідної межі між цими стилями не було: так, окремі уривки з агіографічної літератури (високий стиль) майже повністю збігаються з відповідними уривками з Іпатіївського літопису (середній стиль).

Староукраїнська літературна мова розвивалася на основі «низького» стилю — юридично-ділових документів. Церковно-слов'янізм поступово замінювалися руськими словами, але активно запозичувалася й іншослов'янська лексика, зокрема чеська й польська. Через польську мову входили в староукраїнську й слова з інших мов, зокрема з німецької. Староукраїнська літературна мова досягає розквіту в XVII ст. — на початку XVIII ст., але згодом поступово замінюється слов'яноноруською, у якій переважали церковнослов'янські елементи, і зрештою занепадає, здаючи свої позиції російській мові.

З кінця XVIII ст. зароджується нова українська літературна мова на народній основі з окремими елементами давньої. Але її функціональні можливості були обмежені — вона вживалася тільки в белетристиці й частково в листуванні. Тарас Шевченко довів цю мову до блиску, що послужило поштовхом до її дальшого розвитку у творах його послідовників — Марка Вовчка, Л. Глібова, І. Нечуя-Левицького, А. Свидницького, Ю. Федьковича, Панаса Мирного та ін.

Кінець XIX — початок XX ст. позначені намаганням виробити українську публіцистичну й наукову мову з власною термінологією. У 20-ті роки XX ст. багато було зроблено і для утвердження української термінології, і для освіти українською мовою, і для розвитку книговидавництва.

Тепер наша мова могла б про себе сказати словами П. Тичини:

Щоб жить — ні в кого права не питаюсь,
Щоб жить — я всі кайдани розірву,
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
Бо я живу.

В. Русанівський

- ▶ Стисло переказати прослуханий текст.

Формування термінологічного апарату дев'ятикласників (робота з довідковою літературою)

- ▶ Як ви розумієте поняття *походження мови* й *еволюція мови*? Чи тотожні ці сполучення слів? Свої міркування зіставити з матеріалом довідників чи енциклопедичних словників.

Еволюція — процес зміни, розвитку кого-, чого-небудь.

Походження — виникнення, утворення, поява чого-небудь як наслідок якихось подій, процесів, явищ (Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К: Перун, 2002).

Походження мови — передумови і початки розвитку мовної діяльності суспільства. Як одна з основних ознак суспільства мова почала формуватися на етапі появи первісної людини. Це

було тривале поступове перетворення біологічно зумовлених неусвідомлюваних інстинктивних вигуків в осмислені звукові засоби комунікації давніх людей. Припадало воно в основному на другу половину неандертальської фази розвитку людини (мустьєрська епоха в кінці раннього палеоліту). Вирішальною соціальною передумовою був поступовий перехід до справжньої трудової діяльності, пов'язаної з виготовленням знарядь праці. Суспільний характер праці, необхідність координації дій учасників трудового процесу викликали потребу у свідомому застосуванні певних звукових сигналів. Іншою об'єктивною передумовою формування мови була здатність предка людини відтворювати низку спадково закріплених вигуків, які інстинктивно пов'язувалися з певними типовими для стада істотними життєвими ситуаціями — небезпекою, появою здобичі, зміною напрямку руху тощо. Поступово такі вигуки почали свідомо застосовуватися первісними людьми у зв'язку з відповідними діями, спочатку в самій трудовій ситуації, а згодом і поза нею як її позначення. Припускають, що до початку розвитку звукової мови на основі інстинктивних вигуків, а частково й пізніше, предки первісних людей протягом тривалого часу (можливо 2–3 млн років) спілкувалися за допомогою жестів (*З енциклопедії «Українська мова»*).

IV. Виконання системи завдань творчого характеру

Дослідження-відновлення на основі тексту

- Виразно прочитати текст. Дібрати заголовок. Визначити речення, у якому розкривається основна думка висловлювання.

Свою історію має й українська графіка (як і білоруська, болгарська, македонська, російська, сербська). Вона бере свій початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є тільки дві літери, що їх не було в кирило-мефодіївській абетці — це *г*, яка відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст., та *ї*, що перебрала на себе функції позначення сполучення *й+і*. Слід ще згадати про специфікацію в українському правописі літер *е*, *є*, відсутню в інших кириличних правописах. Решта літер — це ті, що їх, на думку Івана Огієнка, знали вже в давньокиївський період, принаймні з VII ст. н. е. Правда, у старослов'янському алфавіті були й такі літери, які не відповідали жодним українським звукам, а тому вживалися непослідовно, а потім і зовсім зникли.

Отже, якщо брати до уваги графіку, то український правопис бере свій початок від кінця минулого тисячоліття. Щоправда, остаточне його становлення припадає аж на початок XX ст. Треба згадати й про те, що від 1708 року змінилося накреслення

літер: традиційну кирилицю замінено так званою «гражданкою» — спрощеним кириличним письмом.

З розвитком нової української літературної мови — від часу видання «Енеїди» І. Котляревського — виникла потреба в зміні традиційного письма. Письменники, які писали живою українською мовою, мусили шукати засобів передавати справжнє звучання слів, а не йти за їх давнім традиційним написанням. Пошук цей був великою мірою стихійним, а тому від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 різних правописних систем (*З Українського правопису*).

► На основі опрацьованого тексту відновити твердження.

1. Український правопис бере свій початок ...
2. Остаточне становлення українського правопису припадає ...
3. У нинішньому українському алфавіті є тільки дві літери, що їх не було в кирило-мефодіївській абетці, ...
4. В інших кириличних правописах відсутня характерна українському правопису літера ...
5. Від 1798 до 1905 року нараховується ... різних правописних систем.

► Назвати, з яких підсистем, окрім графіки, складається правопис кожної мови.

Методичний коментар. Правопис кожної мови складається з трьох підсистем: **графіки** (літер, якими позначають найтипівіші звуки та звукосполучення), **орфографії** (способів поєднання звуків і звукосполучень, що забезпечує однотипність написання слів) і **пунктуації** (розділових знаків, за допомогою яких позначають інтонаційне членування тексту).

Робота в міні-групах (розкриття суті різних гіпотез про походження й розвиток української мови)

► Уважно опрацювати теоретичний матеріал (*див. додаток до уроку*). Схарактеризувати основні періоди розвитку української мови. Які назви використовували для позначення української мови на різних етапах становлення її?

Слов'янські мови походять з одного джерела — праслов'янської (спільнослов'янської) мови, від якої й успадкували спільні або подібні тенденції розвитку.

► Дати визначення поняттям *літературна мова, національна мова, рідна мова, державна мова*.

V. Підсумок уроку

Як ви розумієте вислів *Мова повинна не роз'єднувати людей, а навпаки, об'єднувати*?

VI. Домашнє завдання

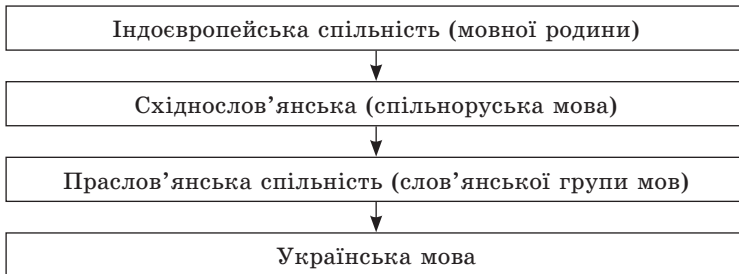
- ▶ Назвати відомих вам вітчизняних мовознавців. Скориставшись довідковою літературою, дослідити, які з них займалися вивченням історії української мови. Підготувати повідомлення про одного з українських лінгвістів та його теорію щодо походження й розвитку мови.

Додаток

Гіпотеза про походження й розвиток української мови, що ґрунтується на даних про фонологічні зміни

Гіпотеза про походження східнослов'янських мов з однієї давньої мови — спільноруської прамови

Гіпотеза Юрія Шевельова про походження української мови

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

Урок № 2

ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ, РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В НЬОМУ

Мета: повторити найважливіші теоретичні відомості з синтаксису і пунктуації, зокрема про просте неускладнене речення, розділові знаки в ньому; актуалізувати мотиваційні резерви дев'ятикласників щодо аналізу головних і другорядних членів речення, характеристики односкладних речень, удосконалити пунктуаційні вміння вживати тире між підметом і присудком, на місці пропущеного члена в неповних реченнях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню ролі кожного українця в збереженні духовної й моральної пам'яті наших пращурів.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, що мають будову простих речень, у яких уживається тире між підметом і присудком і на місці пропущеного члена.

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації простих речень, у яких уживається тире між підметом і присудком і на місці пропущеного члена.

Текст (риторичний аспект): використання простих речень з прямим і зворотнім порядком слів у висловлюваннях художнього стилю.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Виразно прочитати вголос текст. З'ясувати, що виражає заголовок — тему чи основну думку. Визначити стиль і тип мовлення. Дослідити вид речень за будовою (назвати двоскладні й односкладні речення).

ВЕЧІРНЯ КАЗКА

Замріяний зимовий вечір. Летить лапятий сніг. Ліс принишк, спокійний і зачарований. Зітхне... Аж моторошно стає. Холодний морозний вітер несамовито пролетить між дерев, і ... знову тихо. Тільки дерева сумно похилилися. Гілки на очах перетворюються на таємничі силуети. Хтось пробіг стежкою, визирнув із-за дерев, промайнув біля пишної калини. А ясні, тихі зорі світять над лісом. Місяць-молодик визбирує крапельки — сузір'я в небі, у полі. Здається, це вони падають на ліс і там виблискують на гілках, мов справжні коштовні камені діаманти, рубіни, сапфіри, смарагди... Потім відбиваються в кожній сніжинці, наче чисті, прозорі сльози. А вечір чаклує... Створює свою чарівну казку (*Л. Гулюк*).

- ▶ Виписати речення зі зворотнім порядком слів. Підкреслити головні й другорядні члени речення.
- ▶ Назвати неповні речення. Свій вибір обґрунтувати.

Дослідження-характеристика

- ▶ Накреслити таблицю й заповнити її, вписавши вид односкладних речень. Навести приклади, скориставшись поданими реченнями.

Форма вираження головного члена односкладного речення	Вид односкладного речення
1. Дієслово 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного та наказового способів	
2. Дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу або у формі множини минулого часу дійсного способу	
3. Дієслово 2-ї особи однини і множини дійсного та наказового способів (дія стосується узагальноної особи)	
4. Безособові дієслова; особові дієслова, ужиті в безособовому значенні; інфінітив зі словами <i>можна, треба, доцільно, неможливо, не варто</i> та ін.; дієприкметникові форми на <i>-но, -то</i>	
5. Іменники у називному відмінку або кількісно-іменні словосполучення	

1. **Усі національні** культури побудовано на шануванні предків (*О. Таланчук*). 2. За рідний край і життя віддай (*Нар. творчість*). 3. Образи української міфології... 4. Не можна забувати про **український мовний** етикет (*С. Богдан*). 5. Накликання бажаного словом знаходимо по **всіх наших обрядових** піснях (*С. Богдан*). 6. Загалом у міфології різних народів перевагу надавали нерукотворному будуванню світу (*О. Таланчук*).

- ▶ Доведіть, що виділені в реченнях означення не є однорідними. Наведіть і запишіть власні приклади речень з однорідними означеннями. Поясніть уживання коми.

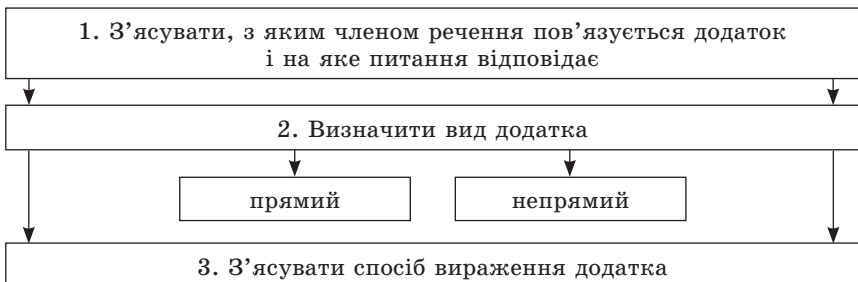
Дослідження-трансформація

- ▶ Подані двоскладні речення трансформувати в різні види односкладних речень. Виділити головний член, указати на спосіб його морфологічного вираження. Визначити вид односкладних речень.

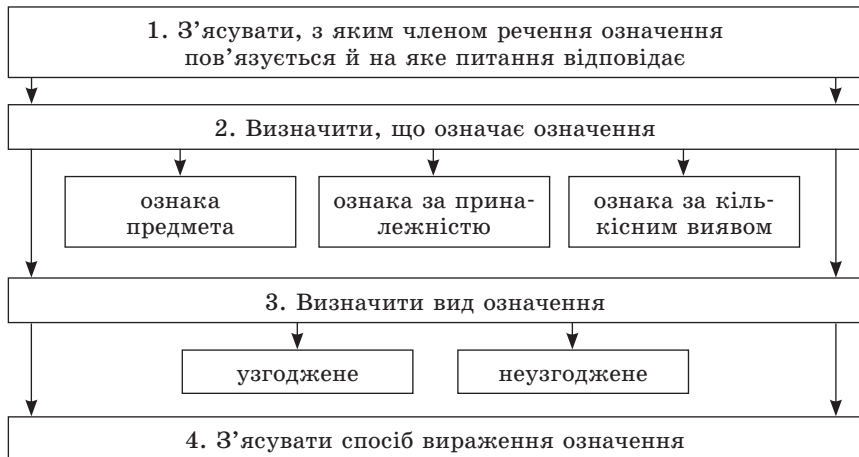
1. Обжинковий вінок виготовлявся із зібраних на стерні колосків (*В. Скуратівський*). 2. Ранкова роса вкрила зелень (*А. Шиян*). 3. З давніх-давен лелек люди особливо шанували в Україні. 4. На честь верби молодь улаштувала спеціальне свято (*З тв. О. Потапенка*). 5. **Уночі, йдучи звідкись чи кудись, ти раптом згадаєш про небо** (*Є. Гуцало*). 6. Веселі й забрюхані, ми входимо в ліс (*М. Стельмах*). 7. Пісенним символом українців віддавна вважається соловейко (*О. Потапенко*). 8. Місяць розливав по нічному небу хвилі м'якого проміння (*Є. Гуцало*).

- ▶ Виділити в першому реченні невідокремлене означення, виражене дієприкметниковим зворотом. Пояснити, за яких умов воно буде виділятися комами. Довести це практично.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір виділеного речення.
- ▶ У змодельованих 2–3 реченнях (на вибір) підкреслити другорядні члени. Схарактеризувати їх, скориставшись алгоритмами.

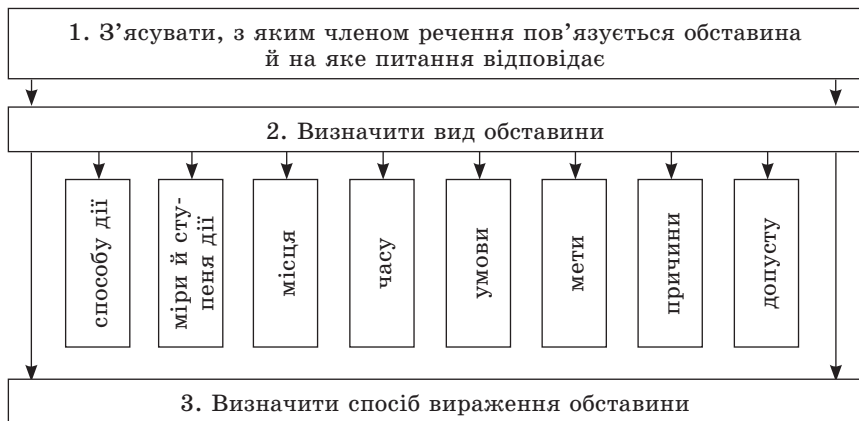
АЛГОРИТМ характеристики додатка

АЛГОРИТМ характеристики означення

АЛГОРИТМ характеристики обставини

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на вдосконалення пунктуаційних умінь і навичок (робота за варіантами)

Виконання тестових завдань

1. Визначити прості речення, у яких тире вживається між підметом і присудком. Свій вибір усно обґрунтувати.

Варіант 1

А Без господині хата — що день без сонця.

Б Було б щастя, а дні — попереду.

- В** Ваша хата — ваша й правда.
Г Вередлива коза — вовкові користь.
Д Від курки — яйце, а від яйця — курка.
Е Віл аналогом бере, а кінь — уривом.
Є Вола в'яжуть мотузом, а чоловіка — словом.
Ж Горобець — на все уралець.
З У чужім оці бачить зразу, у своїм — ні разу.
И Згода — усякої справи початок.
І Залізо іржа їсть, а чоловіка — хвороба.
К Кожен півень — господар у своєму курнику.
Л Кінь без сідла — сирота.
М Кукурудзяні качани — з усіх боків пани.
Н Ліпше своя хата гірша, ніж чужа — найкрасивіша (*Нар. творчість*).

Варіант 2

- А** Не вчи орла літати, а солов'я — співати.
Б На своїм подвір'ї і сорока — морока.
В Над пішим орлом і горобець — отець.
Г Маленька рибка — пожива для великої.
Д Не можна у двері, я — в квартиру.
Е Не май поле за бовдура, а ліс — за дурня.
Є Не рада коза торгу, а курка — весіллю.
Ж Низький перелаз — усім людям дорога.
З Нова хатка — нова гадка.
И Папуга хвалиться пір'ям, сорока — хвостом, а соловей — голосом.
І Одна квітка — ще не букет.
К Пес держиться чоловіка, а кіт — хати.
Л По краплі — море, а по зернині — мішок.
М Сопілка — вівчареві втіха.
Н Старий — дерево, син — гілка, онук — листочок (*Нар. творчість*).
2. Визначити прості речення, у яких між підметом і присудком тире не вживається.

Варіант 1

- А** Юність це вік, коли Людина відкриває саму себе (*В. Пекеліс*).
Б Рух як необхідність людського життя.
В Недаремно говорять, що люди ніби дзеркало (*І. Томан*).
Г Мова народу кращій цвіт усього його духовного життя (*К. Ушинський*).
Д Я син свого часу (*О. Довженко*).

Варіант 2

А Ми не безліч стандартних «я» (В. Симоненко).

Б Трави споконвічні віщуні, що виповідають нам таємниці матері-землі (Є. Гуцало).

В Я щаслива зелена Гусениця, яка мріє стати Метеликом (Т. Кароль).

Г Боротьба за чистоту й високу мовну культуру це боротьба за культуру взагалі.

Д Квіти наче очі людські, карі й сині, зелені й голубі (Є. Гуцало).

Дослідження-трансформація

- ▶ Трансформувати речення так, щоб між підметом і присудком уживалося тире. Підкреслити граматичну основу.

Варіант 1

1. Думка є першоджерелом світобудови (*Східн. вислів*). 2. Народ для Олександра Довженка був найвищим мірилом, незмінним захопленням його душі (*О. Гончар*).

Варіант 2

1. Ім'я Остапа Вересая стало символом українського кобзарства (*В. Скуратівський*). 2. Відродження української мови є нашим історичним обов'язком (*І. Огієнко*).

Навчальне редагування

- ▶ Зредагувати народні вислови, уникаючи невдалого повтору слів.

Варіант 1

1. Нема озера без жаб, а людини немає без вад. 2. Одна розумна голова добре, а дві розумні голови ще краще. 3. Пальцем хліба не візьмеш, а сметану пальцем узяти можна. 4. Чия б корова мичала, а твоя корова мовчала б (*Нар. творчість*).

Варіант 2

1. Нема троянди без колючок, а людини немає без болячок. 2. Доброго коня поганяють вівсом, шкапу підганяють батогом. 3. У людини надія попереду, а гріх у людини позаду. 4. Черв'як точить дерево, сумління точить людину (*Нар. творчість*).

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

- ▶ Як ви розумієте вислів Іржи Томана *Недаремно говорять, що люди ніби дзеркало*? Свої міркування покласти в основу творчості.

Урок № 3

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ, РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В НЬОМУ

Мета: повторити найважливіші теоретичні відомості з синтаксису і пунктуації, зокрема про просте ускладнене речення, розділові знаки в ньому; актуалізувати мотиваційні резерви дев'ятикласників щодо аналізу простого ускладненого речення, удосконалити пунктуаційні вміння вживати розділові знаки в реченнях з однорідними й відокремленими членами, зі вставними словами (словосполученнями) тощо; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню ролі кожного українця в історії нації.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації простих ускладнених речень.

Текст (риторичний аспект): стилістична роль простих ускладнених речень у висловлюваннях художнього стилю.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*День, прожитий кожним із нас сьогодні,
завтра стане історією — історією сучасності.*

В. Гусєв

III. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Дослідження-аналіз (колективна робота з текстом)

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок. З'ясувати тип мовлення. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання.

Побутує думка, що історія — щось далеке від нас, таке, що давно минуло. Ні, історію творимо ми — повсюди і щогодинно. День, прожитий кожним із нас сьогодні, завтра стане історією — історією сучасності. І з того, яким був цей день, чим він був насичений, про нас судитимуть наші нащадки. Ми ж, ті, хто живе нині, відповідальні як за минуле, так і за майбутнє. Відповідальні перед тими, хто творив підвалини нашої державності. Наша

подвійна відповідальність перед тими, хто прийде після нас, адже успадкують вони не тільки наше сьогодні, а й минуле.

Безперечно, визначення шляхів подальшого розвитку України великою мірою ґрунтується на історичному досвіді народу, на засадних настановах визначних громадських і політичних діячів, видатних представників вітчизняної науки та культури. Можна не погоджуватися з їхнім баченням світу, політичними поглядами, конкретними діями, проте ми маємо знати й пам'ятати їх, якщо бажаємо досягнути минуле України, адже, оволодіваючи знаннями про історію нашого народу, вчимося дбати про його прийдешнє.

Отже, з упевненістю можна твердити: наближення до історичної правди допоможе нам у розв'язанні сьогоденішніх і завтрашніх проблем (*В. Гусєв*).

- ▶ Назвати речення, ускладнені: а) однорідними членами; б) відокремленими членами; в) вставними словами (словосполученнями). Пригадати, які ускладнювальні компоненти не є членами речення.
- ▶ **Робота в парах.** Пояснити вживання розділових знаків у тексті за допомогою пунктуаційних правил.

Дослідження-відновлення (самоперевірка)

- ▶ Відновити текст, визначивши межі речень. Списати, поділивши висловлювання на абзаци й розставивши потрібні розділові знаки.

ЛИСТОПАД

Дерева сплять я це бачила до останніх хвилин каштан притримував листя засохле зморщене але ще живе до останніх хвилин він чекав сонячного промінця не можна кидати жовтого листя напризволяще до останніх хвилин він чекав борючись з негодою й дочекався сонця морозний ранок каштан засинав а листя зморщене покручене все ще було живе «До наступної весни!» співав листок залишаючи гілку і плавно линув донизу підбадьорений променями сонця куди не глянь — всюди лежать килими із листя виблискуючи на сонці летять нитки, з яких тчуться перші по-справжньому осінні павутини днів листопад дерева як люди весною народжуються влітку розквіт і радість восени прощальний сонячний промінь остання радість похмурий сон листопад... (*За А. Зеленською*).

- ▶ Визначити, чим ускладнені речення.

Ключ

ЛИСТОПАД

Дерева сплять. Я це бачила. До останніх хвилин каштан притримував листя — засохле, зморщене, але ще живе. До останніх

хвилин він чекав сонячного промінця. Не можна кидати жовтого листя напризволяще. До останніх хвилин він чекав, борючись з негодою, й дочекався сонця...

Морозний ранок. Каштан засинав. А листя — зморщене, покручене, все ще було живе. «До наступної весни!» — співав листок, залишаючи гілку, і плавно линув донизу, підбадьорений променями сонця.

Куди не глянь — всюди лежать килими із листя, виблискуючи на сонці, летять нитки, з яких тчуться перші, по-справжньому осінні павутини днів.

Листопад...

Дерева — як люди. Весною народжуються, влітку — розквіт і радість, восени — прощальний сонячний промінь, остання радість, похмурий сон.

Листопад... (А. Зеленська).

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати текст. Що нового дізналися з нього? Як би ви відповіли на запитання, сформульоване на початку висловлювання?

ГОПАК ДЛЯ ЛИЦАРЯ

Що викликає в уяві пересічного українця слово «гопак»? Запальний танець, усміхнені дівчата у віночках та хлопці у шароварах. А як щодо словосполучення «бойовий гопак»? Це теж хлопці і дівчата, теж у шароварах, теж усміхнені, але не танцюють, а б'ються, використовуючи не лише силу рук і ніг, а й різноманітну історичну зброю, — шаблі, палиці, довбні, ціпи, серпи і бартки.

Свого часу іноземці, які приїздили на Запорізьку Січ, дивувалися: непереможне козацьке військо замість цілодобової муштри лише співає й танцює... Українці, звісно ж, надзвичайно творчі люди, здатні будь-яку справу перетворити на цікаве і захопливе дійство. Досліджуючи народні танці — метелицю, аркан, гопак, було помічено в них купу бойових елементів.

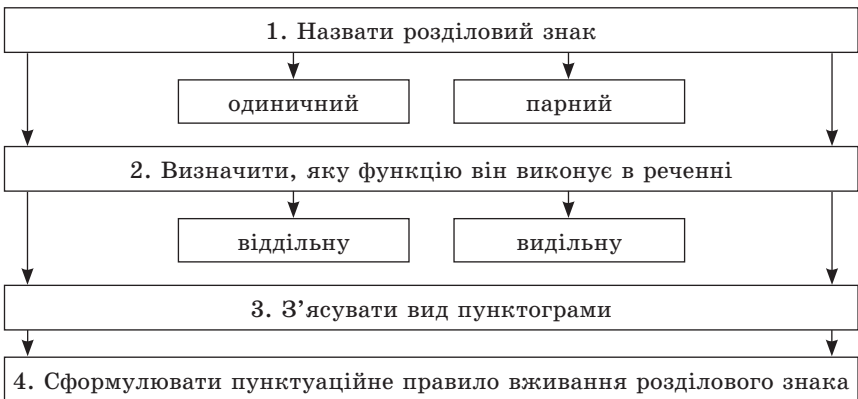
Як наше козацтво, один із найпотужніших середньовічних лицарських орденів, могло існувати без власного бойового мистецтва? Не секрет, що гопак виник у козацькому середовищі і спочатку був суто чоловічим танцем.

У сучасній Школі бойового гопака тренування починаються з шикуння та урочистого вітання: «Слава Україні!», під час якого учитель та учні, на знак поваги, вклоняються один одному. Тільки після цього починається вишкіл — козацька рухавка та вивчення техніки ведення бою. «Гопаківці» тренуються у спеціальному

однострої: традиційні шаровари, які добре маскують удари ніг, вишиванка та обов'язково кількадеметровий бойовий пояс-крайка, для захисту органів живота. Якщо у східних бойових мистецтвах статус воїна визначається кольором пояса, то у нас — кольором шароварів та зачіскою. У школі є сім рівнів майстерності. «Жовтяки» носять білі шаровари, «Соколи» — зелені, «Яструби» — блакитні, «Джури» — сині, «Козаки» — малинові, «Характерники» — червоні, «Волхви» — білі шовкові. Так само зачіски: «Жовтякам» зістригають волосся на скронях та потилиці на висоті кількох сантиметрів, «під макотер», а «Характерники» і «Волхви» мають лише пасмо волосся на маківці, заплетене в косу. Мають «гопаківці» і свій лицарський кодекс честі, що базується на споконвічних людських ідеалах — чесності, послідовності, жертвовності та відваги (*Н. Пристун*).

- ▶ Підготувати розповідь про відмінність бойового гопака від інших видів спорту та громадських організацій скаутського типу.
- ▶ Зробити усний пунктуаційний аналіз простих ускладнених речень, скориставшись алгоритмом.

АЛГОРИТМ пунктуаційного розбору простого речення

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

- ▶ Скласти висловлювання, розкривши зміст вислову, взятого епіграфом до уроку *День, прожитий кожним із нас сьогодні, завтра стане історією — історією сучасності* (*В. Гусев*). Використати однорідні й відокремлені члени речення, вставні слова і словосполучення.

Урок № 4

ОСНОВНІ ПУНКТОГРАМИ В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Мета: повторити основні пунктограми в простому неускладненому й ускладненому реченні; удосконалити вміння визначати їх у синтаксичних конструкціях, розвивати практичні вміння вживати розділові знаки відповідно до правил пунктуації; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати здатність бачити прекрасне в житті людей.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації простих речень.

Текст (риторичний аспект): стилістична роль простих речень у висловлюваннях публіцистичного й художнього стилів.

Тип уроку: урок повторення здобутих знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів дев'ятикласників на основі повторення теоретичного матеріалу, вивченого у 8 класі

Мовознавча вікторина

- Дати обґрунтовані відповіді на запропоновані запитання:
1. Які мовні одиниці вивчає синтаксис?
  2. Що включає в себе пунктуація? Назвати відомі вам розділові знаки.
  3. Поміркувати, чи може один розділовий знак накладатися на інший. Навести приклади подвійних розділових знаків.
  4. Скласти перелік пунктограм, характерних: а) простому неускладненому реченню; б) простому ускладненому реченню.

Матеріал для вчителя

Пунктограми простого неускладненого речення:

Тире між підметом і присудком.

Тире в неповних реченнях.

Пунктограми простого ускладненого речення:

Кома в реченнях з однорідними членами.

Крапка з комою в реченнях з однорідними членами.

Двокрапка й тире при узагальнювальному слові в реченнях з однорідними членами.

Кома в реченнях зі звертаннями.

Знак оклику в реченнях зі звертаннями.

Коми в реченнях зі вставними словами (словосполученнями).

Виділення вставлених конструкцій тире.

Дужки в реченнях зі вставленими конструкціями.

Виділення відокремлених членів комами.

Виділення поширених прикладок тире.

Виділення порівняльних зворотів комами.

Виділення уточнювальних членів речення комами.

5. Назвати, чим може бути ускладнене просте речення.
6. Якими розділовими знаками, як правило, виділяються ускладнювальні компоненти в простому реченні?
7. Чи може вживатися тире в простому неускладненому реченні? Довести це на власних прикладах.
8. Які типи односкладних речень ви знаєте? Відповідь проілюструвати прикладами.
9. Довести, чи може бути односкладне речення неповним. Навести приклади.
10. З-поміж зазначених мовних одиниць вибрати ті, що не є членами речення. Свій вибір обґрунтувати.
  - 1) Однорідні члени.
  - 2) Звертання.
  - 3) Вставні слова.
  - 4) Відокремлені члени.
  - 5) Уточнювальні члени.

IV. Виконання системи завдань творчого характеру на основі повторення вивченого

Пунктуаційний практикум (робота за варіантами)

- Записати текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Звернути увагу на вживання тире між підметом і присудком та в неповних реченнях.

Варіант 1

Джарилгач остання зупинка лебедів перед польотом через Чорне море. Попереду сотні кілометрів без жодного клаптика суходолу. Найближча земна твердь Туреччина. На Джарилгачі пернаті підгодовуються набираються сил востаннє тренують молодь. А ті,

що не впевнені в собі, залишаються й зимувати або й на постійне мешкання. Та й не лише лебеді а й дикі гуси.

Справді Джарилгач такий собі стихійний заповідник. Кліматичні умови тут унікальні. На острові чотириста п'ятдесят соляних озерець, є джерела мінеральної води.

Про минуле тепер нагадує тільки назва: Джарилгач обвуглені дерева (*За Д. Кулиняком*).

Варіант 2

Довженко найсучасніша людина серед митців кіно. Кінематограф світу мав би вже давно заснувати найвищу премію його імені, бо, по суті, всі режисери його учні.

Довженко найніжніший син України. Він був хворий Красою з великої літери. І всю історію свого народу бачив і показував через Красу. Він завжди боявся, щоб образи й характери не підмінювалися посадами а драматургія субординацією.

Довженко шаленів від думки що ми народ упосліджений, не здатний опам'ятатися, пригадати свою історію. Він народився й жив для добра та любові. «У красі більше глибокої істини, ніж в одній лише голій правді. Істинне те, що прекрасне». Це його безсмертні слова (*За М. Костенком*).

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити текст, поділивши його на абзаци й визначивши межі речень. Списати, розставляючи потрібні розділові знаки. Пояснити пунктуацію в реченнях з однорідними членами. Визначити синтаксичну роль однорідних членів.

У перших десятиріччях ХХ століття на оперних сценах світу царювали четверо чоловіків Баттістіні Карузо Тітта Руффо Шалляпін лише одна жінка спромоглася сягнути їхніх висот і стати врівень з ними це була Соломія Крушельницька однак у порівнянні зі своїми уславленими колегами вона виявилася набагато вищою як особистість творчість Соломії Крушельницької справила величезний вплив на розвиток вокального мистецтва в усьому світі а її ім'я золотими літерами вписане в історію світового оперного мистецтва хто ж вона ця небачена досі чарівниця яка заслужила пошесті й визнання навіть в Італії голос співачки за визначенням італійських критиків вирізнявся привабливістю і специфічним чарівним оксамитовим тембром він сильний запальний звучний і співучий здавалося її творчий інтелект фактично безмежний усебічно обдарована й освічена Соломія Крушельницька розмовляла й співала багатьма мовами українською польською російською італійською іспанською французькою німецькою та

англійською вона прекрасно грала на фортепіано і сама вивчала партитури та ролі не звертаючись за допомогою до фахівців з однаковим успіхом співала як суто ліричні так і драматичні партії а закінчила свою кар'єру героїко-драматичними операми Штрауса Вагнера Піццетті Каталані у творах цих композиторів Соломія Крушельницька була і залишається неперевершеною (*За М. Головащенко*).

- ▶ Знайти речення з узагальнювальними словами при однорідних членах. Накреслити схеми їх. Трансформувати одне з таких речень так, щоб при однорідних членах уживалося тире.

Дослідження-диференціація

- ▶ Записати речення, поставивши, де потрібно, кому перед сполучником *як* (*ніби, мов*). Указати на ознаку невідокремлення, скориставшись теоретичним матеріалом.

Ознаки невідокремлення

1. Сталий фразеологічний зворот.
2. Іменна частина складеного присудка, приєднана за допомогою сполучників *як, мов, ніби*.
3. Звороти, що мають значення «у ролі кого, чого».
4. Вирази *не більше як, не раніше як, не довше ніж*.

1. Зміцнюється й утверджується Українська держава як незалежна, визнана у світі, багата, висококультурна, національно свідома, горда і шляхетна (*Г. Лозко*). 2. Український народ цілі віки бився мов лев за свою свободу, витрачав усю свою силу, свою кров, своє життя (*О. Довженко*). 3. Звичаї як і мова об'єднують людей в один народ, в одну націю (*О. Воронай*). 4. У горі і радості, у праці і відпочинку українська пісня ніби розцвічує наше життя (*Є. Колодійчук*). 5. Постать Остапа Вересая як символ українського кобзарства яскраво виокремлюється в духовному житті нашого народу (*В. Скуратівський*). 6. Постать Михайла Драгоманова перебуває ніби на стику двох великих епох в українському національному русі (*О. Сокирко*).

- ▶ Пригадати, чи є членом речення порівняльний зворот. Визначити в поданих реченнях синтаксичну роль слів і сполучень слів зі сполучниками *як* (*ніби, мов*).

Комунікативний практикум

- ▶ Скласти й записати речення: а) з фразеологізмами *наче грім серед ясного неба, як дві краплини води, як на голках*; б) з виразами *не більше як, не раніше як, не довше ніж*.

Пунктуаційний практикум

- ▶ Прочитати висловлювання. Дібрати до нього заголовок. Дослідити, чим ускладнені речення. Записати текст, розставивши потрібні розділові знаки.

Оберегів в українського народу існувало дуже багато. Одні були пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями обрядами ритуалами. Інші супроводжували людину постійно від народження і до смерті. Усі ці речі на перший погляд такі несхожі між собою об'єднувала віра наших предків у їх добродійну магічну силу.

Оберегами прийнято називати магічні засоби, які охороняють людину та її найближче довкілля дім худобу врожай тощо від усілякої небезпеки нечистої сили чарів хвороб хижого звіра тощо. Як обереги використовували спеціальні ритуальні предмети або їх рештки. Найпоширенішими оберегами, до яких вдавалися в будь-якій ситуації, були тексти предмети і дії з християнською символікою молитва хрест освячена вода тощо. Проте в українського народу існувало й багато давніших оберегів пов'язаних не з релігією а саме з міфологією дохристиянських часів та віруваннями в тотеми (За Я. Музиченко).

Дослідження-моделювання (робота в парах)

- ▶ Об'єднавшись у пари, скласти моделі речень, ускладнених різними відокремленими членами. Визначити, яку синтаксичну роль вони виконують.

Зразок: Соняшник повертається за сонцем. 1. Соняшник, овіяний рожевим світанком, повертається за сонцем (Речення ускладнене відокремленим означенням). 2. Соняшник повертається за сонцем, схиливши свої пелюстки (Речення ускладнене відокремленою обставиною).

1. Поля купаються в золоті яскравого проміння. 2. Гаряче повітря коливається хвилями. 3. Трава трохи пожухла. 4. Родючі поля колосяться буйним врожаєм (За В. Забожчук).

- ▶ Дослідити, чи можна вважати змодельовані речення синтаксичними синонімами. Свою думку обґрунтувати.
- ▶ Пригадати, за яких умов означення й обставини не відокремлюються. Навести приклади речень.

Лінгвостилістичний аналіз висловлювання

- ▶ Виразно прочитати висловлювання. Дослідити, яку функцію в ньому відіграють ускладнювальні компоненти (однорідні й відокремлені члени).

ЯК Я БАЧУ ЦЕЙ СВІТ...

Замало трьох вимірів, щоб описати всю красу світу, у якому я живу. Він такий багатогранний, незвичайний, прекрасний, дивовижний і чаруючий.

Я бачу безліч світів, що, злившись у гармонії, показують нам картинку, яку природа малювала довгі тисячоліття, намагаючись довести її до ідеального й неповторного. Озирнувшись навкруги, можна побачити світ тварин, світ дерев, світ людей, світ міст і сіл, — усі вони гармонійно співіснують і доповнюють загальну картину. Проте кожен світ по-своєму ідеальний і чарівний. Він має свою музику, яку не можна передати жодними інструментами. Це симфонія, яку майже ніхто не помічає, дивовижний концерт, що кожну секунду дають невидимі артисти, не чекаючи на подяку, на вдячність, на визнання.

Прислухаючись до гармонійних звуків лісу, можна відчувати вплив сил та енергії. Тихий шум заспокоює. Тільки в лісі можна послухати тишу. Там немає гуркоту, немає високих звуків. У містах і селах звучить мелодія каменю, високі тони радіохвиль та електричних пристроїв. Навіть уночі вони перебивають шум зірок, які линуть до нас з-поза незнаних віків. Світ тварин, а тим більше людей, — найбільш хаотичний: він не виносить гармонії з природою. Тисячі думок, сотні голосів — усі вони, ніби величезна гора, тиснуть на органи чуття, збиваючи з пантелику, не даючи зосередитись. Тільки світ людей не звучить... Ніби погано настроєний інструмент, навіть у руках майстра грає ноти, які ріжуть слух.

Та один світ усе ж найдивовижніший, світ дощу! Це світ, коли все завмирає на мить, на ту саму мить, коли перша крапля розбивається об поверхню, перетворюючись на сотню краплинок, які, ніби відлуння, проносяться між усіх світів. Нова краплина бере вищу ноту, підкреслюючи й доповнюючи попередню. Кожна краплина так схожа на попередню, проте звучать вони по-різному. Ці звуки проникають усюди, даруючи спокій і тишу. Усі звуки стихають як один, уся природа завмирає, ніби насолоджуючись симфонією, тисячі інструментів, яким нема повторення, ідеальний такт, віртуозне виконання, повна гармонія та унісон. І тільки вітер осмілюється тримати партію. Ніби настроюючи інструмент, він збиває краплинки, які, деформуючись, звучать зовсім по-іншому. І чим сильніший дощ, чим довше він падає, тим гучніше стає симфонія, тим яскравіший і чіткіший звук можна почути, годинами насолоджуватись концертом.

Та не звуками одними багатий світ, є ще фарби! Даровані Хаосом фарби, розмиті між градієнтом чорного доісторичного та білого безликого порядків, прикрашають наш світ. Тваринам даровано

зір, щоб ті могли бачити красу, яку було створено в агонії та стражданні. Така прекрасна і в той же час згубна, несе вона в собі як силу, так і слабкість, ведучи кудись далеко, за межі розуміння, кудись у невідомі світи, які сакральні для всіх, навіть боги розуміють їх не до кінця.

Кожен світ по-своєму красивий: змінює колір, фіксуючи лише на мить один з-поміж незбагненої кількості кольорів і відтінків. І такі картини є неповторними, але далекими від ідеалу. Проте далеким від майстерності живописця знову-таки залишається світ людей.

Є безліч кольорів! Усі вони так чи інакше гармонійно чи, навпаки, згубно діють один на одного. Зелений — це ліс, золотий — це життя, синій — порядок, червоний — хаос, чорний — смерть. Кожен колір відповідає своїй стихії. Злившись в один, вони створили життя, а завдяки божественності душі, живі істоти навчилися мислити. Тільки гармонійне співіснування всіх світів веде до прекрасного і чистого, такого, яким має бути.

Ще світ хмар. Це мінливий світ, неповторний, але єдиний, незмінний. Протягом усього часу змінюються рельєфи, змінюються види, суходіл стає морем, море перетворюється в ліси. І тільки хмари, такі безпечні, легкі і незалежні, гонять мене в глибину моїх спогадів, даруючи прекрасні спогади з минулих життів. Цей світ створено для пам'яті, для збереження інформації, для мудрості. Тільки там істинні сторінки життя, уся хронологія буття планети, тільки вони є характером планети, вони дарують їй обличчя, життя та красу. Тільки там злилися три кольори, які залежно від насиченості можуть приймати або спокійно мирний, або нестримно грізний характер. Достатньо тільки подивитися й відчутти, і відразу ж перед тобою відкривається світ, у якому стільки вимірів, стільки світів, що ти починаєш розуміти: «Так! Дійсно, трьох вимірів замало» (С. Гаврилюк).

- ▶ Назвати речення, у якому тире ставиться між підметом і присудком.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Які знаки-символи української етнокультури вам відомі? Підготувати розповідь про один із таких знаків-символів, скориставшись словником-довідником Віталія Жайворонока «Знаки української етнокультури» або іншими довідковими джерелами.
- ▶ Скласти висловлювання на тему «Як я бачу цей світ», використовуючи ускладнені речення.

Урок № 5**УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО
ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ**

Мета: удосконалювати мовленнєво-мисленнєві вміння учнів визначати тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати типологічний, композиційний і змістовий аналіз публіцистичного тексту розповідного характеру, сприймати текст, розуміти його зміст, стисло відтворювати, використовуючи мовні засоби, притаманні висловлюванням публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів з темою,
метою й завданнями уроку****III. Сприймання тексту публіцистичного
стилю на слух для стислого переказу**

- ▶ Прослухати текст. Назвати ознаки публіцистичного стилю.

СОБОР У ЖУРБИ

Проблема здається прозаїчною — пам'ятник архітектури, що пережив понад два століття, руйнується прямо на очах. Дехто образно називає це п'ятою спробою стерти його з лиця землі. Адаже до цього їх було чотири. Перша — рівно через сто років після зведення храму. Тоді його хотіли розібрати і на цьому місці звести кам'яну церкву. На щастя, люди свій храм відстояли. Справа в тому, що, коли в 1773 році самарський полковник Антон Головатий (він, нагадаємо, став першим українським адміралом, який штурмував Ізмаїл), старшини та прихожани на своїй Раді вирішили збудувати нову трипрестольну церкву, однією з визначальних умов цієї будівлі була неприпустимість використання під час її зведення металевих цвяхів. І саме така особливість забезпечила собору «лаври» унікального.

Відтоді цей шедевр зодчества зазнав багато змін. Через сто з гаком років після його зведення будівлю навіть довелося повністю розібрати. Що цікаво, відновлював собор народний умілець

Олексій Пахучий, який, не маючи спеціальної освіти, з відповідальною місією справився блискуче.

Потім храм довелося відстоювати на початку 30-х років минулого століття. Дивом уцілів собор і в роки Великої Вітчизняної війни. Тоді було знищено в Новомосковську практично всі більш-менш значимі кам'яні споруди. А от величний дерев'яний храм не зачепили. Страшна правда з'ясується згодом. Допитливий хлопчина Толя Морозов став розбирати дерев'яну підлогу собору, загорівшись нестримним бажанням розшукати під нею підземні ходи. І виявив одразу 32 протитанкові міни. На щастя, вибухівку вдалося знешкодити.

І, нарешті, пам'ятна кампанія шельмування роману Олеса Гончара «Собор», у якому письменник оспівав храм у Новомосковську. Тодішня влада не лише піддала остракізму класика української літератури, а й хотіла стерти з лиця землі й сам Свято-Троїцький. І тільки потужна хвиля протесту врятувала церкву від такого хижацького діяння. Більше того, собор поставили на реконструкцію, яка, за свідченням настоятеля храму отця Володимира, триває донині.

За великим же рахунком, реконструкції у повному розумінні цього слова й не було (С. Довгаль, 291сл.).

IV. Робота над змістом і структурою тексту

Змістовий, стилістичний і типологічний аналіз висловлювання

- З'ясувати, що виражає заголовок.
- Визначити, про що розповідається в тексті. З'ясувати його тему. Знайти частину тексту, в якій сформульовано основну думку.
- Виділити структурні частини прослуханого тексту. Назвати ключові слова і словосполучення, що розкривають його тему.
- Поділити текст на смислові частини й визначити мікротеми.
- Самостійно скласти складний план.

Лексико-фразеологічна робота

- ▶ У якому значенні вжито виділене слово в реченні *Саме така особливість забезпечила собору «лаври» унікального?* (Лаври — перен. про успіх, славу, визнання).
- ▶ Дослідити, чи тотожними є слова *храм* і *церква*. За потреби звернутися до тлумачного словника. (*Храм* — будівля, де відбуваються богослужіння, релігійні обряди. *Церква* — релігійна організація духівництва і віруючих, об'єднана спільністю вірувань та обрядовості).

- ▶ Назвати художній засіб, використаний у заголовку.
- ▶ Яку функцію виконують вставні слова в текстах публіцистичного стилю?

Вставні слова, словосполучення і речення — виразний стилістичний засіб. Основна функція їх у публіцистичному стилі — логічне акцентування, характеристика, оцінка повідомлення з позиції мовця, підкреслення достовірності, послідовності думок та ін.

- ▶ Дослідити, на що вказують вставні компоненти в реченнях прослуханого тексту.

1. Антон Головатий, *нагадаємо*, став першим українським адміралом, який штурмував Ізмаїл. 2. *Що цікаво*, відновлював собор народний умілець Олексій Пахучий, який, не маючи спеціальної освіти, з відповідальною місією справився блискуче. 3. *На щастя*, вибухівку вдалося знешкодити. 4. І, *нарешті*, пам'ятна кампанія шельмування роману Олеся Гончара «Собор». 5. *Більше того*, собор поставили на реконструкцію, яка, *за свідченням настоятеля храму отця Володимира*, триває донині. 6. *За великим же рахунком*, реконструкції у повному розумінні цього слова й не було.

V. Повторне прослуховування тексту

Учні ще раз усвідомлюють зміст прослуханого, уточнюють художні засоби, використані автором у висловлюванні, запам'ятовують послідовність викладення думок тексту публіцистичного стилю.

VI. Усний стислий переказ розповідного тексту публіцистичного стилю

Підготувати стислий переказ тексту, стиснувши висловлювання вполовину.

VII. Узагальнення зробленого на уроці

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Записати вислів Олеся Гончара. Якої проблеми торкається письменник? Чи актуальна вона сьогодні? Скласти твір-роздум у публіцистичному стилі, використавши як тезу слова О. Гончара. Дібрати заголовок.

Можна прожити і без собору, і без пісні, без Рафаеля. Без усього можна, на чому висять охоронні таблиці і на чому їх нема... Але чи залишились би ми тоді в повному розумінні слова людьми? (О. Гончар).

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

Урок № 6

ПРЯМА МОВА. ІНТОНУВАННЯ РЕЧЕНЬ З ПРЯМОЮ МОВОЮ

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про пряму мову; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити речення з прямою мовою, правильно розставляти розділові знаки й інтонувати речення з прямою мовою; розвивати творчі вміння складати речення з прямою мовою, а також використовувати їх в усному і писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів любов і повагу до народних звичаїв, а також розуміння усної народної творчості.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів (у тому числі прислів'їв і приказок), крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: синоніміка різних способів передачі прямої мови; інтонація речень із прямою мовою.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції)

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

Вступне слово вчителя

- ▶ У процесі спілкування у мовців виникає потреба передавати чи відтворювати висловлювання інших. Існує **пряма** передача чужої мови (**пряма мова, діалог, цитата**) та **непряма** (**непряма мова**).

Опрацьовуючи цей розділ, ви **навчитеся** знаходити речення з прямою і непрямою мовою, з цитатами, репліками діалогу та

визначати особливості їх, виражальні можливості; **отримаєте** знання про розділові знаки при прямій мові, цитаті, діалозі та зможете їх обґрунтувати; **здобудете** вміння й навички заміняти пряму мову непрямою та порівнювати виражальні можливості різних способів передачі прямої мови; **усвідомите** роль речень із прямою мовою та діалогів у процесі створення усних і письмових висловлювань різних видів.

III. Актуалізація теоретичних понять з теми

Бесіда за запитаннями

1. Що вам відомо про пряму мову з попередніх класів?
2. З якою метою люди використовують пряму мову?
3. Яку структуру мають речення з прямою мовою?
4. Пригадати інтонаційні особливості прямої мови. Навести приклади.

IV. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів

Вибіркова робота на основі тексту

- Прочитати текст, дотримуючись відповідної інтонації. Знайти й виписати речення з прямою мовою. Якого значення вони надають висловлюванню? Проаналізувати структуру їх.

БАБУСИНА НАУКА

Гумор такою ж мірою відображає духовний світ народу, як його пісні, казки, легенди. Український народний гумор — образний, добре приперчений, оптимістичний, необразливий, викликає усмішку, а не брутальне «ги-ги».

«Як спалось? Чи сухо всталося?» — запитувала мене малу ранком бабуся. Якщо я довго затримувалась у ванній, приказувала: «Не мийся так довго, бо станеш біла-біла, ворона подумає, що сир, і вкраде». Коли я сумувала, радила: «Бий лихом об землю, як швець мокрою халявою об лаву». А ще зичила: «Дай тобі Бог здоров'я в ручки, у ніжки і в животик трішки».

Від баби Люби почула я такі розповіді. Везуть помираючого від голоду на цвинтар, а назустріч йому стара: «Чоловіче, візьми сухарик, з'їси та й одужаєш». А він у відповідь: «Та це ж треба води накачати, та наносити, та сухар розмочити... Поганяй до ями!» пообіцяли мужику: скільки землі обійде, стільки йому дістанеться.

Пам'ятаю бабусині приказки: «Дай Боже нашому теляті вовка з'їсти», «Не дай Боже свині роги, а мужику — панства» і улюблену — «Що громаді, те й бабі» (І. Ганюкова).

- ▶ Пояснити зміст бабусиних приказок.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір першого речення.

Коментар учителя. Пряма мова — це чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту та інтонації.

Пряма мова супроводжується словами автора, які вказують на те, кому вона належить. Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, у середині і після неї: *«Розкажіть, будь ласка, мені про вашу Героїню», — попросив скульптор, закладаючи ногу на ногу (О. Гончар); Діти кажуть: «Ми Вітчизну нашу любимо святу!» (П. Тичина); «Та ви смієтесь? — вигукнув лейтенант. — Не бачите, яка це в мене радість?» (П. Загребельний).*

Пряма мову і слова автора вимовляють з різною інтонацією. Пряму мову передають розповідними, питальними, спонукальними та окличними реченнями.

Слова автора супроводжуються розповідною інтонацією. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, вони вимовляються з пониженням голосу й невеликою паузою: *Він посміхнувся з поблажливою зверхністю (слова автора): «Життя, воно навчить... Навчить калачі з маком їсти» (О. Гончар).* Слова, що стоять після прямої мови, вимовляються трохи прискорено і з пониженням голосу: *«А тепер розкажи нам, Нателло? — усміхаючись говорив інженер, — як ти відкрила Оленяче джерело?» (О. Гончар).* Слова автора, що стоять у середині прямої мови, ділять речення на три частини. Перша частина прямої мови вимовляється з підвищенням голосу, друга — залежно від мети висловлювання, а слова автора виділяються паузами з обох боків і вимовляються з інтонацією вставних слів, із зниженням голосу в кінці: *«Мамо! — радісно закричав хлопчина, зриваючись нагло з довгої задуми. — Знаєш, мамо, що?» (Б. Лепкий).*

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Коментоване письмо

- ▶ Записати речення. Назвати пряму мову, схарактеризувати речення за метою висловлювання. Пояснити розділові знаки.

1. «Гарна музика», — шепнула заслухано Дарка (*І. Вільде*).
2. Махнові ж своє муляло: «Перекази козацькі, вони хай трохи постороняться, розкажи, які перекази про нас складають». 3. Вус Яворницького сердито ворухнувся: «То не ідеал, до якого йдуть через руїни» (*О. Гончар*). 4. «Антон не з таких, — сказав Мартин

Джура, — проти своїх Антон не піде» (П. Панч). 5. «Свій мед, першої взятки, — не втерпів боцман, щоб не похвалитись. І звертаючись до Марії, додав: — Уже чотири вулики маємо, ціла пасіка...» (О. Гончар). 6. «А куди ви їдете, люди добрі?» — осмілився спитати Павлусь (А. Чайковський).

- ▶ Проаналізувати зміст першого речення і висловити власні міркування щодо поняття *гарна музика*.

Пошукова робота з творчим завданням

- ▶ Використовуючи матеріали з усної народної творчості, здійснити пошукову роботу для конструювання висловлювання на тему «Традиційна оселя українців».
- ▶ Скласти твір-опис оселі, увівши речення з прямою мовою. Використати подані нижче висловлювання.
  1. Зроби хату з лободи, а в чужую не веди. 2. Своя мазанка ліпша від чужої світлиці. 3. Чия хата, того й правда. 4. Моя хата небом крита, землю підбита, вітром загороджена. 5. Дай же нам, Боже, у добрий час у новий дім увійти, хліб-сіль унести!
  6. Бережи, Боже, цю хату громом і грозою, і потом, і великим клопотом! (Нар. творчість).

Дослідження-трансформація на основі тексту

- ▶ Прочитати текст мовчки. Які речення можна перебудувати в речення з прямою мовою? Перебудувати їх і записати, дотримуючись пунктуаційних норм.
- Стародавні орачі говорили, що земля дає все і забирає все. А їхні нащадки відзначали землю як матір, яка всіх годує і пестить. Селяни ж навчали своїх дітей не випускати землі з рук, триматися міцно за неї, бо вона єдина не зрадить ніколи.

Глибоку повагу відчувала людина до землі-трудівниці, яка «парує та людям хліб готує». Упевнений у собі лицар-козак клявся землею, цілуєчи її і навіть з'їдаючи. Землею лікувалися, прикладаючи її до ран, як оберіг землю брали з собою в дорогу (За В. Супруненьком).

- ▶ Передати зміст висловлювання, використовуючи речення з прямою мовою.

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати. Відновити речення, вставляючи подані в довідці слова автора, попередньо з'ясувавши місце їх відповідно до змісту. Записати відновлені речення, пунктуаційно оформивши їх. Пояснити розділові знаки.

1. Береться морозець. 2. Сідай, Оксанко. 3. Ви б, може, й плащ наділи? Воно таке, як на дощ... 4. Як же, дочко, весілля справлятимемо? По-старому чи по-новому? 5. Купи, гарний, хустку своїй нареченій. Не хустка — весна. 6. Павлуша — золото, уважний, витриманий...Золото!» (З тв. Г. Тютюнника).

- ▶ Яку функцію виконують виділені слова у реченнях. Схарактеризувати їх.

Довідка: хваляться мати і, зсутулившись, довго хукають у долоні, умочають пальці в цеберку з водою, щоб зашпори не зайшли; сказав Федір Несторович і одвернувся до вікна; спитала Одарка; спитав уранці Степан, розбираючи вже внесеного в хату кабана; до мене підійшла молода вродлива «сербіанка» й сяйнула величезними чорними очима; погоджувався директор, смакуючи непідгорілим риб'ячим боком.

Матеріал для вчителя. 1. «Береться морозець», — хваляться мати і, зсутулившись, довго хукають у долоні, умочають пальці в цеберку з водою, щоб зашпори не зайшли. 2. «Сідай, Оксанко», — сказав Федір Несторович і одвернувся до вікна. 3. «Ви б, може, й плащ наділи? — спитала Одарка. — Воно таке, як на дощ...» 4. «Як же, дочко, весілля справлятимемо? — спитав уранці Степан, розбираючи вже внесеного в хату кабана. — По-старому чи по-новому?» 5. До мене підійшла молода вродлива «сербіанка» й сяйнула величезними чорними очима: «Купи, гарний, хустку своїй нареченій. Не хустка — весна». 6. «Павлуша — золото, — погоджувався директор, смакуючи непідгорілим риб'ячим боком, — уважний, витриманий... Золото!» (З тв. Г. Тютюнника).

VI. Систематизація й узагальнення знань учнів

Дати відповіді на запитання:

1. Що таке пряма мова? Навести приклади.
2. З якою метою люди використовують пряму мову?
3. Яке значення має інтонація при прямій мові? Навести приклади.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з творів художньої літератури дев'ять речень із прямою мовою різної структури. Накреслити схеми їх. Позначити силу голосу відповідно до правильного інтонування речень.

Урок № 7**РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ
З ПРЯМОЮ МОВОЮ**

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про розділові знаки в реченнях з прямою мовою; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити речення з прямою мовою й пояснювати розділові знаки, правильно розставляти розділові знаки й інтонувати речення з прямою мовою; розвивати творчі вміння складати речення з прямою мовою та використовувати їх в усному і писемному мовленні; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів любов до рідної мови, а також відчуття її краси як основи естетичного виховання.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів (у тому числі прислів'їв і приказок), крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: синоніміка різних способів передачі прямої мови; інтонація речень із прямою мовою.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

*Мова — найголовніший організатор духовного життя,
єдності й розвитку народу...*
Д. Павличко

**III. Актуалізація мотиваційних резервів
дев'ятикласників з теми****Спостереження над мовним матеріалом
(колективна робота з текстом)**

- Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок, який би виражав основну думку тексту.

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не знаходилося, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків суспільства і кожної окремої людини.

Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує цілу низку функцій, життєво важливих для цього суспільства, окремих груп і кожної людини.

Спілкування, комунікація — найважливіша функція мови. Суть її в тому, що мову використовують для інформаційного зв'язку між членами суспільства. Ця функція є надзвичайно важливою як для суспільства, так і для самої мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який утрачає свою мову, зникає. Ще І. Кант у свій час зазначав: «Людина має схильність спілкуватися із собі подібними, тому що в такому стані почуває себе людиною». Є й інший бік цього процесу. «Найбільша розкіш на світі — це розкіш людського спілкування», — висловлювався на цю тему А. де Сент-Екзюпері.

Відомо, що в художніх творах за допомогою мовних образів відбувається «акт» спілкування митця з читачем, слухачем. «При цьому мова, — говорив Г. Глінц, — має поетичну природу, навіть, окреме слово — це малий твір мистецтва».

Для повноцінного функціонування мови й її розвитку вона повинна використовуватися у всіх сферах комунікації — у науці, техніці, виробництві, ділових стосунках, освіті, культурі, а не лише в побуті чи художній літературі (*З часопису*).

- ▶ Виписати речення з прямою мовою. Продовжити ряд виписаних речень власне складеними (4–5). Визначити роль прямої мови у висловлюванні.
- ▶ До виділених слів дібрати синоніми.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Коллективний аналіз схем-моделей

- ▶ Розглянути схеми і скласти зв'язну розповідь про розділові знаки при прямій мові.
  1. А: «П». 2. А: «П?» 3. А: «П!» 4. «П», — а.
  5. «П?» — а. 6. «П, — а, — п». 7. «П, — а. — П». 8. «П? — а. — П».
  9. «П! — а. — П». 10. «П! — а: — П».

Коментар учителя. Пряма мову і слова автора оформлюють на письмі відповідними розділовими знаками:

1. Якщо пряма мова стоїть після слів автора, то перед нею ставлять двокрапку і перше слово починають писати з великої літери. У кінці прямої мови перед лапками ставлять крапку, крапки, знак питання, знак оклику: *І тихо-тихесенько я промовляла: «Сон літньої ночі! Мені тебе жаль!» (Леся Українка).*

2. Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то після неї ставлять кому, крапки, знак питання, знак оклику, після лапок — тире, а слова автора починають писати з малої літери: *«Цього року, мабуть, урожай буде», — каже Панас (А. Чайковський).*
3. Якщо слова автора розривають пряму мову, то вони виділяються з обох боків комами і тире, а після них перше слово пишуть з малої літери: *«Рано ти, — каже батько, — закінчив науку» (Остан Вишня).*
4. Якщо слова автора розривають пряму мову, що виражена двома чи кількома реченнями, то після першої частини прямої мови ставлять кому, знак питання, знак оклику і тире, а після слів автора — крапку й тире. Другу частину прямої мови починають писати з великої літери: *«Зажди! — просить хлопчина. — Не тікай від мене, візьми мене із собою, перевези!» (Б. Лепкий).*
5. Якщо у словах автора, що стоять у середині прямої мови, вказується, що пряма мова буде продовжуватись, то після них ставлять двокрапку й тире, другу частину прямої мови починають писати з великої букви: *«Пізно, Володько, — і додала тим самим легким смішком: — Ех ти, сторож!» (І. Сенченко).*

V. Виконання завдань творчого характеру

Творче конструювання (робота в парах)

- Скласти по п'ять речень із прямою мовою на застосування різних правил уживання розділових знаків при прямій мові. Схарактеризувати структуру змодельованих речень. Накреслити схеми.

Творче моделювання

- Прочитати. Завершити речення, доповнюючи їх прямою мовою або словами автора. Розставити необхідні розділові знаки. Пояснити вживання їх.

1. ... ? — запитав Віталік, увійшовши до класу. 2. Вона почервоніла і сказала тихо: ... . 3. ..., — вимогливо зауважила Маргарита Валентинівна. 4. Олена Петрівна показала рукою в бік спортивного майданчика : ... ! 5. ..., — промовив тато, — ... . 6. Перепрошую, панове, але я вже завершив, — ... . 7. ...: Самооцінка — це віра в себе!

- Продовжити вправу, склавши 3–4 речення з використанням поданих висловів. Пояснити, на що вони вказують. Чи часто ви вживаєте їх і за яких обставин?

Дорогі друзі! ... На все добре! Бувайте здорові! Ви маєте радію... Ми не згодні з цим... Безперечно.

- ▶ Накреслити схеми речень з прямою мовою.

Дослідження-відновлення з елементами реконструювання

- ▶ Прочитати мовчки текст. Визначити межі речень. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання. Переказати його, перебудувавши речення (де це можливо) на речення з прямою мовою.

Наша мова — це найважливіша частина нашої спільної поведінки в житті, і по тому, як людина говорить, ми відразу й легко можемо судити про те, з ким маємо справу: ми можемо визначити ступінь інтелігентності людини, ступінь її психологічної урівноваженості, ступінь її можливої закомплексованості. Учитися гарної, спокійної, інтелігентної мови треба довго й уважно — прислухаючись, запам'ятовуючи, помічаючи, читаючи й вивчаючи наша мова — найважливіша частина не лише нашої поведінки, а й нашої особистості, нашої душі, розуму, нашої здатності не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує (*За Д. Лихачовим*).

Комунікативний практикум

- ▶ Прочитати висловлювання про мову та її значущість у житті людини. Скласти план і написати висловлювання на тему «Чи варто цінувати рідну мову?», використовуючи речення з прямою мовою. Пояснити розділові знаки при прямій мові.

1. Хто не любить своєї рідної мови, солодких, святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини (*Й. Гердер*). 2. Споконвіку було незаперечною істиною: цуратися рідної мови, а отже, і рідного народу — підло. Це зрада, яка не виправдується нічим, не прощається ніколи... (*М. Косієв*). 3. Мова — це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною. У кожного народу своя мова. Це великий скарб, який треба шанувати, берегти і розумно збагачувати, не завдаючи йому ніякої шкоди (*К. Крапива*). 4. Мова — універсальна, але користування нею вкрай індивідуальне. Це своєрідний енергопровід: від одного до іншого, від одного до багатьох (*П. Мовчан*). 5. Людина, байдужа до рідної мови, — дикун. Вона шкідлива вже тому, що байдужість до мови пояснюється її цілковитою байдужістю до минувшини, теперішності й майбутності народу (*К. Паустовський*).

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

- ▶ Розказати про розділові знаки при прямій мові. Навести приклади складених речень.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Використовуючи можливості мережі Інтернет (або бібліотечний фонд), знайти інформацію і підготувати висловлювання в науковому стилі на тему «Мова — засіб духовного життя суспільства». Використати речення з прямою мовою. Пояснити розділові знаки.

Урок № 8

НЕПРЯМА МОВА ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ. ЗАМІНА ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ

Мета: подати учням відомості про непряму мову як засіб передачі чужої мови, навчити знаходити у висловлюваннях речення з непрямою мовою; удосконалювати вміння правильно інтонувати й розставляти розділові знаки в реченнях з непрямою мовою; розвивати творчі вміння замінювати пряму мову на непряму; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів естетичні смаки шляхом змалювання картин куточків рідної держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів (у тому числі прислів'їв і приказок), крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: синоніміка різних способів передачі прямої мови непрямою; інтонація речень з непрямою мовою.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності дев'ятикласників

Повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями.

III. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких потрібне на уроці

Робота з текстом з метою зіставлення нових знань із базовими на основі актуалізації мотиваційних резервів учнів

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити, які типи мовлення поєднано в тексті. Які художні засоби використав письменник для змалювання краси місцевості Псла?

Псло! Якою таїною віє від назви твоєї. Ти весь сповнений загадковості і чар. Хто тільки не милувався твоєю красою, хто не віддавав тобі свого серця! Великий композитор Петро Чайковський на твоїх берегах заслуховувався народними українськими піснями, вбирав їх у розтривожену душу. Тут, у мальовничому запсільському селі Низи, він творив свою чарівну оперу «Черевички» за мотивами повісті Миколи Гоголя. У хвилини творчого злету чародій музики зворушено говорив: «Я дуже люблю це місце! Це долина чудової річки Псьол...».

Мальовничою розлогістю берегів Псла захоплювався Антон Чехов, мандруючи від Лебедина до Гадяча і далі на Сорочинці. І меркла в його очах розкішна краса Криму, відступала перед незрівнянною, незайманою красою Псла... «Що за місце? Я просто зачарований!» — захоплено говорив великий майстер. І мріяв купити собі хату в запсільському селі, щоб там жити і творити.

Прославлений Ілля Рєпін захоплювався тими неповторними краєвидами і пейзажами. Він зустрічав тут звабну красу в звичаях і обрядах, дивувався з народного одягу, вбирав у свої очі людські обличчя, щоб потім перенести їх на полотно, створити самотутні типи й характери (*За І. Цюпою*).

- ▶ Виписати речення з прямою мовою і перебудувати на речення з непрямою мовою. Записати їх.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів.
- ▶ **Розвиток мовлення з творчим завданням.** Переказати текст, доповнюючи його спогадами (прочитаною, побаченою або почутою інформацією) про красу своєї місцевості. Ужити речення з непрямою мовою.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю. Розказати про особливості заміни різних за метою висловлювання речень прямої мови непрямою.

Речення прямої мови	Засоби зв'язку	Приклади	
		пряма мова	непряма мова
Розповідне	сполучники: <i>що, ніби, щоб</i>	<i>Передихнула, промовила вголос: «Я вільна» (Р. Іванчук)</i>	<i>Передихнула, промовила вголос, що вільна</i>
Питальне	сполучники чи сполучні слова: <i>хто, що, який, котрий, де, коли, як тощо</i>	<i>«А куди ви йдете, люди добрі?» — осмілився спитати Павлусь (А. Чайковський)</i>	<i>Павлусь осмілився спитати, куди вони йдуть</i>
Спонукальне	сполучник <i>щоб</i>	<i>«Тосю, ану йди сюди!» — закричав Юрко (Є. Гуцало)</i>	<i>Юрко закричав, щоб Тося підійшла.</i>

- Скласти речення з прямою мовою, різні за метою висловлювання. Замінити їх на речення з непрямою мовою.

Коментар учителя. Непряма мова — це чуже мовлення, передане тільки із збереженням змісту висловлюваної думки без збереження форми та інтонації висловлювання: *«Я буду брати себе в руки», — обіцяв Рубін (І. Сенченко). Рубін обіцяв, що буде брати себе в руки.*

Існує кілька способів заміни прямої мови непрямою:

1. Якщо пряма мова є розповідним реченням, то вона передається підрядною частиною складнопідрядного речення і приєднується сполучниками **що, ніби, щоб**: *Розрив-трава каже: «Я — відкриваю таємниці» (В. Голобородько). Розрив-трава каже, що відкриває таємниці* (непряма мова).
2. Якщо пряма мова є питальним реченням, то вона передається підрядною частиною і приєднується сполучниками або сполучними словами **хто, що, який, чий, котрий, де, коли, як** та ін.: *«А знаєш ти, братику, де Крим?» — обзивається Петро (А. Чайковський). Петро спитав братика, чи знає він де Крим.*
3. Якщо пряма мова є спонукальним реченням, то вона передається підрядною частиною і приєднується сполучником **щоб** або передається простим реченням: *Тося долонями підштовхувала каченят, благала: «Пливіть, рідні, пливіть, ненаглядні!..» (За Є. Гуцало). Тося, підштовхуючи каченят долонями, благала, щоб вони плвли.*

Отже, пряму мову можна замінити непрямою. Речення з непрямою мовою — здебільшого складнопідрядні речення, у яких є дві частини: головна — слова автора, підрядна — пряма мова,

що приєднується до головної частини сполучниками підрядності або сполучними словами.

При заміні прямої мови непрямою займенники і дієслівні форми 1-ї та 2-ї особи замінюються займенниками і дієслівними формами 3-ї особи. У реченні з непрямою мовою займенники і прислівники стають сполучними словами, а питальна частка **чи** — сполучником.

У результаті заміни прямої мови непрямою утворюється складнопідрядне речення із з'ясувальною частиною.

Якщо пряма мова складається з кількох речень, то при заміні її непрямою утворюється багатокомпонентне складне речення: *«Ми вас проведемо,— упевнено сказав білоголовий сміливець першокласного віку.— Ми знаємо, куди вам треба» (О. Гончар).— Білоголовий сміливець першокласного віку упевнено сказав, що вони їх проведуть, що вони знають, куди їм треба.*

Запитання, передане прямою мовою — **пряме**, а непрямою — **непряме**. У кінці речення з непрямым питанням ставиться крапка.

V. Виконання системи творчих завдань і вправ на основі опрацьованого теоретичного матеріалу

Дослідження-трансформація

- ▶ Прочитати речення. Проаналізувати їх, визначивши слова автора та пряму мову. Пояснити розділові знаки.

1. «Що ж ти, Петре, стоїш, заступаючи півнебокраю?» (О. Забужко). 2. «У справжньому художньому творі не можна вийняти один вірш, одну строфу, одну фігуру, один такт із свого місця і поставити в інше», — зазначав Лев Толстой. 3. Кажу дітям: «Подивімося в небо...» (В. Сухомлинський). 4. В одній зі своїх статей письменник Сергій Носань гнівно запитує: «Чому ж ми самі часто нехтуємо мовою материнською, цим скарбом, з якого виростаємо?» 5. «Любіть Україну, всім серцем любіть!» — закликав Володимир Сосюра.

- ▶ Перебудувати подані речення у складні. Записати їх. Що змінилось?
- ▶ Зробити синтаксичний розбір трьох складних речень (на вибір).

Лінгвістичне дослідження з творчим завданням

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Поділити текст на абзаци, скласти план висловлювання.

Був у Романовім садку куток, повитий особливою таємничістю, доступний, мабуть, лише бджолам та сонцю. Там, поблизу ставочка, що його дядько Роман викопав власними руками, росло кілька

дерев, чимось йому найдорожчих, і з-поміж них одна яблунька, видно, і зовсім рідкісна, про яку він сам говорив з помітним хвилюванням, що вона повинна вродити... Тож і ми щоразу поглядали від колодязя в той бік і все ждали, доки вона вродить, і аж якимось внутрішнім трепетом були ми пройняті, коли одного літа помітили, як звідти, з-поміж яблуневого листа, починає проглядати щось наче живе, сміється червоною щічкою, ні на які інші плоди не схоже, справді ніби росаю та зорею вмите! А що воно там уродило, то таємниця з таємниць!.. І ось настав наш час! І від Романових яблук на стовпцях польова доріжка змінюється на наших очах: сіра, буденна, у пилюці, вона стає зовсім інакшою — лежить між стернями вже весела, святкова, до самої Тернівщини вся просто засвітилася від тих яблук! Увесь степ сьогодні наче повен радості, повен серпневого світла й простору. Лише коли дядько Роман зникне за пагорбом, ми пружко зриваємося разом на ноги, щасливо зшаленілі, вчимося чимдуж від стовпа до стовпа, на льоту, як вершники, хапаючи те, що для нас так розкішно вродило на голих цих стовпчиках придорожніх! (За О. Гончаром).

- ▶ Поміркувати, які речення можна перебудувати на речення з прямою мовою. Записати утворені речення. Пояснити розділові знаки.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення: переставити їхні частини так, щоб вийшли речення з непрямою мовою. Вставити необхідні сполучники і сполучні слова. Аргументувати свій вибір.

1. Молодий Горпищенко, як їхній степ, приїжджаючи до батька у відпустку, ніщо йому так не пахне, льотчик **реактивної** авіації, говорив (За О. Гончаром). 2. Де поділо жита́ поле, ходить вітер і пита з болем (За В. Сосюрою). 3. Весна...ще одна весна, Світлана Кузьмівна, трохи сумно, сказала замріяно й (За В. Стусом). 4. Сповнені безутішного смутку й **щемливої** ніжності рядки, у грізний час війни, матері забуть не може, Павло Тичина написав (За А. Шевченком). 5. Сказав щиглику спати, подумав хлопчик, так не буде холодно (За О. Донченком). 6. Люди — це завжди діти своїх матерів, Максим Горький якось сказав (За А. Шевченком).

- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів.

VI. Систематизація знань, умінь і навичок учнів

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що таке непряма мова?
2. У чому різниця між прямою мовою і непрямою?

3. Які частини входять до речень із непрямою мовою?
4. Розказати про способи заміни прямої мови непрямою. Навести приклади.
5. Що відбувається із займенниками та дієслівними формами 1-ї та 2-ї особи при заміні прямої мови на непряму? Проілюструвати прикладами.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Підготувати повідомлення про красу і величність одного з куточків України, використовуючи різноманітні висловлювання. Використати речення з непрямою мовою.

Урок № 9

УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Мета: удосконалити знання дев'ятикласників про особливості вибіркового переказу тексту художнього стилю; формувати вміння виділяти в тексті художнього стилю потрібну інформацію та відтворювати її відповідно до стильових вимог висловлювання, добираючи потрібні мовні одиниці; розвивати вміння усно будувати власне висловлювання відповідно до комунікативного завдання.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою й завданнями уроку

III. Колективна робота з текстом

Сприймання тексту на слух і робота над його структурою

- ▶ Прослухати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Довести, що висловлювання належить до художнього стилю. Виділити у висловлюванні ключові слова, що розкривають його тему.

Весна. Жваві ластівки метушливо й весело клопочуться коло свого гнізда. В одчинене вікно доносяться в хату з палісадника пахощі від бузкового цвіту. В кімнаті, прикрашеній кретоном

і обставленій м'якими будуарними меблями з явною претензією на кокетування, не дивлячись на ясне сонячне сяйво, горить перед овальним люстром на столі лампа. На кріслі сидить перед нею молода, струнка панночка, русява, з кирпатеньким носиком і трошки примруженими короткозорими очима, що виблискували часом задерикуватим вогником. Панянка нагріває на лампі металеві частини ручки до писання і на ній закручує спереду кучері. За спиною в неї стоїть із кофточкою в руках дівчина років тринадцятьох, що, видно, вчасно прибула з села. Випнуті від худорлявості лопатки не дозволяють дати їй цих років, її каштанове волосся, що, вигорівши на сонці, змінило яскравість свого кольору, причесане гладенько і заплетене в одну тоненьку кіску з червоним кісником; на блідому, трохи вилицюватому, але з правильними рисами личку тремтить вираз полохливості й переляку.

Коло вікна на канапці напівлежить зовсім уже одягнена до виходу, доволі повна чорнява панна, трохи старша за русяву панянку і, видно по схожості, сестра її. Вона нетерпляче б'є парасолькою по черевиках і нарешті не витримує:

— Та цьому кінця немає! Сиди й чекай! Чому ти не купиш завивалок? Не надокучить хіба морочитись із цими ручками: чадить завжди?.. Навіть відчинене вікно не допомагає!

— А ти вийди, хто тебе тримає? — огризнулася білявенька. — Ой! Ось тільки через тебе обпекла пучку!.. Купи! Стану я на дурниці викидати гроші...

— Дивно, — усміхнулася недбало чорнява, — з одного боку стільки претензій щодо вбрання і всіляких нісенітничок, а з другого — скупість на шага...

— Справа йде не про нісенітнички, а про витонченість та порядність, — підкреслила білявенька, — що про них ваша милість і тями не має; адже ж вам байдуже вийти на вулицю і в подраних рукавичках, і в невичищеній кофточці, і з кучмою, що стирчить з пом'ятого капелюха... Адже ж ви з лінощів не подбаєте про себе, так що іноді сором іти поруч...

— І не ходи! — відповіла байдуже чорнява. — Хто тебе прохає? А я не стану на цю порядність витрачати половину життя...

— А звісно, на романи з цигарочкою приємніше витрачати час?

— Атож, значно приємніше: менші принаймні витрати на жовч...

— Подумаєш, яка добротлива! — заперечувала ущипливо русява й роздратованим рухом шпурляла шпильки, прищіпки й папільотки. — Чорти прокляті! Ніяк не тримаються... стирчать... Де

це довгі шпильки? Завжди закинуть... Це ти їх, Наталю, береш, щоб напихати в гільзи тютюну (*М. Старицький, 384 сл.*).

Бесіда за змістом тексту

- Визначити, про що розповідається в тексті. З'ясувати тему й основну думку висловлювання.
- Дібрати заголовок. Визначити, що він виражає.
- Назвати учасників мовленнєвої ситуації, описаної в тексті. Указати на те, від чийого імені йдеться розповідь.
- Виділити в тексті частини, що належать до різних типів мовлення (розповіді й опису).
- Визначити мікротеми. Поділити висловлювання на частини. Скласти план тексту.

Мовностилістичний аналіз висловлювання

- ▶ Описати весну. (*Весна. Жваві ластівки метушливо й весело клопочуться коло свого гнізда. В одчинене вікно доносяться в хату з палісадника пахощі від бузового цвіту.*)
- ▶ Схарактеризувати героїнь, описуючи портрети їх.
- ▶ З якою метою автор увів у висловлювання діалогічну форму мовлення?

Лексико-стилістична робота

- ▶ Схарактеризувати лексику тексту: визначити художні засоби (епітети, метафори, порівняння), які використовує автор. Пояснити значення добору цих засобів для створення портретів героїнь.
- ▶ Пояснити значення слів: *завивало* (предмет жіночого вбрання, яким обмотують голову; чалма), *кісник* (стрічка для вплітання в косу); *папільотки* (шматочок паперу, тканини і т. ін., який використовують для домашньої холодної завивки волосся).
- ▶ Виділити епітети й пояснити, в чому полягає їх образність.

Повторне слухання тексту, під час якого учні уточнюють, чи правильно вони запам'ятали послідовність розповіді про героїнь, відзначають виражальні прийоми, використані автором при описі портретів їх.

IV. Усний вибірковий переказ тексту художнього стилю відповідно до комунікативного завдання (опис героїнь)

V. Домашнє завдання

- ▶ Оформити письмовий вибірковий переказ художнього тексту, опрацьованого на уроці, докладно зупинившись на описі весни.

Урок № 10

ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ (НА ОСНОВІ КІЛЬКОХ ДЖЕРЕЛ)

Мета: удосконалити знання учнів про особливості вибіркового переказу текстів художнього стилю на основі декількох джерел; формувати вміння й навички виділяти в текстах художнього стилю основну інформацію та відтворювати її відповідно до стилевих вимог текстів, добирати потрібний мовний матеріал; розвивати вміння письмово будувати висловлювання, передаючи основну інформацію прочитаних текстів художнього стилю.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мовленнєвознавчих понять

Бесіда за запитаннями

1. Які ознаки характерні художньому стилю?
2. Чим відрізняється художній стиль від інших стилів?
3. Який переказ називається вибіркоvim? Аргументувати свою думку.

IV. Підготовча робота до письмового вибіркового переказу текстів художнього стилю (на основі кількох джерел)

Колективна робота з текстами

- ▶ Прочитати тексти. Визначити стиль, тип, жанр, тему й основну думку кожного. Що об'єднує їх? З якою метою автор увів у перший текст пряму мову і діалог? Як можна їх передати в переказі?
- ▶ Назвати мовні і стилістичні особливості поданих уривків. Навести приклади рядками з текстів. Висловити свою позицію щодо композиції кожного висловлювання. Виділити з текстів головну інформацію для розкриття теми вибіркового переказу й усно виголосити її.

Текст № 1

Коли забув ти рідну мову,
Віднієш духом ти щодня;
Ти втратив корінь і основу,
Ти обчухрав себе до пня.
Коли в дорогу ти збирався,
Казала мати, як прощавсь,
Щоб і чужого научався,
И свого ніколи не цуравсь.
Ти ж повернувся, відступник сущий,
Прийшов під рідний небозвід,
Немов Іван, не пам'ятущий,
Хто твій народ і де твій рід.
Ти втратив корінь і основу,
Душею вигорів дотла,
Бо ти зневажив рідну мову,
Ту, що земля тобі дала.
Ту, що не вбили царські трони,
Ту, що пройшла крізь бурі всі,
Крізь глузи й дикі заборони
И постала нам в усій красі.
Для тебе й Київ напіврідний,
І Мінськ піврідний, і Москва...
Бо хто ти є? Іван Безрідний,
Іван, «не помнящий родства»!

Д. Білоус

Текст № 2

Дід — це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть діди стільки краси й ніжності, що може позаздрити їм будь-хто.

І коли в автобусі я бачу сідоглавого предка мого з в'язанкою бубликів, я чомусь думаю: зараз прийде в хату, добуде свій нехитрий гостинець і скаже своєму Іванкові: «А глянь, що я приніс від зайця...» Він посадить своє чорняве чи біляве онучатко, і воно, роззявивши ротика, слухатиме його простодушні оповіді, у яких переплететься дійсність і фантазія. І колись обов'язково прокинеться в його душі дідова краса, і живитиме його дідова мудрість і дідова мова (*За В. Симоненком*).

Текст № 3

Досвід, отриманий у спадок від своїх бабусь, залишається золотим набутком на все життя. Ще змалечку ці мудрі вчителі виховували в дітей любов до рукодільництва, господарських навичок. Споконвіків у нашого народу це було традицією, сталим неписаним законом.

Нерідко бабусі є творцями легенд, казок, прислів'їв та приповідок. «Тисячі речей, — писав Іван Франко, — у житті забудете, а тих хвилин, коли вам люба мама чи бабуся оповідали байки, не забудете до смерті».

Один із сучасних народознавців писав, що після проспіваної пісні, розказаного оповідання чи казки виконавці уточнювали: «То мене бабуся навчили». Те саме стосується і найрізноманітніших видів виробничих занять, і художніх промислів. Від бабці навчилася онучка прясти й ткати, плести, шити й вишивати, садити й вирощувати квіти, білити хату, працювати в городі, виховувати немовлят.

Часто бабуся заміняла неньку й батька, особливо в повоєнні роки, коли чимало дітей залишилося без рідних (*За В. Скуратівським*).

Текст № 4

Кожна людина і кожний народ має свої святині. До цих святців зараховуємо і пошану до матері. Вона дала нам життя, виростила й виховала.

Коротке це слово — мама, але які надлюдські глибини скарбів містить воно в собі! Усе її життя з серця б'є великим невичерпним джерелом безкорислива любов до своїх дітей. Усе її життя — це терпіння, безмежна самопожертва, пробачення провини.

Мати... Це перше слово, яке з радістю та усмішкою вимовляє дитина. Мама — це те слово, яке найчастіше повторює людина в хвилини страждання й горя.

Поняття про щастя, добро і ласку нерозривно пов'язані в нас з образом найдорожчої людини — Матері.

А мамина колискова звучить найніжнішою музикою і тоді, коли посрібляться наші скроні. Вона з нами завжди, з тієї миті, коли ми починаємо відчувати себе. Слово «матір» є символом усіх людських вартостей. Не мав би світ стільки геніїв, стільки великих мужів, якби над їхнім дитинством не тремтіло б серце матері.

Благословенна ж будь, Українська мати, усюди й завжди! (*За Н. Дмитровською*).

Текст № 5

В особі батька народ оспівав вірного захисника. Довгі й виснажливі війни за свободу та незалежність рідної землі, свого народу вимагали постійної відсутності. А при поверненні чоловіки вимушені були обробляти ниви, чумакувати, ходити в найми. Отже, у традиційному понятті батько уособлювався насамперед як захисник, годувальник.

Одначе батьків приклад, батькове слово, наказ були законом, нормою виховання. Не випадково казали: «Не навчив батько, не навчить і дядько».

Ці давні традиції перейшли і на пізніші часи. Якщо мати за своєю природою є втіленням ласки, ніжності, надмірної доброти, то з батьком асоціюються значно вимогливіші, практичніші означення. Це відбилося і в прислів'ях: «Батькова лайка дужча за материну бійку»; «Батько не мати, не поцілує і не приголубить»; «З батьком суд коротенький».

Батьків приклад у родині має особливе значення, адже діти, особливо хлопці, намагаються «робити з нього життя». Особливо це стосується навичок працелюбності (За В. Скуратівським).

- ▶ Виділити мікротеми й самостійно сформулювати пункти складного плану. Записати його.

Опрацювання пам'ятки

- ▶ Розглянути пам'ятку «Як готуватися до вибіркового переказу текстів художнього стилю (на основі кількох джерел)». Запам'ятати особливості побудови вибіркового переказу текстів художнього стилю (на основі кількох джерел).

ПАМ'ЯТКА

«Як готуватися до вибіркового переказу текстів художнього стилю (на основі кількох джерел)»

1. Прочитати тексти.
2. Визначити стиль, тип і жанр мовлення кожного тексту.
3. Скласти складний план відповідно до теми і змісту висловлювання.
4. Виділити найважливішу інформацію в текстах, необхідну для переказу.
5. Подумки відкинути другорядне.
6. Викладати матеріал послідовно.
7. Не скорочувати текст надмірно.
8. Слід пам'ятати про причиново-наслідкові зв'язки та зображувально-виражальні особливості висловлювання.

- ▶ Підготувати вибіркового переказ текстів художнього стилю (на основі кількох джерел) на тему «Твій родовід». Скористатися пам'яткою.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Оформити письмовий вибіркового переказ текстів художнього стилю (на основі кількох джерел), опрацьованого на уроці.

Урок № 11**ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ**

Мета: ознайомити учнів з цитатами як способом передачі чужої мови; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити цитати у висловлюваннях; розвивати навички правильно добирати цитати й використовувати їх в усному та писемному мовленні, правильно розставляти розділові знаки й інтонувати речення з використанням цитат; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до культурних надбань рідної держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, крилатих висловів.

Текст (риторичний аспект): використання цитування, уособлення як виражальних засобів усного й писемного мовлення.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою майбутньої роботи, усвідомлення її учнями****III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми**

Спостереження над мовним матеріалом на основі тексту

- Прочитати. Що нового ви дізналися про річ, якою користуєтеся щодня? Висловити свою думку цитатами з тексту.

«Історія олівця починається з тростинової палички, якою писали стародавні єгипетські жерці», — свідчать сучасні історики. Потім тривалий час панувало гусяче крило. У XV ст. у Європі з'являються свинцеві й срібні шрифти, що залишали на папері темні сліди. З XVI ст. в Італії та Англії почали застосовувати графітові стрижні, від яких веде своє походження сучасний олівець у дерев'яній оболонці.

У Танзанії на гірському плато відкрили наскельні малюнки, вік котрих більш ніж 7 тисяч років. На малюнках зображено сцени полювання, тварини. Автори зображень — люди кам'яного

віку. Автор відкриття — доктор мистецтвознавства, антрополог англійка Мері Лікі — назвала їх «Винахідники перших олівців». Вона знайшла 186 «доісторичних недогризків».

Давні танзанійці любили робити і кольорові олівці. Основою їх були стрижні із сала диких тварин. До сала підмішували сажу, виходив чорний олівець, а якщо пташиний послід — білий. Окисли заліза давали червоний та жовтогарячий тони, а сполуки марганцю, вилучені із скельних порід, — коричневі (*З енц.*).

- ▶ Виписати цитати. З'ясувати роль їх у тексті. Звернути увагу на пунктуаційне оформлення цитат.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю. Розказати про способи введення цитат у текст і оформлення їх на письмі.

Спосіб введення цитати	Оформлення на письмі	Приклад
1. Як пряма мова за допомогою слів автора	Береться в лапки, як пряма мова	<i>У народі кажуть: «Правду говорить не язик, а душа».</i>
2. Як частина речення	Пишеться з малої літери в лапках, оформлюється в середині речення	<i>В. Сухомлинський говорив, що «любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова».</i>
3. Наводиться неповністю	Як пряма мова, а на місці пропущених слів ставляться крапки	<i>«...Нам потрібно любити її і гордитися своєю найпрекраснішою матір'ю», — писав Т. Шевченко про Україну.</i>
4. У формі епіграфа	Пишеться без лапок, вказівка на автора дається нижче епіграфа праворуч	<i>Як важко перші кроки йти! (А. Малишко)</i>
5. Віршовані рядки або строфа	Пишеться без лапок з великої літери	<i>Чудовий настрій передає М. Луків поетичними рядками: На душі ані хмарини. Гарно в рідній стороні. Кущ осінньої калини Паленіє у вікні.</i>

- ▶ Дібрати приклади на кожний спосіб введення цитат у текст, використовуючи науково-популярні джерела.

Коментар учителя. Цитата — це точно переданий уривок якогось твору, чийсь слова, що вводяться в текст для пояснення чи підтвердження правильності висловлюваних думок.

Існує кілька способів уведення цитат у текст:

1. Якщо цитати супроводжуються словами автора, то розділові знаки ставляться, як при прямій мові: *В. Сухомлинський пи- сав: «Століттями мова народу була тією повноводною рікою, яку ми називаємо поезією. Поетична грань жила в слові, і слово було немислиме без неї, як немислима ріка без води, повноводність — без глибини».*
2. Цитата може бути частиною речення, зливатися зі словами автора. У цьому разі вона береться в лапки, але пишеться з малої букви: *Правильно твердять, що «слід ставитися до інших так, як ти хотів би, щоб ставилися до тебе».*
3. Якщо в цитаті опускаються окремі слова, речення, то на місці їх ставляться крапки: *«...Історія нашого промислового Дон- басу почалася з будівництва заводів і шахт, але згодом цей регіон України постає культурною освоєною землею...», — пи- сав В. Оліфіренко.*
4. Цитата може подаватися у формі епіграфа. У цьому разі вона пишеться без лапок, а вказівка на автора розміщується нижче епіграфа праворуч:

І зоряне небо — як споминів рій...

В. Сосюра

5. Якщо цитата вводиться в текст у вигляді віршованих рядків або цілої строфи, то пишеться без лапок з великої літери: *Як гарно змальовує весняну пору року Є. Гуцало:*

Весна зіткала вчора гобелен
у лузі — з трав, із квітів, з верболозів.
Зіткала вітер і зіткала клен,
грози зіткала молоді погрози.

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Лінгвістичне дослідження

- Прочитати. Дослідити речення: назвати цитати. Записати, розставляючи розділові знаки. Аргументувати свій вибір.

1. Відомий український педагог Василь Сухомлинський сказав *Щоб любити — треба знати, а щоб проникнути в таку тонку й неосяжно величну й багатогранну річ, як мова, треба її любити.*
2. Народна мудрість стверджує, що насильно милим не станеш.

3. В. Сосюра говорив про рідний край Як не любить той край, що дав тобі і силу, і гострий зір очей, і розум молодий, і далі, що тобі красу свою відкрили, і моря голубий, розгаданий прибій. 4. Людину прикрашають чарівність і розум, а душевний спокій і внутрішня гармонія осяває її риси стверджувала Ольга Корніяка. 5. О. Гончар говорив, що мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. 6. Нещасна, неправдива людина, що добровільно й легко зрікається рідної мови; щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі писав Борис Харчук.

- ▶ Поміркувати й висловити власне розуміння слів В. Сухомлинського.

Розвиток мовлення учнів

- ▶ Усно скласти твір-роздум на тему «Що прикрашає людину?», розгорнувши зміст цитати О. Корніяки з попереднього завдання.

Комунікативно-творчий практикум

- ▶ Прочитати вислови. Пояснити їх зміст. Якою тематикою вони об'єднані?

1. Не святі горшки ліплять, а такі ж самі люди, як і ми.
2. Тесля завжди без воріт, а швець без чобіт.
3. Скільки клубочок не в'ється, а кінець знайдеться.
4. Не буде з швачки багачки, а з ткача багача.
5. Він і швець, і жнець, і на дуду грець.
6. Перемелеться — борошно буде (*Нар. мудрість*).

- ▶ Написати твір-мініатюру в публіцистичному стилі, використовуючи вислови як цитати. З'ясувати розділові знаки.

Навчальне аудіювання з творчим завданням

- ▶ Прослухати уривки з матеріалів довідника «Українська мисливщина». Якою тематикою вони об'єднані?

Текст № 1

Археологічні винаходи свідчать про те, що склоробство на території України виникло ще в часи Київської Русі. Найбільшого розквіту художня обробка скла досягла у XVIII столітті. Цим промислом займалися по всій Україні, але особливо широке розповсюдження склоробство набуло в північних і західних її районах. Майстри виготовляли гутну скульптуру і чорний посуд різноманітних форм, прикрашений ліпленням, спіральними рельєфними нитками, кольоровими розводами, рисунками і гравіровкою.

Випуск посуду й художніх виробів на Київському заводі художнього скла, заснований у кінці XIX століття на базі давнього склоробного виробництва, почався у 30-х роках XX століття. У наш час завод спеціалізується на випуску високохудожніх виробів

і сувенірів. Тут виробляються тонкі, гладкі красиві за формою й ніжні за кольором побутові вироби з кольорового скла і кришталю, використовуючи народні традиції українського склоробства.

Велике місце в асортименті займають вази. Виконують їх у гутній техніці, видувним способом і спресовуванням. Видувні вази й вироби декорують алмазною гранню, іноді гравіровкою. Серед інших виробів — набори для десерту, для вина, підсвічники, весільні бокали. Відрізняються вироби київських майстрів художньою обробкою скла багатою кольоровою гаммою і декором. Завод кожного року обновляє свій асортимент приблизно на 30 %.

Текст № 2

Ткацтво завжди відіграло важливу роль у побуті українського народу. У процесі багатівкової творчості склалися художні традиції узорного ткацтва, що надають виробам неповторне національне багатство. Головні центри ручного ткацтва в нашій країні — м. Крелевець Сумської області, м. Богуслав Київської області, села Дехтярі, Диканька, Велесинівка та інші.

Крелевецька фабрика художнього ткацтва випускає тканини шириною від 50 до 140 см і різного призначення — для рушників, прикрас дверних отворів, дверей, дзеркал, скатертей, серветок, накомодників, покривал, штор. Орнамент тканин, що виготовляється ручним ткацтвом, — геометричний або складається з геометризованих рослинних мотивів. Тчуть їх найчастіше на білому тлі з вишуканими узорами з червоної бавовняної пряжі (*За Р. Бардіною*).

- ▶ Скласти висловлювання від першої особи в науковому стилі про розвиток ремесел в Україні, використовуючи матеріали з вправи як цитати. Пояснити розділові знаки при цитатах.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Прочитати. Висловити своє ставлення до описаних подій у культурному житті рідної держави. Яке вони мають значення і чи потрібно їх організувати? Довести своє твердження.

Важливою подією в культурному житті України став Міжнародний з'їзд писанкарів. З дев'яти співзасновників його основними організаторами були Міністерство культури, Український центр народної творчості. Державний громадсько-просвітницький центр «Український дім». З'їзд представив розмаїту програму дій: проведення науково-практичної конференції «Писанка — символ України», відкриття виставки виробів цього виду мистецтва, зустріч з майстрами-писанкарями, демонстрація методів їх роботи, а також участь в осінньому ярмарку в Музеї народної архітектури та побуту України.

До столиці з'їхалося близько 300 майстрів народної творчості з різних областей України, учені, співробітники музею, члени Спілки художників та Спілки майстрів народного мистецтва республіки, учителі, журналісти, викладачі університетів. Приємно відзначити, що на запрошення взяти участь у цьому форумі радо відгукнулися представники української діаспори. Мистецтвознавці, які займаються питаннями традиційної народної творчості, самі майстри із США, Канади, Франції, Німеччини, Австралії, Польщі, Росії прибули до нас із щирим бажанням зробити свій внесок у справу відродження писанкарства на землі незалежної України (*З журналу*).

- ▶ Уявити ситуацію, що ви журналіст і перебуваєте на Міжнародному з'їзді писанкарів. Вам пощастило взяти інтерв'ю в кількох із майстрів традиційної народної творчості.
- ▶ Написати висловлювання у формі замітки до газети, використовуючи матеріали інтерв'ю як цитати.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок учнів

Розказати про способи введення цитат у текст і розділові знаки при них.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Скласти діалог, використовуючи інформацію, одержану на уроці, про мистецтво й культурні досягнення в Україні. Використати цитати.

Урок № 12

ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ДІАЛОЗІ

Мета: повторити й поглибити одержані в попередніх класах знання дев'ятикласників про діалог і розділові знаки при діалозі; удосконалити вміння визначати спільні й специфічні ознаки діалогу і прямої мови; формувати навички учнів правильно розставляти розділові знаки при діалогах, виразно читати діалогічні тексти; розвивати творчі вміння правильно будувати репліки і складати діалоги; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів розуміння етикетних норм і моральної поведінки під час спілкування, а також повагу до співрозмовника.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, крилатих висловів.

Культура мовлення і стилістика: інтонація реплік в діалогічному тексті.

Міжпредметні зв'язки: Мова персонажа в діалозі та словах автора (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа**

*Добрим словом мур проб'єси,
а лихим і в двері не ввійдеш...*

Нар. творчість

III. Актуалізація опорних знань учнів**Спостереження за мовним матеріалом**

- ▶ Пригадати вивчене в попередніх класах про діалог. Прочитати текст, дотримуючись відповідної інтонації. Розказати про особливості побудови діалогу і вживання в ньому розділових знаків. З якою метою автор поєднав у художньому творі діалогічну й монологічну форми мовлення?

ПРИГОДА З «КОВЗАРЕМ»

Нас було двоє в батьків — я, Ліда, та молодший брат Гриць. Тато мав триста десятин землі, душ сорок кріпаків. Його постійно обирали повітовим суддею. Тато розмовляв українською мовою, а мама сердилась і хотіла, щоб ми з братом чули тільки російську та французьку. Тата вона називала «мужиком». У нас була гувернантка, багато прислуги. Зачісувала мене, укладала спати дівчина Марта. Ми з братом любили слухати ввечері її казки.

— Мама каже, що мужича мова погана, недотепна ні до чого!

— От дивіться! — дивується Марта. — Чому недотепна ні до чого? Скільки людей нею балакає, і всім вона любя... От і ви слухаєте казок, що я розказую, та ще як слухаєте! І барин часто балакають по-нашому... То бариня не люблять нашої мови, так вона їм і здається поганою, недотепною!

— Мама каже, що й наша панська мова не така делікатна, як французька.

— А мені своя найделікатніша! — усміхнувшись, каже Марта. Одного разу тато (нам велено було завжди говорити «папа») привіз нову книжку — «Кобзар» Т. Г. Шевченка. Після обіду почав читати вголос. Мама одразу сказала гувернантці одвести нас гуляти (*За Панасом Мирним*).

- ▶ Схарактеризувати висловлювання співрозмовників. Висловити власне ставлення щодо висвітленого в тексті питання.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями теоретичного матеріалу

Коментар учителя. Діалогом називають пряму мову двох осіб. Він складається з реплік (запитань і відповідей або повідомлень), які беруться в лапки і між якими ставиться тире: «*А вона?*» — «*Що — вона? Думати про неї не бороню*». — «*Та хоч одне ж слово сказати їй...*». — «*Піснею скажеш. Така вже твоя доля солдатська...*» (*О. Гончар*).

Кожне окреме висловлювання учасників діалогу називають **реплікою**. У друкованих текстах найчастіше кожен репліку починають з нового рядка, а перед нею ставлять тире. Якщо репліка супроводжується словами автора, то ставляться ті самі розділові знаки, що і при прямиї мові, але без лапок:

- *Наука має сьогодні доволі точні дані.*
- *А все ж таки!*
- *Тодішнє населення нашої держави налічувало чотири-п'ять мільйонів.*
- *Ага. Чотири-п'ять мільйонів. А печенігів?*
- *Печенігів було приблизно тридцять тисяч (П. Загребельний).*

V. Виконання системи завдань і вправ творчого характеру

Дослідження-трансформація

- ▶ Прочитати діалогічний текст, складений дев'ятикласниками. Уявити співрозмовників і розіграти діалог.

У НОВОМУ ПОМІШКАННІ

- О-о, ми раді бачити дорогих гостей!
- Ми прийшли привітати вас у новій хаті. Бажаємо, щоб злагода, добро і щастя були завжди з вами.
- Сердечно дякуємо. Ми від вас дістали прекрасний подарунок. Ця лампа буде дуже гарною для нашої спальні. Прошу зайти.

— Дуже затишний покій. Бачу, у вас старі добротні меблі. Люблю такі.

— То дубові меблі. Ще моїм батькам столяр робив на замовлення ці ліжка і шафи.

— Чи подобається вам таке планування?

— Воно досить зручне. Добре, що кухня велика. Любимо там збиратися і разом посидіти хоч увечері.

— Можна, я огляну й інші кімнати?

— Прошу дуже. Це наша вітальня. Ми навіть трохи її умеблювали.

— Сподобалось мені, що в передпокої ви зробили книжкові шафи, бо, наприклад, у мене кімната дуже захаращена книжками. А ще дуже прикрашають ваше помешкання гарні вишивки. А скажіть, ці портъери — то також ручна робота?

— Так, їх вишивали, мережили дружина з дочкою. А багато вишила наша бабуся. Це вже в нас такий звичай. Просимо сідати.

— Дякую. Але ви мені покажіть ще щось таке своє, національне, навіть регіональне.

— Із задоволенням (*Олена К., Артур М.*).

- ▶ Замінити репліки діалогу на речення з прямою мовою. Записати трансформований текст. Пояснити, як при цьому змінилася пунктуація.

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати текст. Довести його стильову належність. Відновити висловлювання: переписати, розставляючи потрібні розділові знаки.

Якийсь учений, подорожуючи на пароплаві, запитав моряка

Чи знаєш ти граматику?

Ні відповів моряк.

Тоді ти загубив половину свого життя.

Раптом піднявся вітер, розбурхалося море і пароплав розгойдало.

Матрос запитав ученого

Чи вмієш ти плавати?

Ні відповів він.

Тоді ти згубив усе своє життя (*Нар. творчість*).

- ▶ Переказати текст від третьої особи.
- ▶ Поміркувати над змістом діалогу і висловити власну думку.

Творче завдання

- ▶ Скласти діалог, розкриваючи зміст однієї з мініатюр:

1. «Людину пізнати нелегко. Але той, кого легко пізнати, не вартий того, щоб з ним знатися». 2. «Якщо людина протягом дня почує одне добре слово, побачить один добрий вчинок і зробить одну добру справу, — вона проживе цей день не даремно». 3. «Освіта розумному показує, що він мало знає, а в дурня породжує ілюзію, що він знає багато». 4. «Найголосніший барабан стає беззвучним, якщо в нього не бити; найрозумніша людина стає неуком, якщо її не навчати».

- ▶ Розіграти діалог за ролями, дотримуючись відповідної інтонації, етикетних норм і культури мовлення.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити, що ви журналіст і розмовляєте з представником певної професії (учитель, економіст, лікар, менеджер, дилер тощо). Узяти інтерв'ю, задавши запитання: Чим приваблює ця професія? Що вам відомо про її виникнення? Наскільки вона важлива сьогодні та в перспективі? Які ділові якості допомагають вам у професійній діяльності?
- ▶ Підготувати презентацію професії у формі інтерв'ю.
- ▶ Записати побудований діалог. Пояснити розділові знаки.

Творче моделювання (робота в парах)

- ▶ Прочитати висловлювання. Обговорити його зміст, створивши діалог з товаришем по парті.

Краса — це радість нового життя. Людина стала людиною, тому що побачила глибину блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розлив вечірньої зорі, тріпотіння марева над горизонтом. Тому що полюбила безмежну далину степів, сині тіні в заметах березневого снігу, журавлиний ключ у небесній блакиті. Тому що вмів радіти відображенню сонця в краплині ранкової роси, голу-бому дзвіночку проліска...

Зупинись і ти в здивуванні перед красою, бережи її (За В. Сухомлинським).

VI. Систематизація й узагальнення знань учнів з теми**Подумати і дати відповіді на запитання**

1. Що таке діалог?
2. Як будується діалогічний текст? Навести приклади.
3. Розказати про розділові знаки при діалозі.

4. Чи можна діалог замінити прямою мовою? Що при цьому зміниться?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Пригадати уривок з улюбленого твору. Відтворити його по пам'яті. Записати діалог, дотримуючись пунктуаційних норм при його оформленні.

Урок № 13

СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНО ОБРАНОЇ ТЕМИ

Мета: навчити дев'ятикласників оцінювати діалогічне мовлення щодо його змісту, мовного оформлення, відповідності ситуації спілкування; удосконалювати мовленнєво-комунікативні вміння складати й розігрувати діалоги (офіційні й неофіційні розмови) (орієнтовно 12–14 реплік) з урахуванням мети й адресата мовлення (тривалість діалогу 3–5 хвилин), використовувати стимулюючі та реагуючі репліки, а також формули мовленнєвого етикету тощо; підвищувати мовну й мовленнєву культуру дев'ятикласників.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників

з темою, метою і завданнями уроку

III. Робота над формуванням поняттєвого апарату

Слово вчителя. У повсякденному житті людина потрапляє в різні мовленнєві ситуації й користується кількома видами діалогів: побутовим, навчальним, художнім, діловим та ін.

Побутовий діалог являє собою неофіційну розмову, яку використовують у повсякденному спілкуванні в невимушених обставинах, під час щоденних бесід удома, у школі, на роботі тощо. Йому притаманні такі риси: незапланованість; різноманітність обговорюваних тем (особисті, соціальні, політичні), використання відповідних мовних засобів; часті відхилення від теми,

перескакування з однієї теми на іншу; відсутність, як правило, цільових настанов і необхідності прийняття рішення; самопрезентація особистості; розмовний стиль мовлення.

Діловий діалог являє собою акт прямої взаємної комунікації в офіційно-діловій сфері. Офіційна розмова має такі особливості: диференційований підхід до предмета обговорення; швидкість реагування на висловлювання співрозмовника; критична оцінка думок, пропозицій і заперечень співрозмовника; відчуття відповідальності у вирішенні обговорюваної в бесіді проблеми (*З посібника*).

Запитання до учнів класу:

1. Назвати вимоги офіційної й неофіційної розмов.
2. Поміркувати, яка між ними різниця. Що спільного?
3. У які мовленнєві ситуації ви потрапляєте найчастіше?
4. Яку розмову вести легше: офіційну чи неофіційну? Чому?

IV. Виконання системи творчих вправ

Складання діалогу за запропонованим висловлюванням

- ▶ Прочитати текст. Чи звертали ви увагу на речі, описані в тексті? Яке значення для вас мають побажання?

Здавна українці кажуть: «Не дай Боже в лиху годину сказати, а в добру — промовчати». Бо переконані, що слово має дивовижну енергетичну силу. Все сказане неминуче повертається до людини — добром чи злом. З цього приводу Г. Маковій говорить: «Що від себе подасть, то до неї й повертатися буде через усе життя».

Мабуть, не випадково наші пращурі намагалися словом побажання повернути до людини добро, щастя, здоров'я, ласку й прихильність Божу. Ось тому з перших днів і впродовж усієї життєвої путі людину супроводжували найрізноманітніші слова вітання, благословення, що були своєрідними оберегами від усіляких негараздів, від усього лихого.

Народжувалася дитина — і рідні, сусіди, друзі поспішали вітати родину з появою донечки чи синочка. Уперше купаючи дитину, поліщуки казали: «Хай Господь годує і добру долю готує, батькові й матері на послугу, а людям — на потіху». Уважалося, що кожен день маляти повинен зігріватися словом (*За С. Богдан*).

- ▶ Скласти діалог, використовуючи основні положення поданого висловлювання.
- ▶ Визначити, офіційна чи неофіційна розмова у вас вийшла. Відповідь аргументувати.

Колективна робота з пам'яткою

- ▶ Розглянути пам'ятку «Як вести діалог (офіційну й неофіційну розмову) і дотримуватися вимог спілкування». Запам'ятати особливості побудови діалогів.

ПАМ'ЯТКА

«Як вести діалог (офіційну й неофіційну розмову) і дотримуватися вимог спілкування»

1. Дотримуватися теми й мети спілкування.
2. Під час спілкування не перебивати співрозмовника.
3. Будувати репліки так, щоб заохотити співрозмовника висловити власну думку.
4. Говорити конкретно, щоб не викликати двозначності у тлумаченні власних висловлювань (якщо це офіційна розмова).
5. Слухати зацікавлено й доброзичливо.
6. Дбати про те, щоб своїми висловлюваннями не образити співрозмовника.
7. Не вживати просторічної й емоційно-забарвленої лексики (під час офіційної розмови).
8. Дотримуватися етикетних норм і правил поведінки під час діалогу.

Дослідження-зіставлення з творчим завданням

- ▶ Прочитати початки діалогів. Чим вони відрізняються? За яких обставин могли відбутися ці розмови? Які недоліки, на ваш погляд, допущено в мовному і мовленнєвому оформленні поданих висловлювань? виправити їх.

Текст № 1

- Що ви бажаєте?
- Я хотів би купити костюм.
- Який розмір вас цікавить?
- Сорок восьмий.
- Якого кольору ви хотіли б костюм?
- Синього або коричневого.
- Вам подобається цей костюм?
- Фасон мені подобається, але колір занадто яскравий...

Текст № 2

- Алло! Чи є Сергій Дмитрович?
- Так, я вас слухаю.
- А-а! То ви, шановний Сергію Дмитровичу! Я дуже тішуся, що зміг виконати ваше прохання. Я ще вчора вислав книгу, яку ви просили.

— Я ще не одержав вашої посилки. Але заздалегідь вам дуже вдячний.

— Та не мучте себе. Ви мені не завдали ніяких клопотів. Я радий хоч чим-небудь вам допомогти...

- ▶ Продовжити діалогічні тексти 7–9 репліками, використовуючи етикетні формули. Визначити види діалогів. Дібрати заголовки.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити ситуацію, що ви випадково зайшли до кабінету хімії і стали свідками того, як учитель консультував двох учнів, демонструючи дослід хімічної реакції. Скласти діалог у формі офіційної розмови (12–14 реплік). Перебудувати його в неофіційний. Що ви змінили? Записати один із діалогів.
- ▶ Розподілити ролі й розіграти діалог у парах. Прослухати діалоги ваших однокласників і визначити найкращий.

Створення діалогічних текстів на визначену тему

- ▶ Змодельювати діалог на одну з тем «Для чого треба Інтернет?», «Боулінг — цікаво і корисно», «Організуємо відпочинок», «Візит до лікаря», «Біля газетного кіоску».
- ▶ Яка розмова у вас вийшла: офіційна чи неофіційна? Довести своє твердження, назвавши ознаки цього виду діалогу. Скористатися опрацьованою пам'яткою.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Оформити письмово один із діалогів, складених на уроці. З'ясувати обставини й умови записаної розмови. Пояснити розділові знаки. Визначити вид діалогу.

Урок № 14

КОНТРОЛЬНИЙ ДИКТАНТ.

КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ

ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Мета: оцінити рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності дев'ятикласників з розділу «Пряма і непряма мова»; перевірити вміння читати мовчки, розуміти й відтворювати незнайоме за змістом висловлювання публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й читання мовчки. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння прочитаного мовчки тексту публіцистичного стилю.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту

Дев'ятикласники під час першого прослуховування тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

ЗАПОРОЗЬКІ КОЗАКИ

Як зовнішнім виглядом, так і внутрішніми якостями запорізькі козаки були характерними типами свого народу і свого часу. Нещадні щодо своїх ворогів, запорізькі козаки були добрими друзями, вірними товаришами, справжніми братами, надійними оборонцями.

Запорізькі козаки були добродушні, безкорисливі, щедрі, дружні. Окрім того, висока любов до особистої свободи, а також глибока повага до старих і заслужених воїнів. Щодо інших людей — запорізькі козаки завжди були гостинними й привітними. Цей звичай був у запорожців не лише до приятелів та знайомих, але й до сторонніх людей.

Поряд із гостинністю й привітністю запорізькі козаки ставили особисту чесність щодо ворогів православної віри як на війні, так і у себе в Запоріжжі. «Хоча в Січі,— розповідає один із сучасників,— жили люди різного стану, але там панувала така чесність і безпека, що можна було на вулиці залишити свої гроші, не боячись, що їх украдуть. За будь-який злочин проти чиеїсь власності гостя січового мешканця негайно карали смертю».

«У нас над усе честь і слава, військова справа»,— казали запорожці (*За Д. Яворницьким, 158 сл.*).

**Заключне читання тексту диктанта вчителем
і самоперевірка учнями написаного**

**V. Відповіді на запитання, що виникли у школярів
під час написання контрольного диктанта**

**VI. Проведення контрольного читання
мовчки тексту публіцистичного стилю**

**Читання мовчки учнями незнайомого
тексту від початку до кінця**

ЩО ТАКЕ УКРАЇНА?

Україна — це земля, де живуть українці. Вона є всюди там, де гомонить наша рідна українська мова й пісня, всюди там, де люди пам'ятають про спільну минулу долю й недолю, всюди там, де люди бережуть давній український звичай, усюди там, де люди хочуть свобідного українського життя.

Україна — це великий, багатий і славний колись край. Широко й далеко простягся він — на тисячі дві верстов уздовж, близько одну — впоперек. Від швидкої річки Попраду і болотяного Вепру простягається Україна по далекий, рудими степами оточений Каспій, від гарячого угорського низу й лісових верхів Карпат аж поза рибний Дін, від темних борів Біловезької Пущі аж по вічно кригою скутий Кавказ, від бездонних боліт Полісся до сонячних берегів Чорного моря. Багато-багато в Україні земель, міст, містечок, сіл. Є в Карпатських горах згорена Лемківщина, бідна Бойківщина і бадьора Гуцульщина; є під Карпатами багате на сіль і нафту Підгір'я, де лежать старі українські княжі міста Перемишль і Галич; є Розточчя зі славним Львовом, нещасна Холмщина з Холмом; є лісове Підлясся з міцним Берестом, є болотяне Полісся з Пинськом і Мозирем; є стара Волинь з Володимиром і Кременцем, Луцьком і Житомиром; є родюче Поділля з Тернополем, Кам'янцем і Могилевом; є багата на садовину Бесарабія; є вкрита старими городищами й могилами Київщина з золотоверхим Києвом, гетьманським Чигирином та святою кожному з нас Тарасовою могилою коло Канева; є Чернігівщина, Полтавщина й Харківщина з безліччю давніх козацьких міст; є Донеччина з великими шахтами вугілля й заліза; є Слобожанщина, що сягла аж за Дін під Курськ та Воронеж; є давня запорізька земля у Херсонщині, Катеринославщині й Таврії, де на місцях давньої Запорізької Січі «мудрий німець картопельку садить», а над морем розсілись міста Одеса, Миколаїв, Херсон, Таганрог, Ростов; є й татарський колись Крим і підкавказька козацька Кубанщина,

Чорноморія й Ставропільщина. Хто перелічить ті міста, містечка, села, слободи, хутори! Хто про них усіх докладно розкаже! Грубезної книги на це треба й не одної! Велика Україна, у півтора рази більше Німеччини або Франції, на третину більше Англії. Та й куди багатша! Було б де розжитися на славу, і дивувався б увесь світ, як то щасливо живеться українському народові.

Правда! Та й тепер дивується весь світ, але лиш українській неволі, українським злидням! Бо сидить український народ на ланах родючих, на багатствах великих, над величними суднохідними ріками й морями, над великими торгівельними шляхами. Та й що йому з того? Від віків різні чужинці пасуться його потом і кров'ю, його хлібом, худобою, його лісом і пасікою, його вугіллям і залізом. А український народ останню, кров'ю прикипілу сорочку для них з плеча здійсмає, останню ложку страви їм віддає, сам з голоду й холоду гине або йде в далеку чужину шукати долі: в Канаду, Бразилію, Сибір, Туркестан.

Чому це так? Чи ті чужинці такі вже нелюди, що не дають жити українському народові?

Ні! Це ж такі самі люди, як і ми, українці, так само як ми потребують їсти й спати, так само живуть і вмирають, так само кохають і ненавидять. Але вони нам, українцям, були, є і будуть чужі, а кожен найбільше собі добра бажає, хоча би другий на тім мав не знати як потерпати. Це вже такий закон природи: усі мусять боротися весь свій вік за існування своє — не чуже. Ми, українці, найбільше через нашу незгідливість не могли ніколи успішно боротися проти чужинських впливів. Тому-то в боротьбі за існування перемогли нас чужинці й сіли нам на шию (За С. Рудницьким, 546 сл.).

Виконання тестових завдань

Варіант 1

1. Стиль прочитаного тексту.
  - А Художній.
  - Б Публіцистичний.
  - В Науково-популярний.
  - Г Епістолярний.
2. Визначення, що найбільш точно формулює поняття про Україну (правильних відповідей — ДВІ).
  - А Україна — це територія, окреслена відповідними географічними назвами на карті.
  - Б Україна — це великий і багатий колись край.

- В** Україна — це земля, на якій живе український народ зі своєю мовою, культурою та традиціями.
- Г** Україна — це простір, відмежований кордонами від інших держав.
- 3.** Верста становить відстань у кілометрах (давня назва східно-слов'янської міри великих віддалей).
- А** 1,06 км.
- Б** 2,5 км.
- В** 10,8 км.
- Г** 100 м.
- 4.** Україна налічує верстов і розташована.
- А** Одна тисяча верстов уздовж і близько двох — впоперек.
- Б** Дві тисячі верстов уздовж і близько двох — впоперек.
- В** Дві тисячі верстов уздовж і близько однієї — впоперек.
- Г** Одна тисяча верстов уздовж і близько однієї — впоперек.
- 5.** Україна простяглася від річок.
- А** Сяну і Дону.
- Б** Попраду і Вепру.
- В** Бугу і Дніпра.
- Г** Ворскли і Десни.
- 6.** Стародавнє місто Перемишль розташовано.
- А** У Карпатах.
- Б** На Підгір'ї.
- В** На Розточчі.
- Г** У Холмщині.
- 7.** Тернопіль знаходиться.
- А** На Поліссі.
- Б** На Поділлі.
- В** На Волині.
- Г** На Лемківщині.
- 8.** Могила Т. Шевченка знаходиться.
- А** Під Києвом.
- Б** Під Каневом.
- В** Під Черніговом.
- Г** Під Полтавою.
- 9.** Увесь світ стосовно України дивувало і дивує.
- А** Українські багатства.
- Б** Українські краєвиди.

В Українські простори.

Г Українські злидні.

10. Дати відповідь на запитання *Чи ті чужинці такі вже нелюди, що не дають жити українському народові?*

Варіант 2

1. Типологічна будова прочитаного тексту.

А Розповідь.

Б Розповідь з елементами опису.

В Розповідь з елементами роздуму.

Г Роздум.

2. Україна простягається (правильних відповідей — ДВІ).

А Від верхів Карпат поза рибний Дін.

Б Від Сяну до Дону.

В Від Полісся до Катеринославщини.

Г Від Біловезької Пущі до Кавказу.

3. Запорізька Січ охоплювала землі.

А Чернігівщини, Полтавщини та Харківщини.

Б Донеччини, Луганщини та Черкащини.

В Кубанщини, Ставропольщини та Чорноморії.

Г Херсонщини, Катеринославщини й Таврії.

4. Місто, згадане академіком та фундатором географії України С. Рудницьким у написаній 1916 р. праці «Чому ми хочемо самостійної України», що не входить до складу сучасної України.

А Одеса.

Б Миколаїв.

В Херсон.

Г Ростов.

5. Територія з безліччю давніх козацьких міст.

А Київщина з золотоверхим Києвом.

Б Чернігівщина, Полтавщина й Харківщина.

В Поділля з Тернополем.

Г Донеччина і Слобожанщина.

6. Княже місто Галич розташовано.

А У Карпатах.

Б На Підгір'ї.

В На Розточчі.

Г У Холмщині.

7. Кам'янець і Могилів знаходяться.
- А На Поліссі.
Б На Волині.
В На Поділлі.
Г На Лемківщині.
7. Україна більша за Францію або Німеччину.
- А У півтора раза.
Б У два з половиною рази.
В У два рази.
Г На третину.
8. Виділене слово в реченні *Від віків різні чужинці пасуться його потом і кров'ю* ужито в значенні.
- А Наживи.
Б Харчування.
В Зміцнення.
Г Позики.
9. Для гідного життя на своїй землі нашому народові не виста-чає.
- А Войовничості.
Б Природних ресурсів.
В Злагоди.
Г Розуму.
10. Розкрити зміст речення *Та й тепер дивується весь світ, але лиш українській неволі, українським злидням!*

Оцінювання тестових завдань

Номер завдання		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильні відповіді	Варіант 1	Б	Б, В	А	В	Б	А	Б	Б	Г	
	Варіант 2	В	А, Г	Г	Г	Б	А	А	А	В	
Кількість балів		1	2	1	1	1	1	1	1	1	2

VII. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VIII. Домашнє завдання

- Підготувати тестові завдання у двох варіантах за теоретичним матеріалом, що розглядався під час вивчення розділу «Пряма і непряма мова». Запитання мають містити по чотири варіанти відповідей, а також можуть бути завдання на встановлення відповідності й моделювання висловлювань у монологічній та діалогічній формах.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Урок № 15

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ І ЙОГО ОЗНАКИ.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ, З СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про складне речення, його ознаки, будову, інтонаційні особливості; сформувати поняття про складні речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком, навчити знаходити їх у текстах; розвивати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль складних речень у висловлюваннях, творчі вміння моделювати складні речення, реконструювати прості речення у складні, конструювати складні речення за схемами; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати розуміння внутрішньої і зовнішньої краси людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння крилатих висловів, що мають будову складних речень.

Культура мовлення: інтонація складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання складних речень у текстах публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

(підготовка учнів до сприймання нового матеріалу)

Вступне слово вчителя. Для створення висловлювань мовці використовують прості й складні речення. Складні речення,

на відміну від простих, несуть більше інформації. Між їхніми частинами встановлюється змістовий і граматичний зв'язок.

Залежно від способу поєднання простих речень у складному розрізняють такі основні види складних речень:

- 1) **складні сполучникові речення (складносурядні й складнопідрядні);**
- 2) **складні безсполучникові речення.**

Учитель вводить школярів у поняттєво-термінологічне поле.

Коллективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему. Поміркувати, що відбиває заголовок: тему чи основну думку тексту.

ЩО ПРИКРАШАЄ ЛЮДИНУ

Неабияке значення для результативного значення розмови має зовнішній вигляд співрозмовників, зокрема тих, які щойно познайомилися. Приємне враження від зовнішності людини, її голосу, манер, постави й жестів — це запорука успіху людини.

Розмовляючи, співрозмовники придивляються один до одного, вивчають вираз обличчя, тембр голосу, оцінюють поставу. Зважаючи на цю візуально здобуту інформацію, вони намагаються одразу скласти **враження** про партнерів і вирішити, чи варто всерйоз сприймати сказане ним.

Це не означає, що у вас має бути **бездоганне обличчя** красеня. Людину прикрашають чарівність і розум, а душевний спокій і внутрішня гармонія осяває її риси. Привабливості надають особистісні чесноти: маючи високий інтелект, впевненість у своїх чеснотах, пристрасність і щирість натури, людина, без сумніву, швидко знайде спільну мову зі своїм співрозмовником і досягне гідного їй статусу.

Водночас ви маєте прискіпливо поставитися до своєї зачіски, подбати про чистоту нігтів і охайність одягу та взуття, звільнитися від усього зайвого, що заважає вашим рухам (*За О. Корніякою*).

- ▶ Назвати в кожному реченні граматичну основу й визначити, які з них є простими, а які — складними. Проаналізувати зв'язок частин складних речень.
- ▶ Пояснити орфограми у виділених словах. Дібрати власні приклади на подані орфограми.
- ▶ Знайти речення, що відповідають поданим схемам.

1. _____ і _____ , а _____ і _____ _____ .

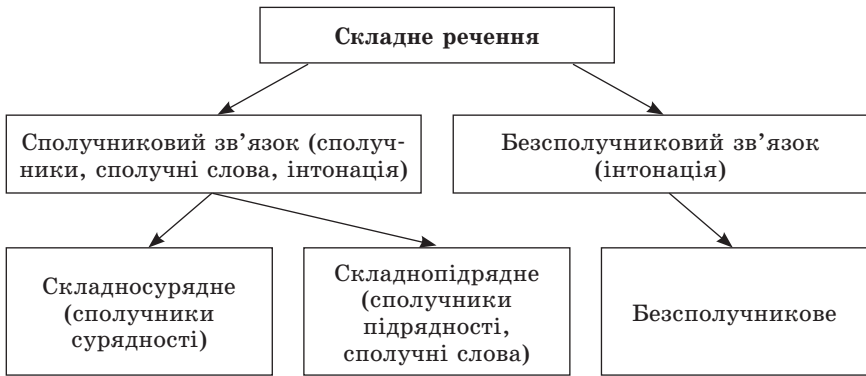
2. _____ _____ , _____ , _____ .

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку. Оголошення епіграфа

Розумна людина завжди знайде спільну мову з іншою розумною людиною, а дурень ніколи не погодиться ні з розумним, ні з дурним...
Аристотель

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу Опрацювання схеми

Розглянути схему і скласти монологічне висловлювання в науковому стилі на тему «Основні види складних речень і засоби зв'язку в них».

Інформація для допитливих. Складні речення, у яких наявні лише дві частини, називають **двокомпонентними**: *Крикнув перепел в ярочку, стрепет приснув над тернами (Я. Щоголів)*. Складні речення, що мають більше двох частин, називають **багатокомпонентними**: *Ви дивитесь і дивуєтесь; вам здається, що ви йдете не по вбитій дорозі зеленого степу, а якимсь невідомим краєм краси (Панас Мирний)*.

Коментар учителя. Під час спілкування люди користуються не тільки простими реченнями, а й складними, які виражають повідомлення, питання чи спонукання до дії.

Складним реченням називають речення, що складається з двох або кількох простих речень, об'єднаних в одне синтаксичне ціле за змістом, інтонацією, сполучниковим або безсполучниковим зв'язком: *Ми нові гаї посадим, щоб земля була весела (М. Рильський)*. *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко)*.

Від простих речень вони відрізняються кількістю граматичних основ (мають дві або кілька) і позбавлені інтонаційно-сміислової

самостійності. Оскільки в складних реченнях установлюється зв'язок між частинами, то ці речення несуть більше інформації.

Складні речення мають такі ознаки: виражають відносно закінчену думку, характеризуються інтонацією завершення, співвіднесеністю свого змісту з дійсністю, служать досконалим засобом формування, вираження і повідомлення думок.

Складні речення розрізняють за будовою і смисловими зв'язками між частинами. Залежно від способу поєднання частин бувають складні сполучникові та складні безсполучникові речення.

Складні сполучникові речення поділяють на **складносурядні та складнопірядні**.

Частини складносурядного речення з'єднуються сурядними сполучниками. У складносурядному реченні частини, що входять до нього, — рівноправні, незалежні одна від одної, тобто з'єднані сурядним зв'язком, як однорідні члени: *Рече Дніпро, й лани широкі медами пахнуть, колосом шумлять* (М. Рильський).

Частини складнопірядного речення поєднуються пірядними сполучниками і сполучними словами. Вони залежать одна від одної і з'єднані пірядним зв'язком: *Були такі випадки, що рибалка стрибає у воду, щоб ухопити коропа руками* (Остап Вишня).

Частини безсполучникового складного речення пов'язуються між собою за допомогою інтонації (без сполучників і сполучних слів): *Зійшли сніги, шумить вода* (П. Грабовський).

V. Виконання системи творчих завдань на основі опрацьованого теоретичного матеріалу

Лінгвістичне дослідження на основі тексту

- ▶ Прочитати текст. Визначити стиль і тип мовлення. Аргументувати свою думку прикладами з тексту. Переписати. Вставити пропущені розділові знаки і вмотивувати уживання їх. Назвати складні речення.

Побратимство в запорожців перебувало у великій шані. Народні оповідання зберегли нам багато випадків про те коли козак одшукавши свого побратима в неволі й не маючи коштів, щоб його викупити віддавався сам на каторгу з тим аби турок випустив його побратима на волю...

На знак побратимства запорожці мінялися хрестами з тіла а далі в них усе було спільне: вони дарували один одному коней, зброю й інші речі. У походах побратими бувало не з'їдять один без одного шматка хліба; в боях же вони билися поруч і рятували один одного від смерті або захищали своїм тілом.

Побратимство надавало запорожцям великої сили. Воно було однією з таємних причин їхньої непереможності й того що ворог рідко захоплював січовика в бранці. Коли траплялося що когось із побратимів хтось кривдив чи ображав то другий зараз же заступався за нього; якщо ж побратима зрадливо вбивали то його названий брат лишившись живим ставав за нього месником (За А. Кащенком.)

- ▶ Поміркувати над визначеннями, що подають сучасні словники до слова *побратим*: 1) названий брат і 2) товариш по боротьбі, битві, боях. До якого значення тут ближче описане побратимство? Чи тільки в запорожців було побратимство?
- ▶ Знайти в тексті всі слова з коренем *брат*. Доповнити їх своїми прикладами. Скласти з ними 2–3 складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Зробити їх синтаксичний розбір, використовуючи алгоритм.

АЛГОРИТМ синтаксичного розбору складного речення

Практичний синтаксис

- ▶ Утворити з поданих простих речень складні сполучникові речення. Записати їх, уникаючи тавтологічних повторів.

1. Настала осінь. Пожовкло листя на деревах. Відлітають птахи. Все частіше небо затягують важкі хмари (За Б. Лепким). 2. Був зорепад і зелен сад. Ми були у парі (За В. Кудрявцевим). 3. Мати все життя тяжко працювала. Син виріс неробою (За О. Гончарем). 4. З високих круч луна орлиний клекіт. Я телефон Ваш набрала (За Т. Севернюк). 5. Час летів, немов на крилах. Мов сон, життя минало (За Лесею Українкою). 6. Верби сплакували листям. Золоті сльози гнало над водою (За Г. Тютюнником). 7. Праця стає великим вихователем. Праця входить у духовне життя наших вихованців (За В. Сухомлинським). 8. Катря наче заспокоїлась. Немімовірна думка не кидала її голови (За Панасом Мирним).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір 2–3 речень. Скористатись алгоритмом. Накреслити схеми.

Творче моделювання з елементами взаємоперевірки

- ▶ Скласти речення за поданими схемами.

1. _____ ; _____ .
2. _____ , _____ а _____ .
3. _____ .
4. _____ , _____ , і _____ .
5. _____ , проте _____ .
6. _____ , _____ .

- ▶ Здійснити взаємоперевірку змодельованих речень. Охарактеризувати за будовою їх.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

1. Яке речення називають складним?
2. Чим відрізняється складне речення від простого?
3. Назвати види складних речень. Навести приклади.
4. Які існують засоби зв'язку частин складного речення?
5. Зробити синтаксичний розбір речення *Там клен зелений схилився до тину, і мати рідна щось пише сину* (А. Малишко).

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Записати уривок з художнього твору. Схарактеризувати його стилістичні особливості. Письмово зробити синтаксичний розбір складних речень за алгоритмом, опрацьованим на уроці.

Урок № 16**ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗАЯВА. АВТОБІОГРАФІЯ**

Мета: поглибити знання учнів про офіційно-діловий стиль мовлення, сфери його застосування, ділові папери; ознайомити дев'ятикласників з основними вимогами до складання заяви, автобіографії; розвивати мовленево-комунікативні вміння й навички користуватися офіційно-діловим стилем мовлення в повсякденному житті.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних резервів дев'ятикласників**

Бесіда з учнями з метою відтворення знань, які необхідні будуть на уроці

1. Якою є сфера використання офіційно-ділового стилю?
  2. Розказати про його основне призначення.
  3. Які основні ознаки має офіційно-діловий стиль?
  4. Чим відрізняється офіційно-діловий стиль від інших стилів мовлення?
- Які документи ви опрацьовували в попередніх класах? Назвати основні особливості їх. (Лист, адреса, план роботи, оголошення, розписка, протокол).

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Коментар учителя. Автобіографія — це документ, у якому особа, яка його складає, подає опис свого життя і діяльності.

Цей документ завжди складається від руки. Назву виду документа оформлюють посередині рядка, трохи нижче від верхніх берегів аркуша (2,5 см). Кожне нове повідомлення треба починати з абзацу. Дати в документі пишуть за таким зразком: 12 березня 2005 року, у листопаді 2007 року, протягом 2005/06 н. р., 02.04.08.

Заява — це документ, який містить прохання або пропозицію однієї чи кількох осіб.

Розрізняють заяви **прості** (які містять лише прохання) і **складні** (у яких містять мотивацію прохання). Якщо до заяви додають документи, то подають перелік їх.

Цей документ складають тільки в одному екземплярі. Кожний реквізит документа слід починати з нового рядка. Відомості про адресата й адресанта розміщують на аркуші праворуч угорі.

V. Колективна робота з текстами-взірцями

- ▶ Прочитати зразки документів і зробити висновок про їхній зміст та оформлення.

Директорові
Херсонської загальноосвітньої школи
I–III ступенів № 1
Устиновій Н. В.
учня 9-А класу
Калюжного Олега Сергійовича

ЗАЯВА

Прошу видати мені документи про закінчення дев'ятого класу у зв'язку зі вступом до Академічного ліцею при Херсонському державному університеті.

28.06.09

(підпис)

АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Вовкун Наталія Сергіївна, народилася 15 березня 1992 року в с. Шмидтово Снігурівського району Миколаївської області.

У 1998 році була зарахована до першого класу Шмидтовської загальноосвітньої школи I–III ступенів Снігурівського району Миколаївської області. У 2005 році закінчила вісім класів цієї ж школи. У цьому ж році вступила до дев'ятого класу математичного профілю фізико-технічного ліцею при Херсонському національному технічному університеті, який закінчила у 2008 році.

У 2008 році вступила до Львівського державного університету імені Івана Франка на фізико-математичний факультет за спеціальністю «Менеджмент та економіка». Нині студентка другого курсу.

Протягом навчання в школі й університеті виконувала обов'язки старости класу та групи.

Склад сім'ї:

батько — Вовкун Петро Іванович, 1965 р. н., учитель праці Шмидтовської загальноосвітньої школи I–III ступенів Снігурівського району Миколаївської області;

мати — Вовкун (Степанова) Ганна Максимівна, 1968 р. н., лікар-педіатр Снігурівської районної лікарні;

сестра — Вовкун Олена Петрівна, 2002 р. н., учениця третього класу Шмидтовської загальноосвітньої школи I–III ступенів Снігурівського району Миколаївської області;

брат — Вовкун Артем Петрович, 2007 р. н.

08.11.09

(підпис)

VI. Підготовча робота до самостійного складання заяви

Навчальне редагування

- ▶ Прочитати фрагменти заяв. Відредагувати їх, прокоментувати допущені помилки.
- 1. Прошу допустити мене до здачі вступних іспитів на перший курс економіко-правового факультета Херсонського державного університета.
- 2. Прошу відпустити мене з занять на 3 дні, бо у мене будуть змагання з плавання в місті Кривий Ріг.
- 3. Прошу прийняти мене на роботу у хірургічний відділ на посаду медсестри з 1 червня по 31 серпня 2009 року.
- 4. Прошу надати мені відпустку за власний рахунок тривалістю 24 дні, з 10 липня по 2 серпня 2007 року для відбування санаторного післяопераційного лікування.
- 5. Ректорові луганського національного педагогічного університета ім. Т. Шевченка професору Петренко Миколі Івановичу.
- ▶ Усно скласти заяву, використовуючи матеріали виконаного завдання.

Лінгвістичне дослідження (робота за варіантами)

- ▶ Записати у формі давального відмінка однини сполуки, утворені прізвищем, іменем та по батькові. Навести граматичні варіанти.

Варіант 1

Петрів Костянтин Кирилович, Товстуха Остап Микитович, Хміль Леон Емільович, Худаш Юхим Львович, Федів Андрій Корнійович, Кавич Лев Денисович, Тихолід Ілля Любомирович, Смілко Лук'ян Петрович.

Варіант 2

Любоницька Софія Леонтіївна, Дейнека Яна Миколаївна, Василюха Майя Терентіївна, Сушениця Ярослава Антонівна, Чепіга Юлія Сергіївна, Довгошия Надія Мар'янівна.

VII. Самостійне складання заяви

- ▶ Скласти заяву про ваше зарахування до 10-го класу школи, у якій ви навчаєтеся.

- ▶ Скласти заяву на ім'я директора Академічного ліцею при Херсонському державному університеті Мішукова Олега Васильовича з проханням зарахувати Вас до вказаного ліцею на навчання.

VIII. Підготовча робота до самостійного складання автобіографії

Спостереження за навчальним матеріалом

- ▶ Прочитати фрагмент автобіографії відомого українського письменника Григорія Косинки. Які відступи від вимог офіційно-ділового стилю містить цей текст?

...Року 1899-го, 17 листопада ст. ст., у селі Щербанівці, на Київщині, у Наталки й Михайла Стрільців знайшлася перша дитина: Я.

...Змалку — така вже доля всіх селянських дітей — я пас влітку скот, а зимою ходив до земської школи — в сусіднє село Красне, звідки родом була мати. Краснянська школа — мій перший університет...

...У вільний час я дуже любив книжки читати, отож завжди надокучав батькові, щоб купили мені в Києві яку-небудь книжку (батько часто на заробітки до Києва їздили — дрова грузити, цеглу на будівлі носити, «лінію» десь копати); батько, бувало, привозили на цілий злотий книжок тих — Шерлок Холмс, Бова Королевич — багато всякого мотлоху...

...Року 1913-го батько одвели мене до сусідського села Трипільля у волость... Довго, пам'ятаю, вони просили волосного писаря, щоб той узяв мене «за мальчика» — копії службові переписувати...

- ▶ Які відступи від вимог офіційно-ділового стилю містить цей текст?

Дослідження-зіставлення

- ▶ Порівняти невідредаговані і відредаговані фрагменти автобіографій. З'ясувати недоліки, які було усунено.
1. Батько — Іванець Дмитрій Яковлевич, працює в малому підприємстві «Ладога» на посаді замісника директора по виробництву. — Батько — Іванець Дмитро Якович, працює на малому підприємстві «Ладога» заступником директора з питань виробництва.
  2. Маю призові місця по змаганнях з авіамоделного спорту. — Посідав призові місця на змаганнях з авіамоделного спорту.

3. З 2006 року вчуся в секції по футболу. Отримала чорний пояс карате. — З 2006 року навчаюся в секції карате. Здобула чорний пояс карате.
4. Я, Румянцев Андрій Григорійович, народився 10.06.95 в Одесі. — Я, Румянцев Андрій Григорович, народився 10 червня 1995 року в м. Одесі.

Лінгвістичне дослідження за варіантами

- ▶ Від поданих імен утворити чоловічі та жіночі імена по батькові. Записати їх.

Варіант 1

Дмитро, Володимир, Микита, Арсен, Євген, Сидір, Прокіп, Олексій, Ігор, Еміль, Олесь, Василь, Аркадій.

Варіант 2

Юрій, Тадей, Мефодій, Анатолій, Георгій, Микола, Григорій, Ілля, Яків, Федір, Кузьма, Лука, Сава, Хома.

ІХ. Самостійне складання автобіографії

- ▶ Скласти автобіографію, користуючись пам'яткою.

Як оформляти автобіографію

Автобіографія повинна містити такі реквізити:

- 1) назва виду документа;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові в називному відмінку однини;
- 3) дата народження;
- 4) місце народження: місто (село, селище); район; область; держава (якщо особа, що складає автобіографію, народилася в іншій країні);
- 5) відомості про навчання (подаються в хронологічній послідовності, указуючи повну назву всіх навчальних закладів, у яких довелося вчитися);
- 6) відомості про трудову діяльність (коротко, у хронологічній послідовності назви місць праці й посад, час праці на тій чи іншій посаді, у тій чи іншій установі);
- 7) відомості про громадську роботу;
- 8) відомості про склад сім'ї — батько, мати, брат, сестра (чоловік або дружина, діти); (указується повністю прізвище, ім'я, по батькові в називному відмінку однини) (для матері та дружини — дівоче прізвище), рік народження, посада і місце роботи (для тих, хто навчається — факультет і повну назву навчального закладу);
- 9) дата (ліворуч);
- 10) підпис (праворуч).

Х. Підсумок уроку**ХІ. Домашнє завдання**

- ▶ Оформити письмово автобіографію, роботу над якою розпочато було на уроці.

Урок № 17**СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ,
ЙОГО БУДОВА І ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В НЬОМУ**

Мета: поглиблювати знання учнів про особливості будови складного речення; ознайомити дев'ятикласників з поняттям про складносурядне речення, його будову і засоби зв'язку в ньому; розвивати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль складносурядних речень у текстах; удосконалювати пунктуаційні вміння щодо правильної розстановки розділових знаків у складносурядних реченнях; розвивати творчі вміння моделювати складносурядні речення відповідно до мети й обставин спілкування та використовувати їх у висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в дев'ятикласників шанобливе ставлення до природи, а також спостережливість за красою її надбань.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння прислів'їв і приказок, крилатих висловів, що мають будову складносурядних речень.

Культура мовлення і стилістика: інтонація складносурядного речення в художньому і науковому стилях.

Міжпредметні зв'язки: опис у художньому творі.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою,
метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа**

*Світ природи odkривається перед ясними очима
перших літ пізнання,
усі враження буття зливаються
в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну...*
О. Довженко

Слово вчителя

Одним із видів сполучникових складних речень є **складносурядне речення**, частини якого поєднуються за допомогою сурядних сполучників як синтаксично незалежні, рівноправні компоненти. А структура та смислова самостійність сурядних частин має відносний характер.

Опрацьовуючи цей розділ, ви **навчитесь** знаходити в тексті складносурядні речення; **отримаєте** знання про розділові знаки, що ставляться між частинами складносурядного речення та **зможете** їх обґрунтовувати; **здобудете** вміння й навички аналізувати й оцінювати виражальні можливості складносурядних речень та інших синонімічних конструкцій; **дізнаєтеся** про інтонацію складносурядних речень; **усвідомите** роль складносурядних речень при побудові висловлювань різних видів в усній та писемній формах.

III. Уведення учнів у поняттєво-термінологічне поле

Учитель звертає увагу школярів на таблицю або запис на дошці.

Складносурядне речення: дві або кілька граматичні основ, сполучники сурядності, інтонація

IV. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібне на уроці

Колективна робота з текстом з метою зіставлення нових знань із базовими на основі актуалізації мотиваційних резервів учнів

- Прочитати текст. Визначити стилістичну належність його. Якими засобами образності досягається художність тексту?

Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Ліс ще дрімає... а з синім небом уже щось діється... Стрепенуєся врешті ліс і собі заграв.

У сю величну хвилину тихо розгортаються куці — і на галяву виходить Хо. Вийшов Хо на галяву, сперся на сукуватий костур, майнув довгою бородою і повіяв від неї тихий вітерець, холодною цівкою вдарив у дерева. Сполохлись пташки й в одну мить ущухли.

Хто сидить посеред галяви, а навкруги панує мертва, прикра тиша. Пустотливий парус сонця зупиняється в зеленій гушчині і лиш здалеку придивляється до сивої, мов туман той, борода діда Хо, і не відважується наблизитись, не вважаючи на непереможне бажання попустувати з тою бородою.

Хо сидить на росяній траві, а стара пам'ять його підсовує йому образи, де свіжими, яскравими фарбами малюються події духу людського. Хо ще раз глянув на мовчазну природу, звівся, обгорнувся, як туманом, сивою бородою й подався стежкою з лісу на шлях.

А ліс ще якусь хвилину стояв нерухомий, мов мертвий (*М. Коцюбинський*).

- ▶ Знайти в тексті прості речення. Яку роль виконують у них сурядні сполучники?
- ▶ Накреслити схеми складносурядних речень. Пояснити, як поєднуються в них умовно прості речення.
- ▶ Переказати текст усно, доповнивши його власними роздумами на тему «У чому я бачу красу і мудрість природи», використовуючи складносурядні речення.

V. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу

Коментар учителя. Частина складносурядного речення мають будову простих речень, однак вони тісно пов'язані між собою змістом та інтонаційно оформлені як єдине граматичне ціле. Порівняйте: *А літо йде полями і галями, і вітер віє, і цвіте блакить* (А. Малишко); *Літо йде полями і галями. Вітер віє. Цвіте блакить*.

Частина складносурядних речень своєю граматичною будовою можуть відповідати називним, означено-особовим, неозначено-особовим і безособовим типам односкладних речень: *Морозом скувало степ, а потім враз розгасло* (О. Гончар).

У складносурядному реченні його частини з'єднуються як синтаксично однорідні компоненти, засобами зв'язку є сурядні сполучники — ті ж, що служать для поєднання однорідних членів: **єднальні** (*і, й, та(і), ні-ні, ані, також*): Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (А. Малишко); **протиставні** (*а, але, та(але), проте, зате, однак*): Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться (*Нар. мудрість*); **розділові** (*або, то, чи, хоч, то-то, не то — не то, хоч-хоч, або-або*): Чи що було сьогодні, чи нічого не було (*М. Коцюбинський*).

VI. Виконання системи творчих вправ на основі опрацьованого теоретичного матеріалу

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати речення. Поміркувати, які сполучники доцільно вставити замість крапок. Обґрунтувати свій вибір. Записати відновлені речення.

1. Повітря тремтить від спеки, ... в срібнім мареві танцюють далекі тополі (М. Коцюбинський). 2. Скоро проліски з-під снігу глянуть синіми очима ... повіває теплий вітер над розкованим Дніпром (В. Сосюра). 3. Недобра мова йшла за побратима, ... ти мовчав і знизував плечима (Д. Павличко). 4. Тієї весни рано прокинувся ліс ... недовго дримали дуби (В. Кучер). 6. Шлях часом відходив від річки, ... річка оминала природні пагорби землі і відходила від шляху (І. Ле). 7. Вітру на морі не було, ... клекотів сильний прибій (М. Трублаїні). 8. Літа ніколи не повертаються до людини, ... людина завжди повертається до своїх літ (М. Стельмах).

- ▶ Провести експеримент і дослідити, чи зміниться зміст речень, якщо вставити сполучники іншого розряду.
- ▶ Пригадати вивчений у попередніх класах матеріал про сполучник як частину мови. Заповнити таблицю. Використати сполучники та приклади з вправи.

Розряди сполучників за значенням	Групи сполучників за значенням	Сполучники	Приклади

Розвиток наукового мовлення учнів

- ▶ Усно скласти висловлювання в науковому стилі про вживання сполучників у складносурядних реченнях. Скористатися матеріалом попереднього завдання.

Коментар учителя. Часто плутають прості речення, що мають однорідні члени (особливо присудки), із складносурядними реченнями, бо ті й ті мають сурядний зв'язок. Щоб уникнути цього, слід починати синтаксичний розбір речення з визначення граматичних основ. Якщо граматична основа одна, то речення просте з однорідними членами: *Тече вода в синє море, та не витікає* (Т. Шевченко).

Моделювання-дослідження

- ▶ За поданими початками утворити прості речення з однорідними членами та складносурядні. Дослідити стилістичні особливості цих конструкцій: які відтінки значень властиві синонімічним простим реченням з однорідними членами і складносурядним реченням.

Зразок: Берези запечалились і затихли (просте речення з однорідними членами). — Берези запечалились, і хмари облягли навколо діброви (складносурядне речення).

1. Небо ще світилося ... . 2. Осінь щедро засипала дубовим листям посохлі трави ... . 3. До землі прихилився зоряний вечір ... .

4. Вона припала матері до рук ... . 5. У печі палав вогонь ... .
 6. Чорні голі дерева стояли в садку ... . 7. Насунули снігові хмари ... . 8. Світло хвилями летіє з неба... .

- ▶ Пояснити розділові знаки у змодельованих реченнях.
- ▶ Зробити словотвірний розбір виділених слів.

Стилістичний експеримент

- ▶ Перебудувати складносурядні речення так, щоб складові частини кожного з них стали окремими простими реченнями.

1. Там нікого не було — і Остап з Соломією присіли на мішках. 2. Борошняний пил висів у повітрі, а стіни, банти і постав були обсипані ним, як снігом. 3. Урешті мельник наказав їм зупинитися, а сам пішов наперед. 4. Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав. 5. Остап придержав пліт — і обоє вискочили на берег, втомлені й мокрі. 6. У грудях у нього хрипіло і було боляче дихати. 7. Погода була сонячна й суха, та дув холодний осінній вітер і таки добре продував крізь лиху Соломіїну одіжку (*М. Коцюбинський*).

- ▶ Зіставити речення і з'ясувати, якого стилістичного ефекту досягає автор, використовуючи в тексті складносурядні речення.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Із поданих простих речень утворити складносурядні в художньому стилі, добираючи різні сполучники сурядності. Визначити, як впливає заміна сполучників на значення речень. Зіставити побудовані речення й пояснити їхню стилістичну функцію.
1. Тінь від човна темніє на воді. 2. Море темним полиском мерехтить безкрайньо.

УРОКИ № 18–19

СМИСЛОВІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

- Мета:** поглибити знання учнів про складносурядні речення; ознайомити із засобами зв'язку між їхніми частинами; з'ясувати поняття смислових відношень між частинами складносурядних речень; удосконалити загальнопізнавальні вміння й навички знаходити складносурядні речення у висловлювання різних типів;

розвивати творчі вміння моделювати складносурядні речення з різними смисловими відношеннями відповідно до мети й обставин спілкування; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до історії рідної держави та сучасних митців.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння прислів'їв і приказок, крилатих висловів, що мають будову складносурядних речень.

Культура мовлення і стилістика: інтонація складносурядного речення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*...Пам'ятаймо, чії ми сини,
Пам'ятаймо, що ми з України!*

В. Лазаренко

III. Уведення учнів у поняттєво-термінологічне поле

Смислові зв'язки:

одночасність, послідовність, протиставлення, явища, що чергуються чи виключають одне одного

IV. Актуалізація опорних знань школярів

Спостереження над мовним матеріалом (з елементами аналізу)

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити його основну думку. Які почуття він викликає у вас? Чи збереглося і сьогодні, на вашу думку, ставлення росіян до українців, описане автором. Аргументувати свою думку. Проаналізувати смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.

НА КОРДОНІ

Я звернув увагу на блакитний межовий стовпчик. Тут хтось посадив червоні гвоздики. Це кордон. На захід і південь — Україна, а на північ і схід — Росія.

Якісь люди довгою повільною низкою тягнулись через поле. Мовчазний скорботний похід народу України під захист братньої Русі.

Біженці зупинилися біля межового знака, і старий, згорблений, сивий чоловік повільно знімає шапку. Він повертається і дивиться на захід, у простори рідних українських полів. Потім опускається на коліна і цілує землю. Жінки, діти — всі опускаються на коліна. Вони беруть по жменьці землі, загортають у хусточки і ховають на грудях.

О, славна, добра мати — Україна! Я — росіянин, та твої страждання — це мої страждання, і твої рани — це мої рани (*За О. Родімецевим*).

- ▶ Поміркувати, які речення можна виділити головними в розкритті змісту тексту. Записати їх.
- ▶ Усно відтворити текст за виписаними реченнями, використовуючи складносурядні речення.

V. Сприймання і засвоєння учнями нового матеріалу

Коллективна робота з таблицею

- ▶ Розглянути таблицю й розказати про смислові зв'язки в складносурядному реченні. Приклади записати.

Розряди	Сполучники	Смислові зв'язки	Приклади
Єднальні	і, й, ні-ні, ані, також	одночасність, послідовність	Зітхання лісів лунає легке, і чується квітів зітхання (<i>Г. Кнущ</i>)
Протиставні	а, але, та(але), проте, зате, однак	протиставлення, зіставлення	Пливи косо, упливи за водою, а я піду услід за тобою (<i>Нар. творчість</i>)
Розділові	або, то, чи, хоч, то — то, не то — не то, хоч — хоч, або — або	чергування явищ, можливість одного явища з названих, взаємовиключення	Фронт мовчав, чи його не чути було за вітряницею (<i>О. Гончар</i>)

Коментар учителя. Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення залежать як від семантики тексту, так і від сполучників.

Розрізняють три основні види зв'язків у складносурядному реченні: єднальні, протиставні, розділові.

1. Складносурядні речення з єднальними зв'язками передають події, що відбуваються (відбувалися чи відбуватимуться) одночасно або послідовно. Для цього використовують відповідну інтонацію та єднальні сполучники *і, й, та(і), ні-ні, ані, також: Небо вночі чисте, і видно зірки* (*Є. Гуцало*).

2. Складносурядні речення з **протиставними** або **зіставними** зв'язками називають події, що протиставляються, йдуть усупереч одна одній, або події чи явища, які існують паралельно і зіставляються. Засобами зв'язку в таких реченнях є протиставні сполучники *а, але, та(але), проте, зате, однак*: *Навкруг рясні стоять сади, платани і каштани, та шелест верб у пам'яті не тане* (М. Рильський).
3. Складносурядні речення з **розділовими** зв'язками передають події, які чергуються або виключають одна одну. Засобами зв'язку в таких реченнях є роздільна інтонація і парні сполучники *то — то, не то — не то, хоч — хоч, або — або*: *Не то осінні води шуміли, не то вітер бився в заламах провалля* (М. Коцюбинський).

VI. Закріплення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення мовленнєвих і пунктуаційних умінь з теми

Лінгвістичне дослідження

- Прочитати висловлювання. Дібрати заголовок, який би відбивав основну думку тексту. Виписати складносурядні речення. Визначити, з яких умовно простих речень побудовані вони. Дослідити, які смислові зв'язки виражають сурядні сполучники.

Палав тріскучий вогонь, а полум'я від кострища здіймалося високо в ніч. Снопи зелених іскор злітали в небо і, здавалось, вони не згасали, а блискучими зорями залишились горіти в недосяжній вишині.

Юний сурмач підняв догори сурму. Блиснула вона у відсвіті багаття, мов золота, і розлила над зеленим косогором срібні луни.

А я стояв зворушений, і, здавалось мені, сурма кликала до ясного вогнища і мої юні літа... Хтось непомітно підійшов до мене ззаду і зненацька закрив долонями мої очі. Хто ж це жартує? Мій друг Михась не кинув своїх жартів, ставши навіть генералом.

Заграв юний баяніст, а далі все завихрилося, змішалось...
(За І. Цюпою).

- Дослідити, чи можна трансформувати складносурядні речення на речення з іншими смисловими зв'язками. Які нові відтінки значення утворилися в результаті трансформації? Як змінилося стилістичне забарвлення речень? Пояснити розділові знаки.

- ▶ Накреслити схеми складносурядних речень. Зробити усний синтаксичний розбір їх.

Дослідження-аналіз

- ▶ Проаналізувати подані складносурядні речення з єднальними сполучниками і встановити, як впливають видові форми дієслів на смислові зв'язки між частинами складних речень. Відповідь обґрунтувати.

1. Голубий голос іде знизу, а старий безвусий вид панського пастуха Хоми Гудзя виглядає з-за похилого паркану. 2. Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. 3. Іде Харитя селом, і якимось їй чудно. 4. **У печі тріщав вогонь і сичав борщ.** 5. Василько глянув на свіжий пеньок, і дві сльози скотились йому по щічках. 6. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки. 7. Вітер стих, і чистий свіжий сніг сріблом сяяв під блакитним наметом неба (*З тв. М. Коцюбинського*).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір виділеного речення. Пояснити відсутність коми в ньому.

Методичний коментар. Аналізуючи ці речення, потрібно підвести учнів до висновку, що дієслова недоконаного виду вказують на смислові зв'язки одночасності, а дієслова доконаного виду — на зв'язки послідовності або причиново-наслідкові зв'язки між частинами складносурядного речення. Тобто видо-часові форми дієслів виступають не тільки засобом формальної організації складносурядного речення, а й семантико-синтаксичним засобом — формують його семантику (зміст).

Дослідження-характеристика

- ▶ Схарактеризувати значення та структуру речень. З'ясувати, які смислові зв'язки встановлюються між частинами складносурядних речень з єднальними, розділовими і протиставними сполучниками.

1. Іван як Іван, та шайка не його (*Нар. творчість*). 2. Крутиться один з одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... 3. Він бачить сльози на очах у жінки, і неспокій охоплює його. 4. Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце. 5. Він усе зрозумів, і страшна безнадійність обняла йому серце. 6. То зашепотіли *збуджені* листочки, оповідаючи сни свої, то *заметушилась* у травиці комахня, то розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо у небо. 7. Лікар іде додому, обідає, а по обіді залишається у своїй хатині. 8. Чи то пташки ущухли, чи то звірина причаїлась, чи то малі комашки завмерли в травиці. 9. Круті

глинясті стіни урвища жовтіли, й лиш у горі, в *глибоких* заламах, бився крилами сполоханий морок. 10. Не то осінні води шуміли, збігаючи у Дунай, не то вітер бився в заламах провалля. 11. От тою-то лютою жінкою й *дратували* раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами. 12. На заході трохи вияснилось, та на мутному небі вирізалися контури чорних, мов важкі хмари (З *тв. М. Коцюбинського*).

► Заповнити таблицю, вписуючи свої приклади.

Смислові зв'язки	Сурядні сполучники	Приклади
1. Одночасність 2. Послідовність 3. Причиново-наслідкові 4. Протиставлення 5. Чергування явищ, дій 6. Можливість одного явища з названих		

► Дібрати антоніми до виділених слів. Скласти з ними складносурядні речення з різними смисловими зв'язками.

Методичний коментар. Перед виконанням цієї вправи, слід звернути увагу школярів на значення складносурядних речень зі сполучниками *та, а*. Так, у шостому й одинадцятому реченнях ці сполучники виражають значення послідовності (*а, та* у значенні *і*), а в десятому і дванадцятому — зв'язок протиставлення (*та* у значенні *але*).

Логічний диктант

► Знайти продовження висловів у другому стовпчику. З'ясувати, яким жанрам художньої літератури властиві ці синтаксичні конструкції. Чим зумовлюється їхня виразність? Записати їх.

1. Насміхався кулик з болота	— і сам помудрішаєш
2. Розумний любить учиться	— а друг старий
3. Учи другого	— та й сам туди заліз
4. Краса до вінця	— а розум до кінця
5. Кожух ліпше новий	— а дурний любить іншого вчити

► Визначити смислові зв'язки між частинами складносурядних речень. Свою відповідь аргументувати.

Гра «Хто швидше?»

► Утворити складносурядні речення, використовуючи подані пари іменників.

Баскетбол — команда, сонце — дощ, театр — дія, погода — хмари, дорога — крамниця, блискавка — грім, квіти — свято, школа — учні, море — пляж, небо — зорі.

- ▶ Визначити смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.
- ▶ Накреслити схеми 3–4 речень.

Лінгвостилістичний аналіз тексту

- ▶ Виразно прочитати вірш. Визначити, яка інтонація властива цій поезії, схарактеризувати її.

МИ ПІДЕМ, ДЕ ТРАВИ ПОХИЛІ

Ми підем, де трави похилі,
Де зорі в ясній даліні,
І карі очі, і рученьки білі
Ночами сняться мені.

За річкою за голубою
Дві чайки у хмари зліта,
В краю придніпровськiм
Ми стрілись з тобою,
Веселко моя золота.

Над поле зарошені віти
Зелене верхів'я звело.
У парі з тобою ми будем любити
Усе, що на душу лягло.

І стеляться обрії милі,
І вечір в ясній даліні,
І карії очі, і рученьки білі
Ночами насняться мені.

А. Малишко

- ▶ Виписати складносурядне речення, проаналізувати смислові зв'язки в ньому.
- ▶ Визначити, із скількох частин складається складносурядне речення.
- ▶ Яку стилістичну функцію виконує неодноразовий повтор сполучника *і*, що поєднує частини складносурядного речення? Як називається цей стилістичний прийом?

Методичний коментар. Складносурядні речення з еднальними сполучниками відображають композиційно-синтаксичний прийом паралелізму, тотожності; зі стилістичною метою посилення емоційного впливу використовують складносурядні речення з розділовими сполучниками; складносурядні речення з протиставними смисловими зв'язками вживають як прийом антитези.

VII. Систематизація й узагальнення знань учнів

- Скласти висловлювання в науковому стилі, з'ясувавши, які смислові зв'язки можуть встановлюватися між частинами складносурядного речення. За допомогою яких сполучників устанавлюються смислові зв'язки в складносурядних реченнях?

VIII. Підсумок уроку

ІХ. Домашнє завдання

- Доповнити складносурядні речення потрібними сурядними сполучниками. З'ясувати, до якого стилю мовлення вони належать. Чим зумовлена особлива виразність таких речень? Визначити смислові зв'язки в них.

1. ... день іде на зміну ночі, ... нічка зорями сія. 2. Сонце зайшло, ... степ усе ще залишався повен світла. 3. Середня лінія трапеції паралельна основам, ... довжина її дорівнює півсумі довжини основ. 4. ... вітерець дихне по ниві, ... коник в житі зашурчить. 5. Від щирого серця вітаємо Вас з Різдвом Христовим, ... нехай наступний рік принесе здоров'я, щастя, багато приємних несподіванок.

Урок № 20

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про складносурядні речення; формувати вміння правильно розставляти розділові знаки та інтонувати складносурядні речення; розвивати творчі вміння моделювати складносурядні речення за поданим початком або з кількох простих речень, а також використовувати їх в усному й писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти удосконаленню знань з історії рідної держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складносурядного речення.

Правопис: розділові знаки між частинами складносурядного речення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети і завдань уроку

III. Розвиток пошукової пізнавальної активності учнів

Творче спостереження над мовним матеріалом з елементами аналізу

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок, який би відбивав тему тексту. Аргументувати свій вибір. Переказати текст.

Яка хвилина!.. Уявіть собі, тітко, що наші батьки й брати пішли в похід. Але не на наказ царя й за царя, а за Україну, за її визволення. Борються, як боролися предки, перемагали. І отже, Бог дав, що остаточно перемога за нами. Уявіть собі, титусю: ми побідили, Україна вільна! І нема вже ні чужих регіментарів у нас, ні московських воеводів, ні цар нам не пан, ні король, ні хан, а гетьман заправляє нашою країною — наш український гетьман! І ось він на сивому коні в'їжджає з поля боїв в золотoverхий Київ. Дзвони грають, сурми трублять на валах тої твердині, що цар нашими руками будував, із гармат палять, народ хвилюється, як море. Усі очі радісно горять, а груди воля розпирає: Осанна! Осанна! Дівчата квіти під ноги сиплють, малинові хоругви лопотять, як птиці, що крила широко розпустили, бо вже вилетіли із кліток. Осанна! Осанна! Осанна!

Уже наших козаків не поженуть копати канали московські, і вже на їхніх костях не будуть класти нової столиці. І забувають матері й сестри про синів і братів, що у визвольній боротьбі свої голови поклали, й підносять маленьких дітей на руках високо, понад голови юрби і кажуть: «Дивіться, це той, що нам виборов волю! Це гетьман!..»

Ах, як я такої хвилини бажаю! Хай би я її бачила з вікна чернечої келії, хай би мені серце з великої радості надвое розірвалося, але знала б я, що була щаслива (Б. Лепкий).

- ▶ Охарактеризувати складносурядні речення (визначити будову, смислові зв'язки між частинами). Поміркувати, чим відрізняється інтонація складносурядних речень від простих. Пояснити вживання розділових знаків.
- ▶ Зробити фонетичний розбір виділеного слова.

Матеріал для вчителя. Осанна — молитовний вигук стародавніх євреїв і християн; слава (хвала) Богу! *Регімент* — полк найманого війська.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Коментар учителя. Інтонація в складносурядному реченні залежить від смислових зв'язків між його частинами, а ці зв'язки — від сполучників. Розрізняють два типи інтонації складносурядних речень: перелічення і зіставлення.

При інтонації перелічення в кінці кожної частини складносурядного речення, крім останньої, підвищується тон і робиться пауза. Ця інтонація притаманна реченням, що передають одночасність або послідовність подій: *На південному схилі горбика сонце вже розтопило сніг, і вітер шелестить густою осінньою травою (О. Копиленко).*

При інтонації зіставлення в кожній частині логічний наголос падає на той член речення, який протиставляється: *Добро не пропадає, а зло вмирає (Нар. творчість).*

Частини складносурядного речення відділяють одну від одної комою, крапкою з комою і зрідка — тире.

Колективне опрацювання схеми

- ▶ Розглянути схему. Сформулювати правила вживання розділових знаків у складносурядному реченні.

Складносурядне речення

[ ], і [ ].

Розділові знаки: кома (,), крапка з комою (;), тире (—)

1. **Кому слід ставити** перед сполучниками сурядності: *і(й), та, а, але, однак, зате, проте, аби, чи, ні — ні, то — то, або — або, не то — не то, чи то — чи то* та ін.

Кому не треба ставити:

- з неповторюваним сполучником *і, та(і), чи, або*, якщо частини мають спільний другорядний член речення;
  - обидві частини складносурядного речення однотипні (називні, безособові, окличні або питальні).
2. **Крапку з комою** слід ставити між ускладненими або далекими за змістом частинами.
  3. **Тире** слід ставити, якщо друга частина речення виражає висновок, наслідок і вимовляється з різким підсиленням голосу.

V. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати виразно речення. Зробити інтонаційно-змістовий аналіз їх.

1. Ще над Дніпром клубочиться задуха, і пахне степом сизий деревій (*Л. Костенко*). 2. Голос, тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходився на всі боки: то розлягався у високім просторі; то слався по землі, по зелених житах; то завмирав оддалеки на полях розлогих; то вливавсь в душу якимсь несвідомим щастям (*Панас Мирний*). 3. Я воду пив з твого лица, а ти, мов зіронька, пишалась (*Р. Лютий*). 4. А за садами левада, за левадою долина, а в долині тихий ледве журкотить струмок, оброслий вербою й калиною та окутаний широколистими лопухами; а в цьому струмку купається опецькуватий білявий хлопчик (*М. Шумило*). 5. Чи нам відчиняться пізнань важкі ворота, чи вирве нам серця роздорів динаміт?! (*Д. Павличко*). 6. Ударив грім, і зразу шкереберть пішло життя (*В. Стус*). 7. То мати гукає, то мати шепоче, мене виряджаючи в дальню дорогу (*П. Воронько*).

- ▶ Записати речення, пояснити пунктограму *кома і крапка з комою в складносурядному реченні*.
- ▶ Дослідити, що з'єднують повторювані сполучники в другому реченні — однорідні члени чи частини складносурядного речення. Свою відповідь аргументувати.

Розвиток мовлення учнів

- ▶ Прочитати початок тексту. Продовжити його роздумом про те, чи є у вас сила духу та як ви її виробляєте. У висловлюванні використати складносурядні речення. Пояснити розділові знаки.

Як набути силу духу? Найкращий союзник — праця, а найстрашніші вороги — лінощі й розхлябаність. Треба боротися з «я не хочу» і говорити собі «я повинен». Усі палять, а ти не пали. Непогано було б подивитися кіно по телевізору, але ще **не зроблено** уроки. Значить треба сісти за письмовий стіл... Поступово прийде почуття того, що ти володієш своїми емоціями, вчинками, звичками... (*За П. Поповичем*).

- ▶ Чи є у вашому колективі розхлябані однокласники? Як до них ставляться оточуючі? Які поради слід давати таким людям? Сформулювати їх, дотримуючись культури мовлення.
- ▶ Розібрати виділені слова як частину мови.

Творче моделювання

- ▶ Змодельовати складносурядні речення, дібравши першу частину так, щоб кома між ними не ставилася.

1. ... та шумлять густі ліси. 2. ... і солов'їний чується дзвінкий спів. 3. ... й сонце на горизонті піднялося. 4. ... і весняне

повітря на нас дихне теплом. 5. ... та калина гарна чекає холодів. 6. ... і туман стелився до річки. 7. ... та снилась їм чудова літня подорож. 8. ... і хлопці переможуть у змаганнях із футболу. 9. ... і хочеться творити заради людства.

- ▶ Зробити синтаксичний розбір перших трьох речень.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Прочитати речення. З'ясувати, чим зумовлена виразність складносурядних речень, з яким стилем мовлення пов'язується вживання їх. Дослідити особливості інтонування таких речень і визначити, за яких умов ставиться тире між частинами складносурядного речення.

1. Найменший шелест або стук — і моє серце падає і замирає. 2. Вона (Соломія) приклала до рани мокру холодну ганчірку — і Остапові стало легше. 3. Їй (Соломії) жаль стало молодого змарнованого життя — і вона заплакала. 4. Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. 5. Йому (Остапові) докучило дивитись на жовті стіни комишу — і він заплющив очі. 6. Гіца з Раду підвечір прокидалися — і в задимленій хатці ставало весело й гамірно (*З тв. М. Коцюбинського*).

- ▶ Накреслити схеми речень.

Методичний коментар. Аналізуючи смислові зв'язки й інтонаційне оформлення поданих складносурядних речень, учні доходять висновку, що тире ставиться, по-перше, якщо частини складносурядного речення виражають швидко чи несподівану зміну подій, думок або різко протиставляються, по-друге, якщо є інтонація зіставлення (перша частина вимовляється вищим тоном, а друга — нижчим). Отже, тире в складносурядних реченнях, як правило, вказує на додаткові смислові, емоційні і стилістичні відтінки.

VI. Систематизація й узагальнення знань учнів з теми

Комунікативний практикум

- ▶ Об'єднатися в малі групи (5–6 учнів) і розподілити ролі: спікер (керівник групи), секретар (веде записи), посередник (стежить за часом і заохочує групу до роботи), доповідач (висловлює думку групи та результати її роботи).
- ▶ Розподілити запитання з розділу «Складносурядне речення» між групами й обговорити, як найцікавіше дати відповідь на нього.

1. Які розділові знаки треба ставити в складносурядних реченнях?
2. *Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибій (В. Сосюра).* З'ясувати, чому в поданому реченні кома не ставиться? Навести власні приклади.
3. Сформулювати правила вживання крапки з комою і тире в складносурядних реченнях. Навести приклади.
4. Розповісти про інтонаційні особливості складносурядних речень.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ За поданими початками утворити складносурядні речення з єднальними або протиставними сполучниками. Поставити розділові знаки.

1. У пристанційному скверіку озвалися солов'ї ... . 2. Хати ховалися за кучерявим осокорами ... . 3. На подвір'ї нікого не було ... . 4. У темряві вулиці спалахнули фари ... . 5. Раптом пролунала команда ... . 6. Гриміли постріли салюту ... . 7. На Дніпрі тремтіли вогники ... .

Урок № 21

СИНОНІМІКА СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З РІЗНИМИ СПОЛУЧНИКАМИ, А ТАКОЖ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ І ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

Мета: ознайомити учнів з синонімією складносурядних речень з різними сполучниками, а також складносурядних і ряду простих речень; формувати вміння з'ясовувати інтонаційні особливості складносурядних речень; удосконалювати вміння школярів розрізняти в текстах складносурядні речення, відмежовувати їх від інших синтаксичних конструкцій, конструювати такі речення і вживати в усному та писемному мовленні відповідно до стилю та жанру висловлювання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до митців різних галузей своєї держави.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння крилатих висловів, а також прислів'їв і приказок.

Культура мовлення і стилістика: інтонація складносурядного речення.

Правопис: розділові знаки між частинами складносурядного речення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа

*Художник повинен бути у своїх творах
не лише дзеркалом громади,
а й дзеркалом високої ціни.*

Іван Нечуй-Левицький

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів

Спостереження над мовним матеріалом на основі тексту

- Прочитати виразно текст. З'ясувати тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок. Аргументувати свій вибір.

Дмитро Григорович Левицький — рідкісний талант, живописець, блискучий рисувальник і педагог, видатний живописець-портретист, академік Петербурзької Академії мистецтв. Він увійшов в історію світового портретного живопису як творець живих, колоритних образів. Митець талановито передав подих бурхливої епохи.

Народився він у Києві у сім'ї відомого гравера, інспектора з догляду за церковним живописом Григорія Кириловича Левицького.

У 1758 році ім'я Левицького вже фігурує серед учнів видатного художника. У домі вчителя Дмитро жив, а навчався майбутній живописець упродовж майже шести років. Учень набагато випередив свого вчителя і вже у 1766 році самостійно керував живописними роботами у Москві, зокрема під час реставрації Триумфальних воріт. Авторитет Д. Левицького стає досить значним, і в наступному році він одержав царське замовлення писати ікони для церков, збудованих за іменним указом імператриці Катерини II.

Пізніше молодий художник репрезентував твори, та в них уже відчувався неперевершений майстер великої портретної форми, інтерпретатор найкращого в людині.

Левицький удостоєний звання академіка. Незабаром його призначено академіком Академії мистецтв. Дмитро Григорович стає

першим художником Петербурга й одержує найвідповідальніші замовлення. Одночасно з творчою працею почалася і багаторічна педагогічна діяльність художника.

Нині картини П. Левицького, яким свого часу присвячувалися поезії й які надихали не одне покоління митця, прикрашають музеї багатьох країн світу (*За Ф. Шмітом*).

- ▶ Визначити, у яких випадках сполучники сурядності можна замінити іншим синонімічним сполучником.
- ▶ Усно зробити синтаксичний розбір складносурядних речень.

Коментар учителя. Сурядні сполучники в складносурядних реченнях можуть уживатися в реченнях з синонімічним значенням. Деякі з них можливо замінювати лише в окремих випадках.

Єднальні сполучники *і, та* в основному можна замінювати, якщо вони не повторюються. Сполучник *та* не вживається перед першим однорідним членом. Заміна *і* сполучником *й* має не порушувати правила милозвучності.

Протиставні сполучники *та, проте, зате* здебільшого можна замінювати. Порівняйте: *Обід уже давно був готовий, проте роздавати його не було наказу* (О. Гончар); *Обід уже давно був готовий, але роздавати його не було наказу*. Відповідно до вживання сполучників сурядності в складносурядних реченнях утворюються синтаксичні смислові зв'язки між його частинами.

IV. Засвоєння теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи з теми

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати. Яке значення у вашому оточенні має українське національне слово? Висловити свої думки про значущість творінь митців художнього слова.

Слово — не лише вищий синтез, а й джерело самосвідомості народу. Ось чому мовна політика в Київській Русі підноситься великими князями на рівень державної. Про роль слова загалом і художнього зокрема писали Святослав і Володимир Великий, Іларіон, Ярослав Мудрий і Володимир Мономах, наголошуючи: «У словах книжних знаходимо мудрість і здержливість. Бо це ріки, що напоюють світ водою, це джерела мудрості. У книгах є незмірна глибина. («Як пошукаєш у книгах пильно мудрості, знайдеш велику користь для душі своєї», «Книги подібні до морської глибини, хто пірне у них, той знаходить дорогоцінні перли»).

Ось чому слово, зокрема народна дума та історична пісня, і в найчорніші епохи реакції та недолі української нації виступає

як її голос, совість і захисник, безсмертний дух і незнищений знак суверенності людини та народу.

Слово є безсмертним виразником історії, душі й духу, характеру та долі, минулого і будучини народу (*П. Кононенко*).

- ▶ Перебудувати (де це можливо) речення у складносурядні, використовуючи сполучники сурядності.
- ▶ Пояснити вживання великої літери і лапок.

Практичний синтаксис

- ▶ Записати речення, розставляючи розділові знаки. Зробити синонімічну заміну сполучників. З'ясувати, як впливає заміна сполучників на зміст речення.

1. А ранки цвітуть перламутром і падають вранішні зорі в туман дальнього бору (*М. Хвильовий*). 2. Мені війнула в очі сивина а я нічого не везу додому (*Д. Павличко*). 3. Я принесу тобі свою надію і подарую смуток і біду (*В. Симоненко*). 4. Пошлю Енея до Плутона а сам в ад копірсну (*І. Котляревський*). 5. Сонячні промені не досягали землі проте внизу стояли прохолодні зеленкуваті сутінки (*В. Малик*). 6. Іволга в пісні їх (шпаків) дзвенить і хлопчик друзів кличучи свистить і колесо немазане скрипить (*М. Рильський*). 7. Життя було таке широке й **безмежне** а вік мій такий коротенький, як носик горобчика (*М. Хвильовий*).

- ▶ Письмово зробити синтаксичний розбір будь-яких трьох речень. Здійснити взаємоперевірку з товаришем по парті. Указати на недоліки та шляхи подолання їх.
- ▶ Дослідити, чи всі речення є складносурядними. Назвати «заїве» речення (не складносурядне).
- ▶ Дібрати синоніми до виділеного слова. (*Безмежний* — безкрай, безконечний, безберегий, безбережний, безграничний, нескінчений; безмірний, незмірний).

Творче моделювання

- ▶ Скласти складносурядні речення за поданими схемами й пояснити розділові знаки.

1. ..., і ...	4. ..., а ...	7. ...— і ...
2. ..., та ...	5. ..., але ...	8. Або ..., або ...
3. То ..., то ...	6. ..., і, ..., і ...	9. ..., проте ...

- ▶ Зробити синонімічну заміну сполучників. З'ясувати стилістичну функцію змодельованих речень.

Розподільний диктант

- ▶ Записати в першу колонку прості речення зі сполучником *і*, у другу — складносурядні. Пояснити свій вибір.

1. Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним **прилинули** пісні пташині, і любий гай з ним відгук свій прислав (*Леся Українка*). 2. Вітру на морі не було, проте **клекотав** сильний прибій (*М. Трублаїні*). 3. Біляста туча небо полонила, і в ній котився сонця стиглий плід (*А. Малишко*). 4. Не лінився рано вставати і з молоду більше знати (*Нар. творчість*). 5. В печі **палав** вогонь та червоним язиком лизав челюсті (*М. Коцюбинський*). 6. Ми ростемо і в височінь, і вшир, і правда наша кривду **поборола** (*М. Рильський*). 7. Тече вода в синє море, та не витікає (*Т. Шевченко*).

Дослідження-відновлення

- ▶ Прочитати речення, дотримуючись правильної інтонації. Записати їх у таблицю, вставляючи пропущені літери. Пояснити орфограми.

1. Або не сокіл я, або спалила мені н..воля крила (*Леся Українка*). 2. І пот..чуть веселі ріки, а озера кругом гаями поростуть, в...селим птаством ож..вуть (*Т. Шевченко*). 3. Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (*В. Сосюра*). 4. Чи то настане нічка темна, чи то в..селий день шумить (*Л. Глібов*). 5. Тебе нема, і дні — як ночі, і сад хитається в журбі (*В. Сосюра*). 6. Вітру на морі не було, проте кл..котав сильний пр..бій (*М. Трублаїні*). 7. То віт..рець дихне, то коник в житі засюрчить... (*Л. Глібов*). 8. Співай же, Десно, у в..сняних просторах, і ростить будови, і гомонить міста (*М. Рильський*). 9. Можна вибрати друга і по духу брата, та н.. можна рідну матір виб..рати (*В. Симоненко*).

Види складносурядних речень	Сполучник	Основне значення	Приклади
1. З єднальними сполучниками			
2. З протиставними сполучниками			
3. З розділовими сполучниками			

- ▶ Назвати з останнього речення всі можливі словосполучення. Зробити синтаксичний розбір 2–3 словосполучень (на вибір).

V. Систематизація й узагальнення знань учнів з теми

Розвиток мовлення

На основі таблиці з попереднього завдання скласти зв'язну розповідь про складносурядне речення та смислові зв'язки між його частинами. Звернути увагу на синонімію в складносурядних реченнях.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Написати твір-роздум про мистецтво. Використати подані поетичні рядки:

Святе мистецтво! В пензлі чи пері
Є сила дати вічність кожній рисі,
Хмарині, що пливе в небесній висі,
Веселих промінців химерній грі...

В. Вордсворт

- ▶ Використати складносурядні речення з різними сполучниками. З'ясувати, у яких реченнях можна здійснити заміну сполучників синонімічними.

Урок № 22

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1. (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень дев'ятикласників з розділу «Складносурядне речення»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої й відкритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання тестових завдань закритої й відкритої форми

Варіант 1

- ▶ Завдання 1–9 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Одна з частин складносурядного речення є умовно простим односкладним реченням.

- А** До літа Вітько знав усіх людей на хуторі, і люди вважали його за свого.
- Б** Якось і йти стало легше, і незабаром ми підішли до Шнурового двору.
- В** Ланцюг зовсім уріс у стовбур, і тепер із наросня стирчать два з'їдених іржавих кільця.
- Г** Кропива жалить мої босі ноги і розхристані груди, а серце б'ється на весь малинник (*З тв. О. Аврамчука*).
- 2.** Взаємовиключення явищ виражають частини складносурядного речення.
- А** Криве дерево, та яблука солодкі (*Нар. творчість*).
- Б** Дбайте про ріллю — та й вона про вас подбає (*Нар. творчість*).
- В** Багато є таємниць у світі, і одна з найбільших з-поміж них — мова (*І. Вихованець*).
- Г** Чи то синь озерна губиться в зелених масивах лісів, чи то зелені острови плавають у синіх озерній? (*В. Мірошниченко*).
- 3.** Речення *Пригріта молодим весняним сонцем земля парує — дихає на мене прілим торішнім зіллям і картоплинням, а я принохуюся до тих пахоців, наче до яблуневого цвіту* (*О. Аврамчук*) відповідає характеристиці.
- А** Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним протиставним сполучником і виражають протиставлення; інтонація переліку.
- Б** Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним розділовим сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація зіставлення.
- В** Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним протиставним сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація зіставлення.
- Г** Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним єднальним сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація переліку.
- 4.** Перед сполучником *і* кома не ставиться між частинами складносурядного речення (розділові знаки випущено).
- А** Зжаті стебла господиня клала навхрест і вони лежали до закінчення жнив (*В. Скуратівський*).
- Б** За татарським бродом з червоного маку народжується місяць і коло козацької могили висікається старий вітряк (*М. Стельмах*).

- В** Куди в селі сходяться всі стежки і де можна почути всі новини, найнеймовірніші чутки? (*А. Данилюк*)..
- Г** Пройшовся березень з під сніжником на шапці над татарським бродом і під його ходою вибухнули криги (*М. Стельмах*).
- 5.** Тире ставиться у складносурядному реченні (розділові знаки випущено).
- А** Кожна ниточка на рушнику любовно заплетена і з того вирізування просвічувалося лапасте дубове гілля (*І. Цюпа*).
- Б** Господар лежить і все лежить (*Нар. творчість*).
- В** На хвилях перешіптувалися, шерехтіли крижини і кожна з них несла в далечінь шматки украденого щастя (*М. Стельмах*).
- Г** У хаті мовчки сиділи зажурені люди а на столі лежало шість з восковими свічками хлібин (*М. Стельмах*).
- 6.** Виділений сполучник сурядності виражає смислові зв'язки протиставлення у складносурядному реченні.
- А** Минав день, **та** наставала таємна, змовна ніч (*А. Любченко*).
- Б** Хлопець заплющив очі, **та** бажання спати, як терпкий важкий покрив, застелило його думки млою (*В. Підмогильний*).
- В** Настає вечір, **та** лізе на небо червоний місяць (*Ю. Яновський*).
- Г** Повернувшись до батьківської хати, я надумав на місці старого саду посадити новий, **та** тямущі у садівництві люди розраjali (*О. Аврамчук*).

► Прочитати текст і виконати завдання 7–9.

1. Ліс був дуже великий. 2. Зразу росли кущі ліщини, тернини, дикої рожі і малиннику, а далі стояли великі столітні дерева. 3. Тут було спокійно і всі відчували себе затишно. 4. То птиці на верху дерев співали, то дятел стукав у тіні дерев, видзьобуючи поживу. 5. Інколи показувалася білка, що скакала з одної гілки на другу. 6. Хлопці були дуже раді і тишилися, що під вечір розпалять вогонь. 7. На те вони збирали по дорозі повні оберемки сухого гілляччя, що з дерева пообпадало. 8. Розтаборилися під розлогим старим дубом і розвели вогонь. 9. Тут, у холодному лісі, не відчували спраги але голод їм таки добре докучав (*За А. Чайковським*).

- 7.** Спільний другорядний член характерний складносурядному реченню.

- А Другому.
- Б Третьому.
- В Четвертому.
- Г Дев'ятому.

8. Пунктуаційну помилку допущено в складносурядному реченні.

- А Другому.
- Б Третьому.
- В Сьомому.
- Г Дев'ятому.

9. Розділовим сполучником з'єднано частини складносурядного речення.

- А Другого.
- Б Третього.
- В Четвертого.
- Г Дев'ятого.

► Завдання 10–12 мають по п'ять варіантів відповіді, серед яких ДВА ПРАВИЛЬНІ варіанти. Потрібно вибрати ДВА правильні варіанти відповіді.

10. Сполучник сурядності з'єднує частини складносурядних речень.

- А Добрий чабан дбає не про себе, а про отару.
- Б Було б бажання, а розум знайдеться.
- В Знання на плечі не тиснуть та з рук не виснуть.
- Г Корінь навчання гіркий, та плід його солодкий.
- Д Птах високо літає, та до гнізда все одно повертається (*Нар. творчість*).

11. Складносурядними є речення.

- А Кожна людина збирає останки сили, щоб не впасти (*О. Турянський*).
- Б Повітря ніби пом'якшало, почав падати рясний, пухнастий сніг (*А. Любченко*).
- В Мінялися нещодавні обриси, і все ставало майже рухомим (*А. Любченко*).
- Г Я йшов по дорозі, а збоку мене брели сторожі моєї душі (*М. Хвильовий*).
- Д Шумлять старі смереки, свище вітер у вітах каштанів (*У. Самчук*).

12. Друга частина складносурядних речень виражає наслідок (висновок) того, про що йдеться в першій частині (розділові знаки випущено).

- А На небесній тверді весело іскрилися зірочки а серед них, мов золотий човен, тихо плів місяць (*О. Аврамчук*).
- Б Степан узяв у руки батіг та віжки, цмокнув і коні рушили поволі з гори над берег ріки (*А. Чайковський*).
- В То квітка зі сходом сонця з'явиться то травичка між яблунями випростана (*О. Аврамчук*).
- Г Гости і січова старшина посідали на почесних місцях і розпочався екзамен (*А. Чайковський*).
- Д Чумацький Шлях струменів молочним сяйвом а білий, наче сметана небесна, сніг м'яко зігхав під підощвами (*О. Аврамчук*).

► Завдання 13 передбачає встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного ЦИФРОЮ, потрібно дібрати відповідник, позначений БУКВОЮ. Кожна цифра може використовуватися ЛИШЕ один раз.

13. Установити відповідність між складносурядними реченнями і смисловими зв'язками, що виражають частини їх.

Смислові зв'язки

- 1 Послідовність.
- 2 Протиставлення (*зіставлення*).
- 3 Чергування явищ.
- 4 Взаємовиключення.

Речення

- А Зійшов місяць, і забіліло рештками своїх класичних стін містечко (*С. Плачинда*).
- Б Чи село на березі дало назву озеру, чи озеро Світязь дало назву селу? (*В. Мірошниченко*).
- В То підступав холод, то вільне небо світилося синім дзеркалом (*О. Луній*).
- Г Степанида метнулася поглядом у бік будинку — та і його не стало (*Г. Колісник*).
- Д Дедалі ширше входять у наше життя штучні синтетичні матеріали, та жоден живий організм на землі не може існувати без води (*І. Падалка*).

► Завдання 14 потребує самостійного розв'язання.

14. Записати речення, вставити потрібний за змістом сполучник сурядності. Визначити смислові зв'язки між частинами складносурядного речення, накреслити схему. Зробити повний синтаксичний розбір відновленого речення.

Люди іноді бувають підступні, злі й скупі, ... сади — лише добрими, лише щедрими (О. Аврамчук).

Варіант 2

► Завдання 1–9 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Одна з частин складносурядного речення є умовно простим односкладним реченням.

А Минуло тільки два тижні, а вже готові до походу в море півстні добрих чайок (А. Кащенко).

Б У ХІХ столітті дослідники намагалися здійснити походи в чорні підземні нетрі, проте загроза обвалу щоразу зупиняла їх на шляху до незвіданого (В. Зубач).

В Підійде сонце високо, а Тарас ще спить (А. Чайковський).

Г Ранку ще не було тут, у темній кімнаті, але там, поза кімнатою, надворі, він уже був (Ю. Смолич).

2. Чергування явищ виражають частини складносурядного речення.

А Вітер напинає вітрило, а вдалині височіють вітряки, повернувши крила вітрові назустріч (Ю. Беличек).

Б За кілька днів Петро викликав Тараса, і вони перепливли на більшу Хортицю в байрак.

В Зібралася до кошового січова старшина, і тут розповів Тарас про свої пригоди (З тв. А. Чайковського).

Г То вітерець дихне, то коник в житі засюрчить (Л. Глібов).

3. Речення *Українські поети й композитори складають пісні про кийські каштани, пов'язуючи їх квітування з весною, а художники малюють розквітлі дерева на тлі Хрещатика чи інших вулиць нашої столиці* (В. Грабовський) відповідає характеристиці.

А Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним протиставним сполучником і виражають протиставлення; інтонація зіставлення.

Б Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним розділовим сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація зіставлення.

В Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним протиставним сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація зіставлення.

- Г Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним єднальним сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація переліку.
4. Перед сполучником *і* кома не ставиться між частинами складносурядного речення (розділові знаки випущено).
- А Сніг падав щораз більший і холодний вітер проникав через одягу до самого тіла.
- Б На козацьких суднах залунала пісня і забриніла бандура.
- В Тарас напився води і йому полегшало.
- Г Тепер від воріт закричав пугач і в ту ж мить загорілись бочки зі смолою (*З тв. А. Чайковського*).
5. Тире ставиться у складносурядному реченні (розділові знаки випущено).
- А Тут і трава буйніша і верба над водою росте, свої гнучкі віти до води простягає.
- Б На другий день уранці задзвонили дзвони і люди поспішали на майдан коло церкви (*З тв. А. Чайковського*).
- В Соломії жаль стало молодого змарнованого життя і вона заплакала (*М. Коцюбинський*).
- Г Петра поставив Тарас обозним і він тут тримав лад і кожному призначав роботу (*А. Чайковський*).
6. Виділений сполучник сурядності виражає смислові зв'язки послідовності дій у складносурядному реченні.
- А Вистрілили обидві гармати, **та** це татар не спинило.
- Б Перехрестився Тарас, дав знак булавою, **та** військо рушило з місця.
- В Від щирої мови Бідолаха заснув, **та** Тарас не спав уже до ранку.
- Г Хліба було доволі, **та** пашні для худоби було мало (*З тв. А. Чайковського*).

► Прочитати текст і виконати завдання 7–9.

1. Ми йдемо серед поля. 2. Три білих вівчарки і я. 3. Тихий шепіт пливе перед нами і дихання молодих колосків збирається в блакитну пару. 4. Деся збоку вогню підпадьомкає перепел і бренькає срібна струна цвіркуна. 5. Повітря тремтить від пекла, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі. 6. Широко, гарно, спокійно. 7. Ліниво всі встали — і тепло дихнула в лице пухка чорна рілля, повна спокою й надії. 8. Спочивай тихо під сонцем, земле моя (*М. Коцюбинський*).

7. Спільний другорядний член характерний складносурядному реченню.
- А Третьому.
  - Б Четвертому.
  - В П'ятому.
  - Г Сьомому.
8. Пунктуаційну помилку допущено в складносурядному реченні.
- А Третьому.
  - Б Четвертому.
  - В П'ятому.
  - Г Сьомому.
9. Сміслові зв'язки одночасності характерні частинам складносурядних речень.
- А 3, 4, 5.
  - Б 3, 5, 7.
  - В 4, 5, 7.
  - Г 3, 4, 7.
- Завдання 10–12 мають по п'ять варіантів відповіді, серед яких ДВА ПРАВИЛЬНІ варіанти. Потрібно вибрати ДВА правильні варіанти відповіді.
10. Сполучник *і* з'єднає частини складносурядних речень (розділові знаки випущено).
- А На шкільному подвір'ї враз здійметься гамір і почнеться новий навчальний рік (*В. Думанський*).
  - Б Удень татари ховалися в дідовій печері а вночі шпигували довкола села.
  - В Тепер знову Тарас почав думати і складати різні плани на майбутнє.
  - Г Відчинилися ворота і сотні виїхали в степ.
  - Д Люди працювали невпинно і вже перестали хвилюватися через татар та на недолю нарікати (*З тв. А. Чайковського*).
11. Не є складносурядними речення (розділові знаки випущено).
- А Уже й осінь настала і зима була за плечима.
  - Б Цей бусурман пристав усім серцем до козаків ділив з ними всі невгоди і не раз ставав у пригоді своїм великим розумом.
  - В Супроводжуючі козакам були тепер непотрібні та все ж не можна було залишати необізнаних з цим чужим краєм людей на поталу долі.

- Г Черкаський староста дав козакам лист із печатками і вони, не гаючись, поїхали в Крим.
- Д Над ранком почули всі гарматний постріл від села і посхоплювалися на ноги (*З тв. А. Чайковського*).
12. Друга частина складносурядних речень виражає наслідок (висновок) того, про що йдеться в першій частині (розділові знаки випущено).
- А Турок просився та це нічого не допомогло (*А. Чайковський*).
- Б Творчий доробок Ейнштейна охоплює найрізноманітніші галузі знань а глибокі й надзвичайно оригінальні ідеї і досі не втратили своєї актуальності (*А. Іваненко*).
- В Розійшовся ранковий туман і на тлі налітої свинцевою сірістю хмари відбився тьмянний диск сонця (*В. Гей*).
- Г Легенький вітерець пробіг по вершечках дерев і вони озвалися враз тихо-тихо й ніжно (*Н. Гордієнко-Андріанова*).
- Д Співає одвічну пісню невпинний Черемош а її гучний відгомін западає в душу, наповнюючи почуттям (*І. Пільгук*).
- Завдання 13 передбачає встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного ЦИФРОЮ, потрібно дібрати відповідник, позначений БУКВОЮ. Кожна цифра може використовуватися ЛИШЕ один раз.
13. Установити відповідність між складносурядними реченнями і смисловими зв'язками, що виражають частини їх.

Смислові зв'язки	Речення
1 Одночасність.	А Мовні запозичення відбуваються по-різному, а іноді в процесі засвоєння чужих слів трапляються й курйози (<i>І. Вихованець</i>).
2 Послідовність.	Б Остап придержав пліт — і обоє вискочили на берег, утомлені й мокрі (<i>М. Коцюбинський</i>).
3 Протиставлення (<i>зіставлення</i>).	В Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (<i>Л. Глібов</i>).
4 Чергування явищ.	Г Реве Дніпро, й лани широкі медами пахнуть, колосом шумлять (<i>М. Рильський</i>).
	Д Веслували так до вечора, і тоді судно спинилося (<i>А. Чайковський</i>).

► Завдання 14 потребує самостійного розв'язання.

14. Записати речення, вставити потрібний за змістом сполучник сурядності. Визначити смислові зв'язки між частинами складносурядного речення, накреслити схему. Зробити повний синтаксичний розбір відновленого речення.

Високі верби шуміли над ровом, ... небо між ними синіло, наче емаль (М. Коцюбинський).

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми												Завдання відкритої форми	
	з вибором однієї правильної відповіді									з вибором кількох правильних відповідей				на встановлення відповідності
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Варіант 1	Б	Г	В	В	Б	Г	Б	Г	В	Б, Г	В, Г	Б, Г	1-А, 2-Д, 3-В, 4-Б	
Варіант 2	Г	Г	В	Б	Б	Б	Б	А	А	А, Г	Б, Д	В, Г	1-Г, 2-Д, 3-А, 4-В	
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	4	5

24-23 балів	12 б.	12-11 балів	6 б.
22-21 балів	11 б.	10-9 балів	5 б.
20-19 балів	10 б.	8-7 балів	4 б.
18-17 балів	9 б.	6-5 балів	3 б.
16-15 балів	8 б.	4-3 балів	2 б.
14-13 балів	7 б.	2-1 бал	1 б.

VI. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Змодельювати пари складносурядних речень, частини яких з'єднано сполучником *та*: а) у значенні протиставного; б) у значенні єднального.
- Змодельювати складносурядні речення, які виступали б граматичними синонімами. Зробити письмовий синтаксичний розбір одного з речень.

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Урок № 23

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО БУДОВА І ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В НЬОМУ

Мета: поглиблювати знання учнів про особливості будови складного речення; ознайомити дев'ятикласників з поняттям про складнопідрядне речення, його будову і засоби зв'язку в ньому; розвивати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль складнопідрядних речень у текстах; удосконалювати пунктуаційні вміння щодо правильної розстановки розділових знаків у складнопідрядних реченнях; розвивати творчі вміння моделювати складнопідрядні речення відповідно до мети й обставин спілкування та використовувати їх у висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у дев'ятикласників повагу до видатних постатей українського народу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення: інтонація складнопідрядного речення.

Текст (риторичний аспект): використання складнопідрядних речень у текстах наукового й публіцистичного стилів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

Вступне слово вчителя. Одним із видів сполучникових складних речень є **складнопідрядне речення**, у якому одне умовно просте речення залежить від іншого й пояснює його. Поеднуються частини складнопідрядного за допомогою підрядних сполучників та сполучних слів.

Опрацьовуючи цей розділ, ви **навчитеся** знаходити в тексті складнопідрядні речення; **зможете** визначати головну й підряд-

ну частини, види складнопідрядних речень, їхні істотні ознаки; **отримаєте** знання про підрядні сполучники і сполучні слова; **усвідомите** правила вживання розділових знаків між частинами складнопідрядного речення; **дізнаєтеся** про виражальні можливості складнопідрядних речень та інших синонімічних конструкцій у текстах різних стилів; **набудете** вмінь і навичок моделювання складнопідрядних речень різних видів, а також висловлювань в усній та писемній формах, використовуючи виражальні можливості складнопідрядних речень.

III. Актуалізація опорних знань учнів

Коллективна робота з текстом (з елементами аналізу)

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати свою думку. Кого з літературознавців ви знаєте? Розповісти стисло про одного з них.

Ім'я і праці Олександра Івановича Білецького — славна сторінка в історії нашого літературознавства.

Олександр Білецький народився 1884 року поблизу Казані в сім'ї агронома. Навчався Олександр спочатку в Казанській гімназії, де особливо захоплювався стародавніми мовами, літературою та історією. Потім (у зв'язку з переїздом батьків до Харкова) вчився в Харківській третій гімназії, після закінчення якої 1902 року вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету. Тут Олександр Білецький із захопленням працював над історією Греції під керівництвом Владислава Петровича Бузескула. В його семінарі молодий дослідник написав реферат «Про економічний розвиток і рабство в Стародавній Греції», який був схвалений і професором, і студентами старших курсів. Іспанську мову він вивчив так добре, що читав в оригіналі «Дон-Кіхота» Сервантеса. Глибокий інтерес до української літератури з'явився в Олександра деякою мірою під впливом Миколи Сумцова (*За М. Гудзієм*).

- ▶ Виписати складнопідрядні речення. Назвати в них основну (незалежну) частину і підпорядковану, що приєднується підрядним сполучником або сполучним словом.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Вибіркове письмо

- ▶ Прочитати. Схарактеризувати подані речення. Виписати з-поміж них складнопідрядні. Визначити в них головну й підрядну частини.

1. Є люди, що їх у всьому хочеться наслідувати (*Я. Баш*).
 2. Хата біліє ярко між зеленими тополями, та блищать ясні віконця (*Марко Вовчок*). 3. Життя не має ціни, і тільки воля дорожча за життя (*Нар. творчість*). 4. Добре тому жить, чия душа і дума добро навчилась робить (*Т. Шевченко*). 6. Де дбайлива рука ходить, там золота пшениця родить (*Нар. творчість*). 7. А навколо озера сосни, які в хуртовину натомилися шуміти, шепочуть у сні (*М. Нагнибіда*). 8. Ніколи не соромся запитувати те, чого не знаєш (*Нар. творчість*). 9. Поле вступило у тінь, бо наплинули з обрію хмари (*П. Тичина*).

- Пояснити зміст шостого речення. З'ясувати значення сполучення *рука ходить*.

Коментар учителя. Складнопідрядними називають речення, частини яких нерівноправні за змістом, поєднуються відповідною інтонацією та сполучниками підрядності й сполучними словами. Одна з частин є незалежною, її називають головною, від неї ставлять питання до підрядної частини: *Ти не чуєш, як солов'ї весільним співом дзвонять* (*Леся Українка*).

Підрядні частини поєднуються з головною за допомогою сполучників підрядності та сполучних слів: *Святковим здається вечір, коли тобі добре попрацювалося вдень* (*О. Гончар*) (підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучного слова *коли*). *Для кактуса досить двох крапель води, щоб існувати місяцями під спопеляючим сонцем* (*П. Загребельний*) (підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучника *щоб*).

Підрядні частини можуть стояти після головної (частіше), в середині головної, а також перед головною. Але слід пам'ятати, що означальні й наслідкові підрядні частини перед головною стояти не можуть.

Практичний синтаксис

- Об'єднати умовно прості речення в складнопідрядні. Записати їх.

1. Усього кілька днів минуло. Прилетіли лелеки, бузьки, бусли, чорногузи. 2. Я вже знаю в собі цю готовність прощати. Важче вимагати відповідальності. 3. Машину залишити вони не наважувалися. Порятувати її ніяк не змогли б. 4. Я зовсім не боялася гарних слів. Думала про того хлопчика. 5. Я була мала. Читала казку про підступного брата Березня й про довірливого Квітня (*З тв. Н. Бічуй*).

Ключ. 1. Усього кілька днів минуло, як прилетіли лелеки, бузьки, бусли, чорногузи. 2. Я вже знаю у собі цю готовність прощати, бо важче вимагати відповідальності. 3. Машину залишити вони не наважувалися, хоча й порятувати її ніяк не змогли б.

4. Я зовсім не боялася гарних слів, коли думала про того хлопчика.
 5. Коли я була мала, то читала казку про підступного брата Березня й про довірливого Квітня (*З тв. Н. Бічуйі*).

- ▶ Назвати головні та підрядні частини в змодельованих складнопідрядних реченнях.
- ▶ Дібрати антоніми до виділених слів. Скласти з ними складнопідрядні речення.

Творче моделювання

- ▶ Скласти складнопідрядні речення, додавши до поданих головних частин підрядні. Записати їх. Накреслити схеми.
1. **Він** усміхнувся, поглянув у той бік, де ...
  2. Вона виглядатиме там, де ...
  3. Людина сама собі **створює** долю, аби ...
  4. Не можна повернути жодної миттевості, **щоб** ...
  5. Як слово не допоможе, то ...
  6. **Уранці** нічого не можна було впізнати, ніби ...
  7. Як добре бігти босоніж по **росянистій** траві, коли ...
- ▶ Дослідити, у яких складнопідрядних реченнях підрядна частина відноситься до всієї головної, а в яких — до окремого слова чи сполучення слів у головній частини.
  - ▶ Виділені слова розібрати як частину мови (усно).

Лінгвістичне дослідження (робота за варіантами)

- ▶ Прочитати речення й визначити, якій із поданих схем відповідає його структура.

Варіант 1

Любив я ті дні, коли вдома в нас збиралися гості (*С. Васильченко*).

коли? 	за якої умови? 	які?
1. [ ], (коли..).	2. [ ], (коли..).	3. [ ], (коли...).

Варіант 2

Поле вступило в тінь, бо нахлинули хмари (*П. Тичина*).

чому? 	у зв'язку з чим? 	яку?
1. [ ], (бо...).	2. [ ], (бо...).	3. [ ], (бо...).

V. Систематизація й узагальнення знань з теми

Комунікативний практикум

- ▶ Скласти зв'язну розповідь у науковому стилі, розкриваючи тему «Складнопідрядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому». Зосередити увагу на питаннях:

1. Які ознаки має складнопідрядне речення?
2. З яких частин воно складається? Навести приклад.
3. Як пов'язані між собою частини складнопідрядного речення?
4. Як відрізнити головну і підрядну частини в складнопідрядному реченні?
5. Порівняти будову й засоби зв'язку складнопідрядного і складносурядного речень.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- Виписати з творів художньої літератури 8–9 складнопідрядних речень. Визначити в них головні й підрядні частини. З'ясувати, як вони поєднані між собою. Накреслити схеми.

Урок № 24

ОСНОВНІ ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ. РОЗРІЗНЕННЯ СПОЛУЧНИКІВ І СПОЛУЧНИХ СЛІВ

Мета: поглибити знання учнів про особливості будови складнопідрядного речення, засоби зв'язку в ньому; ознайомити дев'ятикласників з основними видами складнопідрядних речень; навчити розрізняти сполучники підрядності й сполучні слова; розвивати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль різних видів складнопідрядних речень у текстах; розвивати творчі вміння моделювати складнопідрядні речення відповідно до мети й обставин спілкування та використовувати їх у висловлюваннях в усній і писемній формах; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до народної культури своєї нації.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння крилатих висловів (афоризмів), що мають будову складнопідрядних речень.

Культура мовлення: інтонація складнопідрядного речення.

Текст (риторичний аспект): використання складнопідрядних речень у текстах наукового й публіцистичного стилів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів****Робота з текстом (вибіркова робота)**

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок у формі словосполучення. Назвати складнопідрядні речення й виписати їх. Схарактеризувати засоби зв'язку.

З пагорба в полі вітають подорожніх розпростертими крилами вітряки. Пахне, пишаючись важким колосом, достигле жито. Сільська вулиця з білими хатами під солом'яними стріхами та з жовтими призьбами, під вікнами цвітуть високі ружі, чорнобривці, м'ята.

Це лише окремі враження від Музею народної архітектури та побуту України, який розташовано на мальовничій околиці Голошівського лісу біля села Пирогів у передмісті Києва.

Перших відвідувачів Музей прийняв у липні 1976 року. Створено його Українським товариством охорони пам'яток історії та культури згідно з урядовим рішенням.

Музей став одним із найбільших в Україні осередків дослідження, пропаганди та зберігання пам'яток народної культури.

Народна культура України, що розвивалася на східнослов'янському ґрунті, мав свої національні й місцеві особливості. Україна ділиться на шість основних історико-етнографічних регіонів: Полісся, Слобожанщина, Поділля, Полтавщина, Карпати, Середня Наддніпрянщина та Південь. За таким розподілом утворені експозиції Музею, де представлені будівлі, характерні для певного регіону. Вони в сукупності створюють загальну картину сільського поселення (*Л. Орел, С. Смоленський*).

- ▶ Переказати висловлювання, зберігаючи тип і стиль мовлення. Використати складнопідрядні речення.
- ▶ Пригадати з уроків української мови у 7 класі вивчений матеріал про сполучник і дати відповіді на питання:

1. Які бувають види сполучників за значенням?
2. Назвати групи підрядних сполучників за значенням. Навести приклади.
3. Які види сполучників за будовою? Відповідь проілюструвати прикладами.

IV. Вивчення нового матеріалу

Колективне опрацювання таблиці

- Розглянути таблицю і зробити висновок про види складнопідрядних речень і засоби зв'язку в них. Особливу увагу звернути на розрізнення сполучників і сполучних слів. Свої висновки зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

Складнопідрядні речення

Види підрядних речень за значенням		Засоби зв'язку: сполучники	сполучні слова	вказівні слова
означальні		що, щоб, неначе, ніби, як	який, котрий, чий, де, куди, та ін.	той, такий, весь, всякий, все, кожний
з'ясувальні		що, як, щоб, ніби, мов	хто, який, чий, котрий, де	те
Обставинні	наслідку	так що		
	допусту	хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що		
	умови	коли, коли б, якби, якщо, як		то
	причини	бо, тому що, від того що, через те що		
	мети	щоб, для того щоб, з тим щоб, аби		для того, з тим
	ступеня і способу дії	щоб, ще як, чим-тим, мов, наче, ніби, ніж	скільки, наскільки як	так, такий, до того, настільки
	часу	як, як тільки	коли, поки, доки	доти, тоді
	місця		де, куди, звідки	там, скрізь, туди, звідки

Коментар учителя. Сполучники підрядності приєднують підрядну частину до головної, але членами речення не виступають.

Сполучні слова приєднують підрядну частину до головної й водночас є членами підрядної частини. Їх можна замінити повнозначним словом із головної частини.

Вказівні слова є членами головної частини. Вказівними словами бувають *вказівні займенники* (*цей, той, такий, стільки*), *означальні займенники* (*весь, всякий, кожний*), *вказівні*

прислівники (так, настільки, там, тут, туди, звідти, тоді, доти, тому).

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі виконання системи завдань і вправ творчого характеру

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Прочитати. Чи можна подане висловлювання назвати текстом? Аргументувати свою думку. Виділити складнопідрядні речення. Схарактеризувати їх.

Прозорого серця висока погода сьогодні пустила над світом плісти тонесенькі хмари, відбивши їх у водах баварських озер, мов з *латаття* листи.

Налиті живицею сосни рожеві малої гіллячки не рушать ніде, бо тиша у лоно щасливому дневі від Альпів далеких незримо іде.

І кожного дерева стовбур порою дзвенить, мов струна, що зачула смичок, коли *відривається* тільки вагою і падає вниз крізь гілляки сучок (*Т. Осьмачка*).

Пояснювальний диктант

- ▶ Записати речення під диктовку. Визначити види складнопідрядних речень. Назвати головну й підрядну частини. Схарактеризувати засоби зв'язку.

1. Бачу за морями золоті дороги, де **припав** до неба **синьий** степ (*В. Сосюра*). 2. Сонце ховалось за **Межигірський** бір, котрий од того став ще чорніший (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Мені примарилася повінь, котру я **запам'ятав** ще змалечку (*Г. Тютюнник*). 4. І заручини справимо такі, що й земля гудітиме (*П. Загребельний*). 5. **Я не такий**, щоб зрадити людину (*Леся Українка*). 6. Я люблю, як у вечірній час сопілка заспіває переливно (*М. Рильський*). 7. Уживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе **ставлення** до людей (*І. Томан*). 8. Дорослими ви стали того дня, коли вперше **по-справжньому** посміялися... над самим собою (*Е. Баррімор*).

- ▶ З'ясувати орфограми у виділених словах.

Розподільне письмо

- ▶ Розподілити складнопідрядні речення за видами підрядних частин. Записати, вставляючи пропущені літери. Аргументувати свій вибір.

1. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де в..глядав, н..наче човен в синім морі то вир..нав, то потопав (*Т. Шевченко*). 2. Сонце

так п..кло, що й уночі степ пашів (*Ю. Яновський*). 3. Де громи гр...міли смертю огняною, зливи прошуміли сивою стіною (*А. Малишко*). 4. . Щасливий майстер, що з тяжкої **брили** пр..красну постать висікає вміло на радість людям (*М. Рильський*). 5. Якби ви вчились так, як треба, то й мудріст.. би була своя (*Т. Шевченко*). 6. Лукаш хоче надрізати ножем б..резу, щоб сточити сік (*Леся Українка*). 7. Завітай нав..сні, коли синя фіалка в чисте небо погляне зд..вованим оком (*М. Сингаївський*). 8. Красен труд, хоч рясен піт (*М. Рильський*).

- ▶ Визначити, у яких реченнях ужито сполучники, а в яких — сполучні слова.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова (*брила* — великий безформний шматок каменю, землі, глини, льоду і т. ін.; грудوماха, моноліт). Скласти з ним складнопідрядне речення. Визначити вид підрядної частини. Накреслити схему.

Дослідження-відновлення

- ▶ Переписати речення, вставляючи потрібні за змістом підрядні сполучники або сполучні слова. Розставити розділові знаки. Пояснити свій вибір.

1. У високій траві шарудів дощ ... хтось ходив по ній (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Хоч раз би піднятих туди ... й птах ніякий не бував (*О. Гончар*). 3. Поет не боїться від ворога смерті ... вільная пісня не може умерти (*Леся Українка*). 4. У вагонах видно ще спали ... вікна були закриті шторами (*П. Загребельний*). 5. Нам не можна прожити без того ... не мріяти і не творити! (*Б. Олійник*). 6. Вовк сильним видався таким ... всі тремтіли перед ним і Левом звали всюди (*Л. Глібов*). 7. Уклін чолом народу ... рідну мову нам зберіг (*Олександр Олесь*). 8. ... хочеш ти добро зробити поспішай його робити швидше (*Б. Грінченко*).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

Комунікативний практикум

- ▶ Пригадати з уроків географії відомості про Альпи. Скласти зв'язне висловлювання про Альпи в науковому або в публіцистичному стилі, використовуючи складнопідрядні речення.
- ▶ Прослухати кілька розповідей однокласників. Визначити найкращу.

VII. Систематизація й узагальнення знань учнів з теми

- ▶ Подумати і дати відповіді на запитання

1. Як існують засоби зв'язку умовно простих речень у складнопідрядному?

2. На які види і типи поділяють складнопідрядні речення?
3. Яка відмінність сполучних слів і підрядних сполучників?
4. У яких видах складнопідрядних речень уживають вказівні слова?
5. Чи є членами речення сполучники? сполучні слова? вказівні слова?

VIII. Підсумок уроку

IX. Домашнє завдання

- ▶ Зробити синтаксичний розбір речення. Накреслити схему. Безпам'ятним може бути лише той народ, якому бракувало поваги й самоповаги (*З часопису*).
- ▶ Підготувати схему на тему «Основні види складнопідрядних речень» або алгоритм «Розрізнення сполучників і сполучних слів».

Урок № 25

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про складнопідрядне речення, його будову і засоби зв'язку; навчити визначати підрядну означальну частину, її позицію відповідно до головної частини; розвивати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль складнопідрядних речень з підрядними означальними в текстах; удосконалювати творчі вміння моделювати складнопідрядні речення з підрядними означальними відповідно до мети й обставин спілкування та використовувати їх у різноманітних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати любов і повагу до тваринного світу.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення: інтонація складнопідрядного речення з підрядним означальним.

Текст (риторичний аспект): використання складнопідрядних речень з підрядними означальними в текстах публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Генералізація мотиваційних резервів школярів

Актуалізація знань школярів, які необхідні будуть під час засвоєння матеріалу

1. Які речення називають складнопідрядними?
2. Назвати види підрядних частин за синтаксичним відношенням. Навести приклади.
3. За допомогою чого поєднуються підрядні частини з головними?
4. Які підрядні частини відповідають на питання *який?*
5. Які сполучні слова служать засобом зв'язку підрядної означальної частини з головною?

IV. Вивчення нового матеріалу

Коментар учителя. Підрядні означальні частини виконують функцію розгорнутого означення до якогось члена головної частини, вираженого іменником або іншим словом, ужитим замість іменника. Вони відповідають на питання *який?* і приєднуються до головної частини за допомогою сполучних слів *який, що, де, куди, звідки, коли* та сполучників *що, наче, неначе, ніби, як, щоб*: *Я в серці маю те, що не вмирає (Леся Українка).*

Близькими до означальних є займенниково-означальні підрядні частини, які пояснюють член головного речення, виражений займенниками *той, такий, все, кожний*, ужитими в значенні іменника: *Щасливий той, хто сні має милі (Леся Українка).*

V. Засвоєння теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Колективна робота з текстом

- Прочитати текст. Визначити стильову належність його. Пригадати випадок, коли вам доводилося чути про гіпопотама або, можливо, бачити його, наприклад, у зоопарку. Описати вигляд тварини і висловити свої враження, використовуючи подану інформацію. Ужити складнопідрядні речення.

ЧОМУ ГІПОПОТАМА ТАК НАЗВАЛИ?

Багато дивного пов'язано з цією твариною, в тому числі її назва. Слово «гіпопотам» означає «річковий кінь». Тварина отримала

свою назву частково тому, що багато часу проводить у воді. А коня вона нагадує своїми розмірами, великими широкими ніздрями й маленькими вухами, що нагадують кінські.

Насправді найближчий родич гіпопотама з нині існуючих тварин — свиня. Гіпопотам набагато більше будь-якого коня. Він може бути 3,5 метри завдовжки й важити до 3,5 тонн.

У цієї тварини найбільший рот з усіх ссавців, за винятком кита. У нього 2 ікла на верхній щелепі й 4 на нижній. Коли гіпопотам нападає, він може вбити маленьку тварину одним укусом. Хоч звичайно він швидше ховається, ніж нападає. У більшості випадків гіпопотам ховається у воді.

Це створення бігає так само швидко, як людина. У воді він може «тонувати», як камінь, а потім спливати. Коли гіпопотам спливає, над поверхнею показуються величезні ніздрі, очі й маленькі вуха. Він майже не видний, але може дихати, нюхати, бачити й чути.

Коли тварина занурюється у воду, вона закриває ніздрі, щоб не пускати воду. Вона може ходити по дну й збирати соковиті водяні рослини, якими охоче харчується. Гіпопотам легко може знаходитися під водою 8–9 хвилин.

У гіпопотама апетит відповідає розмірам. Тварини, що мешкають у зоопарках, з'їдають 45 кг їжі щодня. Ті, що мешкають у дикій природі, харчуються різними видами річкових рослин і травою.

Гіпопотамами звичайно харчуються вночі, а вдень відпочивають (З кн. «Світ навколо нас»).

- ▶ У тексті знайти складнопідрядні речення, визначити в них головну і підрядну частини. Назвати засоби, за допомогою яких з'єднується підрядна частина з головною.
- ▶ Накреслити схеми складнопідрядних речень.

Дослідження-аналіз

- ▶ Записати складнопідрядні речення. Дослідити в них засоби зв'язку. Визначити синтаксичну роль їх.

1. Стояла та досвітня пора, коли небо ховає в обіймах гори і ще спить на вершинах, мов у колисці (*Я. Гоян*). 2. Доля зле жартує з тим, хто сподівається задарма вік прожити (*Нар. творчість*). 3. Чуєш, ненько, моя вічна пісня та, що з дитинства несучи через всі літа (*М. Ткач*). 4. Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко й надовго ранила моє серце (*М. Міщенко*). 5. Вчорашнє — ніби сон, що випурхнув з очей (*В. Симоненко*). 6. І мовчала струнка дорога, що, здавалося, в небо вела (*Л. Костенко*). 7. Високо поросло розкішне дерево вгору, укриваючи

холодком зелену землю, на котрій, чіпляючись колосками за гілки, буває розкішна рослина (*Панас Мирний*). 8. По скляному поверху ставка, з глибини якого визирало темне зоряне небо, тихо плив білою хмарою туман (*М. Коцюбинський*). 9. Думкою за людьми синами вона ішла, куди ішли вони (*М. Бажан*).

- ▶ Назвати складнопідрядне речення з підрядним займенниково-означальним. Накреслити схему його.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Прочитати речення, дотримуючись відповідної інтонації. Визначити, де підрядні частини з'єднуються з головною за допомогою сполучників, а де — за допомогою сполучних слів.

1. Люди, яких люблять і шанують, не обов'язково вродливі й не завжди винятково розумні (*І. Тoman*). 2. Я виростав серед пісень, що їх співала тихо мати (*І. Світличний*). 3. Важко переоцінити вплив, що його справив на перебіг історії Богдан Хмельницький (*О. Субтельний*). 4. Із давніх-давен вулиця була громадським місцем, де обговорювались та вирішувались важливі для людей справи (*О. Субтельний*). 5. І тільки природа знаходить такі розмаїті барви, що їх не відтворити жодною фарбою, жодним пензлем. 6. Раптом доріжка стала така вузька, що зелене гілля вгорі сходилося до купи й закривало небо (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Азисучасного письменника, що звертається до сивої давнини, чимало важать історичні джерела (*З часопису*).

Ключ. З перших букв слів складнопідрядних речень, де підрядні з'єднуються з головним за допомогою сполучників, складається слово ЯВІР.

З перших букв слів складнопідрядних речень, де підрядні з'єднуються з головним за допомогою сполучних слів, складається слово ЛІД.

Розподільне письмо

- ▶ Прочитати. Подані речення виписати у два стовпчики: у перший — складнопідрядні з підрядними означальними, у другий — прості речення з поширеним відокремленим означенням.

1. Це був північний нагірний схил, порослий густим лісом (*В. Арсенєв*). 2. Війне вітерець, з крила пелюстку струсить, яку із саду перед тим приніс (*Н. Тихий*). 3. Біжить стежина в сад у за-рості малини, яка дозріла вже і запахом п'янить (*Л. Талалай*). 4. Перед нами була глибока ущелина, захаращена камінням та вітроломом (*В. Арсенєв*). 5. Дзвенить кришталеве джерело, що вийшло з глибини земної (*М. Терещенко*).

- ▶ Замінити, де це можливо, складнопідрядні речення з підрядними означальними простими реченнями з дієприкметниковими зворотами, а прості речення з дієприкметниковими зворотами — складнопідрядними з підрядними означальними.

Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати. Схарактеризувати речення і визначити, у якому з них *що* виступає сполучником.

1. Це та **яблунька**, що ми посадили удвох (А. Малишко). 2. І голосом **життя** відлунює каміння на передзвін струмка, що розбудив туман (П. Осадчук). 3. Джерела додають нам чистоти такої, що наміри одразу злі зникають (П. Осадчук).

- ▶ Зробити фонетичний розбір виділених слів.

Самостійна робота (з елементом взаємоперевірки)

- ▶ Прочитати речення й визначити, якій із поданих схем відповідає його структура.

Варіант 1

Не можна уявити нічне небо без зоряних ліхтариків, що споконвіку освітлюють земні дороги людей (В. Супруненко).

1. [ ], (спол. *що*..). 2. [ ], (сп. сл. *що*..). 3. [... ім.], (сп. сл. *що*...).

Варіант 2

Весною пробуджується земля і вибухає барвами, які завжди хвилюючими снами входять у життя людини (В. Супруненко).

1. [ ], (сп. сл. *які*...). 2. [... ім.], (сп. сл. *які*...). 3. [ ], (спол. *які*...).

- ▶ Здійснити взаємоперевірку.

Творче моделювання

- ▶ До поданих головних частин додати підрядні означальні. Записати змодельовані складнопідрядні речення. Накреслити схеми.

1. Я знову задивляюсь у твої очі, що ... . 2. Навколо було багато квітів, які ... . 3. Я чекаю на той день, коли ... . 4. Є слова, котрі ... . 5. Я хочу жити в такому світі, де ... . 6. Надумано, негадано забігла в глухомань, де ... . 7. В'яне серце моє од щасливих очей, що ... . 8. Несу любов свою здалека, яку ... . 9. Піснями і танцями вітали наші предки природу, що ... .

- ▶ Зробити синтаксичний розбір 2–3 речень на вибір.

V. Підсумок уроку

- ▶ Із кожного рядка виписати сполучники (*варіант 1*), сполучні слова (*варіант 2*), які з'єднують підрядні частини з головними у складнопідрядних реченнях з підрядними означальними.
- 1. Щоб, хто, якщо, мов, скільки, який, чий, звідки.
- 2. Хоч, бо, що, так що, ніби, котрий, де, тому що.
- 3. Наче, як, що, куди, коли, для того щоб.
- ▶ Скласти по два складнопідрядні речення з підрядними означальними з виписаними сполучниками і сполучними словами.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з художніх творів 5–6 складнопідрядних речень з підрядними означальними. Зробити синтаксичний розбір одного речення (на вибір).
- ▶ Використовуючи можливості Інтернету, скласти повідомлення на тему «Тваринний світ українських степів», використовуючи складнопідрядні речення з підрядними означальними.

Урок № 26

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ З'ЯСУВАЛЬНИМИ

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про складнопідрядне речення, його будову і засоби зв'язку; навчити визначати підрядні з'ясувальні частини, позицію їх відповідно до головної частини; розвивати організаційно-контрольні вміння оцінювати роль складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними в текстах; удосконалювати творчі вміння моделювати складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними відповідно до мети й обставин спілкування та використовувати їх в усних і письмових висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати розуміння і позитивне ставлення до усної народної творчості.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння крилатих висловів, прислів'їв і приказок, що мають будову складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними.

Культура мовлення: інтонація складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним.

Текст (риторичний аспект): використання складнопідрядних речень у текстах.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети і завдань уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів дев'ятикласників (відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці)

Спостереження над мовним матеріалом

- ▶ Прочитати текст. До якого жанру він належить? Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовок, який би відбивав основну думку висловлювання.

Чи доводилося вам чути, як чайка кигиче над морем? Грудьми припадає до землі, кигиче, мов кличе когось... Кажуть люди, що це дівчина милого шукає.

Був собі славний козак Ясюк, великий гультяй і п'яниця. Одинак у матері. А з одинака яка користь? Наїється, нап'ється і гайда на вечорниці. А там всім допіка. Почалися обмови.

— Боже ж милий ти мій, — плаче мати щоночі, — як мені си на придержати дома? І вирішила: оженю. Він, на диво, згодився, але тільки з найкращою з сіл навколишніх дівкою. От послали сватів — з нетерпінням чекають. Та їм каже:

— Піду лиш тоді, як прославиться в битвах з татарами мій наречений і додому поверне з дарунками вчасно.

Як почув це козак, надзвичайно зрадів, а мати заплакала гірко.

Зібрав Ясюк славних хлопців — і гайда до Криму. Вогнем і мечем здобував добру славу в землях далеких поганських. От розгніваний хан зібрав військо чималеньке і вирушив проти сміливця, щоб живцем його взяти. Послав відділ — немає, послав другий — ні сліду. Аж нарешті і сам летить з військом. Страшна січа була, аж земля просочилася кров'ю. Порубаний, постріляний з останніх уже сил мужньо бився Ясюк, поки знесилений не впав серед поля. Тоді кинулись з гиком ординці, зв'язали і ... кинули в море.

Розгойдались хвилі по синьому морі й вість понесли до Лиману. Довідалась мати, заплакала гірко. У незмірній розпучі прокляла лиху дівку, щоб та птахою-чайкою стала і шукала у хвилях тіло козаچه («*Легенди та перекази*»).

- Знайти складнопідрядні речення, схарактеризувати їх за структурою і засобами зв'язку. Визначити види їх.

Коментар учителя. Основною ознакою складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними є те, що підрядні частини відносяться до дієслів (іменників та прислівників) зі значенням мовлення, мислення, сприймання, почування, волевиявлення тощо і розкривають їх зміст, тобто з'ясовують.

Такими відносними словами в головній частині можуть бути **говорити, казати, розповідати, думати, слухати, бачити, чути, бажати, чекати, видно, відомо, ясно, потрібно, радий, щасливий** та ін.

Підрядні з'ясувальні частини з головною поєднуються за допомогою сполучників **що, як, щоб, наче, ніби, мов** та сполучних слів **хто, який, чий, котрий, де куди, як, коли**: *Я збагнула, що забуття не суджено мені; А ще я люблю, як з лісу несподівано вигулькне хатина (Леся Українка).*

IV. Засвоєння теоретичного матеріалу в процесі виконання завдань і вправ творчого характеру

Дослідження-пояснення

- Записати складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. Дослідити їх і пояснити, до яких слів відноситься з'ясувальна частина, якими сполучниками чи сполучними словами приєднується.

1. Мене вже не раз питали, чому не назад іду, не від фронту, а слідом. 2. А згодом я переконався, що дід казав правду. 3. Мені спочатку навіть здалося, що кружляю на одному місці. 4. Я зі страхом відчуваю, як десь глибоко в душі зв'язується й росте вже знайомий, звіданий мною *мулькиОй* сум. 5. Я намагався уявити собі, які в собаки очі. 6. Любив ці тихі, лагідні розповіді про тата, чув їх від багатьох людей і часто думав, чому ж ніхто не заступився за нього? (*З тв. Є. Гуцала*).

- З'ясувати лексичне значення виділеного слова (*мулькиОй* — 1. Який муляє, тисне; твердий, шорсткий, шкарубкий, цупкий. 2. *Перен.* Який бентежить, турбує, гнітить). Скласти з ним складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним.

Вибіркове письмо

- Прочитати складнопідрядні речення з відповідною інтонацією. Виписати складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.

1. У курені, що соломою криті, ми дівчатам несли кавуни (В. Симоненко). 2. Пише рідна, що навколо хати наш садок вишневий забілів (В. Симоненко). 3. Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (В. Сосюра). 4. На плесі вода така темна, ніби на чорному камені **настояна** (М. Стельмах). 5. То не любов, яка **не вмiє** бажати іншому добра (Р. Третьяков). 6. Одваживсь Вовк у Лева попросити, щоб старшиною до Овець наставили його служити... (Л. Глібов). 7. Не кожному з тих, **хто** пише, вдається здобути визнання сучасників (Б. Олійник). 8. Що посієш, те й пожнеш (Нар. творчість). 9. Але певен, що кожного разу у вагання і сумнівів час **дрiб'язкові** хмарки образи не закрили б сонця від нас (В. Симоненко).

- ▶ Виділені слова розібрати як частину мови.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ Прочитати речення. Дослідити, чи може підрядна з'ясувальна частина стояти перед головною частиною чи в середині її.

1. Розказують люди, що русалки часто заманюють на берег вівчаря з дудкою і примушують його грати всю ніч (В. Супруненко). 2. Серед великої тиші чулось тільки, як шелестіли листочки (М. Коцюбинський). 3. Хто побував у горах, той ніколи не забуде їхньої величі й краси (З часопису). 4. Мені спочатку навіть здалося, що кружляю на одному місці (Є. Гуцало). 5. Примкнувши вії, стоїть у задумі осінній ранок, прислухається до тиші (М. Стельмах). 6. Старий дзвонар одного давнього вечора розповідав, як десь дівчата дзвонами привертали парубочі серця (М. Стельмах). 7. Ви знаєте, як пахне хліб? (Л. Забашта). 8. І без слів я все зрозумію, що сказати маєш мені (В. Симоненко).

- ▶ Визначити, що позначають дієслова, до яких належать підрядні з'ясувальні частини:

- а) процес мовлення;
- б) розумову діяльність;
- в) волевиявлення, спонукання;
- г) відчуття, психічні процеси тощо.

- ▶ Дослідити, яке з речень не є складнопідрядним з підрядним з'ясувальним. Відповідь обґрунтувати.

Творче моделювання

- ▶ Скласти складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними так, щоб підрядна частина стосувалася дієслів *розмовляти, спостерігати, спонукати*.
- ▶ Накреслити схеми змодельованих речень.

Самостійна робота

- ▶ Додати до поданих головних частин підрядні з'ясувальні. Оформити складнопідрядні речення, розставляючи потрібні розділові знаки.

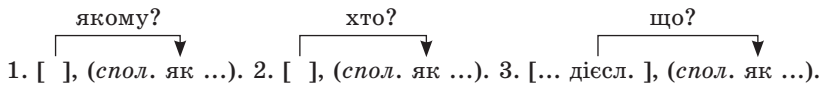
1. Я зичу щоб ... . 2. Серед великої тиші чулось тільки як ... .

Дослідження-аналіз (з елементом взаємоперевірки)

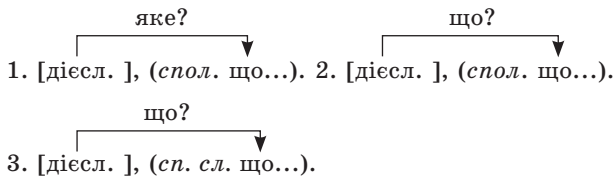
- ▶ Прочитати речення. Проаналізувати синтаксичну будову й визначити, якій із поданих схем відповідає його структура.

Варіант 1

Чернець Києво-Печерського монастиря Нестор не помічав, як спливав час (Д. Степовик).

Варіант 2

Здається, що в райдузі відбивалися кольори всіх земних квітів (В. Супруненко).

- ▶ Здійснити взаємоперевірку.

VI. Узагальнення вивченого на уроці**Гра «Знайди зайве речення»**

- ▶ Прочитати речення й знайти серед них «зайве». Пояснити свій вибір.
1. А Людина боїться тільки того, чого не знає (В. Белінський).
Б Здавалося мені, що ворухаться скелі, з очей своїх сльози ллючи (Олександр Олесь).
В Як сумно тій людині жить, яка в житті не знала суму (М. Рильський).
  2. А Хто забуде материну пісню, той сліпий блукатиме по світу (В. Симоненко).
Б Люблю, коли хвилі юрбою шумлять (В. Сосюра).
В Коли за все берешся, то нічого не зробиш (Народна творчість).

Комунікативний практикум

- ▶ Скласти зв'язне монологічне висловлювання на тему «Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними». Речення, опрацьовані на уроці, використати як приклади.

VII. Підсумок уроку**VIII. Домашнє завдання**

- ▶ Записати складнопідрядні речення. Дослідити, які з них є складнопідрядними з підрядними займенниково-означальними, а які — з підрядними з'ясувальними. Свій вибір обґрунтувати. Накреслити схеми речень.

1. Лише тим людина дорожить усе життя, що діалою їй дорогою ціною (*В. Сухомлинський*). 2. Хлопцю здавалося, що все навкруги радісно заспівало, засіяло (*Н. Романович-Ткаченко*). 3. Під лісом видно було, як красувалися жита й густі зелені пшениці (*Т. Осьмачка*). 4. Хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала (*Леся Українка*). 5. Не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні (*Нар. творчість*). 6. Гетьманові згадалося, яким радісним був Великдень у дитинстві (*Ю. Мушкетик*). 7. Той господар в просторі безмежному, хто душею відрікся меж (*В. Симоненко*). 8. Відомо ж бо, що заборонений плід є найсолодшим (*О. Гончар*).

Урок № 27**УСНИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ
НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ**

Мета: ознайомити дев'ятикласників з вимогами до складання творів у публіцистичному стилі; розвивати вміння учнів усно складати твори в публіцистичному стилі на морально-етичну тему; удосконалювати вміння аналізувати тексти публіцистичного стилю, викладати матеріал послідовно, логічно, з дотриманням стильових ознак; розвивати текстотворчі вміння; виховувати повагу до загальнолюдських моральних цінностей.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку**

III. Актуалізація мотиваційних резервів школярів

Бліц-опитування

1. Чим відрізняється публіцистичний стиль від інших стилів?
2. Назвати сферу використання публіцистичних текстів.
3. Які проблеми, як правило, порушують у текстах публіцистичного стилю?
4. Поміркувати, які особливості має текст публіцистичного стилю на морально-етичну тему.
5. Пригадати вивчений на уроках української мови в попередніх класах матеріал і дати ґрунтовне визначення понять «етика» і «мораль».

Матеріал для вчителя. **Мораль** — система норм, принципів, поглядів і уявлень, що регулюють поведінку людей у ставленні один до одного та до суспільства. **Етика** — філософська наука, об'єктом якої є мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; норми поведінки; сукупність моральних правил певного угруповання, суспільної організації. Етика як наука прагне дати відповідь на питання, що таке добро і зло, совість і честь, обов'язок, гідність, гуманність, відповідальність тощо.

IV. Мотивація навчальної діяльності учнів

Коментар учителя. Публіцистичний стиль характеризується точністю, послідовністю, логічними доказами, а також образністю, виразністю й емоційним забарвленням. Мета публіцистики — викласти або з'ясувати певні суспільно-політичні питання, переконати читачів та слухачів у правильності висунутих думок, націлити на здійснення певних завдань.

Творче спостереження публіцистичного тексту з елементами аналізу

- Прочитати текст. Довести належність його до публіцистичного стилю. Що нового й корисного ви дізналися про першу зустріч та манери поведінки під час розмови? Висловити власні погляди на подану проблему.

Спілкуючись, люди розвиваються, оволодівають способами й засобами взаєморозуміння, набувають нових, неповторних знань про людський світ. Вони, як писав Л. Честерфілд у «Листах до сина», отримують більш важливу освіту завдяки прочитанню людей та вивчення їхніх видань, аніж за допомогою різних книжок.

Так, люди, особливо під час першої зустрічі, звертають увагу на зовнішній вигляд одне одного. Тому одяг має бути охайним,

відповідати конкретній ситуації. Що і як одягати на зустріч залежить від того, відбудеться вона вдень чи ввечері, влітку чи взимку, буде офіційною чи дружньою. Звичайно недоречними при першій зустрічі будуть відкрита сукня, сильні парфуми, надто яскравий макіяж.

Вітаючись, треба трохи нахилити голову, почекати, що і як співрозмовник відповість на вітання, а потім, усміхнувшись, підійти до нього, не забуваючи про необхідність дотримуватися відповідної дистанції. Господар повинен спочатку запропонувати присісти гостю, а потім сідає сам. Якщо господар хоче, щоб гостю було зручно, він пропонує йому самому вибрати місце, куди присісти. Бажано, щоб співрозмовник при цьому не сидів спиною до дверей та інших людей, бо це може викликати в нього тривогу.

Завершуючи розмову, бажано встати, привітно попрощатися і провести співрозмовника до дверей (*За М. Лукашевич*).

- ▶ Виділити ключові слова і словосполучення. Записати їх.
- ▶ Стисло переказати текст.

Розвиток творчих здібностей

Уявити ситуацію, що ви вперше зустрілися зі своїм однолітком. Скласти діалог «Перша зустріч».

- ▶ Розіграти складений діалог та оцінити поведінку співрозмовників. Указати на недоліки та шляхи подолання їх.

V. Підготовча робота до складання твору в публіцистичному стилі на морально-етичну тему

Розв'язання ситуацій

- ▶ Прочитати. Уявити подані ситуації. Вибрати правильний варіант відповіді або запропонувати власний. Обґрунтувати свій вибір.

Ситуація 1

Ви йдете вулицею, назустріч вам людина, з якою з певних причин Вам не хочеться привітатись. Коли вона наблизиться, Ви:

- 1) демонстративно повернетесь і підете в протилежному напрямку;
- 2) все ж таки привітаєтесь;
- 3) уникнете зустрічі, однак подбаєте про це заздалегідь, коли вас роз'єднуюватиме значна відстань.

Ситуація 2

Ви йдете вулицею, назустріч Вам людина, яка, на Вашу думку, не хоче, щоб Ви її впізнавали. Ви:

- 1) пройдете повз неї, зробивши вигляд, що насправді її не впізнаєте;
- 2) все ж таки привітаєтесь, не зупиняючись;
- 3) привітаєтесь, розпочнете діалог «про справи — про здоров'я»?
  - ▶ Створити розповідь у публіцистичному стилі на тему «Скільки способів привітатись є в українців?», дотримуючись стильових норм і даючи відповідь на поставлене в заголовкові запитання.

VI. Усне складання твору в публіцистичному стилі на морально-етичну тему

- ▶ Підготуватися до складання твору на тему «Уживання виразів вітання між людьми мого оточення». У творі використати подані ключові слова, словосполучення і речення.

Власне привітання; вітання — ознака вихованості й шляхетності; соціальна взаємодія між людьми; виникнення дружніх стосунків; прихильне ставлення, доброзичливість; стосунки між людьми в малих соціальних групах; методи і прийоми вітань; установлення контакту; під час зустрічі; пристосовуватись одне до одного; уживання етикетних виразів; установлення контактів між людьми; грубі привітання.

VI. Домашнє завдання

- ▶ Письмово оформити твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему, складений усно на уроці.
- ▶ Провести соціолінгвістичне анкетування своїх друзів, рідних, знайомих про значення і вживання виразів вітання.

Урок № 28 ПИСЬМОВИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз публіцистичного тексту на морально-етичну тему, сприймати письмовий текст, розуміти його, створювати власні твори в публіцистичному стилі на морально-етичну тему і письмово оформлювати їх.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Уведення школярів у поняттєво-термінологічне поле та проблематику уроку****Слово вчителя**

Матеріалом для творів на морально-етичну тему здебільшого є саме життя. Кожна людина повинна навчитися спостерігати навколишній світ, аналізувати думки і вчинки людей та на підставі прийнятих у суспільстві морально-етичних норм і власного досвіду робити правильні висновки.

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Зробити змістово-стилістичний аналіз його.

У культурі взаємин людей слід назвати: зобов'язаність, увічливість, тактовність, скромність, точність, совість.

Зобов'язаність — це точність виконання доручення, єдність слова й діла.

Почуття міри, яке дозволяє виявити повагу до кращих якостей іншої людини та відшукати власну гідність, — ось у чому полягає тактовність. Скромність виявляється в умінні людини бути особистістю, не грати чужої ролі.

Точність означає вміння цінити своє слово, не кидати його на вітер. Якщо людина завжди виконує те, що обіцяє, на неї можна покластися.

Совість є важливою силою у стосунках людей. Правила етикету роблять норми культури стосунків демократичними, бо пропонують повагу гідності людини.

В основі виховання, на думку мудрих, покладено увагу людей, без якої не можна нічого досягти.

Досить повчальна мудрість «золотого правила» доброзичливо: «Що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те ви чиніть їм».

Усвідомлення цих мудрих порад та виховання в собі культури поведінки — складний процес, який потребує роботи розуму й волі, систематичного тренування й самодисципліни. Проте ця робота винагороджується шанобливим ставленням людей та почуттям власної гідності (*Л. Феофілов*).

- ▶ Зробити висновок про основу культурних взаємин між людьми. Свої думки підтвердити прикладами з тексту.

IV. Творче спостереження з елементами аналізу висловлювання

- ▶ Прочитати висловлювання. Визначити тип і стиль мовлення. З'ясувати, чи актуальна тема висвітлюється автором у тексті. Виділити мікротеми. Скласти план висловлювання.

У житті кожної людини нерідко бувають ситуації, за яких виникає потреба познайомитись: ви прийшли додому з подругою, якої не знає мама; вас запросили на день народження, а там чимало зовсім незнайомих людей; ви — учасник офіційного прийому іноземної делегації... Яким має бути перший крок до знайомства? Адже від слів, сказаних при знайомстві з кимсь, важить багато в подальших взаєминах. І навіть якщо вам не доведеться з цією людиною зустрітись удруге, перші хвилини знайомства багато скажуть про вас.

Із плином часу сама процедура знайомства, за винятком хіба що ділового спілкування, зазнала чималих змін, стала більш невимушеною. Однак деякі правила, незалежно від ситуації, залишилися незмінними дотепер. До того ж, вони не знають національних кордонів. За етикетною нормою, молодшого завжди відрекомендовують старшому; чоловіка завжди представляють жінці, навіть якщо вона не досягла повноліття (ролі змінюються тільки тоді, коли чоловік — Президент України); підлеглого завжди відрекомендовують керівникові.

Ольга Корніяка у своїй праці «Мистецтво г'речності» зазначає, що ритуал знайомства треба здійснювати спокійно, стримано, з гідністю і без ніяковості. Якщо хочете справити добре враження на свого нового знайомого — дивіться (непильно) йому у вічі, а для посилення психологічного ефекту можете ще й усміхнутися. Виниклі (завдяки вашому г'речному поведженню) приємні емоції в партнерів спілкування сприяють доброзичливому сприйманню ним інших людей — зрозуміло, у першу чергу, вас самого; поліпшують здатність людини до спілкування, перетворюють її на приємного співрозмовника. Українцям нечужо не дивитися на того, з ким ви розмовляєте (*За С. Богдан*).

V. Опрацювання пам'ятки (див. додаток до уроку)

VI. Складання твору в публіцистичному стилі на морально-етичну тему

Користуючись пам'яткою, скласти твір у публіцистичному стилі на тему «Як українці знайомляться?», критично оцінюючи факти і явища навколишньої дійсності та ставлення до процесу знайомства різних соціальних груп. Продемонструвати свою позицію щодо цього питання.

VII. Узагальнення зробленого на уроці**VIII. Домашнє завдання**

- ▶ Завершити письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему, розпочатий на уроці.
- ▶ Скласти усний твір у публіцистичному стилі на тему «Українська гостинність сучасного покоління. Яка вона?».

Додаток**ПАМ'ЯТКА****«Як складати твори на морально-етичну тему в публіцистичному стилі»**

1. Продумати тему твору та його зміст.
2. Опрацювати необхідну літературу.
3. Визначити основну думку твору.
4. Продумати послідовність твору-роздуму, дотримуючись його композиційних особливостей (вступ, основна частина, висновок).
5. Самостійно скласти план висловлювання.
6. Вибрати стиль викладу.
7. Під час написання твору необхідно дбати про розкриття його теми.
8. Бути уважними до вживання мовних засобів у творі.
9. Викладення матеріалу обов'язково потрібно ілюструвати прикладами.
10. Відтворити твір спочатку подумки, а потім — у писемній формі.

Урок № 29**ОСНОВНІ ТИПИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ СПОСОБУ ДІЇ ТА СТУПЕНЯ І МІРИ, З ПІДРЯДНИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ**

- Мета:** сформувати в учнів поняття про складнопідрядні речення з підрядними обставинними; ознайомити з типами підрядних обставинних частин; розвивати вміння визначати тип складнопідрядних речень з підрядними обставинними, розмежовувати складнопідрядні речення з підрядними способу дії та міри і ступеня дії, складнопідрядні речення з підрядними порівняльними і прості речення, ускладнені порівняльними зво-

ротами, аналізувати ці речення у висловлюваннях, моделювати й конструювати їх відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість.

Внутрішньопродметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складнопідрядного речення; синоніміка складнопідрядних і простих речень з відокремленими членами.

Текст (риторичний аспект): складнопідрядні речення в текстах художнього стилю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Генералізація знань дев'ятикласників з теми

Робота з частково заповненою таблицею

- Назвати основні типи складнопідрядних речень з підрядними обставинними. Схарактеризувати засоби зв'язку в них. Визначити, на які питання відповідають підрядні частини відповідно до типу їх.

Основні типи складнопідрядних речень з підрядними обставинними

Тип речення	На які питання відповідає підрядна частина	Засоби зв'язку
СПР з підрядними способом дії		що
СПР з підрядними міри і ступеня дії		<i>Вказівні слова</i> так, настільки, <i>сполучники</i> що, наче
СПР з підрядними порівняльними		Як, мов, немов, наче, неначе, ніби та ін.
СПР з підрядними часу		Як, як тільки, ледве, коли, відколи, після того як та ін.
СПР з підрядними умови		якщо, якби, коли, коли б, як, тільки б та ін.
СПР з підрядними місця		де, куди, звідки та ін.

Тип речення	На які питання відповідає підрядна частина	Засоби зв'язку
СПР з підрядними причинами		бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що
СПР з підрядними мети		щоб, аби, для того щоб, затим щоб та ін.
СПР з підрядними допустовими		хоч, незважаючи на те що, дарма що, хай, скільки не та ін.
СПР з підрядними наслідковими		так що

Тестове завдання на установлення відповідності (взаємоконтроль)

- Проаналізувати складнопідрядні речення. Установити відповідність між ними й типами підрядних частин. Свій вибір обґрунтувати.

Типи підрядних частин

- 1 Часу.
- 2 Допусту.
- 3 Наслідку.
- 4 Умови.
- 5 Причини.
- 6 Способу дії.
- 7 Означальне.

Речення

- А** Хлопці позлазили з коней, стали гуртом і заколядували, так що луна балкою йшла.
- Б** Батько так знесилив, що не міг з місця поступитися.
- В** Табір спочивав один день, а опісля, коли всі загони поверталися, рушив у дальшу дорогу.
- Г** Коли нашому чоловікові доводиться покидати рідну хату і йти у світ за очі на непевне, йому стає важко на серці.
- Д** У таборі гомоніло від веселого дитячого сміху, бо дівчора давала собі тепер волю.
- Е** Хоч до всіх щирий та привітний, Тарас не раз серед веселої забави молоді сідав у кутку і впадав у задуму.
- Ж** Ліворуч від хлопців стояв великий ліс, на який вони дивились, ідучи сюди (З тв. А. Чайковського).

Ключ. 1-В; 2-Е; 3-А; 4-Г; 5-Д; 6-Б; 7-Ж.

- ▶ З'ясувати, у яких складнопідрядних реченнях підрядна частина не належить до обставинних.
- ▶ У яких складнопідрядних реченнях підрядна частина стоїть перед головною?

Опрацювання теоретичного матеріалу підручника

IV. Виконання системи практичних завдань дослідницького характеру

Дослідження фрейм-проблеми

Методичний коментар для вчителя. Дослідження фрейм (від англ. *frame* — структура, рамка) проблеми передбачає організацію міркування над мовною проблемою за допомогою плану її вирішення. Фрейм проблеми складається, як правило, з основних п'яти частин, логічно пов'язаних між собою:

- 1) формулювання проблеми;
- 2) матеріал для спостереження і спонукання до самостійного вирішення проблеми;
- 3) побудова плану вирішення проблеми;
- 4) розв'язання проблеми (формулювання рішення або пояснення проблеми);
- 5) практичне застосування сформульованих теоретичних положень.

Окрім того, у фреймі використовують спеціальну система умовних позначень, розміщених у лівій колонці. Учитель їх добирає довільно, але за умови обов'язкового врахування логіки вирішення навчальної проблеми.

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними способу та міри й ступеня дії	
▣	<p>Диктує тактовні вчинки культура, чуйність, уміння <i>підійти</i> до людини <i>так</i>, щоб не образити, не роздратувати, не завдати болю (А. Коваль).</p> <p>Земля <i>така тиха</i>, що аж страшно ходити по ній (М. Гриценко).</p>
!	<p>Дослідити, яке з речень належить до складнопідрядних з підрядним способу дії, а яке — з підрядним міри й ступеня дії. Чи можна визначити вид підрядних частин лише за запитаннями?</p> <p>Спостерігаючи за структурою складнопідрядних речень (що пояснює підрядна частина в головній), з'ясувати закономірність визначення виду складнопідрядних речень з підрядними способу дії, міри і ступеня</p>

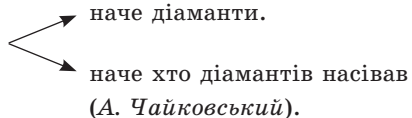
•	<p>Підрядна частина способу дії вказує на спосіб перебігу дії, відповідає на запитання <i>як? яким способом? яким чином?</i>, пояснює дієслово-присудок у головній частині.</p> <p>(як ...). [... вк. сл. <i>так</i> + прис.], (що...). (мов ...).</p>	<p>Підрядна частина міри й ступеня дії вказує на міру чи ступінь вияву дії, ознаки чи стану головної частини, відповідає на запитання <i>якою мірою? наскільки?</i>, уточнює обставину міри і ступеня або іменну частину складеного присудка.</p> <p><i>такий</i> обставина чи (як ...). [... вк. сл. <i>так</i> + іменна части-], (що ...). <i>настільки</i> на присудка (мов...).</p>
□	<p><i>Дослідити структуру складнопідрядних речень. Визначити вид підрядних частин, накреслити схеми-моделі.</i></p> <p>1. Так стане гірко, що не зміг я перейняти літо хмелем (<i>В. Кордун</i>). 2. Цієї миті в очах зблиснуло так, наче не місяць вечірній, а полуденне сонце втопилося в зиниці (<i>О. Аврамчук</i>). 3. Тарас наказував поводитися так, щоб на татар не наскочити, не показуватися на очі, обминати їх. 4. Тарас був <i>такий</i> охлялий, що ледве ноги волік. 5. Тарас рвонувся так сильно, що обшивка від сорочки геть відірвалася. 6. Тарас встромив палець у рот і свиснув так, що всім аж у вухах заляцало. 7. Підлетить шуліка вгору настільки, щоб здобич на землі з очей не втратити. 8. Хлопці порозміщувалися так, що кожний держав свого коня за повіді й куняв. 9. Через перешкоди дорога простяглася так довго, що й рахунок дням забули (<i>З тв. А. Чайковського</i>).</p>	

Дослідження-моделювання (робота за варіантами)

Мета завдання — навчити учнів розрізняти прості речення з порівняльними зворотами і складнопідрядні речення з підрядними обставинними порівняльними.

- За поданими початками змодельувати: а) прості речення з порівняльним зворотом; б) складнопідрядні речення з підрядним порівняльним. Зіставити структуру речень. Дослідити, чи є відмінність у вираженні думок у змодельованих синтаксичних конструкціях.

На блакитному небі почали виступати
ясні зірки одна по одній,

Варіант 1

1. Над річкою знялася мряка, ... 2. Від заходу широко рожевіло небо ... .

Варіант 2

1. Сонце хилиться до землі ... . 2. Тепер степ здається безпомічним ... .

- ▶ Спостерігаючи над мовним матеріалом, довести, чи є змодельовані речення синтаксичними синонімами.

Синтаксичний розбір складнопідрядних речень

- ▶ Прочитати текст. Дослідити синтаксичну організацію його. Виписати складнопідрядні речення, зробити синтаксичний розбір їх, скориставшись схемою.

Поки почало світати, козаки були вже далеко за Очаковом. З моря вставала рожева зоря, розмальовуючи його безкраю просторінь привабливими кольорами, немов стелячи перед козацькими чайками рожевий килим. Коли золоте сонце ще не виникло з моря, воно послало свій промінь під небо на білі хмарки й затопило їх рожевим кольором із золотими розводами. Весело глянули ті хмарки в блакитне море, як у люстро. Нарешті з морської пелени виникло й саме сонечко. З півночі дихнув вітерець. Понадимавши на чайках вітрила, погнав їх туди, куди направляли **керманичі** (За А. Кашенком).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділеного слова (*керманичі* — той, хто править кермом; стерновий).

Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення

1. Визначити вид речення за метою висловлювання.
2. Назвати вид речення за інтонацією (емоційним забарвленням).
3. З'ясувати вид речення за кількістю граматичних основ.
4. Визначити вид складного речення. Якщо складнопідрядне — указати на тип підрядної частини.
5. Назвати головну і підрядну частини. Яке місце займає підрядна частина відповідно до головної?
6. Характеризувати головну і підрядну частини як умовно прості речення:
  - двоскладне чи односкладне (якщо односкладне — указати на вид односкладного речення);
  - поширене чи непоширене;
  - ускладнене чи неускладнене;
  - прямий чи зворотній порядок слів.
7. Накреслити схему.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ До поданої головної частини дібрати різні підрядні так, щоб утворилися моделі складнопідрядних речень з різними підрядними. Визначити місце підрядної частини, тип її. Накреслити схеми. Понуро шумлять старезні дуби (І. Пільгук).

Урок № 30**СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ЧАСУ, УМОВИ, МІСЦЯ, МЕТИ, ПРИЧИНИ, НАСЛІДКУ, ДОПУСТУ (ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ)**

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про основні типи підрядних обставинних частин, їх місце в складнопідрядних реченнях відповідно до головної частини; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті складнопідрядні речення з підрядними обставинними, аналізувати їх, правильно інтонувати ці синтаксичні конструкції; розвивати творчі вміння трансформувати, моделювати, конструювати складнопідрядні речення з різними типами підрядних обставинних; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати інтерес учнів до історії відомих міст України, історичних постатей країни тощо.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів (афоризмів), що мають будову складнопідрядних речень.

Культура мовлення і стилістика: інтонація складнопідрядного речення; синоніміка складнопідрядних і простих речень з відокремленими членами.

Текст (риторичний аспект): складнопідрядні речення в текстах художнього і публіцистичного стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Виконання системи практичних завдань дослідницького характеру****Творче спостереження з елементами аналізу**

- ▶ Прочитати текст. Звернути увагу на синтаксичну організацію висловлювання. Дослідити особливості інтонування складнопідрядних речень.

МІСТО НА БИСТРИЦЯХ

Тут, де зустрічаються дві Бистриці й річка Ворона, під час безперервних татарських і турецьких нападів батько Андрія Потоцького Станіслав закрив місто, назвавши своїм іменем. Потоцький

почав енергійно його будувати, щоб воно затінило собою Галич й інші міста. Будували місто швидко, бо ж була дармова робоча сила. Той, хто провинився під час Хмельниччини, працював на спорудженні фортеці: різав і возив дуби, копав рови, сипав вали, спрямовував до укріплень води річки Рудки. За валами виростала ратуша, костел, палац, ще стояла українська православна церква; довкола ратуші утворилася ринкова площа...

Володарювали в місті поляки та вірмени. Діти Кавказу тікали сюди від турків. Вони добилися права мати свого вйта, так що управляли два вйти. Правда, коли нависала над Станіславом загроза, його захищали і українці, і поляки, і вірмени, і євреї.

У 1676 році турки й татари оточили місто, спалили й знищили околиці, але штурмом узяти його не змогли. 1683 року, коли турецька армія взяла в облогу столицю Австрії Відень, то йшла галицька коругва під проводом двадцятирічного Станіслава Потоцького, сина Андрія. Звичайно, Станіслав міг би стати й королем, але він загинув.

Андрій Потоцький недовго прожив після похорону сина, хоч і у великому пошанівку був в очах варшавської знаті. По всій Речі Посполитій ходила слава про те, що його місто найкраще серед міст Покуття (*За С. Пушиком*).

- ▶ Пояснити лексичне значення виділеного слова (*війт* — голова громади).
- ▶ Визначити стиль і тип мовлення. Назвати основні мовні ознаки стилю поданого тексту.
- ▶ Визначити види підрядних частин і їхнє місце відповідно до головної. Накреслити схеми.

Стилістичний експеримент

- ▶ Дібрати варіанти, синонімічні до поданої конструкції, які б виражали різні смислові відношення. Визначити тип підрядних частин. Накреслити схеми змодельованих речень.

У результаті численних перебудов і змін палац зберіг первинні риси архітектури стилю бароко (*О. Ламакова*).

Матеріал для вчителя. 1. Незважаючи на те що палац зазнав численні перебудови і зміни, він зберіг первинні риси архітектури стилю бароко. 2. Після того як палац зазнав численні перебудови і зміни, він зберіг первинні риси архітектури стилю бароко.

Дослідження-моделювання з усним обґрунтуванням

- ▶ Записати складнопідрядні речення, відновивши поетичні рядки. З'ясувати, які смислові відношення виражають у них підрядні частини. Накреслити схеми.

1. Коли б лише знайшлося слово, мамо,— то світові не раз іще повім про хліб, твоїми печений руками, про день, зігрітий поглядом твоїм (*А. Бортняк*). 2. Ти не згасай мені, зоря, коли заглядиш косаря над рядом скошеним травиці (*Д. Кремінь*). 3. Коли за щось осудить мить остання, простіть мене, великі і малі рослини й люди, стрічі і прощання (*М. Чумарна*). 4. Коли ж зіб'є з гілок сніжок синиця крилом перехолодженим своїм — примариться, привидиться, присниться, як лет пташини, мій дитячий дім (*Л. Горлач*). 5. Візьміть мене з собою, орачі, візьміть у степ напровесні, братове, коли розбудять небо світанкове веселиків стривожені ключі (*Д. Кононенко*). 6. Що губить розум всякий сущий, коли цвітуть йому згори твої такі ж скороминущі й такі ж довічні кольори!.. (*Н. Матюх*).

- ▶ Визначити, яким типам складнопідрядних речень з підрядними обставинними характерне нашарування смислових відношень. Свій вибір обґрунтувати.

Дослідження-трансформація

- ▶ Із простих речень з відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами, змоделювати складнопідрядні. Визначити тип підрядної частини. Накреслити схеми.

Прості ускладнені речення	Складнопідрядні речення
1. Байдикуючи, ми вчимося робити зло. 2. До істини йдемо, сумніваючись (<i>Зі збірника афоризмів</i>). 3. Приймавши християнство, народ зберіг прихильність до давніх слов'янських звичаїв (<i>Ю. Беличек</i>). 4. Блукаючи осінніми алеями Качанівки, відчуваєш довкола присутність великих людей (<i>В. Панченко</i>). 5. Видаючи бажане за дійсне, треба бути щирим у бажанні людини добра (<i>А. Коваль</i>). 6. Дорога, розігріта за день, парувала (<i>В. Думанський</i>).	

- ▶ Які речення, на вашу думку, яскравіше підкреслюють динаміку дії: прості з дієприслівниковим зворотом чи складнопідрядні? Чому?

Творчий диктант

- ▶ Відновити текст: вставити необхідні за змістом підрядні частини, використовуючи довідку. Визначити тип підрядних частин, місце їх відповідно до головної. Виділити засоби зв'язку.

Особливу гордість за свою націю Степан Бандера відчув ще підлітком, ...

Родинне гніздо Степан залишив десятирічним хлопчаком, ..., він вступив до тамтешньої української гімназії. Тоді, власне, й закінчилося його безтурботне дитинство. Проте він дуже любив своє село й охоче навідувався сюди на канікули та свята гімназистом, а потім — студентом Львівської політехніки аж до 1933 року, ... Завдяки Степановому завзяттю в Старому Угринові діяли молодіжні товариства «Січ», «Луг», «Пласт», аматорський хор та драматичний гурток (*За І. Крайнім*).

Довідка: коли восени 1919 перебрався до Стрия, за 80 кілометрів від дому; коли розвалилась Австро-Угорська імперія; поки його родина не переїхала до села Воля Задеревецька; після того як хлопець успішно склав екзамени.

Стилістичне конструювання (робота за варіантами)

- ▶ Дібрати до головної частини складнопідрядного речення різні типи підрядних. Визначити смислові відношення.

Варіант 1

На краю поля червоно зоріли маки, коли...
хоча...
ніби...

Варіант 2

Світова слава до Івана Айвазовського прийшла напрочуд рано, коли...
тому що...
незважаючи на те що...
так що...

- ▶ Зробити синтаксичний розбір одного із змодельованих складнопідрядних речень.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

- ▶ Скласти твір-мініатюру, використовуючи складнопідрядні речення з різними типами підрядних. Визначити, яку роль виконують складнопідрядні речення в мовленні.

Урок № 31**СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ (ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ)**

Мета: формувати вміння аналізувати засоби зв'язку в складнопідрядних реченнях з підрядними обставинними; розвивати творчі вміння трансформувати, моделювати, конструювати складнопідрядні речення з різними типами підрядних обставинних; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати логічне мислення учнів, удосконалювати навички розпізнавати мовні явища, групувати, доповнювати тощо.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів (афоризмів), що мають будову складнопідрядних речень.

Культура мовлення і стилістика: інтонація складнопідрядного речення; синоніміка складнопідрядних і простих речень.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Виконання системи практичних завдань дослідницького характеру****Дослідження-моделювання**

- ▶ Змоделювати афоризми у формі складнопідрядних речень, поєднавши головну частину з підрядною. Записати, виділити засоби зв'язку, указати на тип підрядної частини. Накреслити схеми речень.

1. Де добре,
2. Зв'яжи язика,
3. Наскільки хто сам себе поважає,
4. Якби не було «якби»,
5. Якщо нині погано,
6. Треба жити для інших,
7. Стислість потрібна,
8. Не допоможе важкий гаманець,

- ...то не завжди так буде
- ...настільки й друзі його поважають.
- ...там і батьківщина.
- ...якщо хочеш жити для себе.
- ...щоб думці надати польоту.
- ...коли розуму бракує.
- ...то кожен був би досконалим.
- ...бо він тебе зв'яже.

- ▶ Дослідити, у яких складнопідрядних реченнях можна замінити місце підрядної частини, а в яких — ні. З'ясувати, чи зміниться зміст речень.
- ▶ Усно розкрити зміст одного з афоризмів.

Лінгвістичний експеримент (заміна мовних одиниць співвідносними — синонімічними)

- ▶ Дібрати синтаксичні синоніми до поданих речень у формі складнопідрядних речень, які б виражали зазначені смислові відношення. Визначити вид складнопідрядних речень.

Зразок. Індіанці для здобуття прихильності вогню приносили йому в жертву жменю тютюну (*З енци.*).— 1. Індіанці, щоб здобути прихильність вогню, приносили йому в жертву жменю тютюну (*цільові відношення*). 2. Індіанці приносили в жертву вогню жменю тютюну, бо хотіли здобути його прихильність (*причинові відношення*).

Причинові, наслідкові відношення: Величезні діаманти Атлантичного океану довкола гирла Амазонки видаються коричневими й зеленими із-за змішування морської води з річковою (*З енци.*).

Часові відношення: Будівництво метрополітену в Києві розпочалося аж після Другої світової війни (*З енци.*).

Часові, умовні відношення: Під час відвідування цього благословенного краю можна зазирнути в завтрашній день, сповнений новизни, неспокою й наснаги (*О. Ірванець*).

Умовні відношення: Багато чого можна з'ясувати після заглиблення в мовну давнину (*А. Матвієнко*).

- ▶ Назвати засоби зв'язку, визначити вид їх (підрядний сполучник чи сполучне слово).
- ▶ Довести, що підрядні частини залежно від мети автора й функціонально-стилістичної спрямованості висловлювання можуть виражати найрізноманітніші смислові відношення.

Дослідження-зіставлення з усним обґрунтуванням

- ▶ Прочитати речення. Поміркувати, чи можна лише за допомогою засобу зв'язку визначити вид складнопідрядного речення. На поданих прикладах речень обґрунтувати або спростувати твердження, що засіб зв'язку (підрядний сполучник або сполучне слово) виражає значення підрядної частини, навіть без контексту.

1. Здавалося, що в таємничості комишів хтось живе (*Гр. Тютюнник*). Вітер виграє шорстким сизим листом, тамуючи

щобетання дрібних птахів, **що** знайшли хвилиний притулок у спокої цих дубів (*І. Пільгук*). Буває, **що** люди володіють цвітом папороті, але не відразу це помічають (*Я. Музиченко*). В українській обрядовості вогонь — це засіб, **що** оберігає людину й допомагає їй (*В. Завадська*).

2. **Коли** вітер прискорює ходу, він біжить або мчить, як і вдень (*С. Божко*). У Києві перші насадження каштанів з'явилися в середині XIX століття, **коли** за наказом міського голови на Бібіківському бульварі викорчували традиційні тополі й посадили ряди екзотичних каштанів (*В. Грабовський*). О тій порі, **коли** копають картоплі, я щоразу все глибше впадаю в якусь велику й піднесену покру (*В. Думанський*).
3. Душа мліє, **ніби** щось до тебе промовляє (*О. Стороженко*). Напровесні, десь надвечір, чуємо, **ніби** пробують голоси солов'ї (*О. Гончар*).
4. Освіту Сергій Параджанов здобував спочатку в Тбілісі, де народився, а потім — у Москві (*С. Цалик*). Там, де я стою, співає пташка у гаю і зірка сяє надо мною... (*Д. Кремінь*).
  - ▶ Довести, що засоби зв'язку в реченнях є омонімічними. Дослідити, які види підрядних частин з'єднують омонімічні засоби зв'язку.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити й записати складнопідрядні речення, вставляючи потрібні за змістом засоби зв'язку (підрядні сполучники чи сполучні слова). Свій вибір обґрунтувати. Визначити тип складнопідрядних речень з підрядними обставинними.

1. Значний досвід громадсько-політичної й організаційної діяльності допоміг Володимирові Вернадському, ... його запросили на посаду президента Академії наук у Києві (*А. Іваненко*).

2. ... наша пам'ять починалася чимось жахливим, ми просто не змогли б жити (*М. Руденко*). 3. ... людину підтримати, похвалити, вона почуває себе впевненіше (*А. Коваль*). 4. Важливо правила етикету засвоювати настільки глибоко й міцно, ... вони ставали другою натурою людини (*А. Коваль*). 5. ... бути щасливим, народ мусить мати власну державу (*Л. Богуславець*).

Ключ. 1. Коли. 2. Якби. 3. Коли (якщо). 4. Щоб (для того щоб). 5. Щоб.

- ▶ Виразно прочитати відновлені складнопідрядні речення. Накреслити схеми їх.
- ▶ Пояснити правопис виділеного слова. Пояснити, за яких умов його можна написати з великої літери. Навести приклад.

Творче конструювання

- ▶ Скласти складнопідрядні речення з поданими парами підрядних сполучників: а) у художньому стилі; б) у науковому чи офіційно-діловому стилі. Виділити граматичні основи, назвати головну й підрядну частини. Накреслити схеми. Визначити тип підрядних частин.

1. Аби — для того щоб. 2. Коли — після того як. 3. Бо — у зв'язку з тим що. 4. Хоча — незважаючи на те що.

- ▶ Визначити тип підрядних частин.
- ▶ Дослідити, які підрядні сполучники переважають у текстах наукового й офіційно-ділового стилів. З чим це пов'язано?

Навчальне редагування

- ▶ Зредагувати речення. Записати, пояснивши суть допущених у них помилок. Визначити види складних речень, схарактеризувати засоби зв'язку.

1. За городом тихою срібною гладінню розлився ставок, за чим до води похилилися верби. 2. Олеся знайшла стежку, яка бігла зі степу. 3. Було холодно, і сонце стояло високо. 4. Коли приходить весна, то я вже днював у зарослому дубами яру в кінці нашого городу. 5. Знаю, що доброта в мене є, і вважав її найкращою рисою своєї вдачі. 6. Найголовніше, що треба утверджувати в душі людини, — це віру в торжество добра, справедливості. 7. Далеко на горизонті видніється Біла гора, на вершині чого стоїть височенний, на мурованому кам'яному п'єдесталі залізний хрест.

Лінгвістична гра «Четверте зайве»

- ▶ Проаналізувати складнопідрядні речення. З'ясувати, яка синтаксична конструкція є зайвою в кожній групі. Свій вибір обґрунтувати.

І. 1. Ніхто з нас не куштував абрикосів, бо ні в кого в селі вони не ростуть (*Гр. Тютюнник*). 2. Не відмовиш фразеології в дивацтвах, тому що виокремлює з-поміж інших не красенів і тямущих (*В. Ужченко*). 3. Івась був кмітливий хлопець, адже він виростав серед буйної сонячної багатой української природи, серед широких степів (*А. Чайковський*). 4. Коли людина після крутого підйому лісової дороги виходить на простору площу, її вражає краса цього місця (*К. Гудзик*).

ІІ. 1. Шумлять старезні дуби, ніби бачать столітні сни про долю свого рідного краю (*І. Пільгук*). 2. На траві блищала трава, ніби діаманти (*А. Чайковський*). 3. Колоски стояли рівно й гарно, тихо вдихаючи сизувату імлу, наче поле вкривалося на ніч

чимось м'яким і невгамовним (*В. Думанський*). 4. Зачарований світ за вікном проступає з нічного туману, мов подвір'я зробилося дном Океану (*М. Руденко*).

III. 1. Хоч і важко жилося молодому Франкові, проте в гім-назії він виявляв феноменальні здібності (*З енци.*). 2. Хоч то була ще зима, а вже сонце йшло високо. 3. Від тих гараздів Максим мусив тікати, хоч як тяжко приходилося кидати свою хату, рідного батька й сестру. 4. Хоч як жаль було Тарасові бідного чоловіка, та чогось не злюбив він його (*З тв. А. Чайковського*).

Ключ. I. Зайве четверте речення (складнопідрядне речення з підрядним часу). Решта — складнопідрядні з підрядними причини. II. Зайве друге речення (просте речення, ускладнене порівняльним зворотом). Решта — складнопідрядні речення з підрядними порівняльними. III. Зайве третє речення (підрядна частина стоїть після головної).

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

- ▶ До головної частини складнопідрядного речення дібрати різні підрядні. Установити смислові відношення між частинами. Визначити, як залежить будова речень від конкретної ситуації спілкування.

Ентузіазм урятує світ, якщо...
бо...
незважаючи на те що...
так що...

Урок № 32

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

Мета: поглибити знання дев'ятикласників про основні типи підрядних обставинних частин, їх місце в складнопідрядних реченнях відповідно до головної частини; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті складнопідрядні речення з підрядними обставинними, аналізувати їх, правильно інтонувати ці синтаксичні конструкції, доречно розставляти потрібні розділові знаки в реченнях зі складеними сполучниками підрядності; розвивати творчі вміння трансформувати, конструювати складнопідрядні речення з різними типами підрядних обставинних;

спираючись на мовленнєво-комунікативний дидактичний матеріал, розширювати науковий світогляд дев'ятикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складнопідрядного речення; синоніміка й варіантність складнопідрядних речень.

Текст (риторичний аспект): складнопідрядні речення в текстах художнього (поезіях), публіцистичного й наукового стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою й завданнями уроку

III. Виконання системи практичних завдань дослідницького характеру, спрямованих на відпрацювання пунктуаційних умінь і навичок

Дослідження-спостереження з елементами зіставлення й обґрунтування

- ▶ Прочитати речення, дотримуючись відповідної інтонації. З'ясувати, до граматичних синонімів чи варіантів належать подані синтаксичні конструкції. Обґрунтувати постановку коми при складених сполучниках підрядності.

Навіть найпотужніші засоби недостатні, *для того щоб* спричинити скільки-небудь помітне зміщення осі Землі (*А. Корсунь*).

Навіть найпотужніші засоби недостатні *для того, щоб* спричинити скільки-небудь помітне зміщення осі Землі

Дослідження-трансформація

- ▶ Визначити вид складнопідрядних речень. Трансформувати їх так, щоб підрядна частина стояла після головної. На прикладах речень довести варіантність постановки коми в трансформованих реченнях.

1. Унаслідок того що світові запаси корисних копалин — вугілля, нафти, природного газу — виснажено, виникає необхідність пошуку нових джерел енергії. 2. Незважаючи на те що одержувана енергія екологічно чиста, самі фотоелементи містять отруйні речовини, наприклад, свинець, кадмій, галій, миш'як. 3. Для того

щоб цілком вибити ієрогліфами на стіні храму повне протокольне ім'я фараона, досвідченим каменерізам був потрібний тиждень. 4. У зв'язку з тим що при використанні фотоелектричних систем немає спалювання і немає рухомих частин, вони безшумні й чисті. 5. Для того щоб зрозуміти власне місто, цікаво було б замислитися над його символом (З ж. «Країна знань»).

Усвідомлення теоретичного матеріалу

- ▶ За допомогою схем-моделей сформулювати пунктуаційне правило щодо вживання коми в складнопідрядних реченнях при складених сполучниках підрядності.

[...], (для того щоб ...).

[...], (у зв'язку з тим що ...).

[...], (тому що ...).

[... вк. сл. для того], (щоб ...).

[... вк. сл. у зв'язку з тим], (що ...).

[... вк. сл. тому], (що ...).

- ▶ Дослідити, що відбувається зі складеним сполучником, якщо кома ставиться перед його останньою частиною (сполучником що, щоб, як).

Дослідження-зіставлення

- ▶ Порівняти речення. Спостерігаючи над пунктуацією, визначити, який варіант постановки коми при складених сполучниках підрядності є недоцільним. Обґрунтувати свій вибір.

Незважаючи на те що родина орхідних за низкою ознак знаходиться на вершині еволюційного розвитку серед рослин, сьогодні більше 17 тисяч видів з них знаходиться на шляху до знищення (В. Лоя).

Незважаючи на те, що родина орхідних за низкою ознак знаходиться на вершині еволюційного розвитку серед рослин, сьогодні більше 17 тисяч видів з них знаходиться на шляху до знищення.

Коментар. Якщо підрядна частина зі складеним сполучником стоїть перед головною, то кома ставиться тільки після всієї підрядної частини.

Дослідження-моделювання

- ▶ Змодельовати складнопідрядні речення так, щоб підрядні частини, що в дужках, знаходилися в середині головної. Пояснити вживання розділових знаків у змодельованих реченнях. Накреслити схеми.

1. Срібна булава нагадувала всім про велику владу ватажка (що блищала в дужкій руці запорозького кошового отамана) (А. Кащенко). 2. Кожен немов переноситься в іншу епоху (хто потрапляє в «Софіївку») (О. Седак). 3. Усе важко передати словами (що

переповнює душу скрипаля-віртуоза) (*Н. Гордієнко-Андріанова*). 4. З-понад дерев уставала грозова хмара (що за хатою) (*В. Думанський*). 5. Той завжди справляє враження культурної, освіченої, компетентної людини (хто вільно послуговується всім багатством фонду крилатих слів, активно використовує їх) (*О. Ханкевич*). 6. Пісні були однаково улюблені, рідні для всіх українців (що народилися на Лемківщині й Наддніпрянщині, Закарпатті й Поліссі, Слобожанщині й Галичині) (*І. Остап*). 7. У темно-синій даліні чорними силуетами виднілися нафтові вишки (що з кожною хвилиною світлішала) (*І. Цюпа*).

- ▶ Дослідити, чи до одного виду належать змодельовані складнопідрядні речення. Відповідь обґрунтувати.

Пунктуаційний практикум

- ▶ Записати складнопідрядні речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Дослідити, чим ускладнені їхні частини. Назвати пунктограми.

1. Знані й невідомі давні події що позначили шлях Київської Русі немов глибинні живлючі джерела напоїли наснажили героїчним духом легенди й богатирські поеми-билини (*О. Засенко*). 2. Колорит картини ефективно побудований на контрасті теплового місячного сяйва що огортає все довкола сповнюючи простір загадковою таємничістю (*Ю. Белічек*). 3. Нестор мабуть не до кінця усвідомлював який неоціненний дар зробив він наступним поколінням (*Д. Степовик*). 4. Сонце висушило блискучі сльозинки які ще ранком котилися по пелюстках і по листячку по різнобарвних голівках квіток по зелених гілках вишняка (*Н. Романович-Ткаченко*). 5. Село дихало безмежною глибиною спокою який непомітно викликався сонцем з надр землі й переливався в кожне стебло і в кожне живе серце (*Т. Осьмачка*). 6. Не слід забувати що етикет це зовнішній прояв внутрішньої дисципліни людей прагнення до порядку й порядності (*А. Коваль*). 7. Буває так що помилка закріплюється в мові передається нащадкам і стає нормою (*І. Вихованець*).

- ▶ Визначити вид складнопідрядних речень. Накреслити схеми.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір третього речення (письмово).

Вибірково-розподільний диктант (робота в парах)

- ▶ Розставляючи потрібні розділові знаки, записати складнопідрядні речення в такій послідовності: а) головна й підрядна частини не ускладнені; б) ускладнена лише головна частина; в) ускладнена підрядна частина.

1. Коливання атмосфери-океану призводить до того що зміна цих мас впливає на швидкість обертання землі а також можливо і на тектоніку плит. 2. Сонячна радіація залежить від активності Сонця яка має циклічний характер. 3. Згідно з каталогами сумарна кількість землетрусів що мають місце на Землі змінюється з року в рік. 4. Якби сейсмічність не залежала від обертання Землі землетруси розподілилися б рівномірно по всіх широтах. 5. Хоч широтний розподіл землетрусів для окремих півкуль і відрізняється від глобальної картини він теж симетричний відносно земної осі обертання. 6. Критична широта це межа яка розподіляє зони напруг стиснення і розтягнення в земній корі. 7. Про те що континенти дрейфують зі швидкістю декілька сантиметрів за рік учені знали давно. 8. Землетрус 2004 року в Південно-Східній Азії можливо може свідчити про те що в сучасну епоху континенти поступово наближаються один до одного (*3 ж. «Країна знань»*).

Ключ. А — 2, 4, 5, 7; Б — 3, 8; В — 1, 6.

- ▶ З'ясувати стильову належність речень. Відповідь обґрунтувати.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити поетичні рядки, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити вид складнопідрядних речень, назвати за собою зв'язку. Накреслити схеми.

1. Моя веселко довгождана тебе так довго не було хоч стільки небу догоджали і звір і птиця і зело (*Н. Матюх*). 2. Село моє воно мабуть не плакало коли за руку провело в широкий світ (*О. Дерев'янка*). 3. Он хтось пере у копанці білястий і поглядає зморено туди де пропливають хмари зозулясті лишаючи оранжеві сліди (*М. Гриценко*). 4. А треба рвати злісне коло робити до життя прорив щоб нас майбутній Марко Поло немов тубільців не відкрив (*В. Черепков*). 5. Святкувати не смієш бездумно щоб не стала безплідна наша чорна хлібина землі (*П. Скунець*). 6. Хліб село збирає щоб ми у щасті і в добрі жили (*Д. Кононенко*).

- ▶ Визначити, чим ускладнено частини складнопідрядних речень. Пояснити вживання розділових знаків.

Ключ

1. Моя веселко довгождана,
Тебе так довго не було,
Хоч стільки небу догоджали
І звір, і птиця, і зело.

Н. Матюх

2. Село моє, воно, мабуть, не плакало,
Коли за руку провело
В широкий світ.

О. Дерев'яно

3. Он хтось пере у копанці білястій
І поглядає зморено туди,
Де пропливають хмари зозулясті,
Лишаючи оранжеві сліди.

М. Гриценко

4. А треба рвати злісне коло,
Робити до життя прорив,
Щоб нас майбутній Марко Поло,
Немов тубільців, не відкрив.

В. Черепков

5. Святкувати не смієш бездумно,
Щоб не стала безплідна
Наша чорна хлібина землі.

П. Скунець

6. Хліб село збирає,
Щоб ми у щасті і в добрі жили.

Д. Кононенко

IV. Узагальнення зробленого на уроці

Зоровий диктант (самостійна робота)

- Списати текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання. У складнопідрядних реченнях виділити засоби зв'язку.

ВІДЛУННЯ ПОГОРИСЬКИХ МІСТ

За літописними свідченнями в XI—XIII століттях на мальовничих берегах Горині на місці теперішнього села стояло славне місто що належало до так званих погоринських городів. Підтвердженням цьому є залишки давньоруського городища, слідів якого не змели з лица землі лихоліття історії. Нині вони нагадують про велич колишнього поселення. Та трапилося так що все створене руками і розумом людським згинуло в огнях князівських міжусобиць та воєн.

Упродовж наступних століть Городець був власністю князів Свиригайлів Гольшанських Острозьких Заславських. Та вдалося йому знову заявити про себе лише за часів нового власника бібліофіла й мистецтвознавця Антона Урбановського. Коли польський письменник Юзеф-Ігнаци Крашевський у 1832 році відвідав панський

палац він був вражений колекцією старовинних полотен відомих європейських майстрів пензля Леонардо да Вінчі «Святий Іоанн» Рубенса «Оголена жінка в хутрі» та «Благовіщення Богородиці» Рафаеля «Святе сімейство».

Надзвичайно цінною була й нумізматична колекція. Тут зберігалися рідкісні монети й медалі Греції та Риму різних європейських країн і міст. Відомо що нумізматичну колекцію напередодні Першої світової війни придбав Дрезденський музей. Деякі картини нині зберігаються в музеях Відня й Варшави. Добра слава йшла й про величезну бібліотеку що налічувала понад 20 тисяч рідкісних книг. Особливо вартісними були рукописи на пергаменті оздоблені мініатюрами з позолотою (*За Б. Дем'янчуком*).

V. Домашнє завдання

- ▶ Записати 3–4 наукові визначення у формі складнопідрядних речень. Визначити вид речень, указати на засоби зв'язку. Накреслити схеми.
- ▶ З текстів наукового стилю (географія, біологія, фізика) виписати 5–6 складнопідрядних речень. Визначити тип підрядних частин. Накреслити схеми. Зробити синтаксичний розбір одного з виписаних речень.

Урок № 33

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2 (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень дев'ятикласників з розділу «Складнопідрядне речення»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання тестових завдань закритої форми

Варіант 1

- Завдання 1–12 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.
- Виділений засіб зв'язку виступає сполучником у складнопідрядному реченні.
    - Виявляється, **що** слово «мрія» виникло в пошевченківську добу (*І. Вихованець*).
    - Уся наша планета оповита невидимими шляхами, **що** ним мандрують слова (*А. Коваль*).
    - Через хвилину Стах знав, **що** везуть не якесь зерно, а тільки ячмінь (*М. Стельмах*).
    - Установлено, **що** мовець активно використовує близько 3000 слів упродовж дня (*І. Вихованець*).
  - Сполучне слово в складнопідрядному реченні *Данилові аж запахло свіжим борошном, першим разовим хлібом, який старі хлібороби не крають ножем, а побожно розламують руками* (*М. Стельмах*) виконує синтаксичну роль.
    - Підмета.
    - Додатка.
    - Означення.
    - Обставини.
  - Підрядна частина стоїть після головної в складнопідрядному реченні.
    - Хто знання має, той і мур зламає.
    - Добре того вчити, хто хоче все знати.
    - Хто вчиться змолоду, не знає під старість голоду (*Нар. творчість*).
    - Хто п'є зілля джінджури, той забуде дорогу до лікаря (*Ф. Мамчур*).
  - До складнопідрядного з підрядним з'ясувальним належить речення.
    - Неподалік од татарського броду, де навшпиньки спинався долинковий туманець, окреслилася постать людини.
    - Семен рукою розгладив недовірливі зморшки на чолі, хоча й позаздрив спокійним сном батька.
    - Так дівчині хотілося, щоб ніхто не побачив її.
    - Ярослав руками перебирав стебла пшениці, у яку вже ввійшла золотінь (*З тв. М. Стельмаха*).

5. До складнопідрядного з підрядним обставинним мети НЕ належить речення.
- А На хвилину зупинялися, щоб дати коням відпочити.
  - Б Хлопці держалися разом і, йдучи, розглядалися по сторонах, щоб добре затишити дорогу.
  - В Дозорці дали знак, щоб веслярі рух весел припинили (З *тв. А. Чайковського*).
  - Г Повільно, обережно ступаю по чорноземові батькового гору, щоб йому боляче не було (О. *Аврамчук*).
6. Потребує редагування складнопідрядне речення.
- А У степу стояла висока трава, так що коней закривала зовсім.
  - Б Це місце треба було перейти непомітно, тому що воно було яскраво освітлене.
  - В У степу почало стихати, поки не почувся десь далекий голос гупала.
  - Г Того зовсім не треба було, так як можна було зробити це потім (З *тв. А. Чайковського*).

► Прочитати текст і виконати завдання 7–12.

1. Ярослав Мудрий був першим князем, який не прагнув походів та завоювань. 2. Вінудовольнився тим, що зміцнив кордони своєї держави, захистив її від ворогів. 3. Ярослав здійснив революцію в гуманітарній сфері. 4. Він збудував у Києві й Новгороді соборні храми в ім'я Святої Софії, які збереглися до наших днів. 5. Князеві Ярославу приписують також перше зведення писаних давньоруських законів, що не поступається європейським аналогам тієї епохи. 6. Ярослав був справжнім провідником просвітництва в державі. 7. Бібліотека Ярослава Мудрого, яку досі так і не знайдено, славилася у всій Європі. 8. Варто відзначити, що Ярослав був людиною всебічно освіченою, на відміну від батька. 9. Смерть князя стала тим рубежем за яким, Русь поховала, на думку багатьох учених, свою могутність і добробут. 10. Ми по праву можемо пишатися цим державним діячем, адже його досягнення залишили вікопомний слід в українській історії (За С. *Махуном*).

7. Підрядна частина стоїть у середині головної складнопідрядного речення.
- А Першого.
  - Б Другого.
  - В Сьомого.
  - Г Десятого.

8. Сполучне слово виконує синтаксичну роль додатка в складнопідрядному реченні.
- А Першому.
  - Б Другому.
  - В Четвертому.
  - Г П'ятому.
9. До складнопідрядного з підрядним з'ясувальним належить речення.
- А Четверте.
  - Б П'яте.
  - В Восьме.
  - Г Десяте.
10. До складнопідрядного з підрядним обставинним причини належить речення.
- А Четверте.
  - Б П'яте.
  - В Восьме.
  - Г Десяте.
11. Складнопідрядних речень з підрядними означальними вжито в тексті.
- А Три.
  - Б Чотири.
  - В П'ять.
  - Г Шість.
12. Пунктуаційну помилку допущено в складнопідрядному реченні.
- А Другому.
  - Б Сьомому.
  - В Дев'ятому.
  - Г Десятому.
- Завдання 13–14 мають по п'ять варіантів відповіді, серед яких ДВА ПРАВИЛЬНІ варіанти. Потрібно вибрати ДВА правильні варіанти відповіді.
13. До складнопідрядних речень з підрядними означальними належать речення.
- А Упевнившись, що все впорядковано добре, кошовий зняв шапку й перехрестився на схід сонця (А. *Кащенко*).
  - Б Поворотним в історії Качанівки був момент, коли її власником став генерал-губернатор Петро Рум'янцев (В. *Панченко*).

- В** Здавалося б, що до кожного більш-менш цікавого куточка Криму давно протоптані шляхи (*Г. Гудзик*).
- Г** Цими ходами захисники замку, коли їм загрожувала поразка, тікали з оточення в густі навколишні ліси (*В. Зубач*).
- Д** Наприкінці шістдесятих років ХХ століття Емма Андієвська повертається до Німеччини, де мешкає і тепер (*З енци.*).
- 14.** До складнопідрядних з підрядними міри і ступеня НЕ належать речення.
- А** Вода була така чиста, що дно було видно.
- Б** Хлопці були такі раді, що про світ забули.
- В** Особливо тепер, як сонце добре землю нагріє, гадюка дуже злюча й небезпечна.
- Г** Згодом надлетів посильний козак, сповіщаючи всім, що тар розбито на порох.
- Д** Підлетить шуліка вгору настільки, щоб здобич на землі з очей не втратити (*З тв. А. Чайковського*).
- ▶ Завдання 15–16 передбачають установалення відповідності. До кожного рядка, позначеного ЦИФРОЮ, потрібно дібрати відповідник, позначений БУКВОЮ. Кожна цифра може використовуватися ЛИШЕ один раз.
- 15.** Установити відповідність між складнопідрядними реченнями з підрядними обставинними й типами їх.

Типи підрядних частин

- 1 Часу.
- 2 Умови.
- 3 Причини.
- 4 Допусту.

Складнопідрядні речення

- А** Олександр Аврамчук прекрасно писав, бо знав слово й любив його (*Г. Кримчук*).
- Б** Приїхав Павло, як жито квітувало.
- В** Коли дівчина глянула на мене, то аж тепло стало од того погляду (*З тв. О. Аврамчука*).
- Г** Лише інколи щось хрускало під черевиками, наче сухі гілочки ламалися (*Г. Кримчук*).
- Д** Хоч би де працювали ми потім, постійно підтримували дружні взаємини з нашим Сашком (*В. Шевченко*).

15. Установити відповідність між складнопідрядними реченнями та схемами їх.

Схеми речень

- 1 (спол. ...) , [...].
- 2 [... дієсл.], (спол. ...).
- 3 [... ім.], (сп. сл. ...).
- 4 [ім., (сп. сл. ...), ...].

Складнопідрядні речення

- А Як вирушав батько в дорогу і прощався з Вітьком, дід з бабою помітили печаль у синових очах.
- Б Острів здавався хлопцеві величезною білою крижиною, який ніяк не може зрушити з місця стрімка хвиля.
- В У хатині, що біля мосту, давно відсвітив ранішнє світло вогник.
- Г Я довго тинявся по берегу, поки нарешті знайшов у стіні верболозу стежечку до води.
- Д Здавалося мені, що десь далеко за досвітком і білою каламуттю схилилися над широким плесом Десни старезні діди (З тв. О. Аврамчука).

Варіант 2

- Завдання 1–12 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Виділений засіб зв'язку виступає сполучним словом у складнопідрядному реченні.
  - А Розповідали, **що** Ярослав цілими днями придивлявся до зарослих пирієм дядьківських нивок.
  - Б Ярослав вірив, **що** й на бідняцькому полі вродить не тільки золота пшениця, але й краща доля (З тв. М. Стельмаха).
  - В Івась дивився на зорі і поміркував, **що** вже пішло поза північ.
  - Г Від табору почулися голоси, **що** наближалися (З тв. А. Чайковського).
2. Сполучне слово в складнопідрядному реченні *Хлопці збирали по дорозі повні оберемки сухого гілляччя, що з дерева пообпало* (А. Чайковський) виконує синтаксичну роль.
  - А Підмета.
  - Б Додатка.
  - В Означення.
  - Г Обставини.

3. Підрядна частина стоїть після головної в складнопідрядному реченні.
- А Людина зростає такою, якою її навчили змалку.
  - Б Коли за все візьмешся, то нічого не зробиш.
  - В Щоб лиха не мати, треба рано вставати.
  - Г Що нині впустиш, того завтра не доженеш (*Нар. творчість*).
4. До складнопідрядного з підрядним з'ясувальним належить речення.
- А Уже сонце хилилося до заходу, як у степу показалася велика чорна плахта (*А. Чайковський*).
  - Б Старий дзвонар одного давнього вечора розповідав, як десь дівчата дзвонами привертали парубочі серця (*М. Стельмах*).
  - В Зібралася ціла флотилія, наче з якого великого переможного походу верталися.
  - Г Назбирали багато сухого бадилля, щоб було чим цілу ніч палити (*З тв. А. Чайковського*).
5. До складнопідрядного з підрядним обставинним мети НЕ належить речення.
- А Під вогнище ми видовбали в піску яму, щоб не розшарпував вітер вогню (*О. Васильківський*).
  - Б Щоб не сидіти без діла, дід став бджіл розводити та допомагати бабі в городі товктися (*О. Аврамчук*).
  - В Отаман дав знак, щоб галера спинилася (*А. Чайковський*).
  - Г Здивований, кінь переcheкав, не рухаючись з місця, щоб не скаламутити води (*В. Дрозд*).
6. Потребує редагування складнопідрядне речення.
- А З татарами поводились угодники по-людяному, хіба що часом сміялися з їх української мови.
  - Б Ще не хотілося зачиняти дверей, так як надворі так гарно було.
  - В Тут було ще багато води, тому що сонце не встигло її висушити.
  - Г На небі щораз густіше стали виступати ясні зорі, поки не вкрили цілого погідного неба (*З тв. А. Чайковського*).

► Прочитати текст і виконати завдання 7–12.

1. Легендарний давньогрецький поет Гомер образно відзначав, що на крилатих словах летять думки з вуст мовця до слухача. 2. Продовжуючи цю думку, можна сказати, що крилаті

слова передаються від покоління до покоління, від одного народу до інших. 3. З плином часу вони набувають нового значення, ніби осучаснюються, продовжуючи при цьому виражати багатогранний людський досвід, відкривати розум і душу минулих поколінь. 4. Сьогодні не можна залишитися байдужим до цього неймовірного фразеологічного розмаїття, яке неможливо ні виміряти, ні описати. 5. Опанування фонду крилатих слів і вільне його використання — неодмінна риса культурної людини що, даватиме їй перевагу в дискусіях і публічних виступах, у спілкуванні з іншими. 6. Той, хто вільно послуговується всім багатством фонду крилатих слів, активно їх використовує, завжди справляє враження культурної, освіченої, компетентної людини (За О. Ханкевич).

7. Підрядна частина стоїть у середині головної складнопідрядного речення.
  - А Першого.
  - Б Другого.
  - В Четвертого.
  - Г Шостого.
8. Засіб зв'язку виконує синтаксичну роль додатка в складнопідрядному реченні.
  - А Другому.
  - Б Четвертому.
  - В П'ятому.
  - Г Шостому.
9. До складнопідрядного з підрядним з'ясувальним належить речення.
  - А Перше.
  - Б Четверте.
  - В П'яте.
  - Г Шосте.
10. До складнопідрядного з підрядним обставинним порівняльним належить речення.
  - А Перше.
  - Б Друге.
  - В Третє.
  - Г Четверте.
11. Складнопідрядних речень з підрядними означальними вжито в тексті.
  - А Два.
  - Б Три.

В Чотири.

Г П'ять.

12. Пунктуаційну помилку допущено в складнопідрядному реченні.

А Другому.

Б Четвертому.

В П'ятому.

Г Шостому.

► Завдання 13–14 мають по п'ять варіантів відповіді, серед яких ДВА ПРАВИЛЬНІ варіанти. Потрібно вибрати ДВА правильні варіанти відповіді.

13. До складнопідрядних речень з підрядними означальними належать речення.

А О цій порі, коли копають картоплі, я щоразу все глибше впадаю в якусь велику й піднесену покору (В. Думанський).

Б Для рослини потрібне листя, щоб вона дихала й росла (Л. Богуславець).

В Тепер хлопці пішли в той бік, звідки почули голос дядька (А. Чайковський).

Г Чи допомагаємо ми людям, коли вони того потребують? (А. Коваль).

Д Там, куди всі йшли, була гарна земелька і всього доволі (А. Чайковський).

14. До складнопідрядних з підрядними міри і ступеня НЕ належать речення.

А Сонця було там так багато, що йому бракувало місця (Ю. Смолич).

Б Дощ густішав і раптом полив так дужо, так владно й сильно, що вітер боязко затих, звільнивши йому дорогу (З. Кучерява).

В Як дзвінка кольорова симфонія, що змушує по-особливому звучати всі деталі композиції, розгортається панорама високого неба (Ю. Белічек).

Г Жовтизни в осені скрізь стільки, що від неї ясніє навіть похмура днина (В. Думанський).

Д У могутнім сні грядуть нові покоління, що розквітнуть буйним цвітом у добрі й розкоші (Д. Гуменна).

► Завдання 15–16 передбачають установлення відповідності. До кожного рядка, позначеного ЦИФРОЮ, потрібно дібрати відповідник, позначений БУКВОЮ. Кожна цифра може використовуватися ЛИШЕ один раз.

15. Установити відповідність між складнопідрядними реченнями з підрядними обставинними й типами їх.

Типи підрядних частин

1. Міри і ступеня.
2. Часу.
3. Причини.
4. Умови.

Складнопідрядні речення

- А** Усні оповідки Олександра Аврамчука дуже любив слухати Григійр Тютюнник, бо й сам був чудовим оповідачем (*А. Шевченко*).
- Б** Зорі підсвічували садові так рясно, як рясно було плодів на яблунях.
- В** Гніздо солов'я — на високій старій вишні, що росла в кінці саду серед густого малиннику.
- Г** Якби не сім'я й не робота, то я б цілісіньке літо днював і ночував з вудкою.
- Д** Я довго тинявся по березу, поки нарешті знайшов у стіні верболозу стежечку до води (*З тв. О. Аврамчука*).

16. Установити відповідність між складнопідрядними реченнями та схемами їх.

Схеми речень

1. (сп. сл. ...) , [вк. сл. ...].
2. [... дієсл.], (спол. ...).
3. [... ім.], (сп. сл. ...).
4. [ім., (сп. сл. ...), ...].

Складнопідрядні речення

- А** Учені кажуть, що пісень у нас понад триста тисяч.
- Б** Вишивка — це вид мистецтва, що виник давно.
- В** Серед учених, які належать світу, дуже яскравою особистістю є видатний мовознавець Агатангел Кримський.
- Г** Хто хоч раз бував у Карпатах, той на все життя запам'ятає стрімкі скелі й глибокі ущелини.
- Д** Мабуть, найбільш яскравим прикладом того, чого може досягти людина, є Демосфен (*З тв. Л. Зубенка*).

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми															
	з вибором однієї відповіді												з вибором двох відповідей		на встановлення відповідності	
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Варіант 1	Б	Б	Б	В	В	Г	В	Б	В	Г	Г	В	Б, Д	В, Г	1-Б, 2-В, 3-А, 4-Д	1-А, 2-Д, 3-Б, 4-В
Варіант 2	Г	А	А	Б	В	Б	Г	Б	А	В	Б	В	А, В	В, Д	1-Б, 3-А, 2-Д, 4-Г	1-Г, 2-А, 3-Б, 4-В
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	4	4

24–23 балів	12 б.	12–11 балів	6 б.
22–21 балів	11 б.	10–9 балів	5 б.
20–19 балів	10 б.	8–7 балів	4 б.
18–17 балів	9 б.	6–5 балів	3 б.
16–15 балів	8 б.	4–3 балів	2 б.
14–13 балів	7 б.	2–1 бал	1 б.

VI. Організований збір зошитів для контрольних робіт**VII. Підсумок уроку****VIII. Домашнє завдання**

- ▶ Виписати 7–9 народних висловів (прислів'їв, приказок) у формі складнопідрядних речень. Визначити вид їх. Накреслити схеми. Зробити повний синтаксичний розбір одного з написаних речень.

Урок № 34**СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ**

Мета: навчити учнів розрізняти за характером взаємозв'язків головну й підрядну частини з послідовною, однорідною, неоднорідною (паралельною) й мішаною підрядністю; формувати вміння схематично зображувати

складнопідрядні речення з кількома підрядними у вигляді лінійних і графічних схем, здійснювати синтаксичний розбір речень цього типу; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу опанувати загальнолюдські культурні й духовні цінності.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складнопідрядних речень з кількома підрядними.

Текст (риторичний аспект): роль складнопідрядних речень з кількома підрядними у текстах художнього й публіцистичного стилів.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань учнів з теми

Фронтальна бесіда за запитаннями

1. Які види складнопідрядних речень вам відомі?
2. Які граматичні особливості мають складнопідрядні речення з підрядними означальними і з'ясувальними?
3. На які типи поділяють складнопідрядні з підрядними обставинними?
4. Чи може до складу складнопідрядних речень входити більше двох підрядних частин?

Спостереження з елементами зіставлення

- ▶ На дошці записано два складнопідрядні речення. Учитель пропонує учням порівняти їхню будову і зробити висновок.

Щоб по-справжньому любити¹, потрібно мати могутню духовну силу² (*В. Сухомлинський*).

Людина¹, що не осягла великого труда людської любові², здається мені первісною істотою, одягнутою в звірину шкіру¹, яка притягла у свою печеру шматок мармуру і любить ним, не підозрюючи³, що в таємничих глибинах цього шматка прихована краса⁴ (*В. Сухомлинський*).

III. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

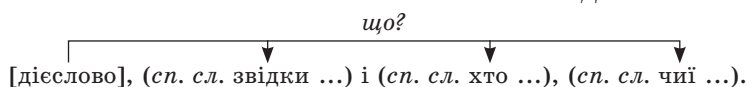
IV. Сприйняття й усвідомлення учнями навчального матеріалу

Спостереження над структурою складнопідрядних речень з кількома підрядними

- Записати поетичні уривки, сформульовані у формі складнопідрядних речень. Знайти головну й підрядні частини. Визначити залежність підрядних частин. Накреслити лінійні схеми.

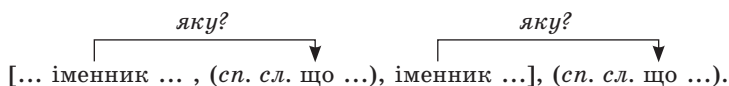
1. Не забувайте, звідки ви¹ і хто ви²,
Чийх очей лежить на вас печать³.

О. Довгий

2. Ми працю любимо, що в творчість перейшла,
І музику палку, що ніжно серце тисне.

М. Рильський

3. Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами...

М. Рильський

- Ознайомлення учнів із поняттям *графічна схема*.

Коментар учителя. Окрім лінійних схем, для зображення складних речень можна використовувати і графічні схеми, які наочно відображають характер зв'язків частин складних речень.

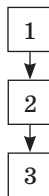
Зображуючи схематично складнопідрядне речення, головна частина (яке б місце в реченні вона не займала) завжди знаходиться на верхньому рівні, а підрядна — на рівень нижче, бо вона є залежною від головної.

Розглянемо це на прикладах. Так, у реченні:

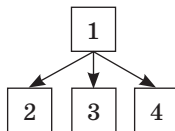
Якщо позабудеш стежину до хати¹,
 Яку дитинчам навпростець протоптав²,
 І матір, і рід свій, і слово крилате¹,—
 То значить, чужинцем бездушним ти став³

Р. Братунь

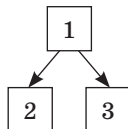
головна частина стоїть після двох підрядних, проте на схемі зображається на верхньому рівні. Головній частині підпорядковане перше підрядне (підрядне умови *Якщо позабудеш стежину до хати, і матір, і рід свій, і слово крилате*), а друге підрядне (підрядне означальне *Яку дитинчам навпростець протоптав*) підпорядковане першому підрядному. Таку залежність називають послідовною й на схемі зображають так:

Якщо підрядні однорідні, то вони знаходяться на одному рівні, нижчому за головну частину. Лінії підрядності на схемі відходять з однієї точки. Наприклад, графічна схема першого поетичного уривка матиме такий вигляд:

Якщо ж підрядні неоднорідні, тобто по-різному залежать від головної частини (відповідають, як правило, на різні питання й відносяться до різних слів у головній частині), то лінії підрядності на схемі будуть відведені з різних точок. Отож графічна схема другого поетичного уривка виглядатиме так:

Опрацювання теоретичного матеріалу підручника

- Самостійне читання мовчки параграфу підручника й зіставлення власних висновків із прочитаним.

V. Закріплення здобутих знань у процесі практичної роботи

Вибірково-розподільна робота

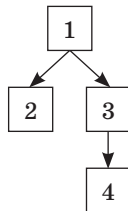
- ▶ Виписати складнопідрядні речення за варіантами: *варіант 1* — з послідовною підрядністю; *варіант 2* — з неоднорідною (паралельною) підрядністю; *варіант 3* — з однорідною підрядністю. Свій вибір обґрунтувати. Накреслити графічні схеми.

1. З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне (*О. Гончар*). 2. Босими, потрісканими ногами Катерина йшла землею, яку орала й засівала, жала й обшаровувала важкою щербатою сапою, яку любила й проклинала, бо іншого вибору в неї не було (*В. Яворівський*). 3. Спільність мови та звичаїв завжди була тими вузлами, які зв'язували наш народ, коли він був штучно поділений державними кордонами (*О. Воронай*). 4. Фундаментальні світоглядні поняття, ідеї та норми, якими живе людське суспільство, якими регулюються прагнення та стосунки всіх людей на землі, життя окремих народів, громади, сім'ї, окремої людини, називають морально-етичними вартостями (*Омельян Вишневський*).

- ▶ Визначити, яке речення є «зайвим». Пояснити чому.

(Учитель звертає увагу учнів на ще один вид підрядності — комбіновану (або мішану) підрядність.

Так, зайвим є друге складнопідрядне речення, у якому поєднано однорідну підрядність з послідовною.

Робота з текстом

- ▶ Прочитати виразно текст, додержуючи правильної інтонації складнопідрядних речень. Визначити складнопідрядне речення з кількома підрядними, з'ясувати вид підрядності. Накреслити лінійну й графічну схеми.

...Серед літераторів трапляються такі, без яких їхня доба могла й спокійно обійтись, нічого істотного не втративши. А є такі, що стають виразниками свого часу, живими нервами його драм і борінь, що відтворюють у собі самий дух епохи, чия творчість стає мовби часткою нашого буття, часткою повітря. Симоненко

такого типу поет. По таких читач вивіряє свої емоції, свої запевітні думи (*За О. Гончаром*).

Навчальне аудіювання

- Визначити на слух вид підрядності складнопідрядних речень з кількома підрядними. Накреслити графічні схеми.
- 1. Учені вважають, що «Велесова книга» — це історико-релігійна пам'ятка V–IX століть, у якій зібрано епічні твори наших предків про світ, природу, про богів, яким вони поклонялись (*М. Слабошпицький*).
- 2. Після того як «Дощечки Ізанбека» було розшифровано й перекладено, вони одержали назву, під якою й сьогодні знані в науці — «Велесова книга» (*М. Слабошпицький*).
- 3. Більшість дослідників зійшлося на думці, що літопис вийшов з-під пера генерального підскарбія Січі Романа Ракушки-Романовського, якого цілком заслужено вважають видатним державним діячем України другої половини XVII століття (*М. Слабошпицький*).
- 4. Якщо ж уважно читати стародавні письмена, з'ясовується, що наші предки подекуди успішно перемагали різні хвороби, навіть робили складні хірургічні операції (*О. Єфімов*).
- 5. Деякі дослідники, які вивчали англійські й ірландські мегаліти в минулому столітті, висловили припущення, що їх збудували римляни в епоху, коли вони окупували острови Великобританії та Ірландії (*Г. Бурганський*).
- 6. Тимко подумав, що він тепер не один, що йому є для чого жити на світі (*Григорій Тютюнник*).

Складання складнопідрядних речень з кількома підрядними (робота в групах)

- Поширити головну частину двома підрядними так, щоб утворилися складнопідрядні речення з різними видами підрядності.

Зразок

Добро — це насамперед щастя всіх людей		
Добро, що нас оточує, — це насамперед щастя всіх людей, яке коштовне за все	Добро, що складається з багатьох чинників, що зароджується в дитинстві, — це насамперед щастя всіх людей	Найбільша мета життя полягає в тому, щоб робити добро оточуючим, тому що добро — це насамперед щастя всіх людей
<i>Складнопідрядне речення з неоднорідною підрядністю</i>	<i>Складнопідрядне речення з однорідною підрядністю</i>	<i>Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю</i>

1. Велика мета добра починається з малого. 2. Мудрість — це розум, поєднаний з добротою. 3. Немає необхідності ненав'идіти інші народи. 4. Основою життя є постійний обмін між організмом і довкіллям.

VI. Систематизація й узагальнення вивченого на уроці

Синтаксичний розбір складнопідрядних речень з кількома підрядними

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Дібрати заголовки.

Мало хто знає, що чумацтво виникло в далекі часи Київської Русі, бо вже тоді з її земель вирушали в далекі мандри валки хоробрих і кмітливих людей. Саме тоді й було прокладено їхній основний маршрут, що називався Великим Чумацьким Шляхом, який подекуди перетинався зі знаменитим, знаним із давніх літописів «шляхом варяг у греки». Але справжнього розмаху цей промисел набирає в Україні з кінця XV століття. Щоб уявити весь розмах чумацтва, досить навести хоча б такі цифри, що за один сезон ці люди перевозили кілька мільйонів пудів риби й солі, що до Одеси з українських сіл завдяки чумакам перевозилося майже п'ятдесят мільйонів пудів хліба. Закінчувався сезон, поверталися додому вкрай стомлені й виснажені дорогами чумацькі валки (М. Слабошпицький).

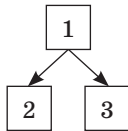
- ▶ Визначити складнопідрядні речення з кількома підрядними, з'ясувати вид підрядності. Зробити синтаксичний розбір одного складнопідрядного речення (на вибір).

Виконання тестових завдань

1. Визначити рядок, у якому зазначено складнопідрядне речення з послідовною підрядністю. Виписати його. Підкреслити граматичні основи, визначити засоби зв'язку. Накреслити схему.
  - А Це та пора, коли в серці селянина сходяться радощі й тривоги хліба, а між ними снуються й снуються древні, певне, ще з язичницького віку прихоплені хліборобські жалі.
  - Б Очима прощання Данило поглянув на татарський брід, де горбкувата вода бавилась у піжмурки із місячним промінням, на долину, за якою імлилося болото.
  - В Дивувався, чудувався і радів Данило, що таки зустрівся із тим дивом, із тим святом, якого роками очікував то з сумовитого чару веснянок, то з туману сподівань, то з тих передчуттів, які тільки молодість заколисує в душу.

Г І тут Данила вразила дивовижна неправдоподібна краса зимової ночі, що легкими хмарами напливала на підтемнений місяць, що блакитним снуванням єднала небо з землею, що спалахами вибухала навколо засніжених верб і стогів (*З тв. М. Стельмаха*).

2. Визначити рядки, у яких містяться складнопідрядні речення, що відповідають зазначеній схемі. Виписати речення. Підкреслити граматичні основи, визначити засоби зв'язку. Зазначити вид підрядності.

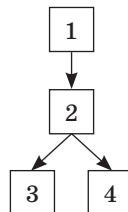
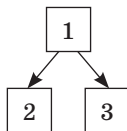
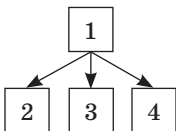
- А Безбородько відчув, як злість почала сповзати з душі, дарма що й досі щеміла щока.
- Б Цей гиблий шмат землі, що колесом одкочувався від татарського броду й козачої долини, і досі не мав власної назви, хоча тут люди не раз знаходили непевний притулок від давніх і донедавніх ординців.
- В Данило ловить себе на тому, що матиме жаль, коли цей ранок з вечориною оминуть його душу, його хату.
- Г Висячими східцями, які скрипом перелічують кожен крок, Данило підіймається на ганочок, що стоїть під двосхилим дашком, і заходить у вітряк.

VII. Підсумок уроку

Учитель оцінює досягнення учнів з теми за результатами активності навчальної діяльності на уроці.

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Опрацювати теоретичний матеріал підручника. До кожного правила дібрати власний приклад складнопідрядного речення.
- ▶ За поданими схемами-моделями скласти складнопідрядні речення з комбінованою підрядністю.

Урок № 35**РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІРЯДНОМУ
РЕЧЕННІ З КІЛЬКОМА ПІРЯДНИМИ**

Мета: поглибити знання учнів про складнопідрядне речення з кількома підрядними, ознайомити з основними правилами вживання коми між підрядними частинами складнопідрядного речення; розвивати загальнопізнавальні вміння робити висновки на основі спостережень за мовним матеріалом, аналізувати, порівнювати й узагальнювати; удосконалювати пунктуаційні вміння щодо вживання коми на межі двох підрядних сполучників, між однорідними підрядними, з'єднаними сурядним сполучником або інтонацією; формувати творчі вміння конструювати складнопідрядні речення за зразком і за схемами-моделями; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному й морально-етичному розвитку особистості дев'ятикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Текст (риторичний аспект): удосконалення вмінь відтворювати деформований текст, що містить складнопідрядні речення з кількома підрядними.

Міжпредметні зв'язки: складнопідрядні речення з кількома підрядними в художніх текстах (література).

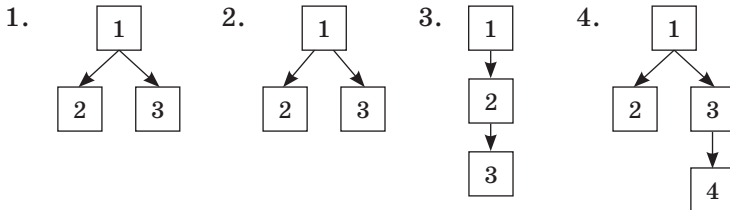
Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація мотиваційних резервів
дев'ятикласників з теми****Бесіда за запитаннями**

1. Які ознаки властиві складнопідрядному реченню з кількома підрядними?
2. На які типи поділяються складнопідрядні речення з кількома підрядними за характером взаємодії підрядних частин з головною?
3. Як поєднуються предикативні частини у складнопідрядному реченні з кількома підрядними?

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Розглянути схеми-моделі. Визначити на тип складнопідрядних речень із кількома підрядними. До кожної графічної схеми накреслити лінійну. Скласти й записати складнопідрядні речення відповідно до схем-моделей (за варіантами).

III. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

IV. Виконання системи практичних завдань репродуктивного і творчого характеру

Коллективне опрацювання теоретичного матеріалу з теми (зіставлення нових знань із базовими)

Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними

<p>Між однорідними підрядними частинами, не з'єднаними сполучниками сурядності, кома ставиться: <i>Вони любили цей каштан, коли він тільки починав оживати після зими, коли засвічував блідо-рожеві свічки, коли виблискував проти скупого осіннього сонця золотом (З журналу)</i></p>	<p>Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними єднальними чи розділовими сполучниками сурядності, кома не ставиться: <i>Дерева можна обрізувати, коли ще сплять соки або коли вже виростає листя (З журналу)</i></p>
<p>Між підрядними частинами складнопідрядного речення, не з'єднаними між собою сполучником сурядності, може ставитися крапка з комою: <i>Люблю кмітити, як на постах лягає жень кожного женця під серпами, неначе стерня застеляється жовтими хустками; як під косами лягають обважнілі од зерна колоски; як покоси вкривають рядочками жовту стерню (І. Нечуй-Левицький)</i></p>	
<p>При збігові двох підрядних сполучників перед другим із них кома не ставиться тоді, коли в наступній підрядній частині наявні співвідносні слова <i>то, так</i>: <i>Голова видалась неймовірно важкою бо коли захотів озирнутися то йому було несила повернути її (М. Рибак)</i></p>	

Робота з текстом

- ▶ Виразно прочитати текст уголос, додержуючи правильної інтонації. Схарактеризувати види речень за метою висловлювання. З'ясувати тип мовлення тексту.

Ну що вам ще сказати про мою Баштанку? Хіба те, що діти не вибирають батьків, а люди баб'ятківщину, що це єднання скріплене любов'ю, бо вона — від народження до кінця днів — робить людину щасливою? І тут неважливо, **хто кого вибирає і хто кого дужче любить**. Це так ото невідворотно й прекрасно, як ростуть трави і квіти, хліба й дерева, **як плодоносять баштани і ріки течуть**, а птахи літають. Це вічне, предивне і таке просте, що не потребує ніяких пояснень.

У моїй уяві вони існують поряд — Баштанка та дядько Іван. Як тільки уявлю Баштанку, одразу ж згадається дядько Іван (О. Сизоненко).

- ▶ Виписати складнопідрядні речення з кількома підрядними. Звернути увагу на особливості поєднання підрядних частин.
- ▶ Пояснити відсутність коми в реченнях з виділеними однорідними підрядними перед сполучником *і*. Свої міркування зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

Коментоване письмо

- ▶ З'ясувати, що з'єднує сурядний сполучник *і*. Знайти «зайве» речення. Свій вибір обґрунтувати. Переписати, розставляючи коми між частинами складнопідрядних речень з кількома підрядними та у складнопідрядних реченнях з однорідними членами.

1. Українські козаки-запорожці нападали боронили народ і рідну землю від ворожих переслідувань і змагались за те, щоб український народ мав свободу і свою власну державу (А. Лотоцький). 2. Могло статися, що згадки про далекі часи передавалися з покоління в покоління і таким чином дійшли до античних письменників і мислителів (Г. Бурганський). 3. Невелика церква св. Покрови повна золота й срібла, бо козаки були побожні й дуже дбали про свою церкву (А. Лотоцький). 4. Козаки обступали січового бандуриста, старого козака, що грав на бандурі і співав про славних отаманів і гетьманів про походи на турків і татар (А. Лотоцький).

- ▶ Визначити, у якому реченні виділене слово виступає в ролі підрядного сполучника, а в якому — у ролі сполучного слова. Свою думку довести.

Вибірково-розподільний диктант (за варіантами)

- ▶ Виписати складнопідрядні речення: *варіант 1* — з однорідною підрядністю; *варіант 2* — з послідовною підрядністю. Розставити розділові знаки, пояснити їх уживання за допомогою правил.

1. Запорозька Січ стає місцем де формуються військові таланти де гартуються сталеві характери, де запалюються патріотизмом серця і сповнюються ненавистю проти всякого гніту (*О. Опанович*). 2. Козаки обирають наказним гетьманом Івана Богуну який уживає всіх заходів щоб перетворити козацький табір на неприступну фортецю (*І. Лисенко*). 3. Дослідники давніх часів Русі вважають, що волхви досконало володіли бойовим мистецтвом яке містило в собі ті елементи які ми сьогодні можемо побачити в боротьбі самбо ушу карате (*М. Слабошпицький*). 4. Знаємо тільки що автор книжки походить із знатного козацького роду і що він одержав прекрасну освіту (*М. Слабошпицький*). 5. Братство в Києві підтримувало зв'язки з групою вчених що жили в Києво-Печерській лаврі де була своя друкарня в якій виходило багато книг найрізноманітнішого змісту (*М. Слабошпицький*).

- ▶ З'ясувати синтаксичну роль сполучних слів, ужитих у реченнях. Визначити, які з них можуть виступати омонімами до підрядних сполучників.

Конструювання синтаксичних конструкцій за зразком

- ▶ Утворити й записати складнопідрядні речення з кількома підрядними, поєднавши головну частину з двома підрядними так, щоб підрядні сполучники стояли поруч. Обґрунтувати наявність коми між підрядними частинами за допомогою правил.

Зразок. Одна в мене потіха / Що розмовляю з тобою / Хоч ти й не чуєш.— Одна в мене потіха, **що, хоч** ти й не чуєш, розмовляю з тобою (*М. Коцюбинський*).

1. Гафійці здавалось / Що Прокіп виріс і навіть постарів / Незважаючи на те що небагато часу минуло. 2. Пан чує / Що впав його голос, розбився / Коли челядь вже біля брами збилась у воротах. 3. Андрій узявся за лопату і знов зловив загублену думку / Бо то так воно вже і йдеться / Як піде чоловікові з якого дня. 4. Здається / Що стоги погаснуть і не будуть горіти / Коли встане Хома або не буде дивитись. 5. Андрій знає / Що злидні гірше його обсіли / Відколи пан прогнав Гудзя (*З тв. М. Коцюбинського*).

Конструювання синтаксичних конструкцій за схемами-моделями

Відновити схеми-моделі складнопідрядних речень з кількома підрядними, уставивши потрібні розділові знаки.

1. (Коли ...) (коли ...) (коли ...) [...] .
2. [...] (якщо ...) і (якщо ...) .

3. [... земля (яка ...) (яка ...) і (яка ...) ...] .

4. [...] (бо (якщо ...) ... то ...) .

5. [...] (так що (поки ...) ...) .

- ▶ За поданими 2–3 схемами-моделями скласти складнопідрядні речення з кількома підрядними. Розставити потрібні розділові знаки, обґрунтовуючи уживання їх.

Робота з деформованим висловлюванням

- ▶ Відновити текст, уставивши потрібні за змістом сполучні слова чи сполучники підрядності з довідки. Визначити стиль і тип мовлення. Дібрати заголовки.

...танули сніги і зі стріх капала вода, ... можна було на повні груди вдихнути цілющого повітря, напоєного всіма пахощами степу, молодого чумака нестримно, непереборно вабила мандрівника. Подумати лишень: ось він уперше вирушить з валкою дикими степами у Крим по сіль! Так водилося віками. З діда-прадіда переймали глибоке зацікавлення до соляного промислу, переймали пісні, легенди, відомості про краї, ... пролягали чумацькі шляхи, пригоди на них, переймали навик, вміння й конкретну спадщину, ... називалась одним словом — чумачка.

... весна була ранньою, а Великдень припадав на пізнішу пору, вибиралися з села до свят, ... через місяць-півтора, або через цілих три повернутися з соляного промислу на тихі води, на ясні зорі (За Б. Леськів).

Довідка: якими; якщо; коли, коли; що; щоб.

- ▶ Дослідити особливості будови першого й останнього речень. Визначити вид їх, накреслити графічні схеми. Пояснити розділові знаки.

V. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці

Ігрове завдання

- ▶ Відновити й записати складнопідрядні речення з кількома підрядними. На основі записаних речень усно сформулювати правила вживання коми між підрядними частинами.

Матеріал для вчителя. 1. Андрію здавалося, що все йде дуже помалу, що будівництву кінця не буде. 2. Маланці здається, що то шумить колосом нива і серп черкає по стеблу. 3. Маланка дійшла до того, що, коли опинялась на чужому городі, потай зривала жовтий огірок і ховала за пазуху. 4. Гущу не зразу впізнали, бо коли він вернувся, то обріс бородою, став старший і наче трохи чужий (З *тв. М. Коцюбинського*).

1.	а	н	д	р	і	ю	з	д	а	в	а	л	о	с	я	щ	о	в	с	е	й	д	е
д	у	ж	е	п	о	м	а	л	у	щ	о	б	у	д	у	в	а	н	н	ю	к	і	н
ц	я	н	е	б	у	д	е	2.	м	а	л	а	н	ц	і	з	д	а	є	т	ь	с	я
щ	о	т	о	ш	у	м	и	т	ь	к	о	л	о	с	о	м	н	и	в	а	і	с	е
р	п	ч	е	р	к	а	є	п	о	с	т	е	б	л	у	3.	м	а	л	а	н	к	а
д	і	й	ш	л	а	д	о	т	о	г	о	щ	о	к	о	л	и	о	п	и	н	я	л
а	с	ь	н	а	ч	у	ж	о	м	у	г	о	р	о	д	і	п	о	т	а	й	з	р
и	в	а	л	а	ж	о	в	т	и	й	о	г	і	р	о	к	і	х	о	в	а	л	а
з	а	п	а	з	у	х	у	4.	г	у	щ	у	н	е	з	р	а	з	у	в	п	і	з
н	а	л	и	б	о	к	о	л	и	в	і	н	в	е	р	н	у	в	с	я	т	о	о
б	р	і	с	б	о	р	о	д	о	ю	с	т	а	в	с	т	а	р	ш	и	й	і	н
а	ч	е	т	р	о	х	и	ч	у	ж	и	й											

VI. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми; окреслення перспектив подальшої навчальної діяльності.

VII. Домашнє завдання

- ▶ Скласти опорний конспект з теми «Складнопідрядні речення з кількома підрядними, розділові знаки в них» у вигляді схеми або таблиці. Проілюструвати основні положення конспекту власними прикладами речень.
- ▶ Виписати з художніх або публіцистичних текстів 5–6 складнопідрядних речень з кількома підрядними на вивчені пунктуаційні правила. Накреслити схеми їх.
- ▶ Вивчити напам'ять перший абзац тексту про Баштанку, опрацьованого на уроці.

Урок № 36

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ (ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ)

Мета: забезпечити глибоке засвоєння навчального матеріалу з теми, а саме: розрізняти за характером взаємозв'язків головну й підрядну частини з послідовною, однорідною, неоднорідною (паралельною) й мішаною підрядністю, правильно ставити коми між частинами складнопідрядного речення, обґрунтовувати розділові

знаки за допомогою правил; удосконалювати пунктуаційні вміння щодо вживання коми на межі двох підрядних сполучників, між однорідними підрядними, з'єднаними сурядним сполучником або інтонацією; розвивати творчі вміння трансформувати, моделювати, конструювати складнопідрядні речення з кількома підрядними, досліджувати пунктуацію і стилістичні можливості синонімічних синтаксичних конструкцій; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння бачити багатство синтаксичної будови української мови.

Правопис: тире між підметом і присудком; кома між однорідними членами; розділові знаки між підрядними частинами у складнопідрядному реченні.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: використання в мовленні слів-антонімів і синонімів.

Культура мовлення і стилістика: синоніміка простих речень і складнопідрядних з кількома підрядними; граматична варіантність складнопідрядних речень з кількома підрядними.

Текст (риторичний аспект): роль складнопідрядних речень з кількома підрядними у розкритті задуму висловлювання.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок за методом «занурювання» з елементами навчального дослідження.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

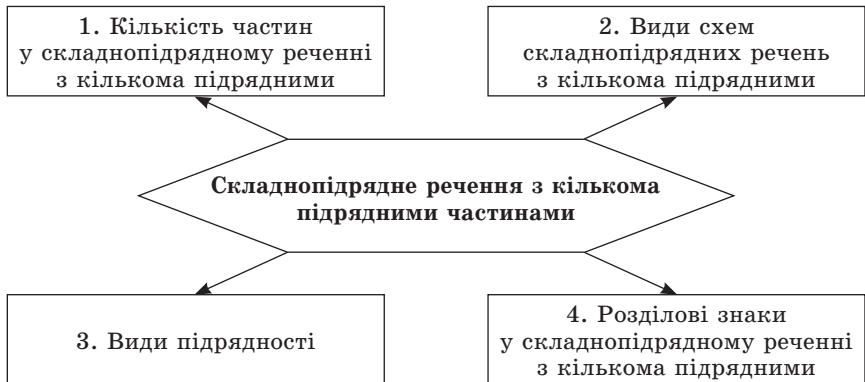
II. Настановчо-мотиваційний блок

1. Психологічна настанова щодо вивчення теми уроку; ознайомлення дев'ятикласників зі структурою уроку.
2. Внутрішня мотивація навчально-розвивальної діяльності учнів з теми.

III. Блок пригадування теоретичного матеріалу

Робота в міні-групах

- ▶ Розглянути схему й підготувати розповідь про складнопідрядні речення з кількома підрядними, звернувши увагу на подану систему орієнтирів.

IV. Блок осмислення теоретичного матеріалу й вироблення практичних умінь і навичок

Робота в парах

- Проаналізувати пунктуацію в складнопідрядних реченнях з кількома підрядними. Свої висновки зіставити з теоретичним матеріалом підручника. Заповнити таблицю.

Приклади речень	Правила вживання розділових знаків
1. Людина, яка не вміє зрозуміти іншу людину, яка приписує їй тільки лихі наміри, яка завжди ображається на інших, збіднює своє життя й заважає жити іншим (<i>Д. Лихачов</i>)	
2. Коли розмова закінчилася й люди знову стали до роботи, німий поцікавився, хто я й за чим приїхав (<i>В. Земляк</i>)	
3. Дикун гадав, ніби природа живе за тими самими законами споріднення, що й він, і немов між ним та природою існують особливі зв'язки (<i>З часопису</i>)	

VI. Блок закріплення практичних умінь і навичок з теми

Диктант з усним обґрунтуванням

- Записати речення під диктовку вчителя. Накреслити рівневі схеми, визначити вид синтаксичних конструкцій. Обґрунтувати розстановку розділових знаків між частинами складнопідрядних речень з кількома підрядними.

1. Усі історики сходяться на тому що Нестор був надзвичайно освіченою людиною добре знався і в давньоруських і в іноземних

літописах які читав в **оригіналі** (*М. Слабошпицький*). 2. Якщо ж уважно читати **стародавні** письмена з'ясовується що наші **предки** подекуди успішно перемагали різні хвороби і що вони навіть робили складні хірургічні операції (*О. Єфімов*). 3. Розмовляй **рідною** мовою свого народу скрізь де її розуміють з усіма хто її розуміє (*І. Огієнко*). 4. Відомо що коштовний камінь діамант це лише камінь і він не може служити прикрасою доки не має відповідної оправу (*О. Корніяка*). 5. Зауважимо що всього кілька десятків років тому думали ніби міжпланетарний простір це вакуум і що магнітне поле Землі залишається упорядкованим майже до відстаней на багато сотень тисяч кілометрів (*І. Мінасян*). 6. Грімр налив у ківш меду й подав щоб усі пили й кожний сказав би свою найкращу волю (*М. Реріх*). 7. Отямилася Марійка тільки тоді коли човен ударило об **гострий** камінь і він перевернувся й почав тонути (*Із кн. «Савур-могила»*).

- ▶ До виділених слів дібрати антоніми. Визначити вид їх (спільнокореневі чи різнокореневі). Усно скласти з ними словосполучення.

Дослідження-моделювання

Записати моделі складнопідрядних речень з кількома підрядними, уставивши між підрядними частинами сурядний сполучник *і*. Визначити вид підрядності.

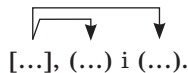
1. Нині, коли ритм життя набуває шаленого темпу, коли не вистачає часу для спілкування, коли телебачення подекуди замінює людські стосунки, – актуальним є питання глибоких, відданих, дружніх взаємин (*Л. Сохань*). 2. Мати, яка сліпо захоплюється своїм дитям, яка в усьому йому потурає, може виховати морального каліку (*Д. Лихачов*). 3. Не лишається поза турботами щастя тих, хто вас оточує, хто ближчий до вас, чий рівень щастя можна підвищити просто, легко, без турбот (*Д. Лихачов*). 4. Щоб сім'я не омертвіла, щоб не відпала від національного організму, її має живити культ рідної мови (*І. Огієнко*).

- ▶ Зробити висновок, чи завжди потрібно повторювати підрядний сполучник чи сполучне слово, якщо підрядні частини однорідні.
- ▶ З'ясувати, чи однакове лексичне значення мають прикметники *дружний* і *дружній* (*дружний* — який відбувається одночасно, спільно, погоджено, злагоджено; *дружній* — заснований на дружбі, взаємній прихильності, довір'ї, доброзичливості). Увести подані слова у складнопідрядні речення з кількома підрядними.

VII. Блок застосування здобутих знань у процесі творчої пошукової діяльності

Дослідження-реконструювання

- ▶ З поданих простих речень скласти складнопідрядні речення з однорідними підрядними, з'єднаними одиничним сурядним сполучником *і*. Пояснити наявність або відсутність коми в конструкціях типу

1. *СПР з однорідними підрядними з'ясувальними*: Я зрозумів. Я був неправий. Не треба карати за це (*І. Цюпа*).
  2. *СПР з однорідними підрядними з'ясувальними*: З моря видно. Хлопці кидаються навтіки. По протилежній стороні гори вони збігають униз (*М. Трублаїні*).
  3. *СПР з однорідними підрядними з'ясувальними*: Гарно тут стояти отак після доброї роботи й думати. Здивується напарник. Здивується й бригадир, глянувши на зораний лан (*О. Сизоненко*).
  4. *СПР з однорідними підрядними означальними*: Острів Пасхи — це малесенький клаптик суші. Він загубився в безмежному Тихому океані. Кілька століть він збуджував уяву дослідників гігантськими кам'яними постатями таємничих людей (*З часопису*).
- ▶ Пояснити правопис і спосіб утворення вжитих у реченнях прислівників. Зробити морфемний розбір їх.

Дослідження — творче конструювання (робота за варіантами)

- ▶ За поданими початками скласти моделі складнопідрядних речень з кількома підрядними. З'ясувати структуру речень і вид підрядності. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Варіант 1

1. Найчастіше вважалося, що ... і що ... . 2. Найчастіше вважалося, що якщо ..., то ... . 3. Ми пишаємося, що ..., що ... і ... .
4. Допомагай кожному, хто ..., хто ... і хто ... .

Варіант 2

1. Сама мудрість без знання — безпомічна, бо ... і бо ... . 2. Сама мудрість без знання — безпомічна, бо, коли ..., ... 3. Ми славно тих, хто ..., хто ... і хто ... . 4. Можна з деякою впевненістю вважати, що ... і ... .

Ігрове дослідження-відновлення

- ▶ Відновити й записати першу строфу вірша Платона Воронька. Виразно прочитати поезію. Визначити основну думку.

И	В	И	Й	Ш	О	В	І	З
Т	С	Н	І	Г	Д	О	Р	Д
Е	Й	У	Н	А	З	А	О	О
Ж	И	М	Н	А	П	Д	Г	М
В	Н	О	Й	Г	О	Н	У	У
И	Е	Д	А	І	Р	Е	З	І
Л	Р	І	Т	Р	Е	В	А	Р
О	Х	В	Е	Н	В	І	М	А
К	И	В	А	З	М	О	Т	П

Йди в заметіль до знемоги,
Питай, де вогонь у вікні,
Бо завтра цієї дороги
Не знайдеш, товаришу, ні.

П. Воронько

- ▶ Дослідити структуру складних речень, ужитих у вірші. Пояснити пунктуацію у відновленій синтаксичній конструкції.

Виконання самостійної роботи творчого характеру

- ▶ Подані прості речення трансформувати у складнопідрядні речення з однорідними підрядними, з'єднаними сурядним сполучником *і*. Пояснити вживання розділових знаків.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ

1. Переходь вулицю. Ти знаходишся на розі вулиць. Поблизу немає транспорту (*умовні відношення*).
  2. Не вмикай на вулиці магнітофон. Не всі мають бажання слухати музику. Багатьох це просто дратує (*причинні відношення*).
- ▶ Доповнити Правила поведінки власними 3–4 положеннями, сформулювавши їх у вигляді складнопідрядних речень з кількома підрядними.

VIII. Домашнє завдання

- ▶ За поданими схемами-моделями скласти складнопідрядні речення з кількома підрядними:
(Коли ...) і (...) , [...] .
[...] , (яка ...) , (яка ...) .
[...] , (бо (якщо ...) , то ...) .
[...] , (що , (коли ...) , ...) .
- ▶ Скласти міні-твір-роздум на тему «Я вірю в майбутнє твоє, Україно!», уживаючи складнопідрядні речення з кількома підрядними.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Урок № 37

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ: СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЙОГО ЧАСТИНАМИ

Мета: поглибити в учнів знання про безсполучникове складне речення; ознайомити з основними ознаками, смисловими відношеннями між частинами безсполучникових складних речень; розвинути вміння знаходити ці синтаксичні конструкції у висловлюваннях, правильно інтонувати їх, аналізувати будову безсполучникових складних речень, смислові відношення в них; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття поваги й любові до рідної землі.

Внутрішньоопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, що мають будову безсполучникових складних речень.

Культура мовлення і стилістика: синоніміка складних речень із сполучниками і без сполучників; особливості інтонації безсполучникового складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання безсполучникових складних речень у висловлюваннях художнього стилю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку

*Словнюєшся високістю простору,
що облягає тебе, і відчуваєш,
що ти не в силі не любити
цей рідний куточок землі.*
Є. Гуцало

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми

Дослідження-спостереження на основі висловлювання

- ▶ Прочитати текст. Визначити його стильову належність. Що виражає заголовок — тему чи основну думку? Проаналізувати синтаксичну будову тексту. Дослідити, які складні речення переважають у ньому.

ЖАЙВОРОНКОВІ ПІСНІ

Восени жайворонки зі своїми чудотворними піснями відлітають до вирію. Сиротіють без них стеги й небеса, сиротіють людські душі.

Зима, білі сніги, метуть хурделиці, січе пороша, від морозу лунко тріскається лід на річці. Де забарилася весна, чому не квапиться в рідні краї?

Та ось повернулася із вирію весна, а з нею повернулися додому й жайворонки. Прилетіли не самі, а разом із своїми піснями. Бо пісні жайворонкові на чужині скучали за нашими степами, за привіллям. Ось вони злетіли в піднебесся і зазвучали — одна, друга, третя! Безліч пісень зазвучало над рідною землею, їхні звуки, напоєні сонцем, пронизані радістю, посіялися додолу...

Ось тут жайворонки посіяли рясну пшеницю, тут із їхніх пісень проросло жито... Запахло чебрецем, засивіло полином. Сіються над землею жайворонкові пісні, віщуючи врожай і достаток.

Така, здається, непримітна сіра пташка, а здатна оновити світ своїми піснями! Співай, щасливий жайворонку, над степами в піднебессі (*Є. Гуцало*).

- ▶ Виписати з тексту безсполучникові складні речення. Накреслити схеми.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Дослідження-аналіз з елементами зіставлення

- ▶ Проаналізувати будову безсполучникових складних речень. Зробити висновок щодо структури їх. Свої міркування зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

Жайворонки дзвенять у синьому небі, пшениця колосом шумить на полях від Полісся до Приазов'я (*А. Малишко*).

Тихо шелестіло листя верболозу; сичала під ногами го-стролеза осока; щуча хлюпнуло, закрутивши смерчем воду; бабисько зелене витріщило очі; джмелі та бджоли дзвеніли біля квітів... (*Ю. Збанацький*).

Вибіркова робота

- ▶ Виписати спочатку безсполучникові складні речення з двома частинами, потім — безсполучникові складні речення, що складаються з трьох і більше частин. Накреслити схеми речень.

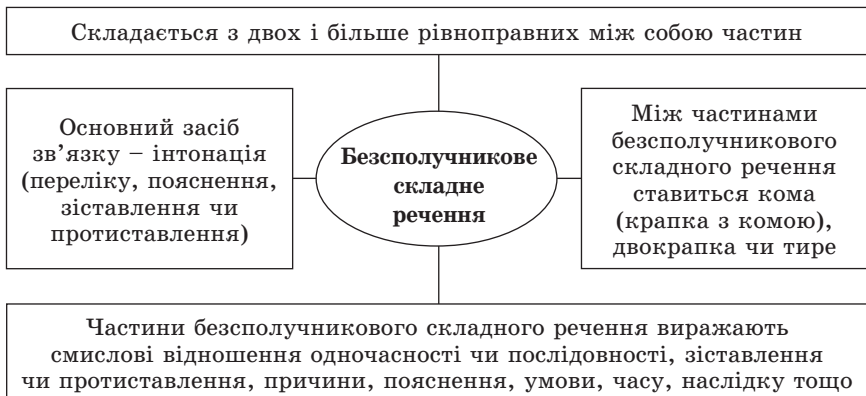
1. Сонце ще не зійшло, над очеретами й водою стояв попельстий туман. 2. Час минав, спливало надвечір'я, небо супилося, затягуючись хмарами. 3. Дедалі меншало туману по річкових видноколах, туман розсіювався й підносився догори, далеч понад ранковим Дніпром глибшала й прозорішала, вода все помітніше міняла відтінки. 4. Розвиднялося, сонце зводилося з-за обрїю неймовірно велике, розжарене, з мученицькою усмішкою на виду (*З тв. Є. Гуцала*). 5. Над Антарктидою формуються потужні повітряні течії, від її берегів починають свій шлях крижані мандрівники — айсберги, надра материка приховують величезні поклади корисних копалин (*С. Косар*). 6. До землі тулилась осінь, далекі вітри віщували негоду, все принишкло, замовкло (*О. Луній*).

- ▶ З'ясувати, що виступає засобом зв'язку в безсполучникових складних реченнях.

Методичний коментар. Основним засобом зв'язку в безсполучниковому складному реченні є **інтонація**, яка не тільки об'єднує частини речення, а й виражає смислові відношення.

Колективне опрацювання опорної схеми

- ▶ Розглянути схему. Яка інформація про безсполучникове складне речення є для вас новою? Зробити висновок, що спільного в безсполучникового складного речення зі складносурядним і відмінного зі складнопідрядним.

- Сформулювати повне визначення безсполучникового складного речення.

Творче спостереження з елементами зіставлення

Прочитати пари складних речень. З'ясувати, чи можна вважати їх граматичними синонімами. Визначити смислові відношення між частинами складних сполучникових речень, скориставшись таблицею.

1. Мені здається, що пейзажі в нас на Україні якоїсь приголомшливої краси й величі (Ю. Яновський). — Мені здається: пейзажі в нас на Україні якоїсь приголомшливої краси й величі. 2. Біжить за вітром пшениця, немов табун лисиць, і блищать на сонці хвилясті хребти (М. Коцюбинський). — Біжить за вітром пшениця, немов табун лисиць, блищать на сонці хвилясті хребти.

- Дослідити, чи однакові смислові відношення властиві синонімічним конструкціям.
- Зробити висновок: які смислові відношення характерні безсполучниковим складним реченням.

Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення

1. Одночасність дій, процесів або станів	Світило сонце, парувала земля (Петро Панч)	[ ], [ ]. одночасність
2. Послідовність дій, процесів або станів	Лягло сонце за горою, зірки засіяли (Т. Шевченко)	[ ], [ ]. послідовність
3. Причинові відношення	Пора до двору: сходять місяць і зоря (Нар. творчість)	[ ]: [причина].
4. Пояснювальні відношення	Щастя не кінць: прямої дороги не визнає (Нар. творчість)	[ ]: [пояснення].
5. Умовні відношення	Згаєш хвилину — втратиш годину (Нар. творчість)	[умова] — [ ].
6. Часові відношення	Прийшов березень — минули й турботи (Нар. творчість)	[час] — [ ].
7. Наслідкові відношення	Весною сій — восени збереш (Нар. творчість)	[ ] — [наслідок].
8. Відношення зіставлення або протиставлення	Усе минеться — одна праця залишиться (Нар. творчість).	[ ], [ ]. зіставлення

Пояснювальний диктант

- Прочитати прислів'я та приказки. Визначити, які смислові відношення виражають частини безсполучникових складних речень. Списати речення, накреслити їхні схеми.

1. Обізвався грибом — лізь у кіш. 2. Робиш добро — кайся, робиш зло — зла сподівайся. 3. Кішки гризуться — мишам при-вілля. 4. Люди як люди: були б ми добрі. 5. Усе минається, од-на правда лишається. 6. Книгу прочитав — на крилах політав. 7. Учись змолоду: пригодиться на старість. 8. Зайця ноги носять, вовка зуби годують. 9. Життя прожити — не навколо хати обійти. 10. Бережи час: його й за гроші не купиш (*Нар. творчість*).

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

- Виписати 5–6 народних висловів у формі безсполучникових складних речень. Визначити смислові відношення, накрес-лити схеми.

Урок № 38**ОСОБЛИВОСТІ ІНТОНАЦІЇ****БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ**

Мета: поглибити в учнів знання про безсполучникове склад-не речення, смислові відношення між його частина-ми; ознайомити з основними видами інтонації без-сполучникових складних речень; розвинути вміння правильно інтонувати ці синтаксичні конструкції, визначати взаємозалежність інтонації і смислових відношень між частинами безсполучникових склад-них речень; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття поваги й любові до рідної землі.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, що мають будову безсполучникових складних речень.

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації безспо-лучникового складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання безсполучникових складних речень у висловлюваннях публіцистично-го й художнього стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Сприймання й усвідомлення теоретичного матеріалу з теми у процесі практичної роботи****Творче спостереження з елементами аналізу**

- ▶ Виразно прочитати висловлювання. Звернути увагу на інтонацію безсполучникових складних речень. Довести або спростувати твердження, що цьому текстові характерне багатство інтонаційних переходів.

КВІТУЧИЙ КУТОЧОК ПОДІЛЛЯ

Темною громадою прийняв нас ліс, очам стало легше після золотого сяйва пшеничного поля. Переспіви жайворонків залишилися позаду, звідусіль почулося лісове різноголосся: у верхів'ї бормоче про щось своє старий ворон, у квітках терену виспіває соловейко, далеко розноситься перестук дятла. Рясна вранішня роса розсипами діамантів переливається в павутинні сонячних променів — день буде погожий. Вікові дуби широко розкинулись як могутні велетні; білими маячками розсипались по лісі берези; у медовому цвітінні розлогої липи чується бджолиний гул. Скельця неба виблискують під ногами на лісовій дорозі — позавчорашній дощ напоїв землю і залишився спогадом в колії від возу лісника та глибоких круглих відбитках копит. П'янке повітря наповнює легені, хочеться впасти на густий килим трави, закрити очі і розчинитись у розлитому навкруги щасті, стати краплиною роси, листочком барвінку, забути про світ за краєм узлісся.

Усе навкруги дихає спокоєм — час ніби зупинився в цьому квітучому куточку Поділля (За Є. Гуцалом).

- ▶ Довести, що основним засобом зв'язку в безсполучниковому складному реченні є інтонація, яка не тільки об'єднує частини складного речення, а й виражає різні смислові відношення.

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити відомі вам прислів'я і крилаті вирази. Простежити, як впливає інтонація речень на розділові знаки.

1. Вік живи, ...
2. Любіть книгу: ... .
3. З вовком жити — ... .

- Умовними позначеннями зобразити інтонацію кожного безсполучникового складного речення. Сформулювати висновок про співвіднесеність інтонації і смислових відношень.

Коментар учителя. Нагадуємо, що ↗ позначає підвищення голосу; ↘ позначає зниження голосу; / позначає середню паузу в середині речення; // позначає тривалу паузу в середині або в кінці речення.

Якщо для безсполучникового складного речення характерна інтонація переліку, то між його частинами ставиться або кома, або крапка з комою; якщо характерне зниження голосу (тону) в кінці першої частини, то ставиться двокрапка; якщо характерне підвищення голосу (тону) в кінці першої частини, то ставиться тире.

Колективне опрацювання теоретичного матеріалу (робота з таблицею)

Інтонація в безсполучниковому складному реченні

Вид інтонації	Особливості інтонації	Приклади
Інтонація переліку	Незначна пауза між частинами, які вимовляються з посиленням голосу і невеликим спадом перед паузою. Виражає логічну однорідність (одночасність, послідовність) і використовується здебільшого в безсполучникових реченнях, співвідносних із складносурядними	Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала хліборобська сторона (<i>М. Стельмах</i>)
Інтонація зіставлення	Характеризується виразною паузою між частинами, перша з яких вимовляється підвищеним тоном, а друга — зниженим. Однаковий логічний наголос робиться на зіставляваних словах	Пора пройде — інша прийде (<i>Нар. творчість</i>)
Інтонація зумовленості	Виражає допустові, умовні, наслідкові, часові відношення тощо. Вона близька до інтонації зіставлення, але наголос у реченнях не такий симетричний	Тут було вже зовсім видно — місяць підбився вгору (<i>Ю. Збанацький</i>)
Пояснювальна інтонація	Виражає причинові, з'ясувальні, пояснювальні відношення. Вона характеризується зниженням голосу й виразною паузою перед тією частиною, що пояснюється. Друга частина вимовляється швидким темпом	Усяк розумний по-своєму: один — спершу, а другий — потім (<i>Нар. творчість</i>)

Інтонаційний практикум з елементами класифікації

- ▶ Прочитати речення вголос, правильно інтонуючи їх. Згрупувати речення за видами інтонації: а) безсполучникові складні речення з інтонацією переліку; б) з інтонацією пояснення; в) з інтонацією зумовленості; г) з інтонацією зіставлення.

1. Два голуби гуде, голубка туркоче (*Нар. творчість*). 2. Защебетав соловейко — пішла луна гаєм (*Т. Шевченко*). 3. Мені здається: твої очі у мою душу світять з вишини (*В. Сосюра*). 4. Сонце зайшло, степові озера стали на якийсь час темно-червоними (*О. Гончар*). 5. До мови доторкнешся — м'якше м'яких вона тобі здається (*П. Тичина*). 6. Умовк Кобзар, сумуючи: щось руки не грають (*Т. Шевченко*). 7. Вітер війнув — листя з клена жовте, жовтаво-золоте полетіло (*П. Тичина*). 8. Не русалонька блукає — то дівчина ходить (*Т. Шевченко*). 9. Зійде сонце — утру сльози (*Т. Шевченко*).

- ▶ Сформулювати власну гіпотезу щодо стилістичної функції безсполучникових складних речень.

Коментар учителя. Безсполучникові складні речення вживаються в усіх стилях мовлення, але майже не характерні для наукового, якому властива чітка логічність, підкреслена сполучниками сурядності й підрядності. Вони широко вживаються у стилі художньої літератури, публіцистичному стилі та розмовній мові, де важливу роль відіграє інтонація — один з основних засобів оформлення їх.

Вибірково-розподільна робота (робота в парах)

- ▶ Накреслити й заповнити таблицю, використовуючи відомості про смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення. Записати номери речень у відповідні колонки таблиці.

Інтонація	Переліку	Пояснення	Зіставлення	Зумовленості
Смислові відношення				
Приклади речень				

1. На небі сонце — серед нив я. 2. Тихо пливе блакитними річками льон, ячмінь хилиться і тче з тонких вусів зелений серпанок (*З тв. М. Коцюбинського*). 3. Поруйнуєш гніздо лелек — зазнаєш страшного лиха. 4. Зважте самі: шлях із Південної Африки, туди й назад, нараховує п'ять тисяч кілометрів (*З тв. О. Потапенка*).

5. Застигли повні махрові жоржини, тут же духмяно пахнуть чорнобривці (А. Шиян). 6. Оглянешся — прожиті твої дні летять слідом за тобою (Є. Гуцало). 7. На широкій долині розлився довгий став — кругом нього біліє смуга з вишневих та черешневих садків (І. Нечуй-Левицький). 8. Між небом і землею якась таємна змова: якоюсь таємницею віє від них, од того необмеженого синього простору (М. Коцюбинський).

IV. Узагальнення теоретичних положень з теми

Подумати й дати відповіді на запитання

1. Які складні речення називають безсполучниковими? Навести приклади.
2. До яких складних речень безсполучникові складні речення синонімічні? Довести це на прикладах.
3. Які смислові відношення характерні безсполучниковим складним реченням?
4. У чому особливість інтонування безсполучникових складних речень? Від чого залежить інтонація в цих синтаксичних конструкціях?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- Скласти твір у художньому стилі на тему «Чарівний дивосвіт природи», використовуючи безсполучникові складні речення з різними смисловими відношеннями.

Урок № 39

УСНІЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ

ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз публіцистичного тексту, сприймати й розуміти його, в усній формі докладно відтворити зміст прочитаного тексту та виконувати творчі завдання до нього.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Робота з текстом
(підготовча робота до усного докладного переказу із творчим завданням)****Читання мовчки тексту
(сприймання висловлювання в цілому)**

- ▶ Прочитати текст. Визначити, що виражає заголовок — тему чи основну думку. Знайти в ньому і схарактеризувати ознаки публіцистичного стилю.

БЛИСК І ВБОГІСТЬ ЛЕГЕНДАРНОЇ КАЧАНІВКИ

Палацовий ансамбль і парк дворянської садиби в Качанівці засновані в 70-х роках XVIII ст. Сьогодні ця садиба єдина в Україні, яка збереглася в комплексі. Спочатку вона належала графові Румянцеву-Задунайському. Тоді було побудовано розкішний палац у романтичному стилі і сплановано при ньому парк.

На початку XIX ст. садиба пережила другий будівельний бум — за нових господарів: поміщика Григорія Почеки і його дружини Параски. Розширили територію, палац перебудували у стилі классицизму, заклали пейзажний парк.

Поміщики-меценати Тарновські вступили у володіння маєтком у 1824 році, і почався найцікавіший період, який приніс славу цьому чарівному куточку. Садиба поступово стала своєрідним клубом для творчої інтелігенції. Яких тільки автографів не зустрінеш у Качанівському альбомі для гостей! Це ціла історія та культура України в обличчях. Наприклад, Михайло Глинка саме тут у 1838 році написав безліч своїх романсів, пісень, оперу «Руслан і Людмила». Кілька разів бував тут і Тарас Шевченко.

Свого розквіту Качанівка досягла при Василі Тарновському-молодшому. Парк, який він випестував, зараз є одним із найбільших пейзажних парків в Україні і Європі. Тут збереглися паркові мости, легендарні гірки Любові й Вірності, унікальні дерева-екзоти: оксамит амурський, лох вузьколистий, птелея, катальпа та ін. У колекції раритетів господаря були шабля Хмельницького, особисті речі Мазепи, Полуботка, Розумовського, козацькі клейноди, гетьманські універсали. Не випадково до Качанівки приїздив

Ілля Рєпін, щоб попрацювати над картиною «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».

Проте величезні витрати на добродійність і колекціонування, розкішний спосіб життя поставили Тарновського на межу розорення. І в 1897 році він змушений був продати рідну садибу меценатові Павлу Харитоненку. Цей мільйонер зробив значний внесок до подальшого облаштування маєтку, електрифікував і телефонізував його. Власне, у такому вигляді він і існує на сьогодні.

У різні роки в садибі селилися всілякі організації та служби, які менш за все поважали історичну пам'ять країни, а до 1981 року там працював санаторій для людей, хворих на туберкульоз. Аж до оголошення її заповідником Качанівка була жалюгідним видовищем: споруди руйнувалися, парк запустів. І лише останніми роками тут все почало змінюватися. Качанівку включено до Державного реєстру національної культурної спадщини, до національної системи туристичного маршруту «Намісто Славутича». Зусиллями спадкоємців колишніх господарів садиби, які живуть у Великій Британії, Німеччині та Києві, створено міжнародне співтовариство «Друзі Качанівки», що займається залученням коштів спонсорів і меценатів (Л. Білякова).

Аналіз структури тексту

- ▶ Визначити типологічну будову прочитаного тексту. Свій вибір обґрунтувати.
- ▶ Визначити кількість мікротем. Скласти план.

Лексико-стилістична робота

1. У якому значенні вжито виділене слово у словосполученні *будівельний бум*? (Період швидкого зростання).
2. Дібрати синоніми до слова *меценат*. (Покровитель, протектор, патрон, спонсор).
3. Які контекстуальні синоніми вжито в тексті до слова *Качанівка*? (Садиба, палацовий ансамбль, парк дворянської садиби, маєток, чарівний куточок, своєрідний клуб для творчої інтелігенції, заповідник).
4. Пояснити лексичне значення слів *раритет*, *козацькі клейноди*, *гетьманські універсали*. (*Раритет* — цінна рідкісна річ. *Клейноди* — 1. Коштовності, самоцвіти. 2. Знаки влади, регалії. *Універсали* — розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру польських королів та українських гетьманів).

5. Який стилістичний прийом використано в заголовку висловлювання? (Антитеза *блиск — вбогість*).

Виконання творчої частини

- ▶ Виконати одне із завдань (на вибір):
1. Доповнити переказ власними роздумами про роль держави, місцевої влади, людини у відродженні, реставрації національних історико-культурних заповідників.
  2. Висловити власні міркування про можливості відродження й збереження національних історико-культурні заповідників України.
  3. Увести в текст переказу опис палацу за поданою фотоілюстрацією. (Див. додаток до посібника — фотоілюстрацію «Качанівка»)

Повторне читання тексту

IV. Усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю

Скласти усний докладний переказ тексту, виконавши одне із запропонованих творчих завдань.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Оформити письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю, опрацьованого на уроці.

Урок № 40

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Мета: удосконалити мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз публіцистичного тексту, сприймати на слух і розуміти його, письмово докладно відтворювати зміст прослуханого тексту та виконувати творчі завдання до нього.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Робота з текстом (підготовча робота до усного докладного переказу із творчим завданням)

Перше прослуховування тексту
(сприймання висловлювання в цілому)

- ▶ Прослухати уважно текст. Довести, що він належить до публіцистичного стилю.

ЛІВЕРПУЛЬ — КУЛЬТУРНА СТОЛИЦЯ ЄВРОПИ

У Великій Британії на роль культурної столиці претендували Брістоль, Бірмінгем, Кардіфф, Ньюкасл та Оксфорд. У підсумку журі віддало перевагу промислового Ліверпулю перед його найближчим суперником — містом Ньюкасл — і подало на затвердження офіційним Брюсселем. Портовий Ліверпуль упродовж тривалого часу мав лише одну туристичну принаду — музей групи «Бітлз», а в останні роки став стрімко розвиватися саме як культурний та туристичний центр Великої Британії.

У Ліверпулі відкрито нові театри, культурні центри, готелі, ресторани, казино та зали для конференцій. Рік культури дасть потужний поштовх розвитку міста.

У місцевій філії лондонської галереї «Тейт» виставлено найбільші шедеври мистецтва — починаючи з робіт Пабло Пікассо та Енді Уорхола і закінчуючи «Поцілунком» Родена. Заплановано й окремі виставки Густава Клімта, Клода Моне та Каміля Піссарро. У Ліверпулі щороку відбувається фестиваль електронної музики під патронатом Бі-Бі-Сі та вручення європейських музичних нагород телеканалу MTV. Улітку проходять змагання з академічного веслування.

Усі «бітлівські» місця Ліверпуля можна об'їздити екскурсійним автобусом The Magical Mystery Tour, який позичив назву в «бітлівського» альбому та однойменного фільму. Цей тур можна здійснити на таксі компанії Fab Four («Чудова четвірка», як по-іншому називають «Бітлз»). Щороку наприкінці серпня на Метью-Стріт відбувається традиційний фестиваль «Бітлівський тиждень». Саме на цій вулиці розташовано клуб The Cavern («Печера»), у якому ліверпульська четвірка давала свої перші концерти.

Щороку Ліверпуль відвідують у середньому два мільйони туристів (О. Шиманський).

Бесіда за змістом тексту

1. Як ви розумієте поняття *культурна столиця*?
2. Довести прикладами з тексту, що Ліверпуль — культурний і туристичний центр Великої Британії.
3. Які міста України, на ваше переконання, могли б бути претендентами на європейську культурну столицю?

Лексико-стилістична робота

- ▶ Пояснити лексичне значення слова *патронат*. (1. У Стародавньому Римі — влада, становище патрона, його заступництво. 2. Узагалі заступництво з чийогось боку).
- ▶ Дібрати синоніми до виділеного слова у словосполученні *туристична принада*. (Перевага, пріоритет).

Лексико-орфографічна робота

- ▶ Записати англiцизми. Запам'ятати правопис їх.

Група «Бітлз», галерея «Тейт», Ві-Ві-Сі, телеканал MTV, автобус The Magical Mystery Tour, таксі компанії Fab Four, Метью Стріт, клуб The Cavern.

- ▶ Записати власні назви. Запам'ятати правопис їх.

Брюссель, Брістоль, Бірмінгем, Кардіфф, Ньюкасл, Оксфорд, Ньюкасл.

Пабло Пікассо, Енді Уорхола, Роден, Густав Клімт, Клод Моне та Каміль Піссарро.

Повторне прослуховування тексту**IV. Підготовка чорнового варіанта докладного переказу**

- ▶ Підготувати докладний переказ прослуханого тексту, поширюючи його відомою вам інформацією про Ліверпуль як європейське місто культури.

Допоміжні матеріали для роботи**ЄВРОПЕЙСЬКІ СТОЛИЦІ КУЛЬТУРИ**

Спочатку цей проект мав назву «Європейське місто культури». Назву змінено в 2005 році. Наведений список охоплює зіставлення всіх міст, які отримали звання від початку функціонування проекту; міст, які було представлено до звання Європейської столиці культури в 2009–2013 роках, та назви держав, з-поміж яких будуть вибрані міста у 2013 році.

Європейські міста культури:

1985: Афіни (Греція)

1986: Флоренція (Італія)

- 1987: Амстердам (Голландія)
- 1988: Західний Берлін (ФРН)
- 1989: Париж (Франція)
- 1990: Глазго (Великобританія)
- 1991: Дублін (Ірландія)
- 1992: Мадрид (Іспанія)
- 1993: Антверпен (Бельгія)
- 1994: Лісабон (Португалія)
- 1995: Люксембург (Люксембург)
- 1996: Копенгаген (Данія)
- 1997: Салоніки (Греція)
- 1998: Стокгольм (Швеція)
- 1999: Веймар (Німеччина)

2000: Рейк'явік (Ісландія), Берген (Норвегія), Гельсінкі (Фінляндія), Брюссель (Бельгія), Прага (Чехія), Краків (Польща), Сантьяго-де-Компостела (Іспанія), Авіньйон (Франція), Болонья (Італія)

- 2001: Роттердам (Голландія), Порто (Португалія)
- 2002: Брюгге (Бельгія), Саламанка (Іспанія)
- 2003: Грац (Австрія)
- 2004: Генуя (Італія), Ліль (Франція)

Європейські столиці культури:

- 2005: Корк (Ірландія)
- 2006: Патрас (Греція)
- 2007: Люксембург (Люксембург), Сібіу (Румунія)
- 2008: Ліверпуль (Великобританія), Ставангер (Норвегія)

Європейські столиці культури — міста, представлені до цього звання:

- 2009: Вільнюс (Литва), Лінц (Австрія)
- 2010: Ессен (Німеччина), Печ (Угорщина), Стамбул (Туреччина)

- 2011: Турку (Фінляндія), Таллінн (Естонія)
- 2012: Гуймарес (Португалія), Марібор (Словаччина)
- 2013: Марсель (Франція), Кошице (Словаччина)

Від 2014 року звання «Європейська столиця культури» отримають міста наступних держав:

- 2014: Швеція, Латвія
- 2015: Бельгія, Чехія
- 2016: Іспанія, Польща
- 2017: Данія, Кіпр
- 2018: Голландія, Мальта
- 2019: Італія, Болгарія

ЛІВЕРПУЛЬ

Ліверпуль (англ. *Liverpool*) — місто у Великобританії, соціально-економічний, політичний та культурний центр, великий порт.

Ліверпуль розташований на північному заході Англії, у графстві Мерсісайд, біля гирла річки Мерсі (англ. *Mersey*). Географічні координати — 50°25' півн. ш. 3°0' з. д. Чисельність населення — 447,500 осіб.

Перша згадка про Ліверпуль сягає 1190 року. До середини XVI століття чисельність населення залишається на рівні близько 500 осіб. Під час громадянської війни в Англії (1642–1651) за місто точилися численні бої. У 1699 році згідно з рішенням Парламенту Ліверпуль отримав статус адміністративного округу, а в 1715 році в місті був побудований перший у Британії воюлогий док.

Поступово Ліверпуль стає світовим центром торгівлі, і на початок XIX століття 40 % світової торгівлі проходить через місто. Чисельність населення починає швидко зростати, місто активно розбудовується. У 1830 році Ліверпуль (разом із Манчестером) стає першим містом у Великобританії, що має міжміське залізничне сполучення (залізниця Ліверпуль-Манчестер). З 1840-х років значно зростає міграція ірландців до міста, і кількість мешканців зростає ще швидше. Уже в 1851 році частка ірландців складає 25 %.

По мірі того як місто стає головним портом Британської імперії, будується багато будівель, таких як Сент-Джордж-Холл (англ. *St. George's Hall*). У 1880 році Ліверпуль отримав формальний статус міста.

Протягом першої половини XX століття місто продовжує активно розростатися, притягуючи все більше і більше мігрантів з усієї Європи. Ліверпуль поступово поглинає передмістя.

Під час Другої Світової війни місто пережило 8 повітряних атак, більшість з яких припала на березень 1941 року. Близько 2500 чоловік було вбито, 11000 будівель було повністю зруйновано, майже кожна друга — пошкоджена. Проте життя міста тривало. Так, Джон Леннон, учасник гурту «Бітлз» був народжений під час однієї з атак 9 жовтня 1940 року.

Після війни місто перебудовується, з'являються нові споруди, зокрема, Сіфортський док (англ. *Seaforth Dock*), найбільший док у Британії. З 1960-х років Ліверпуль стає світовим центром молодіжної культури. Передусім це пов'язано з виникненням гурту «Бітлз». У 1974 році місто отримує статус округу в складі графства Мерсісайд.

У червні 2003 року Ліверпуль був обраним культурною столицею Європи 2008 року. Одним з основних факторів економіки міста стає туризм (З Інтернету).

V. Написання докладного переказу тексту публіцистичного стилю із творчим завданням

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Завершити роботу над оформленням докладного переказу із творчим завданням, розпочату на уроці.
- ▶ Скласти твір у публіцистичному стилі про одне з українських обласних міст, яке, на ваш погляд, могло б бути претендентом на європейську культурну столицю.

Урок № 41

КОМА І КРАПКА З КОМОЮ МІЖ ЧАСТИНАМИ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Мета: удосконалити в учнів загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями одночасності й послідовності, пунктуаційні вміння й навички, пов'язані з уживанням коми і крапки з комою в безсполучникових складних реченнях; сформувані вміння визначати доцільність уживання крапки з комою між частинами безсполучникового складного речення; розвивати творчі вміння відновлювати й конструювати безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями одночасності й послідовності; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню учнями краси рідної землі.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації безсполучникового складного речення, між частинами якого вживається кома або крапка з комою.

Текст (риторичний аспект): використання безсполучникових складних речень у висловлюваннях художнього стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

*Я не знаю, чи там угорі
наді мною є життя,
але я добре бачу,
що вся краса тут на землі.*
Григорій Тютюнник

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми**Творче спостереження з елементами аналізу**

- ▶ Прочитати уривок з оповідання Панаса Мирного «День на пасівнику». Звернути увагу на особливості авторського стилю (інформативність, виразність, багатство інтонаційних переходів).

Сонце піднялося вже височенько і, гаряче, іскристе, обливало і бурту, і хлопчика, і кругом широке поле своїм огнистими світом; горіла молода трава на бурті зеленим огнем; неопавша роса світила і відбивала дорогим самоцвітним камінням; оджа хлопчика — лихі вибійчані штанці, засукані аж до колін, латана сорочка і на голові з передраним козирком картуз — під тим світом губили свою злиденність, неохайність...

Картина була справді чудовна: з бурти, мов з високої гори, видно було на праву руч місто. Церкви підняли високо вгору свої круглі голови, сяяли у прозорому повітрі золотими банями, зеленіли їх залізні покрівлі, мов травою вкриті, білили білі боки, мов з крейди вистругані; поміж церквами хати, людські городи тонули в гущавині темно-зелених садків — он і річка блищала, звиваючись змією по жовтому пісочку і пускаючи легенький димок туману з себе... (*Панас Мирний*).

- ▶ Виділити безсполучникові складні речення. Указати на доцільність ужитих розділових знаків між їхніми частинами.

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок**Дослідження-спостереження з елементами характеристики синтаксичних конструкцій**

- ▶ Виразно прочитати уривок із вірша В. Симоненка «Квіти». Дослідити, яку функцію виконують коми (що вони відділяють, окрім частин безсполучникового складного речення).

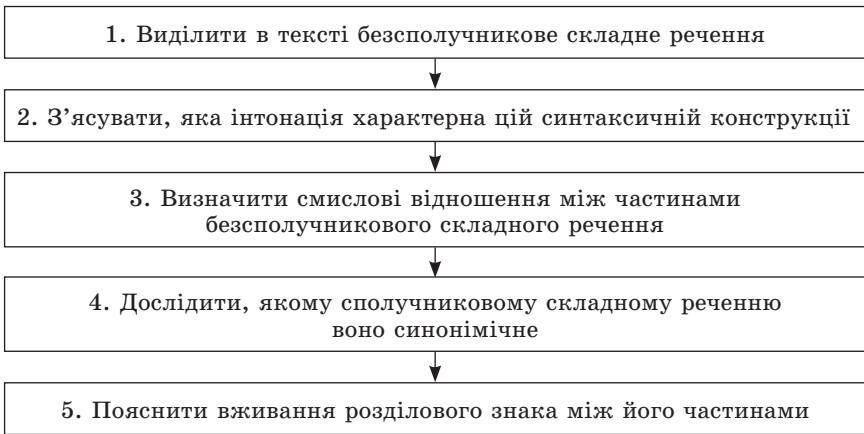
КВІТИ

Слів на описи не трачу, словом не передаси
 Їх земної, безсловесної, дивовижної краси.
 Люди дивляться, п'яніють, в них кохаються віки,
 Нареченим їх дарують, заплітають у вінки.
 Ними кожен свою радість, власне щастя назива,
 Квіти часто нам говорять втричі більше, ніж слова.

В. Симоненко

- ▶ Виписати безсполучникові складні речення. Схарактеризувати їх за поданою схемою.

Схема характеристики безсполучникового складного речення

Дослідження-зіставлення з елементами аналізу

- ▶ Проаналізувати речення. З'ясувати, у яких — кома вживається між однорідними членами, а в яких — між частинами безсполучникового складного речення.

1. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться.
 2. Пахне огірками і хлібом, пахне болотом і травами, десь гукають деркачі й перепілки (*З тв. О. Довженка*). 3. Світло хвилями ллється з неба, сповнює повітря, несито пожирає тіні на землі, заганяє їх під дерева, кущі, у гущину. 4. Ріс місяць і блід, росли скелі і блідли. 5. Якась добрість з'єднала берег і море, згоду і смуток (*З тв. М. Коцюбинського*). 6. Настав ранок, сонце вмило своє ще зелене від сну обличчя й розпустило промені (*В. Пилип'юк*).

- ▶ Виписати безсполучникові складні речення. Визначити смислові відношення. Накреслити схеми.

Пунктуаційний практикум

- ▶ Записати речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкреслити граматичні основи.

1. Квітне й радіє земля сонце мережить поля. 2. Проме-нем грає ріка лине веснянка дзвінка (*З тв. М. Сингаївського*). 3. За літо у Світязі прогріваються тільки поверхневі води у **при-донних** його шарах температура цілий рік тримається від шести до восьми градусів (*В. Мірошниченко*). 4. У вишивці переважає **розмаїття** тонів утрачається **первозданна** краса лаконічність образність **мислення** (*І. Цюпа*). 5. Блискавка розпорола темне небо над землею прокотився грім. 6. Небо було суцільно чорне його розривали блискавки (*З тв. Л. Первомайського*). 7. Жінка тихенько наблизилася до квітки тієї самої миті пуп'янок роз-крився (*М. Злотницький*). 8. Пішов сніг на сливи яблука буру-вато-зелені груші пурпур **осіннього згасання** спалахнув новими відтінками (*Є. Гуцало*).

- ▶ Указати спочатку на номери безсполучникових складних ре-чень, для яких характерні смислові відношення одночасності, потім — послідовності.
- ▶ Назвати орфограму у виділених словах. З'ясувати, у яких сло-вах відбувається подвоєння на межі морфем, а в яких — по-довження.

Пунктуаційний аналіз висловлювання

- ▶ Прочитати. З'ясувати належність висловлювання до типу мов-лення. Пояснити вживання коми і крапки з комою в безспо-лучникових складних реченнях. Визначити в них смислові відношення.

Будинок схожий на таємничий замок. Оздоблений він скульп-турами з бетону. З кутів даху спускають свої вуса-щупальця по-творні дельфіни, їхні хвости, переплітаючись, моторошно ви-глядають на тлі неба. На спинах дельфінів сидять жіночі фігури з тризубцями в руках; уздовж карнизів розмістилися величез-ні жаби; до стовбурах колон, обабіч парадного входу, вилазять ящірки; в орнамент горішньої частини колон уплетені голови носорогів (*С. Цалик*).

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити й записати речення, розставляючи потрібні роз-ділові знаки. Який розділовий знак переважатиме між час-тинами безсполучникових складних речень: кома чи крапка з комою? Свій вибір обґрунтувати.

1. Болота миттю всмоктували й поглинали все прокладене посеред їхніх непевних хитависьк високі береги обронювали кручі обсипаючи разом з ними й мостіння (*За П. Загребельним*). 2. По деяких ямках стежки блищала водиця тута ж валявся пом'ятий явір збита різучка-трава осока через неї плигали здоровенні жабки у воді вони кумкали по тім боці в осоці щось свистало. 3. Непримітно час минав непримітно сонце пливло до спокою воно вже так низько осіло понад самою землею стоїть його іскристе коло розстилаючи аж червоний світ по траві. 4. З правого боку озера обложившись зеленим очеретом сидів Василь і щосили дудів у зелену дудку дудка ревла-хрипіла. 5. Колись невеличкі замлілі дубки клени бересточки липи тепер визирали такими здоровенними такими пишними велетнями гордо похитуючи своїми чубатими головами поміж ними пустилося молоднику як конопель (*Панас Мирний*).

Методичний коментар. Крапка з комою вживається тоді, коли частини безсполучникового складного речення віддалені за змістом або ускладнені однорідними чи відокремленими членами й мають свої розділові знаки. Наприклад: *Проміння перестало стрибати, дробитись, а рівенько і гладенько тяглося впродовж озера; чисте плесо, мов розтоплене озеро, палало-горіло; стоптана стежка, багна, оситняг, явір — усе те покрилося мов золотим серпанком* (*Панас Мирний*).

- Визначити належність речень до типу і стилю мовлення.
- З'ясувати, чим ускладнені частини безсполучникових складних речень.
- Запам'ятати наголос у словах *поДсеред, поДміж, поДнад*. До якої частини мови вони належать?

Творче конструювання

- Скласти безсполучникові складні речення за поданими схемами-моделями. Виділити в них граматичні основи.
1. [ ], [ ].	2. [ ], [ ].	3. [ ]; [ ]; [ ].
одночасність	послідовність	одночасність

V. Узагальнення вивченого на уроці

Дати обґрунтовані відповіді на запитання:

1. Які смислові відношення властиві безсполучниковим складним реченням, у яких уживається кома чи крапка з комою?
2. За яких умов між частинами безсполучникового складного речення ставиться не кома, а крапка з комою?
3. Яка інтонація характерна безсполучниковим складним реченням, у яких уживається кома чи крапка з комою?

4. Як граматично з'ясувати, що частини безсполучникового складного речення виражають одночасність чи послідовність?

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з «Кобзаря» Шевченка 5–6 безсполучникових складних речень, у яких між частинами вживається кома чи крапка з комою. Визначити смислові відношення, накреслити схеми.
- ▶ Описати визначну пам'ятку архітектури вашої місцевості, використовуючи безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями одночасності й послідовності.

Урок № 42

ДВОКРАПКА В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Мета: удосконалити в учнів загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями причини, пояснення, доповнення тощо, пунктуаційні вміння й навички, пов'язані з уживанням двокрапки в безсполучникових складних реченнях; сформувати вміння визначати доцільність уживання двокрапки між частинами безсполучникового складного речення; розвивати творчі вміння відновлювати, моделювати й конструювати безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями причини, пояснення й доповнення; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню учнями суті людського життя, його цінності.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів, що мають будову безсполучникових складних речень.

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації безсполучникового складного речення, між частинами якого вживається двокрапка; синоніміка складних речень із сполучниками і без сполучників.

Текст (риторичний аспект): використання безсполучникових складних речень у науково-популярному тексті.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

*Наше життя — це своєрідний храм,
цінний не тільки нашою працею,
а й мудрістю попередніх поколінь.*

Г. Бондаренко

III. Генералізація опорних знань учнів з теми**Творче спостереження з елементами аналізу**

- Прочитати виразно текст. Яку роль у ньому відіграють безсполучникові складні речення? Які смислові відношення вони передають?

В історії українського художнього перекладу Миколі Лукашеві належить місце особливе, виняткове. Вимовиш слова *перекладач, художній переклад* — мимоволі на думку спадає Микола Лукаш, так, ніби в його імені самі ці терміни персоніфікувалися. Перекладач такого діапазону — рідкісне явище не лише в українській, а і в будь-якій іншій літературі.

Суперником Лукаша-поліглота з українських письменників міг би бути хіба що Агатангел Кримський: він був орієнталіст широкого профілю — водночас арабіст, іраніст і тюрколог. А Східний світ у сферу перекладацьких інтересів Лукаша не входив. Та Кримський був також і україністом, автором відомої української історичної граматики, лексикологом, одним із упорядників і редактором російсько-українського словника. Лексикографом був і Лукаш: інколи він рецензував словники Інституту мовознавства. Ніколи він не читав без олівця: з читаних книжок старанно випишував на картки переважно фразеологізми, але не обминав і вартого уваги лексичного матеріалу. Ці картки варті опублікування. Цілоком зрозуміло: вивчення української мови в такий спосіб позитивно відбилося на перекладацькій праці Лукаша, збагатило його мовні ресурси (*За Г. Кочуром*).

- Виписати безсполучникові складні речення, що відповідають поданим схемам.
  1. [ ]: [причина].
  2. [ ]: [пояснення].
  3. [ ]: [доповнення].
- Користуючись схемами, сформулювати правила вживання двокрапки в безсполучникових складних реченнях. Свої висновки зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

Колективне опрацювання теоретичного матеріалу

Двокрапка в безсполучниковому складному реченні ставиться тоді, коли друга частина його	
вказує на причину того, про що йдеться в першій частині	розкриває, пояснює або доповнює зміст першої частини в цілому чи одного з її членів
<i>Позбавивши себе лісових блукань з рушницею за плечима, він би, мабуть, не прожив і року: в цих блуканнях був його порятунком (О. Гончар)</i>	<i>Із синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів (М. Коцюбинський)</i>
[ ]: [причина].	[ ]: [пояснення]. [ ]: [доповнення].

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок

Пунктуаційний практикум з усним обґрунтуванням

- ▶ Списати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити, які смислові відношення характерні цим конструкціям. Накреслити схеми.

1. Пам'ятайте наше життя це своєрідний храм цінний не тільки нашою працею а й мудрістю попередніх поколінь (*Г. Бондаренко*). 2. Ми знаємо води так багато на нашій землі (*І. Падалко*). 3. Нехай завжди оклично звучать взаємні побажання щоб нам жито родило! (*В. Скуратівський*). 4. Важливо пам'ятати людина має бути щирою привітною. 5. Привабливості людині надають особисті чесноти маючи добрий інтелект упевненість у своїх достоїнствах вона без сумніву швидко знайде спільну мову зі своїм співрозмовником (*З тв. О. Корніяки*). 6. Держімося землі вона нас держить (*Нар. творчість*). 7. Земля жива вона все чує і знає (*Б. Грінченко*). 8. Здавна існував звичай від'їжджаючи в далекі краї брати з собою грудочку рідної землі (*Г. Тарасенко*).

- ▶ З'ясувати, у яких безсполучникових складних реченнях ускладнені їх частини. Пояснити вживання розділових знаків у цих реченнях.
- ▶ **Дослідження-трансформація.** Перебудувати 1, 4 і 6 безсполучникові складні речення в синонімічні сполучникові. Дослідити, чи до одного типу складнопідрядних речень вони належатимуть.
- ▶ Пояснити характер чергування прийменників у сполученнях *зі своїм — з собою*.

Дослідження-моделювання з елементами класифікації

- Змоделювати й записати уривки з поетичних творів В. Симоненка, дібравши їхнє продовження з другого стовпчика. Визначити, у яких із них між частинами вживається кома, а в яких — двокрапка. Довести це за допомогою правил пунктуації.

1. Я тут один, мов у чужому краї...	...Стуку серця дорогого бля серденька мого.
2. Не розірвати цю холодну тишу...	...Ніхто мене, як друг, не привіта.
3. Не бажаю я нічого, хочу тільки одного...	...У небі місяць, немов п'ят так...
4. Осінній вечір морозом дихав...	...парубок нічого...
5. Сусіди кажуть...	...Степи, озера й ріки ожили.
6. Дівчата кажуть...	...хлопець так собі...
7. Лягли шляхи нові, широкі й вольні...	...Вона міцна й похмура, мов граніт.

Лінгвістична гра «Третє зайве»

- Записати речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити, яка синтаксична конструкція в кожній групі речень є «зайвою». Вибір обґрунтувати.

I. 1. І сниться сон мені неначе
 Десь на холодній чужині
 Якийсь вигнанець гірко плаче
 І задрить мертвому мені.

Олександр Олесь

2. Голос духа чути скрізь
 По курних хатах мужицьких
 По верстатах ремісницьких
 По місцях недоли й сліз.

І. Франко

3. Волошко загадко велика
 В тобі є вічна таїна
 Ти водночас і скромно-дика
 І незбагненно чарівна.

Д. Білоус

II. 1. Хтось з великих сказав Усе минає, а слово залишається
 (М. Слабошпицький).

2. Не бійтесь заглядати у словник
 Це пишний яр, а не сумне провалля...

М. Рильський

3. Варто відзначити Ярослав Мудрий був людиною всебічно розвиненою (*С. Махун*).

- ▶ Зробити висновок про вживання двокрапки в простому і складному реченнях.

V. Виконання самостійної роботи

Пунктуаційний практикум

- ▶ Записати текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Виділити граматичні основи в безсполучникових складних реченнях. Накреслити схеми.

Нам важко обійтись без густих лісів безкраїх полів та садів без їхніх мешканців у нашій душі завжди жила часточка всього цього.

Іноді сидючи біля моря дивишся навколо чайки літають над головою десь у товщі води плавають медузи і риби. А як радісно легко буває часом на душі сидиш у садку слухаєш співи птахів та шум дерев. Хіба не чудово?

Але найдивніші найдивовижніші почуття переполюють людину під час відвідування лісу. Спершу навкруги тихо. Ось подув легенький вітерець ураз зашуміли дерева почувлися віддалені голоси пташок. Обернешся і одразу підскочиш на місці щойно прямо перед носом пролетів шпак. Знову тиша... Аж раптом десь над тобою потріскують сухі гілки дуба прудка білка перескакує з дерева на дерево у пошуках їжі. Неймовірна краса! (*К. Інгінова*).

VI. Узагальнення вивченого на уроці

Дати обґрунтовані відповіді на запитання:

1. Які смислові відношення властиві безсполучниковим складним реченням, у яких уживається двокрапка?
2. Яка інтонація характерна безсполучниковим складним реченням, що виражають причину, пояснення або доповнення?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Скласти безсполучникові складні речення за поданими схемами-моделями. Виділити в них граматичні основи. Зробити синтаксичний розбір одного з речень.

1. [ ]: [причина].
2. [ ]: [пояснення].
3. [ ]: [доповнення].

Урок № 43**ТИРЕ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ**

Мета: удосконалити в учнів загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями умови, часу, наслідку, протиставлення й зіставлення тощо, пунктуаційні вміння й навички, пов'язані з уживанням тире в безсполучникових складних реченнях; сформувати вміння визначати доцільність уживання тире між частинами безсполучникового складного речення; розвивати творчі вміння відновлювати, моделювати й конструювати безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями умови, часу, наслідку, протиставлення й зіставлення; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню учнями ролі людини в житті суспільства.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, що мають будову безсполучникових складних речень.

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації безсполучникового складного речення, між частинами якого вживається тире.

Текст (риторичний аспект): використання безсполучникових складних речень у текстах художнього стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку. Оголошення епіграфа уроку**

Щоб бути великим, треба почувати себе малим.
Латинський вислів

III. Генералізація опорних знань учнів з теми**Творче спостереження з елементами вибіркової роботи**

- Виразно прочитати вірш В. Симоненка. Виписати безсполучникові складні речення, яким властива інтонація зумовленості й зіставлення. Визначити смислові відношення, накреслити схеми.

ПІЧ

Лиже полум'я жовте черево,
Важкувато сопе димар,
Галасує від болю дерево,
Піднімаючись димом до хмар.
Бубонять рогачі і кочерги —
Щось пригадують з давнини,
І чекають покірно черги
Засмаглілі горшки й чавуни.
З тітки полум'я сон злизало,
Тітка гладить рукою глек,
Теплий ватяник зав'язала
На застуджений свій поперек.
Біга тітка із кухні в сіни,
З-під повітки заносить дров —
З них струмує жовтаво-синя
Віковічна печаль дібров.
Звично грюкають мляві двері,
Піч гуде і димить у світ —
Скільки в пацу цій ненажері
Тітка вкинула кращих літ!
Сновигають по зморшках думи,
На щоках танцює вогонь,
Сажа в'їлася чорним глумом
У пелюстки її долонь.
Біля печі вона, мов бранець,
Слугувала під шурх спідниць,
Відавала дівочий рум'янець
Чистоті смачних паляниць...
Менше ми гіркоти нестимем,
Стане ближчою наша мета,
Як не будуть у небо димом
Підніматись жіночі літа.

В. Симоненко

- ▶ Дослідити, яких речень за будовою найбільше в тексті. Яку стилістичну роль виконує нагромадження таких конструкцій?
- ▶ Яку роль відіграє інтонація в безсполучникових складних реченнях цього вірша?

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок

Творче моделювання

- ▶ Із поданих пар простих речень скласти й записати безсполучникові складні. Виразно прочитати. Яка інтонація властива побудованим конструкціям?

1. Стихла пісня. Тихо стало над степом (С. Скляренко). 2. За вихором продріботіла над самою землею одірвана од гурту хмара. З неї пішов лапатий, рідкий дощ (Г. Колісник). 3. Зникає мова. Народу більше нема (К. Ушинський). 4. Я не бував за дальніми морями, чужих доріг ніколи не топтав. В своїм краю під буйними вітрами щасливим я і вільним виростав (В. Симоненко). 5. Над лісом знялося сонце. Туман справді почав розступатися (Д. Міщенко). 6. Я ближче підходив до врочистого дуба-велетня. Він більшав у моїх очах, виростав у височінь, розпросторювався кроною (Є. Гуцало).

- ▶ Визначити смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень. Накреслити схеми.

Творче конструювання

- ▶ За поданими схемами-моделями побудувати або дібрати з художньої літератури безсполучникові складні речення.

1. [ ] — [наслідок].

2. [час] — [ ].

3. [умова] — [ ].

4. [ ] — [ ].

зіставлення

- ▶ Користуючись схемами, сформулювати основні правила вживання тире в безсполучникових складних реченнях.

Методичний коментар. У безсполучникових складних реченнях уживається тире, якщо:

у другій частині подано висновок або наслідок дії першої частини

Землі кланяйся низько — до хліба будеш близько (Нар. творчість).
[ ] — [наслідок].

перша частина виражає умову або час того, про що говориться в другій частині

Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне (П. Тичина).
[умова] — [ ].

перша частина виражає умову або час того, про що говориться в другій частині

Грати словом — долею грати (Г. Світлична). [ ] — [ ].
зіставлення

Дослідження-групування з усним обґрунтуванням

- ▶ Прочитати народні вислови. Дослідити, яку функцію виконує в них тире. Згрупувати речення за правилами пунктуації: а) тире між підметом і присудком; б) тире в неповному реченні; в) тире в безсполучниковому складному реченні.

1. Дай язикові волю — заведе в неволю. 2. Добрий намір — то вже півсправи. 3. Дурний язик — голові не приятель. 4. Млин меле — борошно буде, язик меле — біда буде. 5. Не допомагай грошима, а краще — плечима. 6. Не дорогий початок, а — кінець. 7. Не спіши побалакати — спіши працювати. 8. Порожня бочка гучить, а повна — мовчить. 9. Пуста думка — зайва ноша. 10. Склав план — діло зробиш. 11. Слово без діла — гітара без струни. 12. Язык мій — часто ворог мій (*Нар. творчість*).

- ▶ Навести приклади двох-трьох речень, у яких уживається тире при однорідних членах. Сформулювати пунктуаційне правило.

V. Виконання самостійної роботи (взаємоперевірка)

- ▶ Прочитати мовчки текст. Визначити його тему. Дібрати заголовок. Списати, ставлячи потрібні розділові знаки. Знайти безсполучникової складні речення, указати на смислові відношення між їхніми частинами речень. Накреслити схеми.

Природа... Скільки думок викликає це слово скільки асоціацій породжується з ним. Найкращі моменти життя хочеться пережити з природою у чудовому лісі посеред прекрасного саду сповненому різних таємниць.

Завдяки чарівному дивосвіту природи виникають цікаві вислови. Ластівки низько літають дощ обіцяють. Верещить вересень уже осінь. Листопад дерев не обтрусить зима довго бути мусить. Калина рано зачервоніла рання і люта зима буде. Осінь ясна зима холодна. Пригріло сонечко обсохла земля. Кричать сови спить діброва зіроньки сяють. Сонце сховалось у вітах дерев річка дихнула прохолодою.

Які яскраві цікаві неймовірні явища ми можемо спостерігати за чарівним дивосвітом природи! (*З нар. календаря*).

- ▶ Знайти умовно односкладні речення у складі безсполучникових складних. Визначити вид їх.

VI. Узагальнення вивченого на уроці

Дати обґрунтовані відповіді на запитання

1. Які смислові відношення властиві безсполучниковим складним реченням, у яких уживається тире?
2. Яка інтонація характерна безсполучниковим складним реченням, що виражають наслідок, умову або час?

3. У чому особливість інтонування безсполучникових складних речень, що виражають смислові відношення зіставлення чи протиставлення?

VII. Підсумок уроку

- Пояснити, як ви розумієте латинський вислів, сформульований в епіграфі до уроку. Використати безсполучникові складні речення з різними смисловими відношеннями.

VIII. Домашнє завдання

- Записати відомі вам народні прикмети у формі безсполучникових складних речень, що виражали б різні смислові відношення. Пояснити вживання розділових знаків.

Урок № 44

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ (ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ)

Мета: удосконалити в учнів загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати безсполучникові складні речення з різними смисловими відношеннями, пунктуаційні вміння й навички, пов'язані з уживанням коми, двокрапки, тире в безсполучникових складних реченнях; сформувати вміння визначати доцільність уживання відповідного розділового знака між частинами безсполучникового складного речення; розвивати творчі вміння відновлювати, моделювати й конструювати безсполучникові складні речення зі смисловими відношеннями відповідно комунікативного завдання; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу формувати моральну культуру дев'ятикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, що мають будову безсполучникових складних речень.

Культура мовлення і стилістика: особливості інтонації безсполучникового складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання безсполучникових складних речень у текстах публіцистичного й художнього стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок з елементами узагальнення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Актуалізація теоретичних положень з розділу «Безсполучникове складне речення»****Мовознавча вікторина**

► Дати відповіді на запитання:

1. Які ознаки характерні безсполучниковим складним реченням?
2. Які смислові відношення можуть виражати безсполучникові складні речення?
3. Сформулювати правила постановки коми, крапки з комою в безсполучниковому складному реченні. Навести приклади.
4. Сформулювати правила вживання двокрапки в безсполучниковому складному реченні. Навести приклади.
5. Сформулювати правила постановки тире в безсполучниковому складному реченні. Навести приклади.
6. Назвати види інтонації в безсполучниковому складному реченні.
7. Чи є взаємозалежність між інтонацією і розділовими знаками в безсполучниковому складному реченні?
8. Яка стилістична функція безсполучникових складних речень?

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок**Пунктуаційний практикум (самоперевірка)**

► Записати текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Пояснити вживання коми, тире і двокрапки в простому і складному реченні.

Прислів'я і приказки стислі крилаті вислови в них сконцентровано житейську мудрість і філософію народу. Своїм мовним багатством і змістовим розмаїттям українські прислів'я і приказки охоплюють усі аспекти життя людини її погляди на світ суспільні явища громадські та родинні стосунки побут тощо. Люди кажуть «Посієш вчасно збереш рясно». І жодного слова звідси не викинеш тут сконцентровано багатотисячовий досвід народу.

► Перевірити написане з ключем.

Ключ. Прислів'я і приказки — стислі крилаті вислови: у них сконцентровано житейську мудрість і філософію народу. Своїм мовним багатством і змістовим розмаїттям українські прислів'я і приказки охоплюють усі аспекти життя людини: її погляди

на світ, суспільні явища, громадські та родинні стосунки, побут тощо. Люди кажуть: «Посієш вчасно — збереш рясно». І жодного слова звідси не викинеш: тут сконцентровано багатовіковий досвід народу.

- ▶ Знайти безсполучникові складні речення. Зробити синтаксичний розбір їх.

Творчий диктант

- ▶ Доповнити початки складних речень так, щоб утворилися безсполучникові, ураховуючи типи смислових відношень, подані в дужках.

Культура мовлення — це духовне обличчя людини ... (пояснення).

Основою мовленнєвої культури є грамотність ... (доповнення). Але цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Будеш вслухатися в живе мовлення, користуватися словниками, вдумливо читати політичну, художню, наукову літературу, звертаючи при цьому увагу на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень ... (умова-наслідок). Треба активно розвивати своє мовлення ... (пояснення).

Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення ... (причина). Людина ясно, логічно мислить ... (зіставлення). І навпаки, в людини немає думок ... (наслідок). Мовлення тоді гарне, коли воно повно й точно передає думки чи відтворює образи, легко сприймається, усім зрозуміле.

Грамотне, багате мовлення — не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок та образів. Це ще й вияв поваги до людей, до народу... Отже, висока культура мови не можлива без високої загальної культури ... (пояснення).

- ▶ Визначити основну думку тексту. Дібрати заголовок. З'ясувати стиль і тип мовлення.
- ▶ Назвати мікротеми тексту, що розкривають загальну тему; використати їх як пункти плану. Усно переказати змодельоване висловлювання.

Виконання тестових завдань (взаємоперевірка)

1. У безсполучниковому складному реченні *Сон ніжний землю обійма за плечі я чую неньки коліскову (Г. Радеька)* між його частинами вживається.

- А Кома.
- Б Крапка з комою.
- В Двокрапка.
- Г Тире.

2. У безсполучниковому складному реченні *Придивіться у рідному краї наша мова вкраїнська страждає* (Л. Таран-Пономаренко) між його частинами вживається.

- А Кома.
- Б Крапка з комою.
- В Двокрапка.
- Г Тире.

3. Правильну схему речення *Ми цінуємо барвінок за його «лікарську допомогу» з нього виготовляють ліки від дуже важких хвороб* (розділові знаки вилучено) зазначено.

- А [ ], [ ].
одночасність
- Б [ ]: [висновок].
- В [умова] — [ ].
- Г [ ]: [причина].

4. Уживається двокрапка між частинами безсполучникового складного речення.

- А Надворі вже стемніло десь далеко на небі засяяла перша зірка (*М. Коцюбинський*).
- Б Не посадив жодного дерева за своє життя плати за чисте повітря (*Нар. творчість*).
- В Упаде мороз на яблуневий цвіт тоді залишимося без ворожаю (*Нар. творчість*).
- Г Вкотре переконуюешся скільки таємниць приховує в собі мова (*І. Вихованець*).

5. Установити відповідність між безсполучниковими складними реченнями та схемами-моделями їх (розділові знаки випущено).

А Сталось диво тоді камінець засіяв
і промінням ясним всіх людей здивував.
В. Самійленко

Б Мову зневажили корінь всиха.
Л. Гнатюк

В Буде сонце в зеніті квітнуть
Буде небо, як цвіт, голубіть.
Г. Шепітько

Г Тебе ніколи, рідне слово,
Не забував я ти мені
Звучало, щире і чудове,
В мої ясні і в чорні дні...
В. Тарноградський

- 1 [умова] — [ ].
- 2 [ ]: [причина].
- 3 [ ]: [пояснення].
- 4 [ ], [ ].
одночасність
- 5 [ ]: [ ].
одночасність

Д І мріється з маленького дитяти
З літами виросте палкий співець.
С. Черкасенко

Е Не полишай хоч ти мене ніколи
Без тебе, рідне слово, пропаду.
О. Завгородній

6. Установити відповідність між безсполучниковими складними реченнями та схемами-моделями їх (розділові знаки випущено).

А Звичайно, все за рік не відновити
Пошкоджено чимало поколінь.
Є. Сааві

Б Збирай, як діамант, ті слова
Твого народу в них душа жива.
С. Черкасенко

В Літає радість щастя світе
Дзвенять пташки в садах рясних
Сміються знову трави, квіти...
Олександр Олесь

Г Минули навіки дні чорних негод
Живе Україна!
Олександр Олесь

Д Усе збагнуть нічого не збагнуть
В тобі, велика українська мова.
В. Галата

Е Ти у степах, наче воля, складалась
В казці, в житті, у легенді і пісні,
Скрізь ти, велика, дзвеніла, кохалась...
І. Цитович

1 [ ], [ ], [ ].

одночасність

2 [ ] — [наслідок].

3 [ ]: [пояснення].

4 [ ] — [ ].

з іставлення

5 [ ]: [причина].

6 [ ] ; [ ].

одночасність

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- Ураховуючи типи смислового зв'язку між частинами, зазначеними в дужках, доповнити початки речень так, щоб утворилися безсполучникові складні речення. Пояснити вживання розділових знаків.

Мова наша є таємницею... (*доповнення*). Дивуєшся дорожціності мови нашої... (*пояснення*). Простежимо коріння української мови... (*умова*). Людина створила мову... (*протиставлення*). Святі слова (рідна мама і рідний тато, рідна земля і рідна Україна, рідна мова і рідна школа) тримають нас на світі... (*причина*). Отже, найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова... (*причина*).

Урок № 45**ДОПОВІДЬ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ І СУСПІЛЬНУ ТЕМИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ**

Мета: сформувати в учнів поняття про доповідь у публіцистичному стилі; ознайомити з її видами, алгоритмом роботи над складанням доповіді на морально-етичну і суспільні теми; розвинути вміння складати доповіді в публіцистичному стилі відповідно до комунікативного завдання.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Генералізація теоретичних положень з теми (актуалізація мовленнєвознавчих понять)****Колективна робота з текстом**

- ▶ Прочитати текст. Знайти речення, що виражає основну думку висловлювання. Як ви розумієте зміст виділеного речення?

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Слово не тільки вивільнило людину з кайданів тваринного життя, завдяки йому ми збудували міста, створили закони й досягнули мистецтва. Сила його така, що без нього не може виникнути нічого розумного. **Слово започатковує всі вчинки й наміри.**

Людина — єдина з істот, яка дістала від природи дар членороздільної мови. Ще в IV столітті до нашої ери це зазначали давньогрецькі вчені. Серед них був неперевершений у своїй універсальності Аристотель. Тож для кожної людини природно прагнути, аби користуватися цим даром розумно. Врахуймо й те, що в сиву давнину промовці виступали переважно просто неба — на стадіонах, перед храмами, у театрі перед багатотисячною аудиторією. І, звичайно, без допоміжних технічних засобів. Отже, ораторське мистецтво — це насамперед майстерне володіння живим словом з метою бажаного впливу на аудиторію. Виникло воно ще в Стародавній Греції. Як і епос, драму, скульптуру й архітектуру, красномовність уважали мистецтвом, творчістю, величали царицею всіх мистецтв. Стародавні греки стверджували, що дар переконливого

мовлення є таким самим, як і дар лікування, адже лікування допомагає тілові, а переконливе мовлення лікує душу.

І сьогодні всім, кому доводиться виступати публічно, ознайомлення з теорією античного красномовства може дати не лише почуття задоволення, а й реальну користь (*О. Авраменко*).

- ▶ Назвати відомих вам античних ораторів.
- ▶ Виписати визначення ораторського мистецтва. Який синонім до нього вжито в тексті?

Вибіркова робота

- ▶ Прочитати види публічних виступів. Виписати лише ті, що належать до публіцистичного стилю.

Політична доповідь, наукова доповідь, звітна доповідь на зборах, лекція, проповідь, наукове повідомлення, ювілейна промова, адвокатська промова, парламентський виступ, ділова доповідь, мітингова промова, агітаційна промова.

- ▶ З'ясувати, чи можна вважати слова *повідомлення, доповідь, реферат, виступ* синонімічними.
- ▶ Пригадати, чи доводилося вам виступати з доповіддю. Визначити, за яких обставин це було, яку мету ви переслідували під час виступу і чи легко виступати перед аудиторією.

Опрацювання теоретичного матеріалу з теми

- ▶ Поміркувати, чи будь-який виступ можна вважати доповіддю. Чим доповідь відрізняється від інших видів публічного виступу? Свої міркування зіставити з теоретичним матеріалом.

Методичний коментар. Мабуть, кожен зацікавлений у тому, щоб легко і швидко оволодіти мистецтвом ефективно висловлюватися. Найпоширенішою формою публічного виступу є доповідь.

Доповідь (або повідомлення) — це прилюдне повідомлення на певну тему, наприклад, морально-етичну чи суспільну. Доповіді в публіцистичному стилі містять, як правило, теоретичні положення з актуальної проблеми чи питання, докази і факти, ілюстративний матеріал. На відміну від наукових доповідей, вони вимагають емоційно-експресивних доповнень з метою задіяти всі психічні можливості сприйняття й активізації уваги слухачів. Таким доповідям властива доказовість, логічність міркувань, вони здебільшого монологічні.

Виклад матеріалу в доповідях на морально-етичну чи суспільну тему має бути добре аргументованим, глибоким і об'єктивним, хоча допускається й спиратися на суб'єктивний досвід доповідача.

IV. Підготовка дев'ятикласників до складання доповіді в публіцистичному стилі

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати уривок із виступу Оксани Забужко. Довести, що доповідь належить до публіцистичного стилю.

НА ПОРОЗІ ГУМАНІТАРНОЇ КАТАСТРОФИ. КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА І ДЕРЖАВНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Нова влада успадкувала країну, яка перебуває на порозі гуманітарної катастрофи. І, на жаль, досі ще цього не усвідомила. Можу підтвердити це «суворою мовою цифр». Якість життя в кожній країні оцінюється за розробленим ООН «індексом гуманітарного розвитку». Він включає рівень доходів населення, тривалість життя, охорону здоров'я, освіченість населення, його доступ до знань та інформації, до культурних цінностей, до громадського життя — цілий комплекс показників, який свідчить, як держава розпоряджається головним національним багатством — людьми, їхніми здібностями й потенціалами. За цим індексом Україна посідає 80-те місце у світі.

За всі роки незалежності Україна так і не виробила самостійної політики в гуманітарній галузі.

Масштаб тих духовних злиднів, у які скотилася країна, досі ніким не вимірянй. Інформаційний простір нації — той, без якого неможливі її політична єдність і формування національної ідентичності, — було роздроблено, розпайовано й продано колишній метрополії, щоб та могла ідеологічно впливати на наш народ. Мільйони українців десятки років не мали можливості придбати українську книжку; фонди більшості бібліотек не оновлювалися; у малих містах і містечках виросло ціле покоління, яке ніколи в житті не бачило театру. Нація опустилася до рівня тубільного племені. Це не «європейська нація», це тільки ринок найдешевшої в Європі робочої сили. Коли йдеться про успіх економічних реформ у Польщі, Словаччині та країнах Балтії, варто все-таки пам'ятати: одна з причин цього успіху в тому, що їхні університети вважаються одними з найкращих у Європі й книжок на душу населення там видається в кількадесят разів більше, ніж в Україні.

Отже, духовно — інтелектуально, інформаційно, культурно — Україна сама себе нині не забезпечує. Усі наші гуманітарні показники — на рівні не європейських країн, а колишніх колоній третього світу. А стійкий, довготривалий позитивний імідж кожної країни витворюється насамперед коштом системної державної пропаганди її культурних здобутків, і кожна незалежна держава має для цього спеціальні програми, на які не шкодує

ні сил, ні коштів. Однак найбільша загроза нашого культурного колоніалізму — не «зовнішня», а «внутрішня»: у таких умовах неможливі ні національна консолідація, ні остаточне витворення політичної нації. Позбавлений доступу до знання в найширшому сенсі, український громадянин не може й знати, чим йому у своїй країні пишатися, — почуття, без якого не буває повноцінного громадянства. Не маючи доступу до власної культурної спадщини, українопогани, знаючи свою історію, ніколи не чувши імен тих, хто становить славу національного пантеону, український «тубілець» рано чи пізно неминуче залишить своїх «племінних вождів» прикрашати себе скальпами політичних противників — і вигравати чергові вибори не в діалозі з власним народом, а в шахових партіях із політтехнологами іноземних держав.

Не обманюймо себе, духовно голодний народ ніколи не буде вільним. Це загроза, породжена багатолітнім рабством. Загроза майбутньому нації, яка має за собою, мабуть, найтрагічнішу історію в Європі — і яка в усіх страшних випробуваннях зуміла не просто вижити, а й зберегти воістину подиву гідні моральну силу й душевне здоров'я. Не варто випробовувати, наскільки може вистачити цих сил і здоров'я в умовах тих духовних злиднів, у які її поставлено. Краще поспішити якнайшвидше виправити пріоритети: з колоніальних — на державницькі. Негайне вироблення кваліфікованої, довготермінової програми стратегічних реформ на всіх ділянках гуманітарного розвитку — це сьогодні, без перебільшення, справа національного порятунку (*За О. Забужко*).

- ▶ Які мовні засоби використав доповідач задля привернення уваги слухача (читача)?
- ▶ Визначити мету виступу О. Забужко. Якій проблемі (морально-етичній чи суспільній) він присвячений? Свою відповідь аргументувати.

Вибірково-розподільна робота

- ▶ Прочитати назви доповідей у публіцистичному стилі. Виписати спочатку ті, що присвячено розкриттю морально-етичних проблем, потім — суспільних.

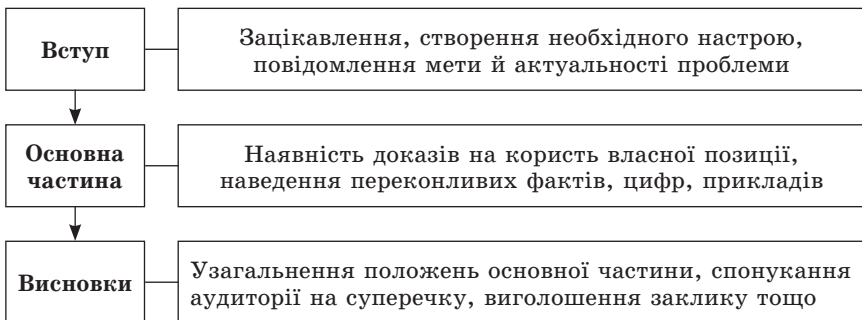
1. Благодійність — найбільший вияв гуманності. 2. Старшим — повагу, молодим — дозвілля. 3. Бережімо багатства планети! 4. Яка людина може бути по-справжньому щасливою? 5. Чи завжди ми додержуємося принципів толерантності? 6. Чи кожен із нас іменує себе українцем? 7. Що значить бути патріотом своєї країни? 8. Егоїзм — першопричина раку душі (*В. Сухомлинський*).

9. У чому сила держави? 10. Хто принижує оточуючих, той ніколи не буде великий сам (Й.-Г. Зейме). 11. Держава — це ми. 12. Без минулого немає майбутнього.

Опрацювання схеми (робота в парях)

- ▶ Проаналізувати схему «Структура доповіді в публіцистичному стилі». Назвати структурні частини доповіді з попередньої вправи.

Структура доповіді в публіцистичному стилі

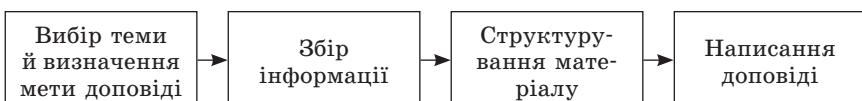

- ▶ Визначити, який спосіб привернення уваги аудиторії використала О. Забужко у вступі до своєї доповіді:
  - наведення прикладу з власного досвіду;
  - цитовання мудрості, крилатого вислову, відомого афоризму;
  - висвітлення того, що на даний момент хвилює слухачів (читачів);
  - демонстрація влучного і пристойного жарту, що одразу ж викликає людські симпатії;
  - наведення якихось точних цифрових даних, документів тощо.

V. Самостійне складання доповіді в публіцистичному стилі

- ▶ На одну із запропонованих тем (див. назви доповідей із вибірково-розподільної роботи) підготувати доповідь. Скористатися поданим нижче алгоритмом.

Алгоритм підготовки доповіді

- ▶ Підготуватися до виступу, скориставшись пам'яткою «Як зробити доповідь у публіцистичному стилі ефективною й цікавою».

ПАМ'ЯТКА

«Як зробити доповідь у публіцистичному стилі ефективною й цікавою»

1. Виберіть тему, яка дійсно хвилює вас.
2. Чітко уявіть собі мету вашої доповіді й дотримуйтеся її.
3. Глибше пориньте у тему доповіді, опрацюйте не менше 2–3 джерел.
4. Обмежте обсяг матеріалу (доповідь не повинна бути задовгою й занадто короткою).
5. Систематизуйте свої думки заздалегідь до самого виступу з доповіддю.
6. Наповніть доповідь прикладами, фактами, цифрами, цитатами, які ілюстрували б те, про що говорите.
7. Ніколи не заучуйте доповідь слово в слово.
8. Прагніть розділити свої думки зі слухачами.
9. Говоріть виразно, правильно, доречно, ясно і доцільно, використовуючи образні вислови.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Які морально-етичні або суспільні проблеми, на ваш погляд, турбують сучасну молодь? Сформулювати їх у вигляді тез до майбутніх доповідей.
- ▶ Вибрати 2–3 проблеми, якими зацікавлена більшість учнів вашого класу. Уявити ситуацію, що вам треба виступити з доповіддю перед однокласниками. Підготуватися до виступу, скориставшись пам'яткою, опрацьованою на уроці.

Урок № 46

СИНОНІМІКА СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ СПОЛУЧНИКАМИ, БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ І ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

- Мета:** поглибити в учнів знання про безсполучникове складне речення, смисловими відношеннями між його частинами; розвинути граматико-стилістичні вміння трансформувати прості речення і складні сполучникові в безсполучникові складні; удосконалити вміння правильно інтонувати ці синтаксичні конструкції,

доцільно вживати потрібні розділові знаки між частинами безсполучникових складних речень; на основі мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу формувати функціональну грамотність дев'ятикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння прислів'їв і приказок, що мають будову безсполучникових складних речень.

Культура мовлення і стилістика: синоніміка простих і складних речень із сполучниками і без сполучників; особливості інтонації безсполучникового складного речення.

Текст (риторичний аспект): використання безсполучникових складних речень у висловлюваннях публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Виконання системи практичних завдань творчого характеру, спрямованих на формування граматико-стилістичних умінь і навичок

Дослідження-трансформація простих речень у складні

- ▶ Трансформувати за зразком прості речення у складні (складно-сурядні, складнопідрядні, безсполучникові). Визначити смислові відношення між частинами складних речень.

Зразок

Просте речення	Складносурядне речення	Складнопідрядне речення	Безсполучникове складне речення
Після дощу яскраво зазеленіла озимина	Пройшов дощ, і яскраво зазеленіла озимина	Після того як пройшов дощ, яскраво зазеленіла озимина	Пройшов дощ — яскраво зазеленіла озимина

1. Через розмиті дороги будівництво мосту припинено. 2. Раннього осіннього вечора йшов дощ. 3. Під час туристського походу хлопці й дівчата значно здружилися. 4. Через рік у нашому місті збудували новий залізничний вокзал.

- ▶ Дослідити, чи змінюється зміст конструкцій у зв'язку з перебудовою їх.
- ▶ З'ясувати, у сполучникових чи безсполучникових складних реченнях смислові відношення виражено яскравіше.

Дослідження-трансформація складносурядних речень у безсполучникові

- ▶ Трансформувати подані складносурядні речення в безсполучникові. Записати, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити смислові відношення.

1. Місяць зійшов над морем, і скелі стали ближчими. 2. Фіолетові зморшки лягли на обличчя, і якась тепла турбота нахилила скелі над морем (*З тв. М. Коцюбинського*). 3. Першими покуштували картоплю іспанські моряки, а потім вона потрапила до Італії (*І. Вихованець*). 4. Тільки купаи жовтіють на дзеркальній гладі сонного озера, й бринить на їхніх вічно юних пелюстках далека пісня вірності (*В. Мірошніченко*). 5. Море дедалі втрачало спокій, і чайки знімались із одиноких берегових скель (*М. Коцюбинський*).

- ▶ Пояснити вживання коми в безсполучникових складних реченнях за допомогою пунктуаційних правил.

Методичний коментар. Безсполучникові складні речення, у яких уживається кома чи крапка з комою, як правило, синонімічні до складносурядних речень з єднальними чи протиставними сполучниками. Порівняйте: *Степ мов палав під тим світлом, зв'ялена трава хилилася додолю* (Панас Мирний).— *Степ мов палав під тим світлом, а зв'ялена трава хилилася додолю.*

Дослідження-моделювання

- ▶ За поданими початками побудувати моделі: а) простого речення з однорідними членами; б) безсполучникового складного речення.

Зразок

Біжать буруни по воді, докочуються до берега.
безугавне ремство прибою заглушає людську мову.

1. Тиха хвиля озера влягається на теплий пісок, ... 2. Стоячи на березі, ловиш очима далеку лінію **горизонту**, ... 3. Сосни впереміш з березами і дубами підходять до самої води, ... 4. Вода у Світязі надзвичайно **чиста**, ... 5. Береги озера окреслено нечітко, ... 6. Озеро живиться тільки джерельною водою, ... (*За В. Мірошнічком*).

- ▶ Визначити, яким сполучниковим складним реченням синонімічні побудовані безсполучникові.
- ▶ Якими синонімами можна замінити виділені слова? Чи зміниться при цьому зміст речень? (*Горизонт* — обрій, виднокрай, небосхил, крайнебо, небокрай. *Чистий* — прозорий, кришталевий, ясний).

Дослідження-трансформація складних сполучникових речень у безсполучникові (дослідницька робота в міні-групах)

- ▶ Об'єднавшись у міні-групи, трансформувати подані складні сполучникові речення в безсполучникові. Записати змодельовані речення, уживаючи потрібний розділовий знак між частинами. Накреслити схеми.

Завдання для парних міні-груп

1. Ми прислухаємося до річки, і вона знову затріщала за верболозами (*М. Стельмах*). 2. Народ твердо вірив у те, що наполеглива праця на власній землі приносить не тільки багатство, а й задоволення та радість (*Г. Тарасенко*). 3. Геніальні твори Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Лесі Українки доводять, що українська мова є мовою великого й гордого народу (*Б. Харчук*). 4. Слова Київ, Русь, Україна з глибокою шанобою і гордістю промовляє кожний свідомий українець, бо виражають вони духовну близькість до землі своїх батьків, родоводу українського, його славної і водночас трагічної історії (*Р. Радішевський*). 5. Українці пишаться своєю рідною землею, бо вони споконвіку люблять і шанують батьківський край (*Г. Тарасенко*). 6. Змієві вали не дійшли до нас у своїй первозданній величі, бо від часу їх спорудження минуло майже дві з половиною тисячі літ (*М. Федоренко*).

- ▶ Виразно прочитати записані безсполучникові складні речення. З'ясувати, яка інтонація властива цим синтаксичним конструкціям.

Методичний коментар. Безсполучникові складні речення, що виражають причину, синонімічні до складнопідрядних речень з підрядними обставинними причини.

Порівняйте:

Тільки сосна та дуби зберігають свій колір: вони шорсткі, стійкі, неподатливі, уміють протистояти будь-яким вітрам (*Панас Мирний*).

Тільки сосна та дуби зберігають свій колір, **бо** вони шорсткі, стійкі, неподатливі, уміють протистояти будь-яким вітрам.

Безсполучникові складні речення, яким характерні смислові відношення пояснення чи доповнення, синонімічні, як правило, до складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними.

Порівняйте:

У давнину вірили: райду-га — це ніби міст, зітканий із нев'янучих свіжих і пахучих квітів (О. Потапенко).

У давнину вірили, що рай-дуга — це ніби міст, зітканий із нев'янучих свіжих і пахучих квітів.

Завдання для непарних мікро-груп

1. Плеще веслами човен у морі, а з-під весел скачуть вогні, дрібні, маленькі, зелені (М. Коцюбинський). 2. Розумна людина завжди знайде спільну мову з іншою розумною людиною, а дурень ніколи не погодиться ні з розумним, ні з дурним (Аристотель). 3. Побачу цю ніжну, тремтливу вербу-красуню, і наринають світлі спогади дитинства (В. Скуратівський). 4. Озирнімося довкола — і ми побачимо безліч символічних позначень-застережень, закликів (Н. Бібік). 5. Минула хвилина — і сталося чудо (М. Коцюбинський). 6. Коли ворог вибивав з наших рук шаблю, тоді на зміну їй приходило слово, могутнє і гаряче (М. Горин).

- Дослідити, яким трансформованим безсполучниковим складним реченням характерна інтонація зіставлення, а яким — інтонація зумовленості.

Методичний коментар. Безсполучникові складні речення, що виражають умову або час, синонімічні до складнопідрядних речень з підрядними обставинними.

Порівняйте:

Приїхали до лісу — зійшло сонце (Григорій Тютюнник).

Коли приїхали до лісу, зійшло сонце.

На столі лежить паляниця — буде продовження роду (В. Скуратівський).

Якщо на столі лежить паляниця, буде продовження роду.

Безсполучникові складні речення, яким характерні смислові відношення зіставлення чи протиставлення, синонімічні до складносурядних речень з протиставними сполучниками.

Порівняйте:

Кішки гризуться — мишам привілля (Нар. творчість).

Кішки гризуться, **а** мишам привілля.

Безсполучникові складні речення, яким характерні наслідкові відношення, можуть бути синонімічними до складнопідрядних речень з підрядними обставинними наслідку або до складносурядних речень з єднальними сполучниками.

Порівняйте:

Обізвався грибом — лізь у кіш (*Нар. творчість*).

Найменший шелест або стук — моє серце падає і замирає.

Обізвався грибом, так що лізь у кіш.

Найменший шелест або стук — і моє серце падає і замирає (*М. Коцюбинський*).

IV. Удосконалення пунктуаційних умінь і навичок з теми

Пунктуаційний практикум (самостійна робота)

- ▶ Записати текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Виділити граматичні основи в безсполучникових складних реченнях. Накреслити схеми їх.

Людина все найдорожче увічнює у слові. З давніх-давен використовують слово не просто так воно показує культуру народу уславлює націю. Подумати лише із маленького слова народжується могутня мова. Безперечно вона бере свій початок зі слова мати найголовнішого й найріднішого в житті кожного.

Для когось багатство це гроші чи майно для інших рідна мова. Ми повинні збагачувати мову плекати її як мати своє дитя. Недарма кажуть пташок упізнають по піснях а людей по слову. Найкращий спосіб дібратися до серця людини сказати щось прекрасне. А образиш не чекай у відповідь доброго слова. Адже слово не горобець вилетить не спіймаєш.

Треба берегти слово у великій українській мові як наші діди та прадіди. А не любиш рідного слова святих звуків дитинства не заслуговуєш на ім'я людини! (*А. Чекаренко*).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Уявити ситуацію: ви берете участь в обговоренні дискусійного питання щодо ролі слова в житті людини. Скласти невелику доповідь, проілюструвавши її прислів'ями і приказками у формі безсполучникових складних речень.

Урок № 47

КОНТРОЛЬНИЙ ДИКТАНТ. КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Мета: оцінити рівень орфографічної і пунктуаційної грамотності дев'ятикласників: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені

для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; перевірити якість оформлення роботи (охайність, акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень); здійснити перевірку здатності учнів сприймати на слух незнайомий текст публіцистичного стилю з належною швидкістю, розуміти його, запам'ятовувати фактичний зміст, тему й основну думку тощо.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Ознайомлення з критеріями оцінювання контрольного диктанту й контрольного аудіювання. Проведення інструктажу щодо написання диктанту й перевірки рівня розуміння прослуханого тексту публіцистичного стилю.

IV. Написання контрольного диктанту

Перше читання тексту контрольного диктанту

Дев'ятикласники під час першого прослуховування тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі сприймання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

СМІЛИВА ЕКСПЕДИЦІЯ

Під час досліджень ученими встановлено: Світовий океан населений у всіх своїх підводних шарах. Виявлено дивовижні закономірності у розповсюдженні глибоководної фауни. Але до кінця 1959 року людське око не бачило безпосередньо життя тварин океанської безодні: заважав тиск товстого шару води.

Ця заповітна мрія біологів здійснилася лише на початку 1960 року, коли двоє сміливих дослідників Жак Піккар і Дон Уолт здійснили рекордне занурення на батискафі «Трієст». Дослідники пройшли глибину дев'ять тисяч метрів — почулася

незвичайна тріскотнява. Учені побачили: скло ілюмінаторів батискафа раптово вкрилося сіткою дрібних тріщинок у момент, коли батискаф досяг максимальної глибини. У променях світла від потужних прожекторів дослідники побачили кількох загадкових тварин, яких вони спершу прийняли за риб. Минуло кілька хвилин — на освітлене дно лягла ще одна тінь. Це повз ілюмінатор пропливла якась дуже гарна глибоководна істота, прийнята дослідниками за мурену.

Жак Піккар і Дон Уолт не були зоологами, і, ясна річ, їхня розповідь рясніла гіпотезами і здогадками. Та чи применшує це значення їхньої сміливої експедиції? Їм випала честь першими зазирнути в безодню, бо вони чудово володіли технікою (*За Н. Павлюк, 167 сл.*).

**Заключне читання тексту диктанту вчителем
і самоперевірка учнями написаного**

**V. Відповіді на запитання, що виникли у школярів
під час написання контрольного диктанту**

**VI. Проведення контрольного аудіювання
тексту публіцистичного стилю**

**Сприймання на слух учнями незнайомого
тексту від початку до кінця**

МИТЬ, КОЛИ ЄДНАЄТЬСЯ МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ

Новий рік. Що криється за цим дивовижним святом?

У багатьох давніх народів Новий рік пов'язувався з початком польових робіт. Наприклад, єгиптяни святкували його у другій половині вересня, коли розливався Ніл. Адже Ніл був головним годувальником єгиптян, від нього залежав урожай, який забезпечував їжею жителів долини. Тож, розлив Нілу розпочинав новий етап у повсякденному житті, і відповідно, новий рік. І святкували його початок дуже урочисто. У Стародавньому Вавилоні, навпаки, Новий рік припадав на початок весни, бо саме тоді вони розпочинали роботи в полі після того, як наприкінці березня у Тигрі та Євфраті прибувала вода. Святкували там початок року дуже бурхливо. За переказами, цар разом зі слугами їхав із міста на кілька днів. Мешканці ж Вавилона повністю віддавалися веселоцям.

До 46 року до н. е. римляни також святкували Новий рік у березні. Потім Юлій Цезар увів новий, юліанський календар, і зустріч нового року перенесли на 1 січня. Саме цей день нині вважається офіційною датою початку року в Європі та багатьох інших країнах світу.

1582 року католицька церква ввела григоріанський календар. Католицькі країни майже відразу почали святкувати Новий рік саме 1 січня. Інші країни переходили до цього літочислення поступово. Наприклад, Шотландія почала відзначати Новий рік 1 січня лише з 1660 року, Німеччина та Данія — з 1770, Англія — з 1725, Швеція — з 1753 року.

Проте донині в багатьох країнах початок нового року припадає на різні дати. Причина в тому, що там прийнято місячний або місячно-сонячний календар. Скажімо, в Китаї, В'єтнамі та Японії Новий рік святкують між 20 січня та 20 лютого. А в Ізраїлі Новий рік святкують два дні восени, на початку місяця Тишрей. У М'янмі його відзначають між 12 та 17 квітня. Точну дату щороку встановлює міністерство культури країни. Газети друкують інформацію про прибуття Духа Танджаміна, і всі виходять його зустрічати.

Ми, українці, з давніх-давен аж до XV століття зустрічали Новий рік 1 березня. Потім православна церква здійснила перехід на святкування Нового року 1 вересня. Петро I, який прагнув до європейських зразків, 15 грудня 1699 року ввів літочислення від Різдва Христового. Тож, з 1700 року наш народ святкує початок нового року 1 січня.

За багато тисячоліть відзначання Нового року обросло величезною кількістю традицій. Зокрема, у багатьох країнах світу в ніч проти Нового року приносить подарунки загадковий дідусь або чоловік.

Кожен народ по-своєму називає його. Японці звать цього доброго чарівника Санта Одзи-сан, а китайці — Шен Дань Лаожень. Праобразом європейських Діда Мороза, Пера Ноеля (Франція), Баббо Натале (Італія), Фадер Крисмас (Англія), Василиса (Греція), Діда Микулаша (Чехія), американського Санта Клауса найімовірніше є архієпископ Мирлікійський Миколай, відомий всім християнам як Святий Микола Чудотворець.

У давні часи святковою прикрасою слугували різні вічнозелені дерева. Наприклад, у Римській імперії будинок прикрашали гілками лавра, який приносив у сім'ю здоров'я та щастя. У Шотландії кельти ходили в гості до найбагатших сусідів із привітаннями і проханням пригостити їх. Ті, хто жертвував щось, отримував на знак вдячності гілку вічнозеленої омели або падуба, яку прикріплювали біля входу в дім.

Проте звичай прикрашати ялинку прийшов від давніх германців. Вони були впевнені, що так можна вмилостивити духів, які живуть у вічнозелених ялинах. А «ялинкові прикраси» символізували

їх жертви. На Далекому Сході сосна, гілки якої використовують для прикрашання будинку в Японії та Китаї, — символ вічної молодості, здоров'я та щастя. У нас ялинка прижилася лише в першій половині ХІХ століття. Традиційним українським символом на Новий рік був Дідух. Виготовляли його з кулів або з першого зажинкового снопа. Кільканадцять пучків, окремо облєтєних соломинками, ув'язували в пишний вінок.

Якими не були б дивними деякі національні традиції, суть їх у тому, щоб лишити позаду, в минулому, все старє і з чистою душею ввійти в новє життє.

«Як зустрінєш Новий рік, так його і проживєш», кажуть китайці. Новорічні свєтє в Китаї — це шалєні витрати, адже, поперше, китайці свєткують двє нових роки — за григоріанським та місячним калєндарєми, по-другє, дарувати подарунки потрібно всім, навить малознайомим, і подарунки ці мають бути парними (двє вази, двє ручки, двє книги).

У японських сєлах перед Новим роком мінєють старі татами на нові, чистєть усе в домі, облаштовують домашній олтар.

На Кубі на Новий рік годинник б'є лише 11 разів. На цю коротку мить і припадає 12 удар — годинник має перепочити, а потім розпочати підрахунок часу наступного року.

Греки на знак побажання безбідного життє, приходячи в гості, кидають біля дверей великий камінь, приказуючи, щоб гамаєньє господарє дому був таким само важким.

Шведи вважають гарною прикметою розбити посуд біля дверей сусіда. Чим більше скалок, тим щасливішим буде новий рік.

Болгари б'ють один одного кизилєвими лозинами: отримаєш багато ударів — успіх частіше супроводжуватимє тебе у майбутньому році.

У Гвінеї на Новий рік вулицєми частєнько водєть слонів, які символізують могутність, багатство та успіх.

В Україні теж є багато самобутніх новорічних традицій. Самє з Новим роком пов'язана традиція щєдрувати. Увечері дівчатка-підлітки поодинці чи гуртом обходили оселі сусідів та родичів, щоб защєдрувати (С. Кушнір, 777 сл.).

Виконання тестових завдань

Варіант 1

1. Коли самє римляни свєткуювали Новий рік до введення юліанського калєндарє?

А У лютому.

Б У березні.

- В У квітні.
Г У вересні.
2. Від кого прийшов звичай прикрашати ялинку на Новий рік?
А Давніх японців.
Б Давніх китайців.
В Давніх шотландців.
Г Давніх германців.
3. У якій країні Новий рік святкують два дні восени?
А Китай.
Б В'єтнам.
В Ізраїль.
Г Японія.
4. З якого часу наш народ святкує початок нового року 1 січня?
А З 1700 року.
Б З 1770 року.
В З 1800 року.
Г З 1815 року.
5. Яке слово не є синонімом до виділеного в реченні *В Україні теж є багато самобутніх новорічних традицій?*
А Оригінальний.
Б Характерний.
В Своєрідний.
Г Неповторний.
6. У яких давніх народів Новий рік пов'язувався з початком польових робіт? (правильних варіантів відповіді — ДВА).
А Римляни.
Б Єгиптяни.
В Греки.
Г Кельти.
Д Вавілоняни.
7. Установити відповідність між народами і назвами дідуса-чарівника, що приносить подарунки.
А Японці.	1 Фадер Крисмас.
Б Французи.	2 Василис.
В Англійці.	3 Одзи-сан.
Г Чехи.	4 Дід Микулаш.
	5 Пер Ноель.
8. Установити відповідність між країнами та їх національними традиціями зустрічати Новий рік.

- А Японія.
- Б Греція.
- В Швеція.
- Г Гвінея.

- 1 Уважається гарною прикметою розбити посуд біля дверей сусіда.
- 2 З Новим роком пов'язана традиція щедрувати.
- 3 Перед Новим роком міняють старі татамі на нові, чистять усе в домі, облаштовують домашній олтар.
- 4 На Новий рік вулицями частенько водять слонів, які символізують могутність, багатство та успіх.
- 5 На знак побажання безбідного життя, приходячи в гості, кидають біля дверей великий камінь, приказуючи, щоб гаманець господаря дому був таким само важким.

9. Записати речення, вибираючи потрібний варіант із дужок. Свій вибір письмово обґрунтувати.

Католицькі країни майже відразу почали святкувати (Н,н)овий рік саме 1 січня. Наш народ святкує початок (Н,н)ового року 1 січня.

Варіант 2

1. З ім'ям якого давнього правителя пов'язано виникнення юліанського календаря?

- А Август.
- Б Македонський.
- В Цезар.
- Г Ромул.

2. На яку дату припадало святкування українцями Нового року аж до XV століття?

- А 1 лютого.
- Б 1 березня.
- В 1 квітня.
- Г 1 вересня.

3. Хто є праобразом європейського Діда Мороза?

- А Святий Микола Чудотворець.
- Б Святий апостол Петро.
- В Святий великомученик Юрій.
- Г Святий Андрій Первозванний.

4. Що є традиційним українським символом на Новий рік?

- А Зірка.
- Б Кутя.
- В Ялинка.
- Г Дідух.

5. Яке слово не є синонімом до виділеного в реченні *Новий рік. Що криється за цим дивовижним святом?*

- А Надзвичайний.
- Б Рідкісний.
- В Дивний.
- Г Незвичайний.

6. Які вічнозелені дерева в давні часи в різних народів слугували святковою прикрасою на Новий рік? (правильних варіантів відповіді — ДВА).

- А Сосна.
- Б Лавр.
- В Ялинка.
- Г Піхта.
- Д Омела.

7. Установити відповідність між народами і назвами дідуся-чарівника, що приносить подарунки.

А Китайці.	1	Баббо Натале.
Б Італійці.	2	Санта Клаус.
В Греки.	3	Шен Дань Лаожень.
Г Американці.	4	Одзи-сан.
	5	Василис.

8. Установити відповідність між країнами та їх національними традиціями зустрічати Новий рік.

А Китай.	1	Б'ють один одного кизилівими лозинами.
Б Куба.	2	З Новим роком пов'язана традиція щедрувати.
В Болгарія.	3	Уважається гарною прикметою розбити посуд біля дверей сусіда.
Г Україна.	4	Дарувати подарунки потрібно всім, навіть малознайомим, і подарунки ці мають бути парними.
	5	На Новий рік годинник б'є лише 11 разів.

9. Записати речення, вибираючи потрібний варіант із дужок. Свій вибір письмово обґрунтувати.

У Гвінеї на (Н,н)овий рік вулицями частенько водять слонів. Чим більше скалок, тим щасливішим буде (Н,н)овий рік.

Оцінювання тестових завдань

Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Варіант 1	Б	Г	В	А	Б	Б, Г	А-3, Б-5, В-1, Г-4	А-3, Б-5, В-1, Г-4	
Варіант 2	В	Б	А	Г	Б	Б, Г	А-3, Б-1, В-5, Г-2	А-4, Б-5, В-1, Г-2	
Кількість балів	1	1	1	1	1	2	2	2	1

VII. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VIII. Домашнє завдання

- Скласти твір-мініатюру в художньому стилі, використовуючи безполучникові складні речення. Дібрати заголовок. Схарактеризувати виражальні можливості використаних синтаксичних конструкцій.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Урок № 48

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ (СПОЛУЧНИКОВИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ)

Мета: сформувати в учнів поняття про складне речення з різними видами зв'язку; навчити дев'ятикласників визначати основні ознаки складних синтаксичних конструкцій і структуру їх; розвивати вміння визначати вид складних речень з різними видами зв'язку, відрізняти їх від інших видів складних речень і простих ускладнених речень, складати лінійні й рівневі схеми; формувати творчі вміння відновлювати складні синтаксичні конструкції відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню учнями краси художнього слова.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складних речень з різними видами зв'язку.

Текст (риторичний аспект): складні речення з різними видами зв'язку в текстах художнього стилю.

Міжпредметні зв'язки: використання складних синтаксичних конструкцій у художніх описах (література).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми

Творче спостереження з елементами аналізу

- Прочитати текст. Дослідити його синтаксичну організацію. Списати. Виділити частини складних речень, підкресливши

граматичні основи. Указати на засоби зв'язку (інтонація, сполучники, сполучні слова).

Сіре небо кошлатилося брудними отарами, блищала дорога, а над річкою і над калюжами підіймався серпанок. Тхнуло мокрими парканами, які простягалися з одного боку їхнього завулку і з другого у глибину того туманцю, і там пропадали, ніби туман їх поїдав. Пахло ще травною й мокрим листям; брудні хмари хиталися й вигинались, погойдуючи вкритими вологим болотом спинами (В. Шевчук).

- ▶ Довести, що в перших двох складних реченнях наявні різні види зв'язку.
- ▶ Пояснити вживання крапки з комою в останньому реченні.
- ▶ Установити відповідність між схемами і вжитими в тексті складними реченнями.

1. [... ім.], (сп. сл. які ...) , і [...], (спол. ніби ...).
2. [...] ; [...] .
3. [...] , [...] , а [...] .

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи з теми

Дослідження-аналіз

- ▶ Записати складні синтаксичні конструкції. Виділити засоби зв'язку в них. Указати на тип конструкції: а) з безсполучниковим і сурядним зв'язком; б) з безсполучниковим і підрядним зв'язком; в) з сурядним і підрядним зв'язком.

1. Тільки цвіркун цвіркоче в житі, шелестить сухий колос та інколи запідпальомкає перепелиця. 2. Яюсь обернулася Харитя назад, щоб покласти нажату жменьку, глянула навкруги — і страх обхопив її. 3. Босі ноженята ступали по втоптаній стежці, над головою, межі колосками, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. 4. Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях. 5. Торік Харитя була ще маленька, маленькими рученятами вона не могла вдержати серпа, а тепер вже виросла, набралася сили, і руки побільшали. 6. Ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. 7. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер... (З тв. М. Коцюбинського).

Ключ. А — 1, 3, 5. Б — 4, 7. В — 2, 6.

- ▶ Пояснити відсутність коми перед сполучником *і* в першому реченні.
- ▶ Визначити складне речення, у якому одна з частин є умовно односкладним реченням. З'ясувати його вид.

Вибіркова робота

- ▶ Дослідити структуру речень. З'ясувати, які з них не є складними реченнями з різними видами зв'язку.

1. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелиться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо. 2. Харитя поглядала в той куток, де лежав серп, і думала свою думу. 3. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. 4. Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве переступали з ноги на ногу. 5. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові згадалася тепла, ясна батькова хата. 6. Хо сидить на росяній траві, а стара пам'ять його підсовує йому образи, де свіжими, яскравими фарбами маються події духу людського. 7. Василько глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гілки (*З тв. М. Коцюбинського*).

Ключ. Не є складними реченнями з різними видами зв'язку 1, 2, 4 і 7-а синтаксичні конструкції.

- ▶ Виписати складні синтаксичні конструкції. Визначити вид їх. Накреслити схеми (лінійні й рівневі).
- ▶ Схарактеризувати речення, що не є складними синтаксичними конструкціями. Визначити, які з них є простими ускладненими реченнями, а які — складними.

Дослідження-аналіз з усьм обґрунтуванням

- ▶ Дослідити синтаксичну організацію поетичних рядків. Визначити складне речення, у якому наявні всі типи зв'язку: безсполучниковий, сурядний і підрядний.

1. Вітер на травах квітне,
і хвиля у берег б'є,
бо в серці моему рідне
було і сьогодні є...

В. Підпалій

2. Шкільне **минуле** в пам'яті озвалось:
писав я «мати» в зошиті, й мені
таким широким слово це здавалось,
що думав я — воно у множині.

А. Бортняк

3. Людське життя не заміліє,
Зробіть лиш те, що попрошу:
Усі, хто про безсмертя мріє,
Хай схиляться до споришу.

М. Руденко

4. Проспівали півні опівнічні,
І село потонуло у сні,
Тільки ніч, безовидна, як вічність,
Не дає забутися мені.

І. Гнатюк

- Визначити на вид складних синтаксичних конструкцій. Установити відповідність між складними реченнями і схемами їх.

а) $\boxed{1} : \boxed{2}$, й $\begin{array}{|c|} \hline \boxed{3} \\ \hline \boxed{4} \\ \hline \end{array}$

б) $\boxed{1}$, і $\begin{array}{|c|} \hline \boxed{2} \\ \hline \boxed{3} \\ \hline \end{array}$

в) $\boxed{1}$, і $\boxed{2}$, $\boxed{3}$

г) $\boxed{1}$, $\begin{array}{|c|} \hline \boxed{2} \\ \hline \boxed{3} \\ \hline \end{array} : \begin{array}{|c|} \hline \boxed{4} \\ \hline \boxed{5} \\ \hline \end{array}$

Ключ. 1 — б; 2 — а; 3 — г; 4 — в.

- Визначити, до якої частини мови належить виділене слово. Указати на спосіб творення його.

Дослідження-відновлення (робота в парах)

- Відновити й записати складні речення з сурядним і підрядним зв'язком, уставляючи потрібні сполучники і сполучні слова. Схарактеризувати засоби зв'язку.

1. Під променями сонця танула крига, ... річки весело грали, ... малі діти гомоніли, тулилися до більших рік і плинули все далі до моря. 2. Біла скатертина снігу зійшла з полів і лугов, ... очам бузьків показалися широкополі лани, ... зеленіли густою рунню озимини, жита-пшениці, ополощені теплим весняним дощиком (З *тв. Т. Бордуляка*). 3. ... гілки покидає останній листочок, верба шукає забуття й покори в холодах, у снігах, ... ці речі для життя неприйнятні. 4. Обережно ступаю по шерхкій гамі кольорів, ... по своїх літає, ... серцю хочеться знати, ... кольором воно колись упаде до цієї рідної землі (З *тв. В. Думанського*). 5. ... Федір Каченовський, півчий при дворі російського імператора, у середині XVIII століття купував на Чернігівщині два хутори, він, звісно, й увяйти не міг, ... мине час — ... його земля стане знаменитою

дворянською садибою, унікальним архітектурно-парковим ансамблем (*В. Панченко*). 6. Повертало на обід, ... здавалося, ... день ще й не починався (*С. Скляренко*). 7. На вогонь можна дивитися нескінченно й щоразу бачити в ньому щось нове, ... потім настає мить, ... вже ні про що не думаєш (*О. Васильківський*).

- ▶ Накреслити рівневі схеми відновлених синтаксичних конструкцій. Визначити вид складних речень з різними видами зв'язку.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Скласти узагальнювальну таблицю (або схему) на тему «Основні види складних речень з різними видами зв'язку». На кожен вид синтаксичної конструкції дібрати приклад з художньої літератури.

Урок № 49

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ (ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ)

Мета: поглибити в учнів поняття про складне речення з різними видами зв'язку, основні ознаки і структуру їх; розвивати вміння визначати вид складних синтаксичних конструкцій, складати лінійні й рівневі схеми; формувати творчі вміння моделювати, відновлювати й конструювати складні синтаксичні конструкції відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти осмисленню учнями синтаксичного багатства художнього поетичного й прозового мовлення.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння крилатих висловів (афоризмів) у формі складних речень з різними видами зв'язку.

Культура мовлення і стилістика: інтонація складних речень з різними видами зв'язку.

Текст (риторичний аспект): складні речення з різними видами зв'язку в текстах художнього стилю.

Міжпредметні зв'язки: використання складних синтаксичних конструкцій у художніх описах (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Генералізація знань учнів з теми****Дослідження-характеристика**

- ▶ Виразно прочитати вірш Миколи Карпенка. Дослідити синтаксичну організацію поетичного твору. Накреслити рівневі схеми складних синтаксичних конструкцій.

* * *

Років тягар ляга мені на плечі,
Мій полудень зі мною вже на «ти»,
І все частіш повторюю, до речі:
Життя прожить — не поле перейти.
А молодість, хоча вона й далеко,
На крилах раптом думу принесе:
Бува, і поле перейти нелегко,
Якщо воно прострілюється все...

- ▶ Який зв'язок частин характерний ужитим у вірші складним реченням?
- ▶ Визначити тип підрядних частин у другій синтаксичній конструкції.

IV. Виконання системи проблемно-пошукових завдань**Кодовий диктант (взаємоперевірка)**

- ▶ Проаналізувати структуру складних речень з різними видами зв'язку. Цифрами позначити вид їх: 1 — складні синтаксичні конструкції з безполучниковим і сурядним зв'язком; 2 — складні синтаксичні конструкції з безполучниковим і підрядним зв'язком; 3 — складні синтаксичні конструкції з сурядним і підрядним зв'язком.

1. По вечері гості примощуються, де кому вигідніше, а господар виймає книжку, і починається лектура... 2. Хо збирає всю свою потугу: проймаючим холодом віє борода його, чудодійна сила, мов хмари ті, насуває найстрашніші картини перед очі лектора, а лектор наче не помічає сього. 3. Ураз Хо помічає, що від погляду того діються з ним незвичайні речі: з бороди вже не віє проймаючий холод, вона тратить свою чудодійну силу, тіло його меншає, легшає, немов частина його парою взялася

або порохом розсипалася. 4. Хо підійшов до села, і перша хата, яка кинулася йому у вічі, була шпиталь, місце страждання і zarazом боротьби з тим стражданням. 5. Тихо було, мертво, але Хо не помічав сього: він сидів, замислившись. 6. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накоалене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром 7. Скрізь тепер весело, ясно, світ божий скидається на рай, а білява панночка із смутними очима сумує (З *тв. М. Коцюбинського*).

Ключ. 1 — 2, 7. 2 — 3, 5, 6. 3 — 1, 4.

- ▶ Схарактеризувати засоби зв'язку в складних синтаксичних конструкціях: визначити вид сполучників (сурядний чи підрядний), синтаксичну роль сполучних слів і спосіб морфологічного вираження їх (частину мови).
- ▶ З'ясувати, зі скількох частин складаються складні синтаксичні конструкції. Назвати спочатку речення з трьома частинами, потім — з чотирма й шістьома.

Ключ. З трьох частин складаються 4–7 складні речення. З чотирьох частин складаються 1–2 складні речення. З шістьох частин складається 3 складне речення.

Дослідження-моделювання

- ▶ Змоделювати й записати афоризми, поєднавши частини їх з правого й лівого стовпчиків. Довести, що вислови сформульовано у формі складних синтаксичних конструкцій. Визначити вид їх.

1. Я зробив усе, що зміг;
2. Хто шукає — знаходить,
3. Утрачаючи все, не забудь зберегти добре ім'я;
4. Ти не вважай, що з-під хвилі спокійної дно проглядає;
5. Поки щасливо живеш, то й рахунку не матимеш друзям,
6. Коли будеш у Римі, живи римським звичаєм;

...а хто стукає — відчинять йому.
 ...якщо його втратиш, потім будеш ніщо.
 ...хто може, хай зробить краще.
 ...коли будеш в іншому місці, живи, як там живуть.
 ...а спохмурніє твій день — бути самотнім тобі.
 ...там, де спокійна вода, — може, найбільша глибінь
 (*Зі словника афоризмів*).

- ▶ Указати на засоби зв'язку у відновлених синтаксичних конструкціях. Накреслити лінійні схеми.

Дослідження-відновлення

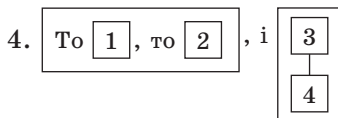
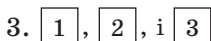
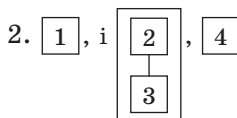
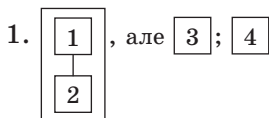
- ▶ Відновити складні синтаксичні конструкції, розташувавши частини їх у відповідній послідовності. Розставити потрібні розділові знаки. Пояснити вживання їх.

1. Коли народилася ця по-дитячому наївна істота. Ви тільки уявіть собі. Художниці було майже сімдесят років (*М. Шинкарук*).
 2. Щоб сад навколо палацу перетворився на парк. Григорій Тарнавський був закоханий у Качанівку. Він подбав (*В. Панченко*).
 3. Дисципліна вимагає засвоєння й виконання правил культури поведінки. Існує така взаємозалежність. А в культурі поведінки знаходять свій вияв конкретні вимоги дисципліни (*А. Коваль*).
 4. Розгорніть будь-яку художню книжку. Як неохоче фразеологічні синоніми спілкуються з позитивними героями, але звиваються коло негативних. І ви побачите (*В. Ужченко*). 5. На Івана Купала дівчата ворожать на воді, пускаючи вінки іноді зі свічкою. Вогонь дуже часто виступає в поєднанні з водою. Щоб дізнатися про свою подальшу долю (*В. Завадська*).

- ▶ Визначити вид складних речень з різними видами зв'язку. Накреслити рівневі схеми їх.

Творче конструювання (робота в парах)

- ▶ За поданими схемами скласти складні синтаксичні конструкції. Виділити засоби зв'язку.

- ▶ Визначити стильову належність побудованих складних синтаксичних конструкцій.
- ▶ Зробити письмовий синтаксичний розбір одного з побудованих речень.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з художньої літератури 4–5 складних синтаксичних конструкцій. Схарактеризувати засоби зв'язку в них. Накреслити лінійні й рівневі схеми.

Урок № 50**УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ**

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз наукового тексту, сприймати письмове висловлювання, розуміти його, стисло відтворювати зміст прочитаного.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Робота з текстом (підготовча робота до усного стислого переказу)****Читання мовчки тексту (сприймання висловлювання в цілому)**

- Прочитати мовчки текст. Визначити тип і стиль мовлення. Довести, що висловлювання належить до наукового стилю (науково-популярного підстилю).

ЦАРИЦЯ ЧИ СЛУЖНИЦЯ?

Колись давно славетний німецький учений Карл Фрідріх Гаусс назвав математику «царицею наук». Підстав для такого компліменту в короля математиків, як називали Гаусса його сучасники, було більш ніж достатньо. Адже в переможному марші безкрайніми просторами Країни знань її величність Математика завойовувала все нові й нові території.

Самому Гауссу не раз удавалося з успіхом демонструвати силу математичних методів у різноманітних розділах науки про природу: в теорії електрики й магнетизму, вченні про капіляри, теорії тяжіння, оптиці, геодезії, астрономії. Так, основна його праця з астрономії «Теорія рухів небесних тіл» містить спосіб визначення орбіт планет і астероїдів на основі спостережень. Свій метод Гаусс блискуче застосував для відшукання Церери — астероїда діаметром 770 км, випадково відкритого 1 січня 1801 року астрономом П'яцці з Палермо, а потім «загубленого». На основі

даних порівняно нетривалих спостережень за цією малою планетою Гаусс розрахував її орбіту. Так Цереру знову побачили на небосхилі.

Слід відзначити, що тоді це було не єдине астрономічне відкриття, зроблене, як образно кажуть, «на кінчику пера». Основу для таких відкриттів заклав Ісаак Ньютон. У своїх «Математичних началах натуральної філософії» він розробив найбільш строго й досконалу на той час теорію планетних орбіт, зокрема розв'язав задачу про рух тіла в полі сили, обернено пропорційної квадрату відстані до притягуючого центра. Це дало можливість Ньютону строго обґрунтувати закони руху планет, сформульовані ще в 1609 році Йоганном Кеплером.

Справжнім **тріумфом** застосування математичних методів в астрономії стало відкриття планети Нептун.

Коротко історія цього відкриття така. 13 березня 1781 року астроном-аматор Вільям Гершель за допомогою сконструйованого ним телескопа (робота над приладом тривала вісім років) відкрив планету Уран. Спостереження за рухом цієї планети показали, що реальна її орбіта дещо відрізняється від теоретично розрахованої. Іншими словами, якби Уран справді був останньою планетою сонячної системи, він мав би описувати дещо іншу траєкторію, ніж та, що є насправді. Природно, виникла **гіпотеза** про існування принаймні ще одного досить масивного тіла поза Ураном. І ось у 1845 році Джон Адамс та Джеймс Чалліс із Кембріджа (Англія), з одного боку, та французький астроном Урбен Левер'є — з другого, незалежно взялися за математичні розрахунки положення невідомого об'єкта. Хоча Чалліс і зафіксував нову планету, сам він не зрозумів, що знайшов її. Левер'є ж надіслав листа до Берлінської обсерваторії з рекомендаціями щодо пошуку невідомого тіла. Отримавши цього листа, Йоганн Галле тієї ж ночі, а саме — 23 вересня 1846 року, виявив у наперед розрахованому місці небосхилу нову планету, яка дістала назву Нептун.

З часів Ферма, Паскаля, Ньютона найбільш математизованою наукою вважалася фізика. Набутий досвід використання методів диференціального та інтегрального числення в цій галузі знань, особливо в — механіці та астрономії, виявився настільки успішним, що сфера застосування математики з кінця XVIII століття почала стрімко розширюватися.

Як приклад, варто згадати математичні теорії популяцій. Ще в 1798 році Мальтус сформулював свій закон росту популяції живих організмів: у кожен момент швидкість приросту популяції пропорційна величині цієї популяції. Хто знайомий з основами

диференціального числення, без жодних труднощів може записати сформульований закон у вигляді дуже простого і водночас дуже важливого диференціального рівняння.

Цікаво, що **аналогічний** механізм росту популяції ще в 1202 році запропонував Леонардо Пізанський (Фібоначчі), коли розв'язував задачу про розведення кролів (саме у зв'язку з цією задачею виникли знамениті числа Фібоначчі). Закон Мальтуса прекрасно узгоджується з експериментальними даними, поки розмір популяції не надто великий. Відомо, що його використовував Ч. Дарвін, коли розробляв теорію боротьби за існування. Але оскільки показникова функція з основою, що перевищує 1, зростає вельми швидко, то зрозуміло, що, в умовах обмеженого життєвого простору, закон Мальтуса потребує уточнення: при складанні відповідного диференціального рівняння слід урахувати фактори, що перешкоджають росту популяції, зокрема конкурентну боротьбу, що розгортається між особинами популяції, коли відчувається нестача харчових ресурсів (*І. Парасюк, 581 сл.*).

Аналіз структури тексту

1. Визначити, що виражає заголовок: тему чи основну думку.
2. З'ясувати типологічну будову висловлювання.
3. Поділити висловлювання на частини. Скласти план.

Мовностилістичний аналіз висловлювання.

Лексико-стилістична робота

- ▶ Охарактеризувати лексику тексту: виписати наукові терміни й поняття. З'ясувати, якої наукової галузі вони стосуються.
- ▶ Виписати з тексту ключові слова і словосполучення, потрібні для переказу. Прочитати, правильно вимовляючи їх.
- ▶ Дібрати синоніми до виділених слів (*аналогічний* — схожий, подібний, однотипний; *триумф* — перемога, торжество; *гіпотеза* — припущення, здогад).
- ▶ Пояснити, у якому значенні вжито прикладку в слові *астроном-аматор*.

Лексико-орфоепічна робота

- ▶ Виписати власні назви. Прочитати їх уголос, правильно вимовляючи й наголошуючи.

IV. Колективне опрацювання пам'ятки

- ▶ Розглянути пам'ятку «Як підготуватися до стислого переказу тексту наукового стилю» і запам'ятати її.

ПАМ'ЯТКА**«Як підготуватися до стислого переказу тексту наукового стилю»**

1. Прочитати або прослухати текст, який необхідно переказати стисло.
2. Визначити тему й основну думку висловлювання.
3. Обдумати тему, запроповану для стислого переказу.
4. Вибрати з тексту основне й істотне.
5. Продумати композицію переказу, тип мовлення.
6. Скласти план переказу.
7. Виписати слова-терміни, що допомагають авторові точно розкрити тему висловлювання.
8. З'ясувати лексичне значення незрозумілих слів.
9. Дібрати слова та речення для зв'язку частин тексту.

Повторне читання тексту**V. Усний стислий переказ тексту наукового стилю**

Стисло переказати текст наукового стилю, скориставшись пам'яткою й самостійно складеним планом.

VI. Узагальнення зробленого на уроці**VII. Домашнє завдання**

- ▶ Оформити письмово стислий переказ тексту, опрацьованого на уроці.

Урок № 51**ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТІВ.****НАУКОВОГО СТИЛЮ (НА ОСНОВІ КІЛЬКОХ ДЖЕРЕЛ)**

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння учнів усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз текстів наукового стилю, сприймати кілька текстів, розуміти їх, вибирати інформацію відповідно до комунікативного завдання й відтворювати зміст прочитаного або почутого; виховувати розуміння краси і значущості декоративно-ужиткового мистецтва в Україні.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Колективна робота з текстами наукового стилю (підготовка до написання вибіркового переказу (на основі кількох джерел))

Читання текстів

- Прочитати тексти. Дослідити, чи одній темі вони присвячені. Визначити основну думку та стильову належність. Дібрати заголовки до кожного тексту. Порівняти їх із заголовками, дібраними однокласниками.

Текст № 1

В історичних і краєзнавчих музеях України зберігається багато прикрас, предметів розкоші та домашнього вжитку, які відображають побут і художні смаки стародавніх слов'ян — від початку заселення території України до утворення Київської Русі.

Розвиток українського народного мистецтва поділяють на три основні етапи. У перший період (XIV — перша половина XVI ст.) відчувається вплив давньоруських традицій, а другий (друга половина XVI — перша половина XVII ст.) характеризується розквітом ремесел і заснуванням ремісницьких цехів. На цих етапах декоративно-ужиткове мистецтво було селянським та родинним. Речі виготовлялися для домашнього вжитку. Третій період (друга половина XVII—XX ст.) — час найвищого розквіту художніх промислів. Саме тоді було створено найвидатніші пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва.

Серед багатьох видів народного мистецтва значне місце належить різьбярству. Різьблення по дереву було поширене в усій Україні, особливо в лісовій смузі. Ним прикрашалися найважливіші деталі житла: різні дерев'яні півні сиділи на дахах, квіти оплітали одвірки й вікна. Різьбленими були й полиці-мисники. Особливо вражала багатством різьблених прикрас народна архітектура карпатських сіл. Гуцульські майстри використовували геометричні орнаменти, на лемківських витворах оживали виноградне, дубове й калинове листя, квіти соняшника (*За В. Скляренко*).

Текст № 2

Кераміка — один із давніх видів декоративно-ужиткового мистецтва України. Археологічні розкопки показують, що гончарний посуд на території України виготовлявся ще в період неоліту.

У давньому Києві в X–XII ст. працювали талановиті гончарі, що створювали поливну кераміку й керамічні вироби, прикрашені кольоровими емалями. Створенню й розвитку гончарних промислів сприяла велика кількість місцевих глини.

Перший фаянсовий завод в Україні було створено в 1799 році у Міжгір'ї під Києвом. Пізніше фаянсові вироби стали виготовляти у Будах. У XIX столітті відкриваються приватні порцелянові заводи в Чернігівській губернії, де виготовляють з місцевого каоліну вироби, прикрашені ліпленням та живописом.

Косовські виробничо-художні майстерні Художнього фонду України виробляють кухонний посуд. Для прикрас інтер'єру гуцульські майстри випускають панно й анімалістичну скульптуру. У місті Косове виготовляють кахель для печей, розписаний гуцульським орнаментом. Матеріалом для майолікових виробів є місцеві червоні глини. Для оздоблення використовують ангоби і глазури (За Р. Бардіною).

Текст № 3

Початок скловиробництва на українських землях припадає на X століття. У цей час основною продукцією скловарних майстерень були браслети, намиста та персні, які виготовляли способом ліплення, витягування, розкачування. Найбільш поширеним виробництвом скла і виробів з нього стало на Чернігівщині (у XVIII столітті тут працювало понад 120 скловарних майстерень), Київщині, Волині, де були для цього всі необхідні матеріали — кварцовий пісок, вапно, крейда, деревина і запаси води. Ремісники-склярі виготовляли різні сорти «простого», зеленого, синього, димчастого скла, а також кришталь, віконне й лампове скло, свічники, люстри, кухонний та горілчаний посуд (пляшки, баклажки, штофи, чарки, стакани). Стародавній український фігурний посуд, у якому насамперед має значення його ужиткова роль, не має аналогів у світі.

З XVII ст. склодуви прикрашали свої вироби густим декором (скляними джгутами, стрічками, бризками), розмальовували емалями та золотом. У наш час раз на три роки Міжнародний симпозіум гутного скла, що проходить у Львові, називає кращих майстрів, серед яких чимало українців (З енц.).

Коллективне опрацювання фотоілюстрацій

- ▶ Розглянути фотоілюстрації «Смачного», «Кріпак», «Баклага», «По гриби» (див. додаток до посібника).
- ▶ Якому виду мистецтва відповідають фотоілюстрації? Довести свою думку.

Актуалізація мовленнєвознавчих понять (робота в парах)

- ▶ Пригадати у формі діалогу (12–14 реплік) вивчений у попередніх класах матеріал про переказ. Розпитати товариша по парті: що таке переказ? які бувають види переказів? чим вони відрізняються? що спільного? які мають особливості? тексти якого стилю переказувати легше? чому?

Матеріал для вчителя. *Переказ* — це сприйняття й відтворення змісту висловлювання та складання тексту за готовим матеріалом.

Основним критерієм, що визначає цінність переказу, є повнота відтворення висловлювання. Саме на цій основі розрізняють *докладні, стислі, вибірккові, творчі перекази* тощо.

Переказ, який передбачає передачу якоїсь окремої теми тексту або окремої інформації відповідно до комунікативного завдання, називають *вибірковим*.

Мовностилістичний аналіз висловлювань.

Лексико-стилістична робота

- ▶ Попрацювати над лексикою поданих текстів: назвати слова, що належать до наукової термінології та з'ясувати їхнє лексичне значення.
- ▶ Виписати ключові слова і словосполучення, що стосуються декоративно-ужиткового мистецтва різних промислів. Усно виділити основну інформацію і стисло переказати кожний текст.
- ▶ Скласти самостійно складний план вибіркового переказу наукового тексту (на основі декількох джерел) на тему «Розвиток декоративно-ужиткового мистецтва в Україні». Записати його.
- ▶ Продумати композицію переказу. Яким типом мовлення ви скористаєтеся? Довести правильність свого вибору.

IV. Складання вибіркового переказу текстів наукового стилю (на основі кількох джерел)

Опрацювання пам'ятки

- ▶ Попрацювати з пам'яткою і написати вибіркковий переказ текстів наукового стилю (на основі кількох джерел) на визначену тему (*див. додаток до уроку*).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Написати стислий переказ текстів наукового стилю (на основі кількох джерел), опрацьованих на уроці.

- ▶ Дібрати з художніх творів кілька текстів з описами природи. Написати вибірковий переказ текстів художнього стилю (на основі кількох джерел).

Додаток

ПАМ'ЯТКА

«Як готуватися до вибіркового переказу тексту наукового стилю» (на основі кількох джерел)

1. Прочитати тексти, з яких потрібно вибрати матеріал для переказу.
2. Визначити основну думку опрацьованих текстів.
3. Вибрати з текстів лише той матеріал, який необхідний для повного розкриття пропонованої теми.
4. Визначити основну думку переказу (вона може збігатися і не збігатися з основною думкою текстів).
5. Продумати композицію переказу, визначити тип мовлення (розповідь, опис, роздум).
6. Виписати слова-терміни.
7. Скласти складний план вибіркового переказу.
8. Продумати слова та речення для зв'язку частин тексту.
9. Написати вибіркового переказу тексту наукового стилю (на основі кількох джерел).

Урок № 52

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Мета: поглибити знання учнів про складні речення з різними видами зв'язку (структуру, смислові відношення, засоби зв'язку); ознайомити з особливостями пунктуації в складних синтаксичних конструкціях; сформувані пунктуаційні вміння й навички вживати відповідні розділові знаки між частинами складних речень з різними видами зв'язку; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття поваги до українського художнього слова, його краси й сили.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складних речень з різними видами зв'язку.

Текст (риторичний аспект): складні речення з різними видами зв'язку в текстах художнього стилю.

Міжпредметні зв'язки: використання складних синтаксичних конструкцій у художніх описах (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів

Бліц-опитування

1. Які речення називають складними синтаксичними конструкціями?
2. Скільки частин може входити до структури складної синтаксичної конструкції? Чи може складатися складне речення з різними видами зв'язку з двох умовно простих речень? Відповідь обґрунтувати.
3. Які розділові знаки переважають між частинами складносурядного й складнопідрядного речень?
4. Які розділові знаки вживаються в безсполучниковому складному реченні?

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок

Пояснювальний диктант

- Пояснити вживання розділових знаків у поданих складних синтаксичних конструкціях за допомогою пунктуаційних правил. Визначити вид речень. Накреслити рівневі схеми.

1. Ти не дивись, що буде там —
 Чи забуття, чи зрада:
 Весна іде **назустріч** вам,
 Весна в сей час вам рада.

Олександр Олесь

2. Забулися давно образи, суперечки,
 Злиденні і напівголодні дні,
 Та не забуду я, як пінилася гречка
 І чорногузи гуртувались на стерні.

В. Симоненко

3. Темніє вечір, вівці і горби,
 Погуцали під гору дві смереки,
 Боками світять хмари і гриби,
 І світить Шлях, що із Варяг у Греки...

М. Вінграновський

4. Стояла в травах ніч, а трави пахли літом,
 За кленами сіріло джерело,
 І небо йшло задумливо над світом,
 І довгі зорі сіяло крізь віти,
 Втираючи хмариною чоло.

М. Вінграновський

- ▶ Виділене слово усно ввести в речення так, щоб воно писалося окремо. Чи однієї частини мови належать *назустріч* і *на зустріч*?

Пошуково-вибіркова робота

- ▶ Прочитати речення з відповідною інтонацією. Знайти й виписати спочатку складні речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком, потім — з безсполучниковим і підрядним зв'язком та сурядним і підрядним зв'язком. Розставити потрібні розділові знаки. Пояснити вживання їх.

1. Пливе у сірі безвісті нудьга пливе безнадія і сти́дха хлипає сум. 2. Плачуть голі дерева плачуть солом'яні стріхи вмивається сльозами убога земля і не знає коли осміхнеться. 3. Вітер стукав дверима по покинутих хатах корови блукали по дворах та гризлися собаки поміж роями сухого листя. 4. Уже нічого нема на вулиці все щезло як сон пил поволі сідає на землю а вечірне повітря все ще тремтить живим акордом завмираючих згуків. 5. Важким холодним сном за хатою спала земля, а високо над нею тріпалися зорі наче в небесному акваріумі грали золоті рибки. 6. Вискочить сонце на мить на блакитну полянку щоб обсушитись гляне на себе в калюжу і знову лізуть на нього важкі розтріпані хмари (З тв. М. Коцюбинського).

- ▶ Дослідити, чим ускладнені частини складних синтаксичних конструкцій.
- ▶ Накреслити рівневі схеми складних речень з різними видами зв'язку. Зверити зі схемами, зображеними на дошці.

Матеріал для вчителя

1. 1, 2, і 3

2. 1, 2,
3
4

3. 1, 2, та 34. 1, 2, 3, а 45. 1, а
2
3
6.
1
2
, і 3

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити поетичні уривки, записавши їх так, щоб рядки римувався. Розставити потрібні розділові знаки. Обґрунтувати вживання їх за допомогою пунктуаційних правил.

1. Щебечуть птиці вітер лине немов дитинства дальні дні і кожна квітка і стеблина до тебе тягнуться в півсні (*В. Сосюра*). 2. Червона осінь стеле черлеці на луг і степ на вибалки і гори жовтавий лист як човники в ріці женуть у даль могутні осоки і розгулялись дужі вітерці долаючи невидимі простори (*А. Малишко*). 3. Димить стерня над синіми ярами ряхтить над кленами рожева далина і полином надихавшись сповна встає зоря вечірня з полина... (*М. Вінграновський*). 4. Ще тільки почалося літо ще в'яжеться садовина а вже пече несамовито і в'яне вже луговина (*В. Підпалій*). 5. Стоїть хатина посивіла а в ній душа твоя живе як свічечка що догоріла у неба чисте горьове (*Л. Горлач*).

- ▶ Виразно прочитати відновлені поетичні рядки.
- ▶ Визначити вид складних синтаксичних конструкцій. Схарактеризувати засоби зв'язку.

Дослідження-зіставлення

- ▶ Прочитати пари складних синтаксичних конструкцій. Дослідити засоби зв'язку частин їх. З'ясувати, чи однакові розділові знаки вживатимуться між частинами варіантних конструкцій. Відповідь обґрунтувати.

1. Науковці вважають що життя зародилось у воді отже вода колискова людства (*Д. Біда*).
2. Як тільки повітря запахне натяком про весну то знову оживають бруньки а згодом так само тягнуться до води зелені довгі віти.

Науковці вважають життя зародилось у воді отже вода колискова людства.

Тільки-но повітря запахне натяком про весну знову оживають бруньки а згодом так само тягнуться до води зелені довгі віти (*В. Думанський*).

- ▶ Записати проаналізовані складні синтаксичні конструкції, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначити вид зв'язку в реченнях. Накреслити схеми.

V. Самостійна робота

Пунктуаційний практикум

- ▶ Записати текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання. Дібрати до нього заголовок.

Я пригадую з яким особливим нетерпінням чекав коли прилетять лелеки до нашого села. І була якась особлива радість зустрічі із цими птахами вони всідалися на старій клуні і закинувши голову до неба розсипалися клетотом. Разом з ними приходила весна земля прокидалася й виповнювалася знову безліччю істот жаби кумкали жайворонки вимірювали піснями височінь неба бджоли стрімко проносилися над головою а джмелі особливо довірливо щось проказували до розцвіченої синенької кропивки. Який багатий світ! Спориш зворушливо зеленів дрібнесенькими листочками червонясті язички кінського щавлю ловили тепле проміння а на оболоні залитій водою походжали на певній відстані один від одного поважно переставляючи ноги лелеки (За П. Мовчаном).

- ▶ Зробити письмовий синтаксичний розбір останнього речення.
- ▶ Назвати речення, що відповідають поданим схемам. Указати на вид синтаксичних конструкцій.

1. :

2.
|

|

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Скласти невеликий твір-опис в художньому стилі, використовуючи складні речення з різними видами зв'язку. Звернути увагу на вживання розділових знаків між частинами складних синтаксичних конструкцій.

Урок № 53**РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ****З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ (ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ)**

Мета: поглибити знання учнів про складні речення з різними видами зв'язку (структуру, смислові відношення, засоби зв'язку); ознайомити з особливостями пунктуації в складних синтаксичних конструкціях між двома сполучниками (сурядним і підрядним); удосконалити пунктуаційні вміння й навички вживати відповідні розділові знаки між частинами складних речень з різними видами зв'язку; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття поваги до українського художнього слова, його краси й сили.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складних речень з різними видами зв'язку.

Текст (риторичний аспект): складні речення з різними видами зв'язку в текстах художнього стилю.

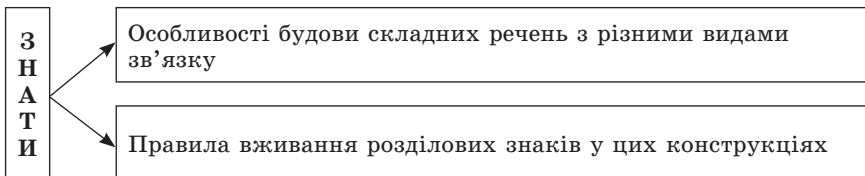
Міжпредметні зв'язки: використання складних синтаксичних конструкцій у художніх описах (література).

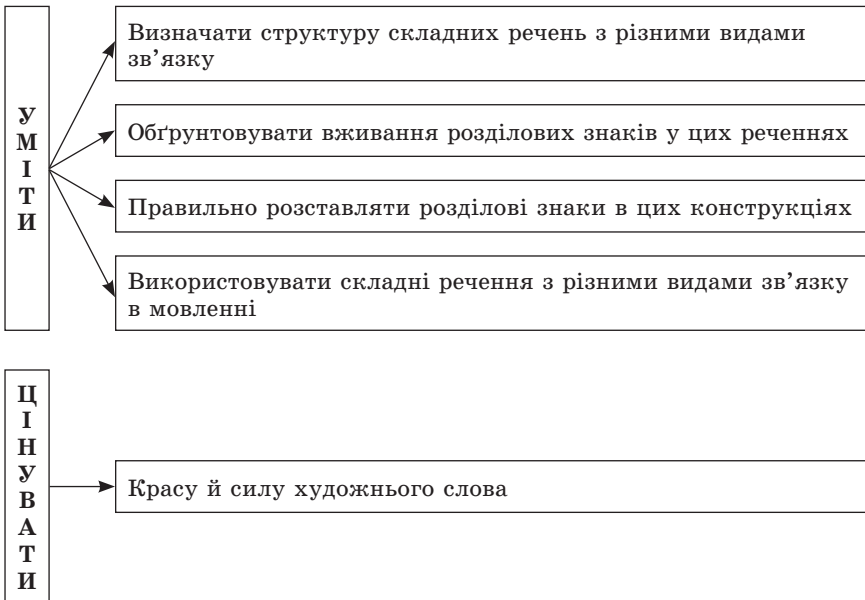
Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Вид уроку: урок — лінгвістичне дослідження

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Мотивація навчальної діяльності****(створення системи проблемних ситуацій****як елементу формування внутрішньої мотивації)**

— Любий друже! Сьогодні ти не просто учень, а справжній лінгвіст-дослідник, який повинен.

III. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

IV. Виконання системи дослідницьких завдань, спрямованих на розвиток пунктуаційних умінь і навичок та творчих здібностей

Дослідження-пошук

- ▶ Уважно прочитати речення. Знайти серед них складну синтаксичну конструкцію. Свій вибір обґрунтувати.
1. То зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, то заметушилась у травиці комашня, то розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо в небо (*М. Коцюбинський*).
  2. Коли ми розглядаємо навколишню природу рідного краю, милуємося мальовничими краєвидами, нам здається, що так було споконвіку (*І. Цюпа*).
  3. Коли б за плечима невідомої не чорніла ноша, Роман спокійно обернувся і пішов би іншою дорогою (*М. Стельмах*).
  4. Жовте листя падало з дерев і усіяло береги; зелень полиняла, і річка набрала свинцевого кольору; небо було постійно сіре, дув холодний вітер з дрібним дощем (*О. Гончар*).
- ▶ Визначити вид складних речень, ужитих у завданні. Указати на засоби зв'язку і смислові відношення.

Дослідження-розпізнавання

- Визначити вид складних синтаксичних конструкцій. Накреслити схеми.

Вид ССК				
Речення	Пам'ять життя дається людині не з першим її криком, вона виникає в тобі, мов струс, і своє буття на землі ти відлічуєш з тої хвили (П. Загребельний)	Скрипливими східцями дівчина почала підійматися до дзвонів, вони дрімотно озвалися на її ходу, наче хотіли заговорити до неї (М. Стельмах)	Вліво від Андрія грав на сонці срібними брижами ставок, немов купались у ньому, а за ним ховалася поміж деревами церква (М. Коцюбинський)	Золотий обрій зробив з вікна віктар, комин червонів жаром, неначе в печі палало, і мова стелилася лагідно, як останнє проміння (М. Коцюбинський)
Схема				

Пунктуаційний практикум

- Записати текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання. Знайти складні синтаксичні конструкції. Визначити вид їх.

Кожного ранку Час відкриває нам кредит на 86 400 секунд. Це унікальний ресурс який не можна накопичити як гроші чи сировину. Він рухається зі швидкістю 60 хвилин за годину. Це одночасно і його ціна. Кожної ночі він списує залишок якщо ви не зуміли використати свій денний вклад це ваші збитки.

Час не можна призупинити ввімкнути або вимкнути замінити на інший відшкодувати чи взяти позику у завтрашнього дня. Важливо навчитися використовувати його з максимальною вигодою. Не даремно Пітер Друкер писав запас часу нескінченно малий і якщо ви не можете управляти ним то вам не вдасться управляти нічим іншим (М. Холод).

- Пояснити відсутність коми між виділеними сурядним і підрядним сполучниками в останньому реченні.

Дослідження — лінгвістичне реконструювання (робота в парах)

- З поданих простих речень утворити складні синтаксичні конструкції. Пояснити розділові знаки й визначити вид речень.

1. Час ішов непомітно. Заграли сонячні промені за лісом. Небо стало вищим. 2. Тихо в лісі. Не колихнеться найтонша гілочка. І раптом у цю тишу ввірвався далекий, ледве вловимий шум. Він наближався до дороги. Сонце сховалося.

- Визначте тип мовлення побудованих складних синтаксичних конструкцій. Яка смислова і стилістична роль таких речень?

Дослідження фрейм проблеми

	Кома в складному реченні з різними видами зв'язку на межі двох сполучників (сурядного та підрядного)	
◆	Закінчили обмолот пшениці, і, поки тік приготують до обмолоту жита, Левко був вільний (<i>О. Десняк</i>).	Весна теж йому здається дівчиною, але коли веселка живе на хмарі, то весна ходить по землі (<i>М. Стельмах</i>)
	Як ви вважаєте, від чого залежить наявність коми між сурядним і підрядним сполучниками в складній синтаксичній конструкції?	
!	Спостерігаючи над пунктуацією в поданих реченнях, з'ясувати закономірність уживання коми в конструкціях типу <i>і коли</i> , <i>і поки</i> , <i>але коли</i> , <i>але що</i> , <i>а коли</i> та ін.	
●	Кома на межі двох сполучників (сурядного та підрядного) ставиться тоді, якщо після підрядної частини немає другої частини парного сполучника <i>то</i> , а також якщо сурядним сполучником виступає протиставний сполучник <i>а</i> (<i>але</i>). (коли...) (коли...) [ ], і, [(що...), ...]. [ ], і [(що...), то...]. (поки...) (поки...)	
▣	Визначити, чи потрібна кома на межі сурядного і підрядного сполучників у складних синтаксичних конструкціях. Свій вибір обґрунтувати. 1. Сонце уже стояло в полудні і поки ми вийшли за вал у поле добряче потомилися (<i>В. Шевчук</i>). 2. Голова видалась неймовірно важкою але коли захотів озирнутися то йому було несила повернути її (<i>Н. Рибак</i>). 3. Сія́ли весело великі чисті зорі і мов дівчата повибігали на голубу долину неба (<i>В. Шевчук</i>). 4. Крюк почав швидко червоніти потім метал посинів а коли захолов то став аж бузковий (<i>І. Сенченко</i>). 5. Вони спускалися вниз і незважаючи на те що був досить пізній час їм здалося що хутір не спить (<i>О. Гончар</i>). Чи є серед речень «зайве»? Визначити, до якого виду воно належить	
*	Спробувати самостійно сформулювати правило відсутності коми перед сполучником сурядності в складних синтаксичних конструкціях типу: Коли сонечко закотилось, помовкли голоси й рух всякий завмер (<i>Марко Вовчок</i>).	

Дослідження — творче моделювання

- ▶ Відновити й записати початкову строфу поетичного уривка з вірша В. Самійленка «Найдорожча перлина». Розставити розділові знаки й визначити вид речень.

Я	К	І	П	Е	Р	Л	И	І	
С	С	Т	Ь	О	Д	Н	А	К	
У	Є	А	Й	К	Р	А	П	О	
Я	Е	Н					Щ	Е	Ш
В	Л	Х					А	Р	Т
И	А	І	І				В	Л	О
Ч	И	С	Т	І	В	С	И	В	
А	Т	У	З	О	Щ	А	Н	Н	
Б	І	В	Ц	О	М	А	С	І	

Ту перлину не дістати
 Ні з печер землі ні з моря
 Тільки той її знаходить
 Хто чутким родивсь до горя.

В. Самійленко

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з поеми Т. Шевченка «Катерина» 3–5 складних речень з різними видами зв'язку. Визначити вид їх. Накреслити схеми.

Урок № 54

ТЕЗИ ПРОЧИТАНОГО

(ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ЧИ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ СТАТТІ)

Мета: формувати в учнів поняття про тези як один із видів самостійної роботи з літературою; ознайомити з видами тез та вимогами до складання їх; розвивати вміння школярів осмислювати прочитане, виділяти основні положення, висунуті автором; ознайомити з послідовністю складання тез, використовуючи пам'ятку, застосовувати різні види складання тез.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Розвиток пізнавальної активності учнів у процесі виконання практичних завдань****Робота з текстом**

- ▶ Прочитати текст. Визначити його основну думку. Пригадати і процитувати 1–2 строфи згаданої в тексті пісні. Які пісні цього циклу вам відомі? Назвати їх.

«Ой у лузі червона калина похилилася». Скільки щирих, зворушливих патріотичних почуттів викликає ця пісня в кожного, хто сприймає її небайдужим серцем.

Пісня, власне її перша строфа, бере свій початок із старовинних козацьких пісень, що відображали героїчну боротьбу лицарів Запорозької Січі з польсько-шляхетською неволею. Серед пісень цього циклу знаходимо і пісню «Розлилися круті бережечки».

Заключна строфа цієї пісні дала початок досліджуваному народнопоетичному тексту, що стосується іншого періоду визвольних рухів в Україні — боротьби народу за національну незалежність.

Гей, у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася...

Червона калина! Скільки прекрасних поетичних образів червоної калини зустрічаємо в народних піснях, скільки визначних українських поетів оспівали її в творах.

Пісня «Гей, у лузі червона калина» виникла в період зародження січового стрілецького руху, зразу набула широкого розголосу, увійшла в численні співанки, стала народною... (За Ф. Погребенником).

- ▶ Дібрати до тексту заголовки. Виділити основні положення, висунуті автором щодо розкриття змісту тексту.
- ▶ Записати авторські думки з кожного абзацу у вигляді цитат. Позначити логічний наголос.

Коментар учителя. Тези — це стисло сформульовані основні положення тексту, що вбирають суть висловленого автором.

Комунікативний практикум

- ▶ Скласти розповідь про види тез і складання їх.
- ▶ Які тези, на вашу думку, складати важче? Аргументувати свою відповідь.

Колективна робота з таблицею

- Розглянути таблицю. Проаналізувати зміст її.

Види тез	Складання тез
цитатні	Відбір авторських тез із тексту
вільні	Основні положення тексту формулюють своїми словами
змішані	Цитати й вільний виклад авторської думки чергуються
прості	Теза подає основну думку частини у вигляді ствердження чи заперечення будь-чого
складні	Окрім ствердження якоїсь думки, містить ще й доведення її

Колективна робота з пам'яткою

- Опрацювати пам'ятку «Як підготувати тези прочитаного» і запам'ятати основні положення її.

ПАМ'ЯТКА**«Як підготувати тези прочитаного»**

1. Прочитати весь текст (якщо він невеликий) або розділ (якщо твір великий за обсягом).
2. Продумати зміст тексту, знайти й прослідкувати основні положення, висунуті автором.
3. Формулювати думки чітко й коротко, але самобутність форми повинна зберігатися, незважаючи на деяку уривчастість викладу.
4. Кожне положення повинно містити в собі лише одну думку.
5. Записуючи тезу, потрібно нумерувати кожну, пропускати рядок між ними.
6. У кожній тезі потрібно виділяти головне слово й помічати логічний наголос.
7. Якщо твір великий, то в кінці кожної тези вказують номер сторінки тексту, якщо невеликий — джерело викладу.
8. Викладати основні авторські думки у вигляді послідовних пунктів.

IV. Самостійне складання тез прочитаного

- Прочитати текст мовчки. Попрацювати над його змістом: виділити тему, основну думку; визначити тип і стиль мовлення; виділити основні авторські думки щодо задуму висловлювання.

АБЕТКА СЛОВ'ЯНСЬКИХ ДУХОВНИХ ДЖЕРЕЛ

«Костянтинова абеткова молитва» — твір оригінальний, незвичайний. Нічого давнішого у слов'янській поезії ми не знаємо: датується він IX століттям по Різду Христовому. Віршована абеткова молитва слов'ян написана у формі акровірша, тобто кожен

новий рядок вірша-молитви починається новою літерою абетки, від початку до самого її кінця.

«Абеткову молитву» ретельно досліджували видатні вчені Слов'янщини — О. Бодяньський, І. Срезневський, О. Соболевський, а найбільше — Великий Каменярь Іван Франко. Зміст молитви виразно поділяється на п'ять частин. У першій — автор звертається до Бога і прохає його послати на землю Святого Духа для проповіді Божого Слова. У другій — автор говорить про слов'янське плем'я, готове прийняти християнство. У третій — автор молить Бога дарувати йому сил та мудрості, аби він міг довершити нелегку справу — проповідь Слова Господнього серед слов'ян. У четвертій — йдеться про перешкоди, що їх людська слабкість ставить на шляху високого призначення поета-проповідника. П'ята, остання частина з'ясовує, що автор готується йти до людей, щоб вони зробилися культурним народом і збагнули Божу науку.

Хто ж був автором «Абеткової молитви»?

Тут думка вчених не є одностайною. Відомо, що автора звали Костянтин, але в історії південних слов'ян IX століття було два Костянтини, кожен з яких міг бути автором вірша. Перший — це Костянтин (Кирило) Солунський, першовчитель слов'ян, який разом зі своїм братом Мефодієм створив кириличну абетку, що нею ми користуємось і сьогодні, хоч у трохи зміненому вигляді. Другий — це Костянтин Преславський, учень і послідовник Костянтина (Кирила) та Мефодія.

Українською мовою «Костянтинову абеткову молитву» зі старослов'янської перекладав свого часу Іван Франко, а вже в наші дні Роман Лубківський. Їхні переклади становлять велику цінність, але в них не дотримано форми акростиха, тобто не вийде абетки, якщо читати згори вниз перші літери кожного рядка.

Новий переклад Дмитра Білоуса — взрець віртуозного і нахненного переборення формальних труднощів, з якими не впоралися названі вище перекладачі. Відтепер «Костянтинова абеткова молитва» в усьому своєму блиску, в усій повноті свого високого смислу та звучання набуває прав громадянства в сучасній українській мові, літературі, духовній культурі (М. Москаленко).

- ▶ Сформулювати й записати основні положення тексту у формі вільних тез. Скористатися опрацьованою пам'яткою.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Підготувати усний докладний переказ тексту, опрацьованого на уроці.

Урок № 55

КОНСПЕКТУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ ПОЧУТОГО

Мета: удосконалювати в учнів уміння використовувати конспектування як різновид стислого переказу почутого; поглиблювати знання школярів про види конспектів; розвивати вміння критично осмислювати почуте, виділяти в ньому головне, ділити висловлювання на логіко-сміслові частини, складати план, застосовувати різні способи конспектування тощо.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація мовленнєвознавчих знань учнів

Бесіда за запитаннями

- ▶ Пригадати матеріал про конспектування як різновид стислого переказу й дати відповіді на запитання.
- 1. Що таке конспект?
- 2. Яка основна функція його?
- 3. Які бувають види конспектів?
- 4. Чи часто вам доводиться складати конспекти?
- 5. Чим відрізняється конспектування від складання тез?

Матеріал для вчителя. Конспект — найбільш розгорнута форма запису. Він повинен відповідати плану тексту. Тому складають спочатку план, потім пишуть конспект. З кожної частини тексту записують ті думки і факти, які розкривають зміст тексту. При конспектуванні фіксують основні думки, деталі випускають. Конспекти, як і тези, можуть бути цитатними, вільними, змішаними. Конспект — найдосконаліша форма запису в процесі самостійної роботи над книгою.

IV. Розвиток неперервної пізнавальної активності учнів у процесі виконання практичних завдань

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати текст. Визначити його стильову належність, підтверджуючи свою думку прикладами з тексту.

Що ж таке конспект? Це короткий письмовий виклад змісту книжки, статті, лекції тощо. Конспект складається з плану, стисло викладених основних положень, фактів і прикладів.

Що в конспекті є такого, чого нема в інших формах запису? Якщо обмежитись однією фразою, то відповідь буде така: у конспекті ми маємо можливість не тільки занотовувати прочитане й почуте, а виражати наше ставлення до нього, записувати власні думки.

Конспект, як правило, ведеться в окремому зошиті. На першій сторінці записують паспортні дані книжки (статті). Бібліографічний опис книжки має чітку послідовність: записують прізвище та ініціали автора, тоді вказують назву книжки, після цього вихідні дані — місто, видавництво, рік видання і кількість сторінок.

Після цього записують план конспекту. У його основі може бути зміст книжки. Матеріали конспекту доречно записувати на правій сторінці зошита. Ліва сторінка — для запису власних думок, коментарів, оцінок. Згодиться вона для доповнень, уточнень, які можуть з'явитися після написання конспекту.

У конспекті використовують літерні скорочення, умовні позначення, символи. Часом доречніше не намагатися передати зміст своїми словами, а записати текст дослівно, тобто процитувати. Як правило, цитуються ті фрагменти авторського тексту, які є найважливішими з погляду змісту. На місці пропущених при цитуванні слів ставлять крапки. Крім лапок, у кінці цитати обов'язково потрібно вказати на її джерело. У конспекті достатньо позначити в дужках сторінку, з якої взято цитату (*З кн. «Учіться висловлюватися»*).

- ▶ Визначити тему й основну думку прослуханого тексту. Дібрати заголовок у формі словосполучення.
- ▶ Записати ключові слова і словосполучення.
- ▶ Виділити мікротеми висловлювання. Скласти план. Переказати текст.

Опрацювання пам'ятки

- ▶ Розглянути пам'ятку «Як складати конспект почутого» (*див. додаток до уроку*)

V. Складання конспекту почутого висловлювання

- ▶ Прослухати текст. Визначити його стильову належність. Дібрати заголовок, який би виражав основну думку висловлювання.

Культура мови — це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей,

небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, «народної», і потребує постійного дбайливого догляду, культивування.

Але в Україні питання культури української мови стояло і стоїть принципово інакше, ніж у національно «благополучних» суспільствах, бо його драматичним тлом є багатостраждальна історія нашої мови взагалі, століття прямих заборон і переслідувань або більш-менш прихованого підступного витіснення її з публічного вжитку, величезний мартиролог людей, які за неї обставали і за це постраждали.

Та й сьогодні, в незалежній Українській державі, питання про культуру повсякденного мовлення українців, на жаль, не втратило свого драматизму. Воно не зводиться до клопотів професійного вдосконалення мовців, як у «нормальних» суспільствах, а стосується долі рідної мови взагалі. І є частиною ширшого питання про масштаби і якість суспільного функціонування української мови.

Ці дві сторони справи щільно взаємопов'язані. Витіснення української мови з багатьох сфер публічного спілкування призводило до нехтування її функціональних можливостей, до «завмирання» багатьох природних форм вираження, на зміну яким за умов потужного тиску російщення приходили форми спотворені, аж до так званого суржику. З другого боку, втрата природності й краси, засилля кальок з російської та суржику позбавляють мову унікальності (що і є підставою її існування), небезпечно зменшують «конкурентоздатність» української мови в публічному і приватному мовленні, компрометують її, дають додаткові аргументи її недоброзичливцям.

Тому і за царських, і за радянських часів видатні українські письменники й мовознавці послідовно протистояли «псуванню» української мови, обстоювали її право бути собою і розвиватися, реагувати на зміни життя й суспільно-комунікативних потреб, виходячи з власної природи, а не в чужій моделі.

А в радянські часи, коли не можна було відкрито обговорювати болючі національні та мовні проблеми, породжені державно проваджуваним російщенням,— звертання до теми культури мовлення залишалося чи не єдиним легальним способом апелювати до мовної та національної гідності українців. Влада чудово це розуміла, тому чинила всілякі перешкоди цій, сказати б, «мовно-довідковій» (чи «мовно-санітарній»?) службі, дозувала її роботу, а то й забороняла як вияв «національної обмеженості» чи й «націоналізму» (І. Дзюба).

- ▶ Оформити письмово прослухане висловлювання у формі конспекту, використовуючи опрацьовану пам'ятку.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Підготувати усне висловлювання за текстом, опрацьованим на уроці.

Додаток

ПАМ'ЯТКА

«Як скласти конспект почутого»

1. Прослухати текст.
  2. Записати паспортні дані книжки (статті) у певній послідовності (прізвище та ініціали автора, назва книжки, вихідні дані — місто, видавництво, рік видання, кількість сторінок).
  3. Скласти план почутого висловлювання.
  4. Подумки виділити головну інформацію прослуханого.
  5. З'ясувати, які авторські думки слід записати у формі цитат.
  6. Продумати зв'язок між окремими частинами висловлювання.
  7. Скласти власне конспект (у правій стороні аркуша, а ліву — залишити для власних думок і коментарів).
  8. Виділити або підкреслити ключові слова і словосполучення (для зручності використання у подальшому).
- ▶ Скласти зв'язну розповідь про підготовку конспекту почутого висловлювання.

Урок № 56

ВИКОРИСТАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТАХ РІЗНИХ СТИЛІВ

- Мета:** поглибити знання учнів про складні речення з різними видами зв'язку (структуру, смислові відношення, засоби зв'язку); ознайомити зі стилістичними можливостями цих синтаксичних конструкцій у текстах художнього, публіцистичного й наукового стилів; удосконалити граматико-стилістичні вміння аналізувати інтонаційні, пунктуаційні й стилістичні особливості складних речень з різними видами зв'язку; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття поваги до українського художнього слова, його краси й сили.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складних речень з різними видами зв'язку; синоніміка складних синтаксичних конструкцій з простими.

Текст (риторичний аспект): складні речення з різними видами зв'язку в текстах різних стилів.

Міжпредметні зв'язки: використання складних синтаксичних конструкцій у художніх описах (література).

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми****Дослідження-зіставлення з елементами аналізу**

- ▶ Прочитати складні синтаксичні конструкції з відповідною інтонацією. Довести, що вони належать до різних стилів мовлення.
- 1. Історія довго чекала народження Ліппергея, але він не справив її надій, хоча сконструював перший телескоп і спостерігав за його допомогою віддалені предмети (*3 ж. «Країна знань»*).
- 2. Коли все оце сталося, так просто і непомітно, я не почув тиші: її глушили чужі голоси, дрібні, непотрібні слова, як тріски й солома на весняних потоках... (*М. Коцюбинський*).
- 3. Григорій Тарнавський був закоханий у Качанівку: він подбав, щоб сад навколо палацу перетворився на парк, добудував церкву, насипав два острівці в ставку, з'єднавши їх містком (*В. Панченко*).
- ▶ Яким стилям мовлення, на вашу думку, складні синтаксичні конструкції не властиві? Чому?
- ▶ Визначити тип зв'язку частин поданих складних речень накреслити рівневі схеми.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи**Опрацювання теоретичного матеріалу**

Найчисленнішу групу серед різних видів складних речень (складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових) у книжному мовленні становлять речення з різними видами зв'язку

(сполучниковим і безсполучниковим). Особливо широко вживані вони в художній літературі. Епічним, ліричним і драматичним творам властиві свої особливості, що стосуються синтаксичної структури, довжини, частоти використання, стилістичного функціонування цих конструкцій.

Найповніше представлені складні синтаксичні конструкції в епічних жанрах художньої літератури — романах, повістях, оповіданнях, значно вужче — у ліричних творах. Це пов'язано передусім із зумовленими ритмікою обмеженнями, які накладає поезія на структуру речення, і складністю організації відповідної моделі.

Загалом же використання складних синтаксичних конструкцій великою мірою залежить від стилю письменника. Наприклад, у творах Панаса Мирного, М. Стельмаха, П. Загребельного простежується переважання розгалужених, багатоступінчастих речень, у яких передається світ складних думок і почуттів, переживань і оцінок.

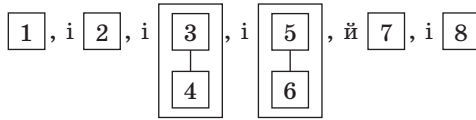
1. Возносився собор рожево під саме небо, і низькі хмари черкали об найвищу баню, заплутувалися безпорадно поміж бань нижчих, умить зупинялися у своєму бігові, і тоді видавалося, ніби починає летіти над землею самий собор, і суцільна його дивна рожевість заступалася жовтістю від кованого золота, яким покрито було бані, й увесь собор зненацька засвічувався, мов щільник, повний меду, і в найпохмуріших душах ставало ясніше від того видовища (*П. Загребельний*).

2. Біля вітряка, що стояв на пагорбі, підіймався владар нічного неба; росячи траву, він погойдував тіні й змовницьки поглядав на землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благально подивилася на місяць, а той лагідно усміхнувся їй (*М. Стельмах*).

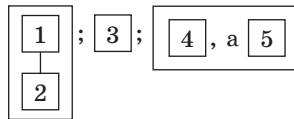
Це типові зразки складних синтаксичних конструкцій у художньому описі, де кількість складових частин теоретично обмежена. Але регулярними є структури з трьома-сімома умовно простими реченнями.

У першому прикладі до складу речення входить вісім частин, більшість з яких з'єднані сурядними еднальними сполучниками, що вказують на одночасність дії. Четверта частина (підрядне з'ясувальне) відноситься до дієслова *видавалося* й розкриває його значення, але завдяки сполучнику *ніби*, яким приєднується підрядна частина до головної, вона має додатковий смисловий відтінок порівняння. Від іменника *золота* залежить підрядна означальна, що приєднується до головної сполучним словом *яким* і має значення безпосередньої ознаки. Отже, це складне речення

з сурядним і підрядним зв'язком. Схематично ця конструкція має такий вигляд:

Другий приклад складної конструкції ілюструє більшу розмаїтість смислових відношень. Підрядна означальна частина, що стоїть після головної, має основне значення ознаки, але з відтінком місця. Між складнопідрядним і третім умовно простим реченням існують відношення одночасності. П'ята частина приєднується до четвертої сполучником сурядності а (у значенні *і*), який не тільки вказує на значення послідовності, а й передає додатковий причинно-наслідковий зв'язок. Ця складна синтаксична конструкція містить у собі безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок:

Отже, у межах одного речення може бути ціла гама найрізноманітніших відношень: еднальних, означальних, обставинних. Вони передають рух авторської думки, допомагають розкрити складність життєвих ситуацій, створюють емоційно-експресивні цілісні описи картин природи, розповіді, роздуми тощо. У них можуть відображатися умови й результати, причини і наслідки, початок і кінець, розвиток дії і висновок.

Для складних синтаксичних конструкцій характерне також багатство інтонаційних переходів, що уможливорює образно-асоціативне зображення дійсності.

Дослідження-аналіз

(з елементами вибірково-розподільної роботи)

- Проаналізувати подані речення, дослідити структурну організацію їх. Установити, до яких жанрів художньої літератури вони належать.

1. Пам'ять життя дається людині не з першим її криком, а згодом, вона виникає в тобі, мов струс, наче вибух, і своє буття на землі ти відлічуєш з тої хвилі (*П. Загребельний*). 2. Скрипливими східцями дівчина почала підійматись до дзвонів, во-

ни дрімотно озвалися на її ходу, наче хотіли заговорити до неї (М. Стельмах). 3. Тоді над водою славно стелилися голоси, соковито гупали праники, і гарно окреслювалися жіночі постаті, і святістю віяло від їхніх персів, що вибивалися з грубих полотняних сорочок (М. Стельмах). 4. Бачив я усякі перли і коштовні самоцвіти, але єсть одна перлина, що з усіх найкраща в світі (В. Самійленко). 5. На болоті спала згряя лебедина, вічна ніч чорніла, і стояв туман (Олександр Олесь). 6. Ось щось злегка луснуло, наче перервалася нитка, що придержувала того кібчика на одному місці, злегка тріпнулися його крила — і кібчик опукою пустився на землю (Панас Мирний). 7. Вліво від Андрія грав на сонці срібними брижами ставок, немов риби купались у ньому, а за ним, на другому горбі, ховалася поміж деревами церква. 8. Низенькі хати осіли під синьою банею неба, немов баби в намітках на коліна стали у церкви; за коловоротом по полю око м'яко бігло снігами аж до крайнеба і не мало на чому спинитись (З тв. М. Коцюбинського).

- ▶ Пояснити, якого стилістичного ефекту досягає автор такою будовою речень.
- ▶ Накреслити схеми складних синтаксичних конструкцій.
- ▶ Записати в таблицю номери речень згідно з класифікацією складних синтаксичних конструкцій. Зробити висновок щодо використання різних типів складних речень з різними видами зв'язку в художніх творах.

Складні синтаксичні конструкції

із сурядним і безсполучниковим зв'язком	із підрядним і безсполучниковим зв'язком	із сурядним і підрядним зв'язком	із безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком

Лінгвостилістичний аналіз художнього висловлювання

- ▶ Прочитати. Звернути увагу на особливості авторського стилю (інформативність, місткість викладу, виразність). Визначити, якими мовностилістичними засобами досягається образність змісту.

Ось ранок, ясний та погожий ранок після короткої ночі. Зірочки кудись зникли - пірнули у синю безодню блакитного неба; край його горить - палає рожевим вогнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її останнє зітхання; положисті балки дримають серед темної тіні, а високі

могили виблискують срібною росою; піднімається сизий туман і легесеньким димком, чіпляючись за рослини, стелиться по землі (*Панас Мирний*).

- ▶ Яку стилістичну функцію відіграють розділові знаки в складному реченні?
- ▶ Визначити структуру речення й накреслити схему.

Лінгвостилістичний аналіз віршованого тексту

- ▶ Виразно прочитати вірш. Яку стилістичну роль відіграє інтонація вірша? Визначити стиль і тип мовлення. Назвати основні мовні ознаки стилю поданого тексту. Визначити тему вірша і його основний мотив. Звернути увагу на експресивно-емоційні засоби мови автора, її синтаксичну організацію. Яких за будовою речень найбільше в тексті?

* * *

Сумна наша пісня, як наше життя;
 Сумная у нас і розмова,
 І з уст безнадійних не йде ні одно
 Веселе, одрадісне слово.
 А часом захочеш хоч трошки забуть
 Ту муку людськую щоденну,
 Прогнать на хвилину неситу журбу.
 Розважити душу стражденну
 І з уст зацікавлених звести хоч одно
 Веселе слово, незлобне,—
 Шкода! давить туга, і рине з грудей
 Гаряче ридання надгробне.
 Так тяжко нам жити!., на очах туман,
 А в йому й провітку немає.
 Не хочеться навіть дивитись на світ,
 І серце з журби замирає.
 Так плачмо ж, ридаймо, забудьмо пісні,
 Що склали ми в щасті, на волі,
 Аж поки минуться злиденні часи
 Й дізнаєм ми кращої долі;
 І клятва на того нехай упаде,
 Хто горя людського не чує,
 Хто може тоді жартувать, коли люд
 Од горя й притуги німує.

В. Самійленко

- ▶ Знайти складні синтаксичні конструкції, проаналізувати їх (накреслити схеми, дослідити структурну організацію). Пояснити, яким стилістичним завданням підпорядковується така будова складних речень.

Творче спостереження на основі текстів

- ▶ Прочитати мовчки висловлювання. Визначити стильову належність їх. Відповідь обґрунтувати. Яку стилістичну функцію виконують у них складні речення з різними видами зв'язку?

Текст 1

Може здатися дивним, але довгий час комп'ютери практично не використовувались як інструмент дослідницької діяльності в галузі так званої чистої математики. «Папір і ручка — ось і все, що мені потрібно для розв'язування складних задач, доведення нових теорем», - приблизно таку фразу можна було почути з уст математика-теоретика. Зараз ситуація інша: з розвитком відповідного програмного забезпечення все частіше складні, довгі й громіздкі операції з алгебраїчними виразами та логічними формулами, що супроводжують суто математичні доведення, доручають виконувати комп'ютерам. І ось уже в математичному лексиконі звичним стало словосполучення «комп'ютеризоване доведення» або «машинне доведення» (І. Парасюк).

Текст 2

Оптичні системи використовують для побудови зображення, а створити зображення означає перетворити гомоцентричні пучки, що розходяться, в пучки, які сходяться у відповідних точках. Для цього необхідно, щоб відбиваюча чи заломлююча поверхня трансформувала гомоцентричні пучки, що розходяться, в пучки, які сходяться. Ось чому в оптичних системах використовують такі поверхні, на яких при відбиванні та заломленні найкращим чином зберігається гомоцентричність пучків. Це плоскі, сферичні та параболічні поверхні. Дві останні зберігають гомоцентричність тільки параксіальних променів, у яких кут нахилу по відношенню до оптичної осі системи малий (С. Приходько).

- ▶ Трансформувати складні синтаксичні конструкції в прості речення. Як зміниться сприйняття змісту висловлювання?

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

- ▶ Написати невеликий твір-опис у художньо-публіцистичному стилі на тему «Чарівна осінь у моєму краї», використовуючи різні типи складних речень, зокрема й складні синтаксичні конструкції.

Урок № 57**УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ З РОЗДІЛУ
«СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ»**

Мета: узагальнити й систематизувати знання восьмикласників з розділу «Складне речення з різними видами зв'язку», сформувати цілісну систему особистих знань учнів з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал, удосконалювати пунктуаційні вміння й навички; розвивати творчі вміння самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання; удосконалити мисленнєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити й обґрунтовувати тощо; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу розвивати спостережливість, уважність, кмітливість як важливі елементи розумової діяльності людини.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складних речень з різними видами зв'язку; синоніміка складних синтаксичних конструкцій з простими.

Текст (риторичний аспект): складні речення з різними видами зв'язку в текстах публіцистичного стилю.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників
з темою, метою й завданнями уроку****III. Узагальнення й систематизація
теоретичних положень з теми****Тестовий взаємоконтроль**

1. Указати на рядок зі складною синтаксичною конструкцією.
  - А Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито.
  - Б Падав і не падав перший сніг, курилась і не курилась земля, підбиваючись під димчасту куделю осіннього вечора.
  - В Блиснула блискавка, в її маревному світлі гоїднулося червоне поле пшениці, над якою Ярослав бився і тремтів кілька років.

- Г Скрадаючись, лісник добрів до борсукових нір, обколесував їх, знайшов перші після зимової сплячки сліди звірів і попрямував до оселі (З *тв. М. Стельмаха*).
2. Установити відповідність між складними синтаксичними конструкціями і кількістю умовно простих речень, що входять до їх складу.

Речення	Кількість частин
А Улітку краплинами крові червоніють вишні, восени здригається лист, узимку намерзає сніг, а весною він нанизується силянкою сліз.	1 3. 2 4. 3 5.
Б Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ, і минувшина вже так підійшла до Данила, що, здавалося, простягни руку — і доторкнешся до неї.	
В Уже з синіх одяганок неба випадала роса, коли Чигирин у подиві зупинився: уся лісникова обора була напакована дорідною худобою.	
Г Спочивало село, спочивали люди, спочивали й небесні сіячі, що встигли обсіяти всю землю росами.	
Д У теплиці стояло літо, надворі ж покректував мороз, хугувала хвижа, і тепер звичайнісінький житній колос, що думав про цвіт, нахилився до тебе казкою чи святом (З <i>тв. М. Стельмаха</i>).	

3. Визначити складні синтаксичні конструкції із безсполучниковим і сурядним зв'язком.
- А З лівої руки зблиснула покарлючена річечка, біля неї на заотавленій луці пасеться старий кінь: почувши кроки, він підіймає голову і синім оком, у якому залягла розумна печаль, дивиться на старого.
- Б Над самою водою пролетів білобровий перевізник, а з очерету тихо-тихо впливла молода качка; вона обережно повела точеною голівкою, заспокоїлась і вже пливе на чистовід.

- В** Над тихим світом курилася зоряна імла, за татарським бродом на болотах бродив долинний туманець, і в ньому по груди паслися селянські коні, що пахли оранкою, туманом і молодою м'ятою.
- Г** Кінь по коліна зайшов у брід, м'яко почав перебирати губами підсвічену воду, потім заіржав, і тоді з того берега на оболоні теж озвалось іржання; воно ніби підхльоснуло воронця.
- Д** Скрипливими східцями дівчина почала підійматися до дзвонів, вони дрімотно озвалися на її ходу, наче хотіли заговорити до неї (*З тв. М. Стельмаха*).

Ключ. 1 — В. 2. А — 2; Б — 3; В — 1; Г — 2; Д — 3. 3 — Б, Г.

IV. Виконання системи практичних завдань на узагальнення практичних умінь і навичок

Творче спостереження з елементами аналізу

- Прочитати мовчки текст. Визначити його стильову й типологічну будову. Проаналізувати складні синтаксичні конструкції, ужиті у висловлюванні (визначити структуру, виділити засоби зв'язку). Накреслити рівневі схеми.

Не буде великим перебільшенням сказати, що астрономія — одна з найдавніших наук на Землі: спостереження положень Сонця, Місяця та найяскравіших зір на небосхилі були конче необхідні вже першим племенам при їх далеких мандрах у пошуках родючих земель або багатих живністю лісів, першим хліборобам для прогнозування розливів річок, повеней чи посух.

Важко переоцінити важливість астрономічних знань у наш час для пошуку відповідей на загрози сьогодення — зміни клімату, кометно-астероїдну небезпеку, сонячну активність тощо.

Астрономія — дуже специфічна наукова дисципліна, бо мало знайдеться наук з таким велетенським просторово-часовим масштабом обхвату своїх володінь — від глибин мікрокосмосу до таких глибин у просторах макрокосмосу, куди спроможні заглянути лише найпотужніші сучасні телескопи.

А чого варті намагання астрономів заглянути в незбагненні для нашого розуму у най-най-перші моменти творення Всесвіту — і водночас зазирнути на N мільярдів років наперед — у най-най-останніший момент його існування.

Дехто з астрономів, жартуючи, стверджує, що саме бажання наших предків наблизитися до зір, до зоряного неба спонукало їх випростатися, зіпнутися на ноги — справді, так простіше милуватися небом...

Здавалось би, можливість цікавитися астрономією мають всі без винятку шість з гаком мільярдів землян. Так, адже об'єкти дослідження астрономії — зорі, планети, галактики — щонаочі перед ними, не потрібно мати спеціальної лабораторії чи унікального обладнання (*З виступу президента Української астрономічної асоціації Я. Яцківа*).

- ▶ Пояснити вжиті в складних синтаксичних конструкціях розділові знаки за допомогою пунктуаційних правил.

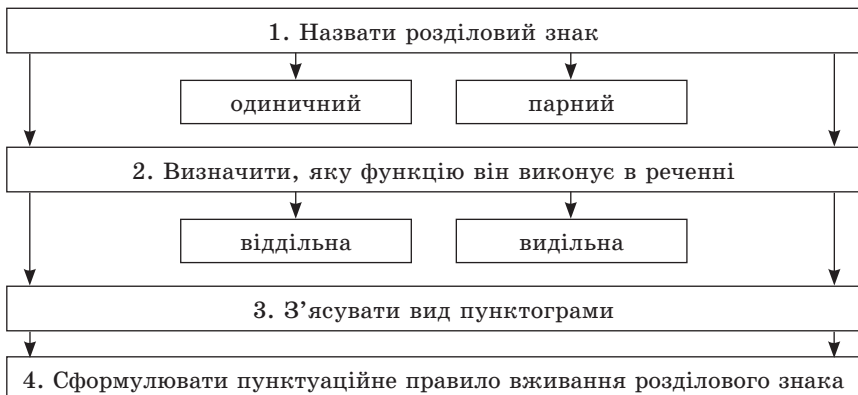
Пунктуаційний практикум

- ▶ Записати текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання. Знайти складну синтаксичну організацію. Визначити вид її. Накреслити рівневу схему.

Третє тисячоліття час змін епоха нових ідей і більш досконалих розробок винайдення таких речей про які досі не було відомо формулювання найновіших теорій. Багато чого ще й досі залишається незрозумілим ще є що досліджувати є що доводити та навіть спростовувати. Цей час дасть нам а можливо і нашим нащадкам величезну кількість найновітніших концепцій і поглядів. Цю історію вже творитимуть нові постаті проте у нашій пам'яті назавжди залишаться ті чий внесок дав початок цим змінам і ми із вдячністю будемо згадувати їх ще не одне століття (*П. Царенко*).

- ▶ Зробити письмовий синтаксичний розбір складної синтаксичної конструкції, ужитої в тексті.
- ▶ Зробити усний пунктуаційний аналіз записаного тексту, скориставшись алгоритмом.

АЛГОРИТМ пунктуаційного розбору речення

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення з різними видами зв'язку: вставити потрібні за змістом засоби зв'язку (сурядні сполучники, підрядні сполучники чи сполучні слова). Визначити смислові відношення між частинами складних синтаксичних конструкцій.

1. Далекі дзвони гудили в ясному повітрі тихо й мелодійно, ... здавалося, ... то дзвенить золото сонця. 2. Проте Андрій плекав таємну надію, ... все минеться якось ... жінка не зачепить. 3. У вікна било полудневе проміння, ... видно було, ... цілим морем пливли кудись ще зелені ниви, дев'ятсот десятин панського поля, ... спускалося часом у балку, а потім здійсалося знову, як хвиля. 4. Челядь гуляє на майдані; старі гомонять під ворітьми, ... в Маланки звичайні гості — думи. 5. Одна тільки хвиля одділяла минуле од того, ... сталось, ... здавалося, ... проминула вічність, ... попереднє раптом впало у прірву, ... щось порвалось і увільнилось од пут (*З тв. М. Коцюбинського*).

- ▶ Дослідити структурну організацію складних синтаксичних конструкцій. Накреслити схеми.

Лінгвістична діагностика

- ▶ Записати складну синтаксичну конструкцію. Визначити її структурні частини, підкресливши граматичні основи. Розставити потрібні розділові знаки.

Страшенне дуб'я гордо повиганяло свої голови вгору широко розпросторило гілки на всі боки гінка бугилова та широколисті лопухи примостилися коло їх у холодочку по широких полянах молода ліщина з жовто-зеленим листом гріється на сонячній спеці на низах кущі темно-зеленої калини посхиляли віти додолу по їх солов'ї неугавні засіли безперестанно несеться їх щебетання впродовж усього лісу невеличкі пташки сперечаються з ними своїми піснями прицмокує в чорнобилі кропив'янка щось белькоче чирик з високого вязу віщує літа сива зозуля жовтобрюха іволга перегукує з одудом а з кущів ліщини йде-несеться важке горличчине туркотання (*Панас Мирний*).

Виконати тестові завдання

1. Зі скількох частин складається складна синтаксична конструкція?
  - А Десяти.
  - Б Одинадцяти.
  - В Дванадцяти.
  - Г Тринадцяти.

2. Які типи зв'язку властиві реченню?
  - А Сурядний і підрядний.
  - Б Безсполучниковий і сурядний.
  - В Безсполучниковий і підрядний.
  - Г Безсполучниковий, сурядний і підрядний.
3. Якому стилю мовлення характерна складна синтаксична конструкція?
  - А Художньому.
  - Б Публіцистичному.
  - В Науковому.
  - Г Офіційно-діловому.
4. Який тип мовлення поданої синтаксичної конструкції?
  - А Розповідь.
  - Б Опис.
  - В Роздум.
  - Г Розповідь з елементами опису.

Ключ. Страшенне дуб'я гордо повиганяло свої голови вгору, широко розпросторило гілки на всі боки; гінка бугилова та широколисті лопухи примостилися коло їх у холодочку; по широких полянах молода ліщина з жовто-зеленим листом гріється на сонячній спеці; на низах кущі темно-зеленої калини посхиляли віти додолу; по їх солов'ї неугавні засіли, безперестанно несеться їх щebetання впродовж усього лісу; невеличкі пташки сперечаються з ними своїми піснями — прицмокує в чорнобилі кропив'янка, щось белькоче чирик з високого вязу, віщує літа сива зозуля, жовтобрюха іволга перегукує з одудом, а з кущів ліщини йде-несеться важке горличчине туркотання (*Панас Мирний*).

Творче конструювання (робота в міні-групах)

- ▶ Об'єднавшись у міні групи (4–5 учнів), з поданих речень утворити складні синтаксичні конструкції. Пояснити типи зв'язку між частинами й визначити модель структурної організації речень.

Група 1

1. Вечоріло.
2. Ми в'їхали в місто.
3. Дорога повз фортецю захрясла підводами.
4. Десь здіймався гуркіт, гомін, дзвони, чудне клекотіння.

Група 2

1. Сонце прикрашає путь кораблеві.
2. Без жалю віддає небо всі свої кольори грайливому морю.

3. Мінливе, зрадливе, тільки небу вірне море відбиває всі ці дивовижні барви.

Група 3

1. Життя людське схоже на криницю.
2. Чим довше живе людина, тим глибша криниця.
3. Глибина в ній незмірна.
4. Вода чиста, джерельна, без каламуті та жабурина.

Група 4

1. Тихо в лісі.
  2. Не колихнеться найтонша гілочка.
  3. І раптом у цю тишу ввірвався далекий, ледь вловимий шум.
  4. Він наближався до дороги.
  5. Сонце сховалося.
- ▶ Визначити тип мовлення кожного речення (опис, розповідь, роздум). Свій вибір обґрунтувати.
  - ▶ Яка смислова й стилістична роль поданих складних синтаксичних конструкцій?
  - ▶ Простежити структурний зв'язок умовно простих речень у складному з різними видами зв'язку. Звернути увагу на їхню змістову й тематичну єдність. Яка основна думка речення? Чи кожна наступна частина додає до сказаного щось нове?

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Скласти узагальнювальну схему з розділу «Складне речення з різними видами зв'язку», на основі якої підготувати повідомлення в науковому стилі.
- ▶ Довести, чому в усному діалогічному мовленні складні синтаксичні конструкції не використовуються. З чим це пов'язано?

Урок № 58

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 3 (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень дев'ятикласників з розділу «Складне речення з різними видами зв'язку»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

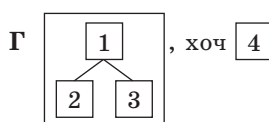
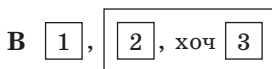
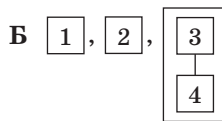
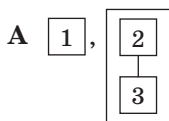
I. Організаційний момент**II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Мотивація навчальної діяльності**

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання тестових завдань закритої форми**Варіант 1**

Завдання 1–4 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

- До складної синтаксичної конструкції з сурядним і підрядним зв'язком належить складне речення.
  - Соломія не знала, як і коли це сталося,— втома і шум комишу приспали її.
  - Остап подався на розвідки і скоро вернувся, щоб заспокоїти Соломію: скрізь тихо, спокійно, днина тепла й ясна.
  - Гості почали прощатись, але тут Тетяна Степанівна згадала, чого вона, властиве, прийшла.
  - Кілька разів Остап ускакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалася на кущ верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знову мчали вперед, добуваючи останні сили.
- Складна синтаксична конструкція *Хлопцеві стає ще страшніше, він боїться поворухнутися, боїться зустрітись очима з таємничою пільмою, хоч щось так і тягне його глянути у вікно* відповідає схемі.

3. Усі типи зв'язку (безсполучниковий, сурядний і підрядний) характерні складній синтаксичній конструкції.
- А Признаюсь — заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніщо не стає їм на їхній дорозі.
  - Б Пропасниця тіпала, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що Остап на превелику силу діставав собі воду.
  - В Удень я здригався, коли чув за собою тінь від людини, і з огидою слухав ревучі потоки людського життя, що мчали назустріч, як дикі коні.
  - Г Сон раптом щезає, як змитий водою, і баба чує своє маленьке тіло, якому твердо і зимно лежати долі, на тоненькій ряднині, у вогкім кутку.
4. До складної синтаксичної конструкції *Якийсь зелений хаос крутився круг мене і хапав бречку за всі колеса а неба тут було так багато що очі тонули в нім як в морі та шукали за що б зачепитися* (розділові знаки пропущено) входить.
- А Три частини.
  - Б Чотири частини.
  - В П'ять частин.
  - Г Шість частин.
- Завдання 5–6 мають по п'ять варіантів відповіді, серед яких ДВА ПРАВИЛЬНІ варіанти. Потрібно вибрати ДВА правильні варіанти відповіді.
5. До складних речень з різними видами зв'язку належать синтаксичні конструкції.
- А Зростала певність, що все скінчиться добре, — і Соломія зазнає ще щасливого життя.
  - Б Глибока ніч цілою вагою налягала на груди та не давала дихати, а думки несміло знов мацали мозок, ворухились і розгортались.
  - В По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині й обертається в цятку; за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у чорний колір.
  - Г Гарний сильний голос співав на воді, все наближаючись, все зміцнюючись, і турки заслухались.
  - Д Соломії було якось особливо весело і легко сьогодні на душі, так здорово дихалось морозним повітрям, усе погане, що було в житті, відсувалося назад, блідло.

6. Правильно вжито розділові знаки в складних синтаксичних конструкціях.

А Тепер поле все ширше розкривало свої рамена, все далі розстеляло свою одержу, і коли хлопець зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви, зелена пляма низької луки, далека смужка лісу.

Б Покірливо дав я себе забрати і, поки залізо тряслось та лящало, я ще раз, востаннє, вбирав у себе спокій рівнини, синю дрімоту далеких просторів.

В Кватири Чубинських гості добре не знають, бо вони недавно переїхали сюди, а коли побачать замкнені віконниці, то подумують, що дім порожній.

Г Спочатку Маріуца тільки світила на Раду своїми очима, а він злегка підморгував їй гарячим оком та чорним вусом, але коли скрипка починала підсипати жару, молодиця не витримувала й кидалася в танець.

Д У вікна било полудневе проміння і видно було, як цілим морем пливли кудись ще зелені ниви, дев'ятсот десятин панського поля, що спускалося часом у балку, а потім здімалося знову, як хвиля.

► Завдання 7 передбачає установлення відповідності. До кожного рядка, позначеного ЦИФРОЮ, потрібно дібрати відповідник, позначений БУКВОЮ. Кожна цифра може використовуватися ЛІШЕ один раз.

7. Установити відповідність між складними синтаксичними конструкціями й типами їх.

Типи складних синтаксичних конструкцій

- 1 Сурядний і підрядний зв'язок.
- 2 Безсполучниковий і підрядний зв'язок.
- 3 Безсполучниковий і сурядний зв'язок.
- 4 Безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок.

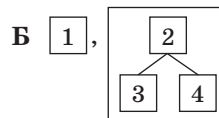
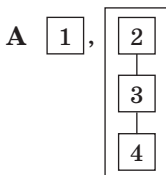
Речення

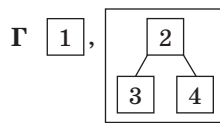
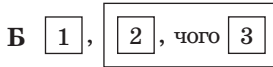
- А** Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі і виглядала його з очеретів.
- Б** Аркадій Петрович поклав гребнем борозни на рідкому волоссі, розчесав вуси, на кінчиках жовті, і довго любувався сухим високим чолом та благородним панським обличчям, що одбивалося в синявих водах туалетного дзеркала.

- В** Обернувшись назад і глянувши на небо, Соломія побачила червоні, як грань, хмари — зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів.
- Г** Ноги грузли часом по коліно в цмоковині, цупкий комиш ламався, тріщав та бив по лиці, плутався під ногами, а Соломія бігла все вперед, пойнята жахом, нічого не помічаючи, бажаючи тільки забігти якомога далі.
- Д** Соломія бігла, хоч ноги в неї були слабкіші, ніж учора, а повітря було якесь густе, і трудно було дихати ним.

Варіант 2

- Завдання 1–4 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.
1. До складної синтаксичної конструкції з безсполучниковим і сурядним зв'язком належить складне речення
- А** Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.
- Б** Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки.
- В** Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...
- Г** Соломія не знала, чого вона ходить туди, але щось несвідомо тягло її в той бік.
2. Складна синтаксична конструкція *Згадувались Остапові давні заміри, він думав про те, чого йшов сюди, у Туреччину, для чого покинув рідне село й дідуся* відповідає схемі.

3. Усі типи зв'язку (безсполучниковий, сурядний і підрядний) характерні складній синтаксичній конструкції.

А Коли світло згасили й обляглись, думки Остапа забились по хаті, ліниві, спутані, темні, як клубок хмар, і лиш інколи щось ясне їх розривало.

Б Тричі Соломія помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а то здалеку чулося немов кабаняче рохкання.

В Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо вже повзли й повзли в тому напрямку, як ішла Соломія, і їй треба було особливо уважати, щоб не наступити на слизьке й холодне гадюче тіло.

Г Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, і очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабети.

4. До складної синтаксичної конструкції *Він говорив про речі повні жаху для мене так просто й спокійно як жайворонки кидав на поле пісню а я стояв та слухав і щось тремтіло в мені* (розділові знаки пропущено) входить.

А Три частини.

Б Чотири частини.

В П'ять частин.

Г Шість частин.

► Завдання 5–6 мають по п'ять варіантів відповіді, серед яких ДВА ПРАВИЛЬНІ варіанти. Потрібно вибрати ДВА правильні варіанти відповіді.

5. До складних речень з різними видами зв'язку належать синтаксичні конструкції.

А Остап не міг спати од того галасу: він лежав із розплющеними очима, в гарячці, і уявляв, що попав у пекло.

Б Вогні палають, розростаються, од них іде тепло і зогріває Остапа, розпалює йому кров.

В Остапові зсунулася пов'язка з рани, і він ніяк не міг дати собі ради з нею, йому ніяк не вдавалося зав'язати її.

Г Яким щохвилі виходив на двір, вдивлявся в темряву, прислухався, як виє хуртовина, даремне сподіваючись побачити Василька, почути його голос...

- Д На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витягає цікаву мордочку до кривавої смуги обрію, що червоніє на узліссі поміж деревами, і слухає.
6. Правильно вжито розділові знаки в складних синтаксичних конструкціях.
- А Спільний сніданок і можливість перекинутися щирим словом із близькою людиною до решти помирили Остапа з несподіваним випадком; його значно заспокоїли Соломіїні доводи і обидва товариші твердо поснули сном молодості.
- Б Часто серед ночі, перериваючи спокійний сон хатинки, розлягався раптовий грюкіт у віконце, і хату сповняла ціла банда якогось непевного люду, що кричав, блискав жадними очима і сварився.
- В Виходило так, що всі були вдома, а, коли хто й забіг на гуральню, то тільки на те, щоб подивитись.
- Г Тепер уже щодня палав у печі веселий вогонь, смачно пахло борщем або галушками, і, коли Андрій смерком вертався до хати, свіжий од вітру, з духом морозу у всіх складках одержі, Маланка старалася догодити йому.
- Д Гафійка гриміла ложками, а Маланка, заклавши руки, побожно слухала оповідання про те, скільки привезено цегли, яке й чому забраковано дерево, що прикажчик нічого не розуміє і коли б не Андрій, не було б діла.
- Завдання 7 передбачає установлення відповідності. До кожного рядка, позначеного ЦИФРОЮ, потрібно дібрати відповідник, позначений БУКВОЮ. Кожна цифра може використовуватися ЛИШЕ один раз.
7. Установити відповідність між складними синтаксичними конструкціями й типами їх.

Типи складних синтаксичних конструкцій

- 1 Сурядний і підрядний зв'язок.
- 2 Безсполучниковий і підрядний зв'язок.
- 3 Безсполучниковий і сурядний зв'язок.
- 4 Безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язок.

Речення

- А Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щebetання й полинуло високо туди, де небо міняється, де небо грає всякими барвами...
- Б Ось і небо всміхнулося перед світанням, ось і сонечко

землі вродливій на добрідень дало, а Хо чимчикує, поспішаючи до села, де молодий лікар, вірний своїй ідеї, мав розгорнути свою лікарську і просвітницьку практику.

В Море котилося за Остапом і Соломією невпинними, непереможними, веселими хвилями, золотом розсипалося по плавнях, жерло очерет, випивало воду, підпалювало небо...

Г Одчинилися двері, холод пішов по хаті, і в чорний морок сіней вскочив одразу дитячий рев.

Д Остап біг за Соломією, хоч із кожним віддихом і рухом колело його в грудях і нападали часом млості, а з-під руки, якою він затуляв рану, стікало щось тепле й мокре...

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми						
	з вибором однієї правильної відповіді				з вибором двох правильних відповідей		на встановлення відповідності
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7
Варіант 1	В	А	Б	Б	А, Д	В, Г	1-Д, 2-А, 3-Г, 4-В
Варіант 2	Б	В	Г	Б	А, В	Б, Г	1-Д, 2-А, 3-Г, 4-Б
Кількість балів	1 б.	1 б.	1 б.	1 б.	2 б.	2 б.	4 б.

VI. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з наукових текстів 3–4 складні синтаксичні конструкції. Визначити вид їх. Накреслити схеми. Зробити повний синтаксичний розбір одного з виписаних речень.

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ

Урок № 59

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ, ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Мета: поглиблювати знання учнів про текст; ознайомити з поняттям «складне синтаксичне ціле» та з його основними ознаками; навчити відрізняти складне синтаксичне ціле від набору речень; розвивати творчі вміння працювати зі складним синтаксичним цілим, складати висловлювання різних типів і стилів в усному й писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу навчати школярів розуміти і цінувати життя, дане батьками і долею, щоб любити, цінувати його і творити заради майбутнього.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Текст (риторичний аспект): оптимальне структурування складних синтаксичних цілих у висловлюваннях, що належать до різних типів мовлення.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

Вступне слово вчителя. У процесі вивчення розділу «Складне синтаксичне ціле» ви *навчитесь* знаходити складне синтаксичне ціле в тексті, визначати його істотні ознаки, види і засоби міжфразного зв'язку; *усвідомите* відомості про розподіл тексту на мікротеми, членування речень у висловлюванні на відоме і нове, співвідношення складного синтаксичного цілого з абзацем; зможете *оцінювати* виражальні можливості складних синтаксичних цілих різних типів і стилів; *набудете* вмінь і навичок конструювати невеликі тексти на певну тему, доцільно розподіляючи

їх на складне синтаксичне ціле й абзаци відповідно до комунікативного задуму, використовуючи членування речень на відоме й нове для забезпечення оптимальної зв'язності текстів, а також використовувати виражальні можливості складних синтаксичних цілих різних типів і стилів у власному усному й писемному мовленні.

III. Оголошення епіграфа

*Перед тобою світ —
великий том розкритий.
М. Рильський*

IV. Актуалізація мотиваційних резервів школярів (відтворення теоретичних знань учнів, які необхідні будуть у роботі на уроці)

Бесіда за запитаннями

1. Чим відрізняється речення від тексту?
2. Що таке текст?
3. Назвати основні ознаки тексту.
4. Як визначити тему й основну думку тексту?
5. Назвати мовні засоби речень у тексті.
6. Пригадати основні етапи аналізу тексту.

Робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку висловлювання. Які типи мовлення поєднані в ньому? Підтвердити свої думки прикладами з тексту.

ГІМН ЖИТТЮ

Воля! Хто його видумав, хто вперше вимовив це слово? Благословен хай буде навіки!.. Скільки тут простоти, скільки величі! Який безмежний незбагненно широкий зміст! Скільки крові пролилося — і ще проллється! — щоб звучало воно повноцінно, гордо на весь голос.

Воля! Це клекіт орла, що ширяє там, у недосяжній висоті, гучний поклик трембіти, непорочність смерек, що віками ждуть не діждуться обіймів сонця; це буяння дикої ружі, переливи роси, плин потоку; це — Чорногора з її незабутньою Довбушевою вольницею...

Ні перед чим не зупиняйтесь, не хилитесь — піти! Аж на те далекеє верхів'я. Зійти й поставити стару корогву — нехай має! Хай буде знаком, ясним дороговказом.

Вони стояли на самісінькій вершині Лукавиці, безмовні, зачаровані красою Бескидів. Перед ними у всій своїй мальовничості

лежало царство гір і лісів. Буйні вітри чесали зелені коси смерек, полоскали ущелини, в які не пробивалося сонце. Гори співали — потоками, птаством, голосами звірів і худоби. Усе це перевивалося пахощами полонинських квіток, ніжною голубінню височини, злітало до сонця. Проте не зникало. Між землею і небом лунала якась могутня й водночас спокійна мелодія — гімн життя, як у думках нарекла її Леся. Спів бентежив молоді груди, родив у них нестримний потяг до творення. Співало серце, її змучене, стомлене серце. Чого хотіло? Спокою, забуття? У такий час? У краю, де гніздяться орли, де в кам'яних ложах набираються сили громи?.. Ні, серце! Нам з тобою іще стояти супроти бурі, будити мертвих. Чуєш-бо? Хай навіть ота лавина з гір упаде на голову, мов доля злая, стояти маєм! Стояти будем! (За М. Олійником).

- ▶ За якими ознаками можна визначити, що це текст?
- ▶ Стисло переказати прочитаний текст.

V. Сприймання й засвоєння учнями нового матеріалу

Коментар учителя. Текст — літературно опрацьоване чи усне повідомлення, яке складається з ланцюга речень-висловлювань, об'єднаних в єдине ціле задумом, ідеєю. Це об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними рисами якої є зв'язність і цілісність.

До складу тексту входять як поєднані між собою речення, так і надфразові єдності або складне синтаксичне ціле. Мовні одиниці, що допомагають об'єднати сукупність речень у тексті, називають засобами зв'язку.

Складне синтаксичне ціле — це група речень, об'єднаних граматичним і змістовим зв'язком, що виражають думку вільніше, розгорнутіше й повніше порівняно з реченням. У складному синтаксичному цілому речення не рівноцінні: одне з них виражає найважливішу інформацію, а інші — уточнюють, поглиблюють, конкретизують її. Складне синтаксичне ціле найчастіше збігається з абзацом, хоч може складатися і з кількох абзаців.

Текстові характерні такі ознаки:

- зв'язність,
- цілісність,
- авторська мета,
- інформативність,
- ситуативність (зв'язність з контекстом),
- наявність смислових частин та єдність їх,
- особистісне ставлення,

- розгорнутість,
- послідовність,
- завершеність,
- динамізм зображуваного.

Серед названих ознак найважливішим є зв'язність і цілісність. Зв'язність — властивість, що характеризує особливості з'єднання всередині тексту його елементів. Цілісність — властивість, пов'язана зі смисловою єдністю. Текст може бути зв'язний, але не цілісний і, навпаки, цілісний, але незв'язний.

VI. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати тексти й визначити, який з них є зв'язний, але нецілісний та незв'язний, але цілісний.

Текст 1

— Однак, панове, мені також хочеться задати вам одну загадку. Стоїть чотирьохповерховий будинок, у кожному поверсі вісім вікон, на даху два слухових вікна і дві труби, на кожному поверсі по два квартиранти. А тепер скажіть, панове, у якому році померла у швейцара його бабуся? (*Швейк*).

Текст 2

- Мамцю, ти мене кликала?
- Ні.
- Татку, може ти мене звав?
- Ні.
- Бабусю, бабусю, а ви мене кликали?
- Ні.
- Добре, скажу по-іншому: ми сьогодні, взагалі-то, їсти будемо?! (*Нар. творчість*).

- ▶ Дослідити, чим відрізняється структура поданих висловлювань.
- ▶ Назвати ознаки текстів.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати. Про що розповідається в кожному реченні? Що в них спільного? Чи пов'язані вони між собою? Чи можна дібрати заголовок.

Протягом майже всієї історії свого існування людина використовує в їжу смачне пташине м'ясо і яйця, збирає пух і пір'я, з якого виготовляє теплі та м'які речі. Тіла найпростіших

багатоклітинних тварин нагадують посудину, стінки якої складаються лише з двох шарів клітин. Корали — окраса прибережних вод морів та океанів. У Чорному морі живе декілька видів раків-самітників. Хребетні опанували різні середовища проживання, тому мають певні відмінності в будові та в процесах життєдіяльності. Тваринний світ постійно перебуває під впливом людської діяльності (З підручника).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір першого речення. Накреслити схему.
- ▶ **Творче завдання.** Розгорнути зміст останнього речення так, щоб утворилося складне синтаксичне ціле.

Колективна робота з таблицею (розвиток наукового мовлення)

- ▶ Розглянути таблицю. Скласти повідомлення на тему «Властивості цілісності та єдності тексту».

Ознаки	Властивості
Тематична єдність	<ul style="list-style-type: none"> • глибинний смисл тексту; • смислова будова; • логічна будова
Комунікативна єдність	<ul style="list-style-type: none"> • комунікативний вплив; • естетичний вплив (для художнього тексту)
Структурна єдність	<ul style="list-style-type: none"> • граматичні властивості; • лексичні властивості; • фонологічні властивості

- ▶ Поміркувати, чим текст відрізняється від складного синтаксичного цілого.

Робота з деформованим висловлюванням

- ▶ Прочитати. Розташувати речення так, щоб вийшло зв'язне висловлювання. Поділити на абзаци. Визначити складні синтаксичні цілі. Аргументувати свою думку, назвавши ознаки їх.

На заході днів вона засяє нестерпучим блиском. Молодість, як дивовижний рубін, мусить горіти на серці. І погасне. Бо другої молодості немає у світі. Життя є молодість, труд і любов. Усе життя людина лише шліфує грані своєї молодості. У радісній знемозі він пахтить, як дорога. Він є вірним другом. Він не зраджує. Труд, як материнська рука, веде нас по стежці. Вона знає такі таємниці, що від них розривається серце, як стигла слива, надвоє. Скільки людей співало їй! Відчуваю її, як дорогу, теплу долоню на голові. Вона перебирає моє волосся, лоскоче мене за вухом, ніби я якесь мале. Любов. А вона, пишна, сходить, сонцем

іде на небо, світить, б'є в очі, як у глибокий колодязь пустелі. І молодість дзвенить. Вона — щось таке, що підносить людину вгору, і завмирає в неї дух (За Ю. Яновським).

- ▶ Дібрати заголовок до змодельованого висловлювання. Визначити його тему й основну думку.

Матеріал для вчителя (оригінал тексту). Життя є молодість, труд і любов. Молодість, як дивовижний рубін, мусить горіти на серці. Усе життя людина лише шліфує грані своєї молодості. На заході днів вона засяє нестерпучим блиском. І погасне. Бо другої молодості немає у світі.

Труд, як материнська рука, веде нас по стежці. Він є вірним другом. Він не зраджує. У радісній знемозі він пахтить, як дорога.

Любов. Відчуваю її, як дорогу, теплу долоню на голові. Вона перебирає моє волосся, лоскоче мене за вухом, ніби я якийсь мале. Вона — щось таке, що підносить людину вгору, і завмирає в неї дух. Вона знає такі таємниці, що від них розривається серце, як стигла слива, надвое. Скільки людей співало їй! А вона, пишна, сходить, сонцем іде на небо, світить, б'є в очі, як у глибокий колодязь пустелі. І молодість дзвенить... (За Ю. Яновським).

Комунікативний практикум

- ▶ Скласти усний міні-твір-роздум на тему «Життя прожити — не поле перейти». Який стиль і тип мовлення ви використаєте?

VII. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на запитання:

1. Що таке складне синтаксичне ціле?
2. Чим відрізняється складне синтаксичне ціле від речення? Навести приклад.
3. Назвати ознаки складного синтаксичного цілого.
4. Чи відрізняється складне синтаксичне ціле від тексту? Аргументувати свою думку.

VIII. Підсумок уроку

Відзначення досягнень учнів в оволодінні темою уроку, їхнього ставлення до роботи на уроці; аналіз здібностей, що сформувалися під час вивчення теми.

IX. Домашнє завдання

- ▶ Підготувати схему на тему «Складне синтаксичне ціле, його основні ознаки». Скласти зв'язне висловлювання в науковому стилі, використовуючи схему.

Урок № 60**СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ І АБЗАЦ**

Мета: поглиблювати знання учнів про складне синтаксичне ціле та його основні ознаки; удосконалювати вміння й навички школярів виділяти в тексті тему й мікротеми, тематичні речення, ділити текст на абзаци; розвивати творчі вміння працювати зі складним синтаксичним цілим у межах тексту, складати висловлювання різних типів і стилів у власному усному й писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати почуття прекрасного: бачити красу визначних місць нашої країни, а також розуміти музичне мистецтво.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: засвоєння складних випадків слововживання. Синоніміка складних синтаксичних конструкцій.

Текст (риторичний аспект): оптимальне структурування складних синтаксичних цілих у висловлюваннях, що належать до різних типів мовлення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку. Оголошення епіграфа**

*Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
Так весело.*

П. Тичина

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів**Робота з текстом**

- Прочитати текст. Поміркувати, чи можна його віднести до художнього стилю. Аргументувати своє твердження. Визначити тему й основну думку висловлювання. Дібрати власний заголовок. Яка з назв відображає тему тексту?

НЕДОТОРКАНЕ СЛОВО — ВІРА

Почаївський ліс. Старі товстючі дерева. І тут помітно війну. Розтрошені стовбури, укриття. Порозкидані зіпсуті речі.

У лісі холодно. Йдеться легше. Жарти і сміх стихають, бо ще півгодини, ще кілька кілометрів, і перед очима — **Почаїв**.

Виходять на узлісся, зупиняються, стають навколішки, по-божно хрестяться. Володко в полоні вражень. Він хреститься та-кож. Перед очима велетенська, **маєстатна** постать лаври зі всіма її будівлями. Володко безліч разів бачив її на малюнках і ось аж тепер нарешті бачить її власними очима.

Сила вражень, віри охопила й озброїла його. Перед ним — велична, залита передвічним сонцем святиня, до якої впродовж віків зі всіх куточків його рідної землі спливали люди, щоби бодай тут зачерпнути підсилення віри — єдиної опори жорстоко-нужденного селянського існування.

Віра. Недоторкане слово. Над світом війна, над світом пожежа, а вони **клячуть** у поросі. Які сили піднімуть їх із того пороху й уведуть у цей святий храм?

Дзвін. Велетенський дзвін. Від його громового рокоту затремтіли люди, дерева, земля.

— Ну, люди! Вже час! Вставаймо!

Серед глибокої тиші під звуки велетенського дзвону ті слова видаються закликом.

Усі встають, назувають на ноги **постоли** і помалу йдуть. Усе ближче й ближче лавра. Усе ближче й ближче мета. Усе потужніше гуде великий дзвін, розтягаючи своє бамкання геть навколо, як далеко сягне людське око (*У. Самчук*).

- ▶ Виділити в тексті мікротеми. Обґрунтувати свою думку. Виписати ключові слова, словосполучення і тематичні речення.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділених слів.
- ▶ Переказати висловлювання, дотримуючись логіки й послідовності викладення думок.

Матеріал для вчителя. *Почаїв* — місто на Тернопільщині. *Маєстатний* — величний. *Постоли* — м'яке селянське взуття зі шкіри. *Клядчати* — стояти навколішки.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Коментар учителя. Абзац має два значення. 1. Відступ у початковому рядку тексту. 2. Пов'язана за змістом частина тексту від одного відступу до другого.

Абзац — одиниця тексту, що являє собою єдність тематично об'єднаних речень, в одному з яких називається тема чи основна думка абзацу. Таке визначення дозволяє мовцеві чітко визначити

тему й дотримуватися її розвитку в інших реченнях, а читачеві або слухачеві визначити предмет мовлення й утримувати його в пам'яті доти, поки він не заміниться іншим предметом мовлення. Тему абзацу часто називають мікротемою.

У художніх текстах мета абзацу може виражатися кількома реченнями. Речення в абзаці повинні розподілятися так, щоб основна думка була виражена першим або останнім реченням.

Розташування речень у середині абзацу повинно бути таким, щоб кожне з них готувало читача до сприйняття наступного речення.

Якщо в абзаці немає тематичного речення, то це означає, що він забезпечує тему й основну думку попередніх частин тексту.

Дослідження-аналіз (з елементом експерименту)

- ▶ Прочитати текст мовчки. Схарактеризувати його за синтаксичною будовою. Якими реченнями насичене висловлювання?

Живий голос батьків, дідів. Заповіт нащадкам. Духовна естафета поколінь. Пісня... Вона супроводить нас ціле життя. Над колицкою — й над могилою. На весіллі й на раннім полі. У час найбільших торжеств, народних гулянь. У хвилини самотності. З нею штурмували океанські глибини й зоряні висоти. А в часи війн, у чорні дні реакції йшли на штурм чи на страту — з піснею на вустах.

То що в тобі за диво таке, пісне, що за вогонь, який магніт, яка сила незмірна таїться в тобі, що примушує нас любити й ненавидіти, сміятися і плакати? То скроплює душу росою, то запалить раптом вогнем! Надихає на творчість, на мирну працю — і кидає в бій на смерть!

Пісня-розповідь. Пісня-клич. Сповідь. Реквієм. Вибух. Освідчення, і романс, і притча, і марш, і гімн. «Стелися барвінку» й «Козака несуть». «Заповіт», «Два кольори», «Лелеченьки»...

У горі й радості, у праці та відпочинку ти розцвічуєш наше життя, робиш його запашним, поетичним, легшим, світлішим (Є. Колодійчук).

- ▶ Проаналізувати авторський поділ тексту на абзаци. Поміркувати, чи можна змінити послідовність розташування абзацив. Проекспериментувати, помінявши місцями абзаци. Що змінилося?
- ▶ Пригадати одну з названих у тексті народних пісень, відтворити її. Проаналізувати зміст.
- ▶ Пояснити правопис виділених слів.

Дослідження-відновлення

- ▶ Переписати, визначивши межі речень і розставивши пропущені розділові знаки. Поділити висловлювання на мікротеми. З'ясувати тип мовлення. Дібрати заголовок, який би відбивав тему тексту.

Українська народна пісенність дорогоцінне надбання поетичного генія трудового народу нев'януча окраса його духовної культури здається усю мудрість обдарування усю красу і благородство душі усю ніжність і ласку увесь високий і гордий політ думки та натхнення вклали протягом століть у свої пісні легіони безіменних народних співаків і поетів тому сповнені юної зваби безсмертно ширяють пісні над українськими просторами легко залітаючи на крилах мелодії за межі рідного краю народні пісні володіють чудовою здатністю полонити людські серця підносити настрій окрилювати бажання надихати у праці розраджувати в горі тамувати душевні болі множити сили у боротьбі до пісні звертаються колективно й поодиноці в будень і свято старі й молоді звертаються при найрізноманітніших життєвих нагодах і душевних зворушеннях у ній повсякчас можна почути рідний серцю голос батьківщини уловити відлуння своїх інтимних почуттів та затаєних дум золотий промінь надії слово мудрої поради і тихої маминої ласки супроводжуючи народне життя у щоденному побуті й на історичних шляхах пісня обіймала весь багатограний світ людини (*О. Дей*).

- ▶ Поміркувати, чи треба поданий текст ділити на абзаци? Пояснити.
- ▶ Доповнити текст, створивши один абзац, як заключну частину висловлювання.
- ▶ Чи поділяєте ви думку про те, що народна пісня може щось значити для старшого покоління, але не для молоді? Аргументувати свою думку.

Матеріал для вчителя (оригінал тексту). Українська народна пісенність — дорогоцінне надбання поетичного генія трудового народу, нев'януча окраса його духовної культури. Здається, усю мудрість обдарування, усю красу і благородство душі, усю ніжність і ласку, увесь високий і гордий політ думки та натхнення вклали протягом століть у свої пісні легіони безіменних народних співаків і поетів. Тому, сповнені юної зваби, безсмертно ширяють пісні над українськими просторами, легко залітаючи на крилах мелодії за межі рідного краю. Народні пісні володіють чудовою здатністю полонити людські серця, підносити настрій, окрилювати

бажання, надихати у праці, розраджувати в горі, тамувати душевні болі, множити сили в боротьбі. До пісні звертаються колективно й поодинокі, в будень і свято, старі й молоді звертаються при найрізноманітніших життєвих нагодах і душевних зворушеннях. У ній повсякчас можна почути рідний серцю голос баб'яківщини, уловити відлуння своїх інтимних почуттів та затаєних дум, золотий промінь надії, слово мудрої поради і тихої маминої ласки. Супроводжуючи народне життя, у щоденному побуті й на історичних шляхах пісня обіймала весь багатогранний світ людини (О. Дей).

Робота з деформованим висловлюванням

- Прочитати висловлювання. Чи можна назвати його зв'язним? Обґрунтувати свою думку.

ТА ВСЕ-ТАКИ, ЩО Ж ТО Є МУЗИКОЮ?

Ліра — простий і невибагливий інструмент, а звучить пречудово і вражає душу. Дивно: не може жити без музики народ, вона пом'якшує серця, очищає душу. Он білозуба молодиця у вінку з польових квітів раптом схлипнула, тицьнула в руку сліпого тільки що куплений у лоточника гарячий бублик, а потім ще й копійку з-за пояса дістала...

Чайковський зупиняється на вузенькій польовій стежині і з-під долоні уважно вдивляється в небесну височінь.

Музика, музика, а вона ж невід'ємна частина життя кожного народу, виразниця його душі. Музика, пісня допомагають перенести злигодні, безправ'я, бідність. Що було б з людством, якби якоїсь страшної миті з цілої землі щезла музика?..

Мабуть, це передусім найщиріший, найприродніший спосіб спілкування людини з людиною, той тремтливий настрій душі, коли все сприймається з півслова, з одного погляду...

Чайковський повільно йде полем, устеленим багранцем диких маків. Десь далеко калатають монастирські дзвони, щебечуть над головою пташки, сюрчать у соковитих заростях весняних трав коники. Музика простого життя — незбагненна, чарівна, гідна вічного захоплення. Споконвіку людина насолоджується її звуками, наснажується на створення власної музики, повіряючи їй усі без винятку почуття (За Н. Калініною).

- Відредагувати висловлювання, переставивши абзаци так, щоб вийшло логічно побудоване цілісне зв'язне висловлювання.
- Виділити складні синтаксичні цілі в тексті. Схарактеризувати їх. Визначити тип і стиль мовлення.

- ▶ Пригадати з вивченого на уроках музики про П. Чайковського як композитора. Доповнити текст відомою інформацією про композитора.

Матеріал для вчителя (оригінал тексту). Ліра — простий і невибагливий інструмент, а звучить пречудово і вражає душу. Дивно: не може жити без музики народ, вона пом'якшує серця, очищає душу. Он білозуба молодиця у вінку з польових квітів раптом схлипнула, тицьнула в руку сліпого тільки що куплений у лоточника гарячий бублик, а потім ще й копійку з-за пояса дістала...

Музика, музика, а вона ж невід'ємна частина життя кожного народу, виразниця його душі. Музика, пісня допомагають перенести злигодні, безправ'я, бідність. Що було б з людством, якби якоїсь страшної миті з цілої землі щезла музика?..

Чайковський повільно йде полем, устеленим багрянцем диких маків. Десь далеко калатають монастирські дзвони, щебечуть над головою пташки, сюрчать у соковитих заростях весняних трав коники. Музика простого життя — незбагнена, чарівна, гідна вічного захоплення. Споконвіку людина насолоджується її звуками, наснажується на створення власної музики, повіряючи їй усі без винятку почуття.

Та все-таки, що ж то є музикою?

Чайковський зупиняється на вузькій польовій стежині і з-під долоні уважно вдивляється в небесну височінь.

Мабуть, це передусім найщиріший, найприродніший спосіб спілкування людини з людиною, той тремтливий настрій душі, коли все сприймається з півслова, з одного погляду... (*Н. Калініна*).

Комунікативний практикум

- ▶ Об'єднатись у групи і скласти повідомлення на тему «Роль пісні в житті сучасних школярів». Виділити у висловлюванні складні синтаксичні цілі та пояснити поділ його на абзаци. Аргументувати свою думку.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Підготувати інформацію про Почаївську лавру, використовуючи різноманітні літературні джерела або інформацію з мережі Інтернет. Проаналізувати висловлювання, аргументуючи наявність абзацив і складних синтаксичних цілих. Зробити синтаксичний розбір одного речення на вибір.

Урок № 61**ВИДИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ**

Мета: поглибити знання учнів про складне синтаксичне ціле, його ознаки, сформувані поняття про види міжфразового зв'язку компонентів висловлювання (ланцюговий і паралельний) і способи зв'язку (перспективний і ретроспективний); розвивати вміння аналізувати структуру складних синтаксичних цілих, визначати види зв'язку речень у них; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти усвідомленню ролі людини в розвитку суспільства.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку****III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми****Дослідження-зіставлення**

- Прочитати творчі роботи старшокласників. Дослідити, що виражають заголовки — тему чи основну думку. В обох текстах знайти ключове речення, яке виражає основну думку. На основі зіставлення проаналізувати, як розкривається загальна тема. Поділити тексти на смислові частини, скласти план обох висловлювань.

КИМ І ЯКИМ БУТИ?

Старі люди говорять, що, коли народжується дитина, на небі спалахує зірка, і з кожним днем вона розгоряється все сильніше і сильніше, щоб її сяйво побачила ця людина.

Кожен у дитинстві мріє стати розвиненою й освіченою особистістю. На мою думку, головне — бути Людиною. Щоб не соромно було дивитися в очі друзям, пізніше — колегам, одним словом — тим, хто тебе оточує.

Будь добрим, чесним, вірним, працелюбним, чуйним, і багатство твоєї душі не можна буде зрівняти з тим багатством, яке люди вимірюють у грошах, бо багатство душі — безцінне, його не можна купити чи продати, це скарбниця, яку ти повинен берегти і примножувати. Знай цінності в житті. Адже як можна

жити просто так? Жити треба заради того, чим ти дорожиш, заради того, кого ти любиш, поважаєш, цінуєш.

Знайди мету в житті. Нехай ця мета стане твоєю провідною зіркою, і, не дивлячись на страх, іди «крізь терен до зірок»!

КИМ І ЯКИМ БУТИ?

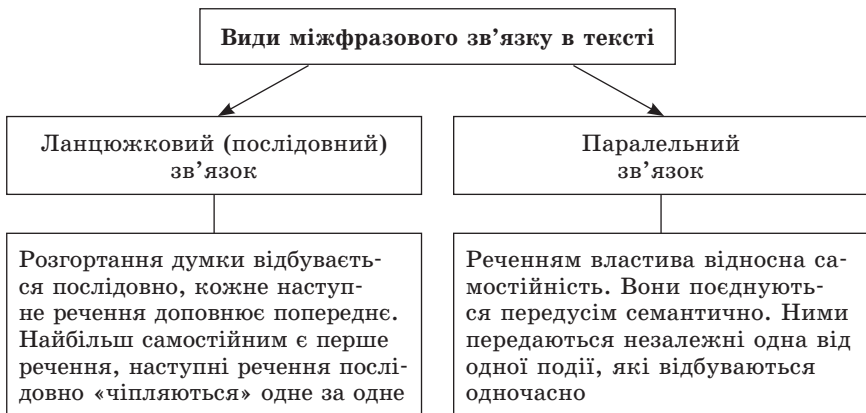
В нас усіх є дещо цінне,
Дивовижне й незамінне.
Є життя в кожного з нас
І цікаве, і глибинне.
Ким же бути і яким?
Кими бути нам усім?
Знає це навіть дитина,
Відповідь одна — Людина!
Треба бути нам людьми,
Чесними і добрими,

Треба бути самостійним,
Що відповідає людині.
Треба співчуття нам мати,
Людям теж допомагати,
Треба ближнього любити
І для щастя все робити.
Будь людиною старайся,
Бути чесним намагайся,
Не забудь, що ми повинні
Бути справжніми людьми!

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи з теми

Коллективне опрацювання схеми

- ▶ Розглянути схему. Визначити особливості ланцюжкового (последовного) й паралельного видів міжфразового зв'язку компонентів висловлювання.

Дослідження-розпізнавання

- ▶ Дослідити види міжфразового зв'язку між складовими частинами текстів. Назвати характерні ознаки ланцюжкового (последовного) й паралельного видів зв'язку.
1. Призвичаєні до землі переселенці бралися за плуга і вирощували хліб. Вони годували і випасали худобу, полювали на хижого звіра, займалися рибальством, бджільництвом. Праця цих роботящих людей давала плоди (О. Опанович).

2. Шевченко — наш поет і перший історик. Шевченко перше всіх запитав наші німі могили, що вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну відповідь, ясну, як Боже слово. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвітчина славна і за що проклянуть її грядущі роди (*П. Куліш*).
  3. Саме інженери примусили вчених подумати, як втрутитися в найглибші тайники кристалів, перетворити графіт на алмаз. Інколи вони вкраплені в метеоритах, що прилітають з космосу на землю. Очевидно, створюють їх височенні температури, надвисокі тиснення удару при падінні на землю (*В. Собко*).
  4. Було пів на дев'яту, і до гімназичних дверей прямувала сила народу. Гімназисти йшли на перехідні екзамени. Малих хлопчиків, отаких, як Юра, в матросках, сорочках, матері й батьки вели на вступні. Серце Юрине затремтіло (*Ю. Смолич*).
  5. Вельбот відійшов од берега. З вельбота мисливці стежили за двома товаришами. Сміливо залишали ті під собою великі скелі. Та ось вони вже в тому місці, де треба закладати динамітні набої. Ножами вишкрябують ґрунт з-під скель. Роблять глибокі діри. Закладають туди набої (*М. Трублаїні*).
  6. Леся Українка — одна з найоригінальніших поетес світу. Багатогранний талант Леся Українка успадкувала від своєї матері, Ольги Косач, що виступала під літературним псевдонімом Олена Пілка. Від своєї матері Леся Українка перейняла і літературний хист, і замилювання до фольклору та етнографії (*Л. Костенко*).
  7. Дуже освічений був лікар у Ярослава Мудрого. Звали його Саргісом. Знав цей лікар кілька мов, мав при собі багату медичну бібліотеку (*О. Єфімов*).
- Знайти «зайвий» уривок за видом міжфразового зв'язку, який характеризується поєднанням ланцюжкового й паралельного зв'язків.

Дослідження — творче спостереження над мовним матеріалом

Прочитати складні синтаксичні цілі. Знайти в кожному з них ключове речення, що виражає основний зміст висловлювання.

1. Визначному політичному діячу і полководцю часів Визвольної війни українського народу середини XVII століття, гетьману України Богдану Хмельницькому присвячено багато творів монументального мистецтва. Нині в нашій країні нараховується близько ста пам'ятників, споруджених на його честь. Один із них встановлений у Києві ще в 1888 році. Історія його спорудження — це яскрава сторінка національно-визвольної боротьби українського народу (*П. Скрипник*).

2. І дев'ять віків тому, і сьогодні — тільки зайдеш до Софіївського собору, метушня і злигодні земного буття залишаються за порогом. Здається, відлунює загадковий і заспокійливий рай, де висохнуть сльози і загояться найболючіші рани. Тягар негоди спадає з вимученої душі. Стримані лінії стін стримують зайві вияви почуттів. Леде чутне шепотіння натовпу в соборі здається молитовним (*Д. Горбачов*).
  3. Нарешті прийшла весна. Після рясних дощів усе одразу вкрилося молодю травою. Вона зазеленіла навіть там, де, здавалося, їй ніяк було вчепитися корінцем на майже голому камінні. По садах зацвіли черешні та жерделі, а на згір'ях попід деревом розцвітали чудні зелені квітки на дебелих соковитих стеблинах. Від тих квіток розходилися чудові пахощі, що єднали в собі і пахощі молодої рослинності, і яблуневого цвіту, і черешні, і конвалії. То були справжні весняні квіти зваблivi, прекрасні, повні таємного життя та розкошів (*М. Кибальчич*).
- Дослідити види зв'язку речень у висловлюваннях. Довести, яке з них належить до складних синтаксичних цілих із паралельним і ланцюжковим зв'язком.

Дослідження — творче спостереження над мовним матеріалом

Проаналізувати способи зв'язку в поданих складних синтаксичних цілих. Назвати спочатку номери висловлювань з перспективним зв'язком, потім — з ретроспективним.

1. Раз було так.

Після першого жаркого квітневого дня плинув теплий, тихий вечір. Над хатою зійшла вечірня зоря, заграла золотом в яблуневому цвіті, тихим рожевим, у білій на стіні глині. Уперше по весні білоголова Шевченкова родина розташувалася вечеряти під яблунею надворі (*С. Васильченко*).

2. Йому судилося бути «українським Єремією», прокляття якого мали випекти рабську кров у співвітчизників, щоб силу нашому національному організмові давала кров здорова, дужа, горда. Йому нелегко було говорити холодним тоном історика. «Ярий крик» викрешував публіцистичні тони, а зосередженість на одній великій думці-пристрасті оберталася категоричністю й часом однозначністю присудів чи оцінок. Таким уже був хрест Євгена Маланюка (*З журн.*).
3. Коли кажемо Григорій Сковорода, у голову приходять: мандрівник, мудрець, байкар, поет. При цьому імені згадується: дорога, бідна, але мудра людина, химерна закручена мова і тужлива мелодія, котра супроводжує важкуваті, але сильні строфи його віршів. Це ім'я знають в Україні всі (*За В. Шевчуком*).

4. Якось довелося бути свідком такої історії. У міському парку, присівши на лавці, вели неквапну розмову двоє літніх людей. Та ось їхню розмову обірвав хлоп'як: пробігши поруч, він нагло потріскотів іграшковим автоматом, націленим на людей. Сивочолий чоловік підвівся, підійшов до ще досить молодих батьків (*В. Скуратівським*).
5. Ласкавий читачу мій, розкажу тобі казку.

Діялось це не тоді, як людей було трохи, а тоді, вже, як було їх багато; і не тоді це діялось, як по річках і ставках текли молоко та меди, а як річки та ставки текли морями кров, та сльози, та піт. У тих місцях, де падав цей піт, ці сльози, ця кров, там стала земля парувати. Стала ця пара здійматись угору, стала рости і зробилася з неї велика хмара, хмара Життя. А як дійшла вона до своєї пори, то родилося з неї двоє дітей, двоє синів Життя: Вперед і Назад (*В. Винниченко*).

Методичний коментар. При перспективному зв'язку перше речення, словосполучення чи навіть слово визначає зміст наступної розповіді. **Ретроспективний зв'язок** передбачає, що попередні речення розкривають зміст останнього.

- ▶ Визначити складні синтаксичні цілі з паралельним видом зв'язку.

Дослідження-реконструювання

Прочитати текст. Визначити його тему й основну думку. Дослідити, чи правильно поділено висловлювання на абзаци. Переписати, правильно поділивши текст на окремі смислові частини. Дібрати заголовок, скласти план.

Освічені люди високо цінувалися на Запорозжжі. Найздібніші ставали військовими писарями й нерідко грали вирішальні ролі серед запорозьких козаків. Багато освічених людей, безумовно, давала запорозьким козакам Київська духовна академія. Та були осередки освіти, школи і в самому Запорозжжі. Вони поділялися на січові, монастирські й церковнопарафіяльні. У січовій школі навчалися хлопчики, які самі приходили з України й Польщі, або ж спеціально привезені багатими батьками в Січ для навчання грамоти й військового мистецтва.

Свого часу тут одержав освіту і військову підготовку старший син Богдана Хмельницького Тиміш, якому пророкували майбутнє великого полководця. За свідченням сучасників, на Січі було до п'ятдесяти школярів.

Вони вчилися читання, співів і письма, мали особливий громадський устрій, що був схожий на військовий. Спільні кошти зберігалися завжди у старшого, якого обирали всі.

Січові школярі отримували прибутки частково від батьків, частково за дзвоніння у дзвони, за колядування та привітання козаків у свята Різдва Христового, Нового року й світлого Воскресіння. У церковнопарафіяльних школах, частина яких призначалася для навчання музики і співу, навчалися молоді козаки, які жили у слободах, зимівниках і хуторах. Таким чином, січове товариство жило не тільки інтересами нинішнього дня, а й інтересами віддаленого майбутнього (За Д. Яворницьким).

- ▶ З'ясувати види міжфразового зв'язку речень у тексті.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з роману Івана Багряного «Тигролови» приклади складних синтаксичних цілих з ланцюжковим і паралельним зв'язком. Назвати тематичні речення.

Урок № 62

ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ

Мета: поглибити знання учнів про складне синтаксичне ціле, його ознаки, види міжфразового зв'язку компонентів висловлювання, сформувані поняття про засоби міжфразового зв'язку в тексті; удосконалити вміння аналізувати структуру складних синтаксичних цілих, визначати види й засоби зв'язку речень у них; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти самовдосконаленню дев'ятикласників у фізичному вихованні, в інтелектуальному розвитку, в моральному оновленні.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація складних синтаксичних цілих.

Текст (риторичний аспект): складні синтаксичні цілі у текстах різних стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухати уривок з листа Василя Сухомлинського до дочки. Визначити тему й основну думку. Усно переказати текст, замінивши третю особу першою, використовуючи складні речення. ...Сьогодні тобі чотирнадцять років. Ти переступаєш ту межу, за якою народжується жінка. Ти запитуєш: «Батьку, що таке любов?»

Моє серце прискорено б'ється при думці, що я розмовляю вже не з маленькою дитиною. Будь же щасливою, переступаючи цю межу. А щасливою ти будеш, коли будеш мудрою.

Мільйони жінок — так, юних чотирнадцятирічних жінок з трепетанням серця думають: що таке любов? Кожна осягла розуміння її по-своєму. Задумується над цим і кожен юнак, коли в ньому пробуджується чоловік. Тепер, дорога донечко, мої листи до тебе будуть не такі, як раніше. Моє потаємне бажання — передати тобі ту життєву мудрість, яка називається вмінням жити. Хочеться, щоб з кожного батьківського слова, як з маленького зернятка, народжувалися ростки твоїх власних поглядів і переконань.

- ▶ Який вид міжфразового зв'язку характерний тексту? Відповідь обґрунтувати.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи з теми

Дослідження-характеристика

- ▶ Прочитати текст. Визначити його стильову й типологічну належність. Дослідити, який вид міжфразового зв'язку домінує в тексті. Схарактеризувати виділені засоби зв'язку.

Важко знайти людину, яка б не мріяла про подорожі, чи не хотіла б опинитися на маловідомих землях. **Усе це** вабить не лише охочих до пригод, а й науковців-географів та натуралістів. Науці відомо чимало вчених, які змінили розуміння світу та його будови саме завдяки своїм славнозвісним подорожам...

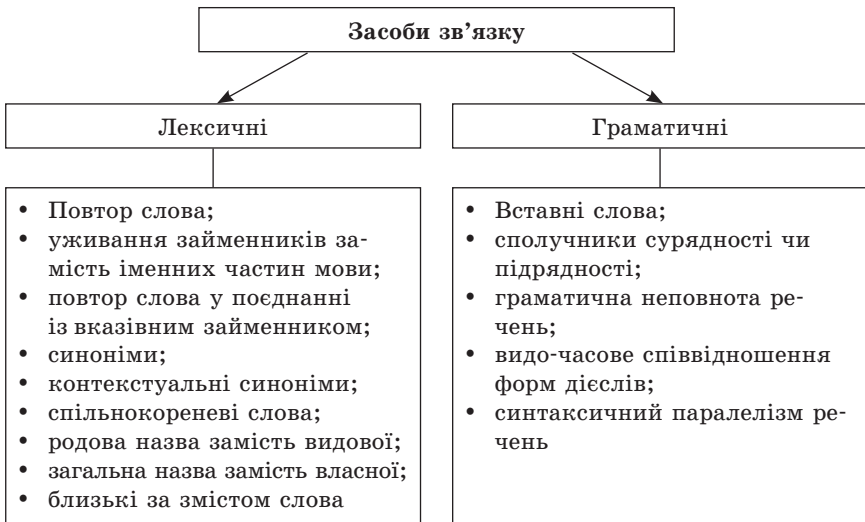
І ось, доля склалася так, що одне із відкриттів трапилося завдяки молодому досліднику Чарльзу Дарвіну, який, долаючи перешкоди, 27 грудня 1831 року вирушив у подорож на кораблі «Вігль». **Експедиція** мала на меті дослідити східні та західні береги Південної Америки та прилеглі острови, щоб потім скласти детальні морські карти. **Крім того**, перед експедицією «Вігль» було поставлене й інше завдання, яке ґрунтувалося на проведенні

серії хронометричних вимірів навколо Землі, з чим і була пов'язана навколосвітня подорож (О. Білоус).

- ▶ Визначити синтаксичну організацію висловлювання. Зробити пунктуаційний аналіз тексту.

Дослідження-пошук (колективна робота)

- ▶ Прочитати висловлювання. Чи можна вважати його текстом? Виділити його структурні компоненти. Скориставшись схемою, дослідити, які лексичні і граматичні засоби зв'язку використані автором у тексті.

ВІДКРИТТЯ СЕБЕ

Юність — це вік, коли людина робить одне з найвеличніших своїх відкриттів — відкриває саму себе. Відкриття самої себе — найпрекрасніше, що може відчувати людина. У цих пошуках глибокий зміст: кожен може розкрити свої реальні, доти незнані можливості. Щоб виявити й використати їх, треба знайти себе, тобто вивчити й зуміти оцінити. Це дасть змогу «вибудувати» себе для життя на багато років уперед.

Здавалося б, приватне питання твого життя. Далєбі! Це актуальні питання сучасного суспільного життя, оскільки людині необхідна не лише оцінка себе самої з позицій соціального ідеалу, а й усемірне прагнення до нього. Юності притаманна віра в ідеальне, романтична відданість винятковому й незвичайному. Та чи замислювалися ви, що виняткове й незвичайне народжується незвичайними можливостями звичайних людей?

А як звичайні люди йдуть до незвичайного? Як вони стають богатирями, носіями могутнього інтелекту, моральної цільності?

Від народження і до останніх днів своєї людина так чи інакше розв'язує безліч завдань, які ставить перед нею життя, намагаючись здійснити мрію: навчитися керувати своїм життям, своєю долею.

А для цього слід озброїтися системою сучасних знань про розвиток особистості, знати форми й механізми самовдосконалення у трьох сферах: у фізичному вихованні, в інтелектуальному розвитку, в моральному оновленні (*За В. Пекелісом*).

- ▶ З'ясувати, з кількох складних синтаксичних цілих складається висловлювання. Визначити залежність між поділом тексту на абзаци й синтаксичні цілі. Навести приклади складного синтаксичного цілого, що а) дорівнює абзацу; б) охоплює два-три абзаци.

Лінгвістичне експериментування

Прочитати. Визначити межі речень. Записати, розставляючи потрібні розділові знаки. Дослідити мовні засоби, властиві висловлюванню (лексичний повтор, близькі за значенням слова, займенники, контекстуальні синоніми, видо-часове співвідношення присудків, порядок слів тощо).

Старі люди розказують що колись у повітрі колихалось щось таке ніби шар-м'яч хтось його штовхнув і він розірвався полетіли куски цього шару в різні сторони й утворилися земля сонце місяць зорі з одного куска утворилася земля що ми на ній живемо завдяки китові затрималася наша земля а то була б полетіла в безодню цьому китові довго лежать обрида і починає ковиллять хвостом а земля починає ворухитись (*Нар. творчість*).

- ▶ Визначити тему й основну думку тексту. Дібрати заголовок.
- ▶ Знайти складні речення, визначити їх вид. Яку стилістичну роль вони відіграють у висловлюванні? Трансформувати перше речення в безсполучникове складне. Назвати тип смислових відношень між частинами складного речення. Дібрати синонімічний засіб зв'язку до сполучного слова *що* в реченні *З одного куска утворилася земля, що ми на ній живемо*.

Творчий диктант

- ▶ Прочитати текст. Дібрати до нього заголовки, який виражав би тему висловлювання. Переписати, визначаючи межі речень і розставляючи потрібні розділові знаки. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання.

Рослини і тварини були предметом пильної уваги наших предків адже свою залежність від них люди відчували на кожному кроці предки гадали ніби природа живе за тими самими законами споріднення що й вони і немов між ними та природою існують особливі зв'язки більше того люди вважали навіть що рослини й тварини є тими далекими предками від яких бере початок їхній рід іменами котрих вони себе називали роди та племена що займалися рибальством мали за священних риб морських тварин мисливці обирали кенгуру ведмедя у збирачів коріння ягід горіхів священними були корисні їм рослини (*З часопису*).

- ▶ Назвати мовні засоби вираження виділених у тексті слів. Знайти приклади паралельного й ланцюжкового видів зв'язку речень у тексті.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Написати міні-твір на тему «Слава науковця», використавши як епіграф слова Альберта Ейнштейна «Видатні особистості формуються не шляхом красномовства, а власною працею та її результатами». Схарактеризувати засоби міжфразового зв'язку, використані в творі.

Урок № 63

ОПОВІДАННЯ НА САМОСТІЙНО ОБРАНУ ТЕМУ

Мета: поглиблювати знання учнів про основні жанри мовлення, зокрема оповідання, його основні ознаки; удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення, послідовність викладу матеріалу щодо сюжету; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний і мовний аналіз оповідання, критично ставитися до змісту власне створеного тексту.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація опорних знань учнів

Експрес-опитування

1. Назвати жанри мовлення.
2. До якого стилю мовлення належить оповідання? Аргументувати свою думку.
3. Пригадати з вивченого матеріалу в попередніх класах основні ознаки оповідання.

IV. Підготовча робота до складання оповідання на самостійно обрану тему

Колективна робота з текстом-взірцем

- Прочитати текст. Чи можна його назвати оповіданням? Аргументувати своє твердження. Висловити особисте ставлення до зображуваних автором подій.

Ми нічого не могли заперечити Оленці, бо й самі не знали, що нам привезуть. Однак думка Петра всіх нас зацікавила. Ех, якби ж у нас було легше з саджанцями, які б ми сади виростили!

Та ось нарешті прийшла довгождана машина. Песимістичні прогнози деяких наших учнів справдилися — у кузові лежали клени та кілька десятків вишеньок. Оце і все. Прийшов дід Ялисей, довго щось прикладав у думці, нарешті сказав:

— Клени посадимо по боках саду, щоб вони захищали вишеньки від морозів та вітрів. На безриб'ї і рак риба. Починаймо!

Ми стоїмо довгим рядом уздовж майбутньої алеї, а дід Ялисей знову метушиться з шнуром. Коли вже все було підготовлено — біля ямок стояли відра з водою, а в ямках — тоненькі деревця, Устим Гаврилович прокашлявся і виголосив коротку промову:

— Сьогодні ми закладаємо наш спільний шкільний сад... Хай кожен з вас посадить власними руками деревце, щоб йому не було соромно дивитися в очі людям. Ви будете зростати разом зі своїми деревцями, потім поїдете вчитися, працювати, а вони залишаться тут. Оці дерева будуть свідками вашої любові до школи, до природи, до праці. Колись ви, уже дорослими людьми, прийдете до них і згадаєте свою щасливу золоту пору — пору юності. Замелькали лопати, у ямки полетіла земля. У цю ж мить почулися звуки маршу — ми навіть не помітили, як гурток струнних інструментів вишикувався на терасці і спеціально загравав для нас. У всіх був піднесений настрій, ніби ми оце прийшли на якесь урочисте свято. Оленка, яка садила свою вишню поруч зі мною, прошепотіла мені на вухо:

— Зав'яне твоя вишня — пропаде молодість... Лий більше води!

Я засміялася. І хоч не вірила в цей знак, усе ж вилила зайве відро води у свою лунку: жаль все ж таки було своєї молодості.

Дерева були посаджені, і ми поглянули на свій шкільний город: його вже важко було впізнати. Що не кажи, а навіть молоденький сад, який оце тільки-но зіп'явся на ноги, хвилює серце й міняє на краще вигляд школи. Кожен стояв біля свого деревця й оглядався — таки справді чудесно!

Дід Ялисей присів біля вишні, яку посадила Оленка, сказав нам:

— От ви й виконали першу заповідь життя — посадили деревину. Але посадити — це півділа. Доглянути треба деревце, коза-дереза! З ним може скоїться лихо — адже воно вугле, ніжне й беззахисне, мов дитя. Може, доведеться комусь і пересаджувати або щодня поливати, поки воно вчепиться міцненько в ґрунт. Та то не біда, якщо доведеться походити коло нього. Зате ж радість яка — ростиме дерево на землі.

У старого світилися очі.

— Колись було таке свято — вербна неділя. Хороше свято, зелене, хвилююче. Ще було не встигнеш встати вранці, а вже тебе бабуся будить, похльостуючи по обличчю зеленим галуззям:

— Не я б'ю, верба б'є...

Цього дня кожний господар ішов у леваду, зривав кілька гілочок верби і втикав їх у своєму городі: таке вже дерево, де не ткни — прийметься. Тепер це свято забувається. Може, й справді воно вже віджило, та жаль тільки, що люди перестали по весні вербу садити. От якби нам придумати хороше свято дерева, свято зеленого друга! Як же воно потрібне... (М. Чабанівський).

► Визначити структуру тексту. На які частини можна його поділити? Який сюжет цього висловлювання?

Коментар учителя. Оповідання — це один із видів розповіді. У його основі лежить епізод, випадок, подія. В оповіданні дія розвивається в певній послідовності. Воно складається з трьох основних частин: **зав'язки** (подія, від якої починається розвиток інших подій); **кульмінації** (найгостріший момент у розвитку дії); **розв'язки** (заклучна подія, що є результатом розвитку дії).

Описи героїв, обстановки, природи підпорядковуються ідеї твору.

В основі оповідання можуть бути власні спостереження, розповіді інших людей. Воно має бути правдоподібним, хоча його можна доповнювати вимислом.

V. Робота з пам'яткою

- ▶ Опрацювати пам'ятку «Як скласти оповідання на самостійно обрану тему» і запам'ятати послідовність виконання роботи. Продумати тему й поміркувати над складанням власного оповідання.

ПАМ'ЯТКА

«Як скласти оповідання на самостійно обрану тему»

1. Обрати тему оповідання.
2. Дібрати заголовок, який би відповідав темі висловлювання.
3. Сформулювати експозицію (події, які описуються автором до зав'язки).
4. Продумати сюжетну лінію майбутнього оповідання (у процесі розвитку якої розкриватимуться зміст оповідання й характер персонажів).
5. Осмислити наступні моменти, які мають бути у структурі оповідання (зав'язка, кульмінація, розв'язка).
6. Скласти план написання оповідання.
7. Скласти текст оповідання на самостійно обрану тему.

VI. Складання оповідання на самостійно обрану тему

- ▶ Написати оповідання на самостійно обрану тему. Дбати про те, щоб воно було цікавим, щоб у ньому було витримано основні елементи композиції оповідання.

VII. Підсумок уроку

- ▶ Проаналізувати власне оповідання. Скористатися поданим планом.
1. Чи сподобалося вам оповідання?
  2. Яка його тема й основна думка?
  3. Чи відповідає заголовок темі?
  4. Чи все зрозуміло в оповіданні? Чи немає зайвого?
  5. Яка послідовність викладених думок (чи не треба переставити частини оповідання, чи не заперечує одна частина іншу, чи виявив автор уміння переходити від однієї частини оповідання до іншої)?
  6. Схарактеризувати початок і закінчення оповідання.
  7. Проаналізувати мовне оформлення тексту.
  8. Загальний висновок. Поради авторіві.

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Скласти оповідання на тему «Сприйняття сьогоднішня моїм другом».

Урок № 64**АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ****У ВИСЛОВЛЮВАННІ: ВІДОМЕ Й НОВЕ**

Мета: поглиблювати знання учнів про текст та його основні ознаки; ознайомити з поняттям «актуальне членування», а також удосконалювати вміння й навички школярів виділяти у висловлюванні компоненти актуального членування: відоме й нове, тему й мікротеми, тематичні речення; ділити текст на абзаци; розвивати творчі вміння працювати над зв'язним висловлюванням та його структурою, складати тексти різних типів і стилів у власному усному й писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати шанобливе ставлення до мови, мовців та дотримуватися культури мовлення під час спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія: засвоєння крилатих висловів.

Культура мовлення: засвоєння складних випадків слововживання.

Текст (риторичний аспект): оптимальне структурування складних синтаксичних цілих у висловлюваннях, що належать до різних типів мовлення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку****III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів****Робота з текстом**

- ▶ Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок у формі словосполучення. Поміркувати, що він відбиває: тему чи основну думку.

Мабуть, немає людини, якій би було байдуже, чи слухають її в товаристві, чи ні. А досягти загальної уваги вміють не всі. Запам'ятай: тебе слухатимуть, якщо ти маєш сказати щось цікаве. До того ж, треба вміти висловити свою інформацію.

Прислухайся до людей, які ведуть між собою бесіду, і зрозумієш: і мова, і манера говорити кожного — дзеркало його культури.

Хіба ж приємні, наприклад, крикуни? Від них швидко втомлюєшся й перестаєш сприймати зміст того, що вони кажуть. Як від тих, хто сипле словами, мов горохом, ковтаючи закінчення, склади. А який непривабливий вигляд має той, хто, перебуваючи свого співрозмовника, прагне захопити лідерство в обговоренні того чи іншого питання.

Є люди, дотепні за своєю природою: скаже слово — усі сміються. З ними весело, слухати їх саме задоволення.

Уміння слухати — цінна людська риса. Це, певне, кожен знає по собі. Про того, хто вміє слухати, кажуть: доброзичливий, **тактовний**. В умінні слухати великою мірою виявляється внутрішня культура людини (*Л. Феофілов*).

- ▶ Виділити в тексті мікротеми. Пояснити поділ його на абзаци.
- ▶ З'ясувати лексичне значення виділеного слова. Від якого слова воно утворене? Дібрати синоніми.

Матеріал для вчителя. Такт. 1. Почуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності; дипломатичність. 2. Культура поведінки, уважне ставлення до когось. *Тактовний*. Який володіє почуттям міри, такту; ввічливий.

VI. Сприймання й усвідомлення учнями теоретичного матеріалу

Робота з підручником

- ▶ Прочитати теоретичний матеріал і дати визначення структурним компонентам актуального членування у висловлюванні.

Коментар учителя. Тема — компонент актуального членування висловлювання, початковий пункт повідомлення; те, стосовно чого щось стверджується у висловлюванні.

Рема (в перекладі з грецької мови — сказане) — компонент актуального членування висловлювання; те, що стверджується або про що запитується в темі.

Членування висловлювання актуальне — виділення у висловлюванні як одиниці мовлення теми (даного) і реми (нового; того, що стверджується про тему).

V. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми

Дослідження-аналіз

- ▶ Прочитати текст. З'ясувати тип мовлення і стильову належність. Аргументувати свою думку.

Відомо, що мова кожного народу — явище давнє, її коріння сягають у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим витвором багатьох поколінь. Кожне витворене й прийняте для вживання слово — це своєрідний символ сформованої ідеї, мета якої проникнути у світ природи і в людську сутність, у світ людського духу. Вироблення граматичних законів, творення нової лексики — справа тисячоліть.

У великому творчому процесі народжується мова людини, а з нею народжується й найприродніше єднання — народ. Мова стає тією субстанцією, що породжує народ, націю: створилася мова — виникає, починає діяти народ. То ж не дивно, коли настає загроза зникнення мови, — надходить і загроза смерті народу, носія мови (*Г. Нудьга*).

- ▶ Визначити, що виражають виділені слова в реченнях — «нове» чи «відоме»? Назвати види і засоби міжфразового зв'язку у висловлюванні.

Лінгвістичне дослідження на основі аналізу тексту

- ▶ Прочитати текст мовчки. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок. Порівняти його із заголовками, дібраними однокласниками. Який недолік у структурі висловлювання ви помітили?

Стосунки між людьми, які живуть поруч або в окремій хаті на селі, чи в міській квартирі, багато в чому визначають комфортність життя, несучи в нього спокій, радість чи, навпаки, нотки роздратування, неприязні. Увічнені піснями, приказками, ці стосунки намагалися будувати на засадах співпраці та товариства. Сусіди були першими, кого кликали на новосілля-входина в нову хату, до них зверталися по допомогу під час нагальних господарських робіт за найнеобхіднішим (позичити солі чи хліба). Взаємна підтримка сусідів (супряга — об'єднання реманентом, технікою, кіньми для виконання трудоемких процесів) давала можливість швидше й легше впоратися з такими важкими роботами, як вивезення добрив, заготівля дров чи корму для худоби, будівництво житла. У випадку якихось сімейних урочистостей (хрестини, весілля) сусідки були помічницями господині на кухні. У народі надавали великого значення тому, хто першого дня великих свят провідає оселю. Візит жінки в перший день Нового року, Різдва вважався небажаним, тому, якщо в родині були хлопчики, їх послали до сусідів засіяти зерном, привітати зі святом. Хороших сусідів запрошували на обід «просто так, по-сусідськи» і обдаровували їх свіжиною, пирогами. Звичаї ці ще й досі не перевелися в Україні, як, власне, й добрі сусіди (*Г. Бондаренко*).

- ▶ Поділити висловлювання на складні синтаксичні цілі та абзаци. Довести правильність виконання завдання. Переказати текст.
- ▶ Знайти у тексті «відоме» і «нове». Пояснити своє твердження. Який зв'язок речень у цьому висловлюванні?

Конструктивне завдання

- ▶ Прочитати початок висловлювання. Записати його, продовжуючи розповіддю про роль батьківського двору у вашому житті. Визначити «відоме» і «нове» у сконструйованому висловлюванні.

БАТЬКІВСЬКИЙ ДВІР

Не можна ніколи забувати найріднішого, найтеплішого батьківського двору, рідного лісу з його тендітними молодими берізками, кремезними дубами, першими весняними пролісками, першими осінніми опеньками, солодкими полуницями, дорогого кожному веселого щебету птахів, що знову повертаються до рідних гнізд (*В. Цимбалюк*).

- ▶ Дібрати синоніми до виділених слів (*тендітний* — тонкий, ніжний, делікатний, уразливий, витончений; *кремезний* — високий, грубий, міцний, коренистий, могутній).

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

- ▶ Виписати з художнього твору уривок. Дібрати заголовок. Виділити компоненти актуального членування. Визначити відоме і нове. Підкреслити засоби міжфразового зв'язку.

Урок № 65

СТРУКТУРУВАННЯ СКЛАДНИХ СИНТАКСИЧНИХ ЦІЛИХ У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДО РІЗНИХ ТИПІВ МОВЛЕННЯ

Мета: поглибити знання учнів про складні синтаксичні цілі (структуру, види й засоби міжфразового зв'язку); ознайомити зі стилістичними можливостями складних синтаксичних цілих у текстах різних стилів і типів мовлення; удосконалити вміння аналізувати інтонаційні, пунктуаційні й стилістичні особливості складних синтаксичних цілих, розвинути вміння моделювати, реконструювати і складати складні синтаксичні

цілі відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу вчити учнів помічати й цінувати красу в мовних явищах.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: синоніміка складних конструкцій.

Текст (риторичний аспект): оптимальне структурування складних синтаксичних цілих у висловлюваннях.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми

Лінгвостилістичне спостереження

- ▶ Виразно прочитати висловлювання. Визначити тип мовлення. Довести, що це складне синтаксичне ціле. Звернути увагу на особливості авторського стилю (інформативність, місткість викладу, виразність). Пояснити, якого стилістичного ефекту досягає автор такою побудовою речень і якими мовностилістичними засобами характеризується образність змісту.

Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське, про бої та чвари, хижацькі заміри та криваві січі; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно-високе, безодньо-глибоке шатро; де тоне ваш погляд у безкрайому просторі, як і ваша душа — у безмірній безодні того світу та сяйва, синьої глибини та сизо-прозорої далечизни?.. Якщо вашим очам доводилося хоч раз бачити все те, то не забути вам того довіку (*Панас Мирний*).

- ▶ Яку стилістичну функцію відіграють розділові знаки в тексті?
- ▶ Визначити структуру другого речення. Як вона впливає на інтонацію висловлювання? Накреслити схему.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу в процесі практичної роботи

Дослідження-моделювання

- ▶ Переставити речення так, щоб вони становили складне синтаксичне ціле. Записати утворене висловлювання. Визначити структурні частини у змодельованому тексті: зачин — розвиток думки — кінцівка (висновок).

1. Чумацькі неписані закони — то соціальна справедливість, зокрема при розподілі прибутків з промислу, то почуття братерства, людяності до бідних, скривджених, тому були вони людьми чесної праці, правдивого слова та вчинку й користувалися щирою повагою та пошаною. 2. Можливо, на наш сучасний погляд, подекуди надто жорстокі або ж відверто забобонні, не в усьому нам зрозумілі. 3. Це одна з передумов, завдяки яким зміг проіснувати стільки століть чумацький промисел. 4. Традиції, звичаї, правила, норми були в чумаків на всі випадки. 5. Та вони допомагали невеликій групі людей вижити в екстремальних умовах, вистояти, оборонитися від нападників, що навіть у чотири рази переважали їх (*За Б. Леськів*).

Ключ. 4, 2, 5, 1, 3

- ▶ Дослідити вид речень, що входять до складного синтаксичного цілого. Проаналізувати пунктуацію в них.

Вибірково-розподільна робота з усним обґрунтуванням

- ▶ Дослідити змістове оформлення речень. Визначити, яким із них характерний перспективний міжфразовий зв'язок, а яким — ретроспективний. Свою думку обґрунтувати.

1. Саме це допомогло Тарасові подолати відчай і не зрадити свою долю. 2. Трапилося це восени минулого року. 3. Відносини людини і тварини. Якими вони повинні бути в цивілізованому суспільстві? 4. Саме так людина може досягти гармонії з усім живим. 5. Що відрізняє творчу людину з-поміж інших? 6. Це спричинило конфлікт між учнями. 7. Чи уважні ми до проблем старості? 8. Багаті традиції в нашій сім'ї.

Дослідження-стилістичне конструювання

- ▶ Скласти два варіанти зв'язного висловлювання у формі складного синтаксичного цілого так, щоб подане речення стояло: а) на початку тексту; б) у кінці. Дослідити, за яких умов зв'язок буде перспективним, а за яких — ретроспективним.

Цікаво слухати, як батьки розповідають про своє дитинство.

- ▶ З'ясувати, чи зміниться логічний наголос у поданому реченні зі зміною способу зв'язку. Висновок прокоментувати.

Методичний коментар. За перспективного зв'язку речень у тексті логічний наголос падатиме на другу частину речення, адже саме словосполучення *про своє дитинство* визначатиме зміст подальшої розповіді. За ретроспективного зв'язку, ніби підсумовуючи сказане, логічним наголосом треба виділити слово *цікаво*.

Дослідження-трансформація

- ▶ Утворити висловлювання, змінюючи прості речення на складнопідрядні з одним або кількома підрядними. З'ясувати особливості семантики і структури кожного типу складнопідрядного речення.

ПРАВИЛА ТЕЛЕФОННОЇ РОЗМОВИ

1. Розмова по телефону не може бути тривалою. Говорити треба коротко і ясно.
  2. Ви дзвоните. Назвіть себе.
  3. Вас неправильно з'єднали і вам відповіли: «Це поліклініка». У цьому разі слід попросити вибачення і покласти слухавку.
  4. Ви дзвоните в довідкове бюро. Вітатися не обов'язково. Це займає час і лінію.
  5. Вам доводиться телефонувати у справах до когось додому. Треба вибачитися, коротко викласти суть і домовитись про ділову зустріч. Ділові розмови ведуться тільки по службовому телефону.
- ▶ Чи становить змодельоване висловлювання складне синтаксичне ціле? Відповідь аргументувати.
  - ▶ Визначити стильову належність висловлювання.

Дослідження-трансформація

- ▶ Трансформувати текст публіцистичного стилю у висловлювання науково-популярного стилю. З'ясувати, чи зміниться тема й основна думка висловлювання. Визначити стилістичну доцільність використання складних речень у текстах.

Відшукайте на карті острів Пасхи. Це малесенький клаптик суші, що загубився в безмежному Тихому океані. Таку назву дали йому європейці, які відкрили острів напередодні релігійного свята Пасхи. Кілька століть він збуджував уяву дослідників гігантськими кам'яними поставами таємничих людей, котрі хтось на-як туди потрапили. Та велетенські статуї вперто мовчали. Порівняно недавно, 1955 року, вони відкрили свою таємницю нашому сучасникові — хороброму вченому й мандрівникові норвежцю Туру Хейердалу.

Рослини і тварини були предметом пильної уваги наших предків: адже свою залежність від них люди відчували на кожному кроці. Дикун гадав, ніби природа живе за тими самими законами споріднення, що й він, і немов між ним та природою існують особливі зв'язки. В уяві стародавніх різноманітні види рослин і тварин жили так само, як вони. Більше того, люди вважали навіть, що рослини й тварини є тими далекими предками, від яких бере початок їхній рід, іменами котрих вони себе називали. Роди й племена, що займалися рибальством, мали за священних риб, морських тварин; мисливці обирали кенгуру, ведмедя; у збирачів коріння, ягід, горіхів священними були корисні їм рослини (*З часопису*).

Творчий диктант на розширення висловлювання

- ▶ За поданим початком написати невеликий твір-розповідь з елементами опису в художньому стилі, використовуючи різні види складних речень.

Сонечко вигульнуло з-за високої гори, примружило спочатку одне око, потім друге й вигукнуло: «Доброго ранку! Доброго веселого ранку!» І вклонилися сонечку високі смереки, вклонилися ялини, розлогі дуби, буки і граби. Так почався новий день у Зеленій долині...

Творчий диктант на доповнення висловлювання

- ▶ Доповнити текст власним роздумом про те, як людині досягти гармонії з усім живим. Використати синтаксичні конструкції з різними типами смислових відношень.

Ми залежні від землі більше, ніж вона від нас, і, зрештою спільно переживаємо природні катаклізми, смертельно небезпечні для таких маленьких істот, як люди, хоча найменші, комахи, черв'яки, бактерії, не так потерпають.

Людство терпить через повені, пожежі, землетруси, урагани так само, як унаслідок воєн. Результатом цього є голод, мор, бездомність. Тільки любов до життя дає людині змогу, оплакавши рідних, побудувати новий дім. Треба бути постійно готовим до стихійного лиха, уміти рятуватися від нього. Це не війна проти людства і не слід її проклинати.

Людина нині здатна спотворити лице землі, цю тонесеньку плівку, що зветься ноосферою, але їй не дано проникнути до самого серця. Нам не дано осягнути свідомість Землі, бо хіба частка пізнає ціле? Але людина може вийти на контакт з усіма свідомостями Всесвіту, вийшовши з мушлі власної свідомості. Не технічний прогрес і добробут зроблять її щасливою, а гармонія з усім живим (*З журналу*).

- ▶ Визначити, зі скількох складних синтаксичних цілих складається висловлювання. Назвати тематичні речення в кожному абзаці.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

- ▶ Використовуючи різні види складних речень, скласти висловлювання на тему «Здоров'я людини — в її руках». Скористатися запропонованим планом, пункти якого мають розкрити загальну тему. Визначити основну думку тексту, дібрати заголовки. З'ясувати стиль і тип мовлення.

План

1. Обмін між організмом і довкіллям — основа життя людини.
2. Культура харчування.
3. Ставлення людей до раціонального харчування.
4. Основні принципи здорового способу життя.
5. Повноцінне здоров'я — активне довголіття.

Урок № 65

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 4 (КОНТРОЛЬНИЙ ТЕСТ)

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень дев'ятикласників з розділу «Складне синтаксичне ціле»; з'ясувати можливі недоліки в ході опанування мовною теорією.

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

Ознайомлення із критеріями оцінювання тестових завдань закритої форми. Проведення інструктажу щодо виконання їх.

IV. Виконання тестових завдань закритої форми

Варіант 1

- ▶ Завдання 1–10 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Основну думку виражає заголовок.

- А З історії техніки.
- Б Рослини в космосі.
- В Усі на дослідження рослинності.
- Г Фантастика Жуля Верна та реалії сьогодення.

2. Речення, що входять до складного синтаксичного цілого, можуть бути.

- А Тільки простими неускладненими.
- Б Тільки простими ускладненими.
- В Різними за своєю структурою.
- Г Тільки складними.

3. Подане нижче висловлювання належить до.

Ужгородський замок має форму трапеції, на кожному куті якої розміщуються бастіони, що трохи виступають у бік рову. На кутах бастіонів було розміщено артилерію, що тримала під обстрілом усі підступи до замку. П'ятий бастіон, кілевидної форми, знаходиться з північного фасаду замку. Поруч з цим бастіоном колись була ще одна брама (З енци.).

- А Розповіді.
- Б Опису.
- В Розповіді з елементами опису.
- Г Міркування.

► Прочитати уважно текст і виконати завдання 4–10.

(1) Місто — одне з наймогутніших та найповніших уособлень культури. Але поруч із культурою розвивається також цивілізація. У сучасному світі ці дві складові розвитку людства найчастіше виявляються ворожими одна одній. Культура ховається від наступу технічного прогресу або й зовсім зникає. Мешканці сучасного міста, яким би воно не було — стародавнім чи новим, великим чи маленьким, столичним чи провінційним, часто почуваються в місті — навіть у власному! — ніяково, а то й з острахом. Тут не важко не тільки розгубитись, але й загубитись. Забагато авто, що з гарчанням пролітають повз хідники, на яких яблуку ніде впасти. Величезні будинки, що оточують нас, як ворожа озброєна армія. Широченні майдани, перетнути які — справжнє геройство. Натовп, що о будь-якій годині вирує неначе на карнавалі.

(2) Сучасне місто обернулось на протилежність того, чим воно було від початку. З місця, де людина могла жити, почуваючись захищеною від стихій та зовнішніх ворогів, воно перетворилося на агресора, котрий майже унеможлиблює індивідуальне буття.

Більшість мешканців сучасних міст живуть в однакових типових будинках, у стандартних квартирах, умебльованих стандартними речами, з однаковим для всіх набором теле- та радіопрограм, зі спільними для всіх крамницями й транспортними засобами, де у натовпі ми стаємо мимоволі лише часткою чогось велетенського й доволі ворожого.

(3) Мимоволі ми змушені пристосовуватися до шаленого ритму та темпу сучасного міста. Воно несе нас за течією, з якої так важко вирватись. Суцільний стрес! Але його можна подолати, якщо навчитися розуміти місто, навчитися не виживати, а жити в ньому, говорити його мовою.

(4) Спробуйте, хоч не на довго, виринути з потоку й залишитись із містом сам-на-сам. Придивіться до нього, відчуйте рухи його гігантського тіла. Спробуйте уявити, що воно — велетенська жива істота, дуже схожа на людину. Вулиці — це кістки, споруди — м'язи, озера й річки — кровоносні судини, парки й сади — волосся, а електричні дроти — то напружені нерви. «Серце» міста його мешканці і гості традиційно пов'язують з якимось важливим місцем: вулицею чи майданом, історичною пам'яткою або храмом святого, що є охоронцем міста. А от душу міста кожен повинен відшукати свою, особливу, поєднавши її з власними відчуттями та переживаннями (*В. Осьмак*).

4. Стиль мовлення прочитаного тексту.

- А Художній.
- Б Розмовно-побутовий.
- В Науковий.
- Г Публіцистичний.

5. Кілька складних синтаксичних цілих містить.

- А Перший абзац.
- Б Другий абзац.
- В Третій абзац.
- Г Четвертий абзац.

6. Паралельний тип зв'язку речень характерний уривку тексту.

- А Місто — одне з наймогутніших та найповніших уособлень культури. Але поруч із культурою розвивається також цивілізація. У сучасному світі ці дві складові розвитку людства найчастіше виявляються ворожими одна одній.
- Б Величезні будинки, що оточують нас, як ворожа озброєна армія. Широценні майдани, перетнути які — справжнє героїство. Натовп, що о будь-якій годині вирує неначе на карнавалі.

- В** Мешканці сучасного міста, яким би воно не було — стародавнім чи новим, великим чи маленьким, столичним чи провінційним, часто почуваються в місті — навіть у власному! — ніяково, а то й з острахом. Тут не важко не тільки розгубитись, але й загубитись.
- Г** Суцільний стрес! Але його можна подолати, якщо навчитися розуміти місто, навчитися не виживати, а жити в ньому, говорити його мовою.
7. Тільки паралельний тип зв'язку речень присутній у.
- А** Першому абзаці.
Б Другому абзаці.
В Третьому абзаці.
Г Четвертому абзаці.
8. Займенник як засіб зв'язку речень у тексті вжито в уривку.
- А** Культура ховається від наступу технічного прогресу або й зовсім зникає. Мешканці сучасного міста, яким би воно не було, часто почуваються в місті — навіть у власному! — ніяково, а то й з острахом.
- Б** Мимоволі ми змушені пристосовуватися до шаленого ритму та темпу сучасного міста. Воно несе нас за течією, з якої так важко вирватись.
- В** Сучасне місто обернулось на протилежність того, чим воно було від початку. З місця, де людина могла жити, почувачись захищеною від стихій та зовнішніх ворогів, воно перетворилося на агресора, котрий майже унеможлиблює індивідуальне буття.
- Г** «Серце» міста його мешканці і гості традиційно пов'язують з якимось важливим місцем: вулицею чи майданом, історичною пам'яткою або храмом святого, що є охоронцем міста. А от душу міста кожен повинен відшукати свою, особливу, поєднавши її з власними відчуттями та переживаннями.
9. У другому абзаці тематичним реченням є.
- А** Перше.
Б Друге.
В Третє.
Г Четверте.
10. Серед виділених слів у першому абзаці тексту відомим є.
- А** Одне з уособлень культури.
Б Цивілізація.
В Від наступу технічного прогресу.
Г Мешканці сучасного міста.

► Завдання 11 вимагає самостійного розв'язання.

11. Змоделювати й записати складне синтаксичне ціле, розташувавши речення у відповідній послідовності.

1) На його території зростає понад 870 видів судинних рослин, що становить 42 % генофонду рослинного світу Українських Карпат, флора яких нараховує понад 2040 видів. (2) Особливо цінними є унікальні для Карпат букові, яворово-букові та ялицево-букові праліси, що збереглися у віддалених місцях на площі понад 3000 га. (3) Це — «золотий фонд» природної спадщини для нас і наших нащадків. (4) Багата флора і фауна парку «Східні Карпати». (5) 40 видів рослин, що зростають у парку, занесені до Червоної книги України (В. Лоя).

Варіант 2

► Завдання 1–10 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише **ОДИН ПРАВИЛЬНИЙ**. Потрібно вибрати правильний варіант відповіді.

1. Тему виражає заголовок.

- А Бережимо багатства природи.
- Б У чому цінність людського життя?
- В Мить, що єдне минуле і майбутнє.
- Г Не забуваймо батьків.

2. Речення, що входять до складного синтаксичного цілого, можуть бути.

- А Тільки простими неускладненими.
- Б Тільки простими ускладненими.
- В Тільки складними.
- Г Різними за своєю структурою.

3. Подане нижче висловлювання належить до.

У кінці XI століття угорці загарбали Ужгород. На довгий час місто стало зватися Унгвар. У 1241 р. угорці не втримали оборону проти монголів на Веречанському перевалі. Кочівники поринули на рівнину і знищили Унгвар. Але місто відродилося (З енци.).

- А Розповіді.
- Б Опису.
- В Розповіді з елементами опису.
- Г Міркування.

► Прочитати уважно текст і виконати завдання 4–10.

(1) Багато хто з учених вважає, що пелюстки квітів у процесі еволюції здебільшого утворилися з тичинок. Наочним прикладом

такої природи пелюсток є представники дводольних рослин родини лататтевих або німфейних. Це водяні й болотяні багаторічні рослини з добре розвиненим, міцним кореневищем. Майже 8 родів цієї родини налічують до 60–70 видів.

(2) Тропіки — **баОтьківщина лататтевих**. Їх великі листки на довгих черешках плавають на поверхні води, іноді занурені у воду. **Поодинокі квітки**, які піднімаються над поверхнею води, великі — до 35 см у діаметрі. Будова квітки різноманітна. Оцвітина переважно подвійна, з нерізким поділом на чашечку і віночок. **Кількість пелюсток** буває невизначена. Пелюстки поступово переходять у примітивного типу стрічкоподібні тичинки, яких багато, рідше — 6; маточка утворена з багатьох дорослих плодолистків. **Квітки лататтевих** за структурою подібні до магнолієвих і лаврових, що мають лише деревні життєві форми. Тому неможливо встановити між ними близькі генетичні зв'язки.

(3) Плоди ягодоподібні або горішки. Серед багатоплідних лататтеві цілком відособлені, хоча й мають групу ознак не лише багатоплідникових, а й однодольних — раннє відмирання головного кореня, розкидані провідні пучки, зрідка тривимірні квітки.

(4) Усе це свідчить про примітивну будову лататтевих. У будові їх квіток чітко проглядається поступовий перехід тичинок у пелюстки. Сучасне географічне поширення лататтевих на різних континентах і палеонтологічні дослідження достовірно підтверджують давність їхнього походження.

(5) Тропікогенний рід лататтевих з'явився на землі понад 100 млн літ тому. Наприкінці крейдового періоду відбулася велика перебудова рослинного світу, внаслідок чого з'явилися квіткові або покритонасінні рослини, які швидко потіснили всі інші види рослин, серед яких були папороті та хвойні. Спочатку лататтеві були суходольними рослинами з прямостоячими стеблами. Оселялися вони на вологих місцях або поблизу водойм; поволі переселилися на мілководдя, де ростуть і понині (*М. Хомляк*).

4. Стиль мовлення прочитаного тексту.

- А Художній.
- Б Розмовно-побутовий.
- В Науковий.
- Г Публіцистичний.

5. Тільки прості речення входять до складу складного синтаксичного цілого.

- А Першого абзацу.
- Б Другого абзацу.

- В** Третього абзацу.
Г Четвертого абзацу.
- 6.** Паралельний тип зв'язку речень характерний уривку тексту.
А Це водяні й болотяні багаторічні рослини з добре розвиненим, міцним кореневищем. Майже 8 родів цієї родини налічують до 60–70 видів.
Б Усе це свідчить про примітивну будову лататтевих. У будові їх квіток чітко проглядається поступовий перехід типчиків у пелюстки.
В Будова квітки різноманітна. Оцвітина переважно подвійна, з нерізким поділом на чашечку і віночок. Кількість пелюсток буває невизначена.
Г Спочатку лататтеві були суходольними рослинами з прямостоячими стеблами. Оселялися вони на вологих місцях або поблизу водойм; поволі переселилися на мілководдя, де ростуть і понині.
- 7.** Тільки послідовний тип зв'язку речень присутній у.
А Першому абзаці.
Б Другому абзаці.
В Третьому абзаці.
Г Четвертому абзаці.
- 8.** Займенник як засіб зв'язку речень у тексті вжито в уривку.
А Квітки лататтевих за структурою подібні до магнолієвих і лаврових, що мають лише деревні життєві форми. Тому неможливо встановити між ними близькі генетичні зв'язки.
Б Тропіки — батьківщина лататтевих. Їх великі листки на довгих черешках плавають на поверхні води, іноді занурені у воду.
В Плоди ягодоподібні або горішки. Серед багатоплідних лататтеві цілком відособлені, хоча й мають групу ознак не лише багатоплідникових, а й однодольних.
Г Тропікогенний рід лататтевих з'явився на землі понад 100 млн літ тому. Наприкінці крейдового періоду відбулася велика перебудова рослинного світу, внаслідок чого з'явилися квіткові або покритонасінні рослини, які швидко потіснили всі інші види рослин, серед яких були папороті та хвойні.
- 9.** У п'ятому абзаці тематичним реченням є.
А Перше.
Б Друге.

- В Трете.
Г Четверте.

10. Серед виділених слів у другому абзаці тексту новим є.

- А БаОтьківщина лататтевих.
Б Поодинокі квітки.
В Кількість пелюсток.
Г Квітки лататтевих.

Завдання 11 вимагає самостійного розв'язання

11. Змоделювати й записати складне синтаксичне ціле, розташувавши речення у відповідній послідовності.

(1) Певне значення при цьому мають зв'язки нейрофізіології та мистецтва, оскільки в основі і наукової, і художньої творчості — діяльність головного мозку. (2) Взаємозв'язок науки і культури — одна зі сфер історії цивілізації, яка потребує подальшого глибокого дослідження. (3) Показовою є постать А. Самолова — учня І. Павлова та І. Сеченова. (4) Однак уже зараз можна сказати, що видатні діячі науки і культури завжди виявляли взаємну цікавість один до одного й намагалися знайти шляхи співпраці. (5) Відомо чимало прикладів близького зв'язку діяльності фізіологів і діячів мистецтва (*Л. Клименко*).

Оцінювання контрольного тесту

Тип завдання	Завдання закритої форми										на встановлення послідовності
	з вибором однієї правильної відповіді										
Номер завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Варіант 1	В	В	Б	Г	А	Б	Б	Б	А	Г	4, 1, 5, 2, 3
Варіант 2	В	Г	А	В	Г	В	А	Б	А	А	2, 4, 1, 5, 3
Кількість балів	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2

VI. Організований збір зошитів для контрольних робіт

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- Скласти два складні синтаксичні цілі, об'єднані однією темою, але різні за стильовою належністю. Схарактеризувати види і засоби міжфразового зв'язку. Підкреслити відоме однією лінією, нове — двома.

ПОВТОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ РОКУ

Урок № 67

СЛОВО ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ. ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ

Мета: узагальнити й систематизувати знання дев'ятикласників про слово як одиницю мови; удосконалювати вміння й навички працювати над орфограмами у словах, застосовувати різні способи перевірки їх; виробляти вміння аналізувати орфограми та групувати їх; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, кмітливість, творчі вміння використання слів із визначеними орфограмами у власних висловлюваннях певного стилю і типу мовлення; за допомогою мовленнево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати доброзичливість до оточуючих та шанобливе ставлення до батьків і старших людей.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

III. Оголошення епіграфа уроку і робота з ним

*Сказав мудрець: — Живи, добро зверши,
Та нагород за це не вимагай!*

Л. Забашта

IV. Актуалізація опорних знань

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст. Визначити тип і стиль мовлення. Аргументувати відповідь. Висловити своє ставлення до порушеної проблеми. Як ви звертаєтеся до своїх батьків та знайомих або незнайомих людей? Переказати висловлювання, доповнюючи його зміст відомою інформацією про звертання.

Традиційно в Україні діти називали своїх батьків на «Ви». Така форма диктувалася високою повагою до найближчих людей. Нею користувалися навіть тоді, коли старші були відсутні,

позаочі. Наприклад: «Мені тато казали, щоб я вчасно прийшов додому».

Згадаймо художні твори, фольклорні матеріали, пісні. У них чимало звернень саме такого характеру. Пам'ятаєте в Лесі Українки: «Ладняйте, мамо, нам харчі в дорогу!»? Це був вияв високої поваги. Про це свідчить і той факт, що люди, скріплюючи кумівство, механічно переходили на «Ви», хоч би й були рідними сестрами чи братами. Якщо ж між ними виникала **ворожнеча**, то найбільшою образою вважалося перейти на «ти».

Нині **нерідко** можна почути, коли ще зеленкуватий підліток, звертаючись до статечної людини, може проректи: «Дай прикурити» або: «Скажи, котра година?» Такого батьки просто не навчили застосовувати доречно, затверджені форми звертань. Та й самі, вочевидь, ними не користуються (*За В. Скуратівським*).

- Назвати й пояснити орфограми, ужиті в тексті.
- Дібрати антоніми до виділених слів.

V. Виконання системи завдань і вправ

Творче завдання (на основі відтворення теоретичних знань)

- Розглянути таблицю. Пригадати основні правила правопису. Навести приклади й записати їх у третю колонку таблиці.

1. Написання букв на позначення голосних	1) у коренях слів; 2) у префіксах; 3) у суфіксах; 4) у закінченнях; 5) у складних словах (сполучні голосні); 6) у запозичених словах.	
2. Написання букв на позначення приголосних	1) у коренях слів; 2) у префіксах; 3) у суфіксах; 4) у закінченнях; 5) на межі морфем (спрощення, подовження, подвоєння); 6) у запозичених словах (подовження, подвоєння).	
3. Уживання знака м'якшення		
4. Уживання апострофа		
5. Написання слів через дефіс, разом і окремо		
6. Правила переносу слів з рядка в рядок		
7. Уживання великої літери		

- ▶ Скласти й розіграти діалог-роздум з товаришем по партії на лінгвістичну тему «Для чого людині знання основних правил правопису?»

Словниковий диктант

- ▶ Записати слова під диктовку. Прочитати їх і пояснити, на що слід звернути увагу при вимові й написанні цих слів.

Ніжка, губка, молотьба, поріг, боротьба, берізка, сторож, грядка, мажте, дуб, просьба, сьомий, дьоготь, осінній, камінчик, лється, знайомий, пристрасний, безкорисливий, контрастний, радісний, косьба, допомогти, вужчий, берег, зелений, стебло, тривожний, хвилястий, завзяття, ходжу, Париж, привітати, летіти, клекотіти, сміється, вогкий, стерегти.

- ▶ Скласти й записати 3–4 речення, використовуючи подані слова. Підкреслити орфограми.

Вибіркове письмо

- ▶ Пригадати принципи української орфографії. Заповнити таблицю: записати слова відповідно до принципів написання їх.

Фонетичний	Морфологічний	Традиційний (історичний)	Смисловий (розрізнявальний)

Нічний, виїзний, шептати, сформувавши, щасливий, доньчин, волинський, беззбройний, пів'яблука, пів-Європи, розтягнути, безкорисливий, життя, вчительці, святковий, тітоньчин, читаємо, розростається, березневий, славний-славний, пречудовий, прірава, брязнути, кювет, легко, мавпячий, розрісся, не морочся, сьомий, прихилений, чеський.

- ▶ Із виділеними словами скласти речення. Зробити синтаксичний розбір їх. Накреслити схеми.

Розвиток наукового мовлення школярів

- ▶ Розглянути таблицю. Скласти розповідь у науковому стилі про типи орфограм. Навести приклади слів з буквеними й небуквеними орфограмами.

Небуквені			Буквені	
дефіс	апостроф	рисочка (знак переносу)	пропуск (написання окремо)	контакт (написання разом)

Розподільний диктант

- ▶ Записати слова, розподіляючи їх у дві колонки: у ліву — зі знаком м'якшення, у праву — без нього.

Роздоріж, ніч, повінь, ранець, аптекар, степ, ліхтар, автор, ательє, батальйон, мільярд, ніж, річ, ідеш, гіркий, Горький, панщина, тонший, доньчин, няньчин, щастя, радістю, сіллю, ллеться, письмо, піч, свідомістю, пісня, ніжність, дзенькіт, братці, пальці, олівець.

- ▶ Назвати основні правила вживання знака м'якшення. Навести власні приклади речень з використанням слів з поданою орфограмою.

Лінгвістичне дослідження

- ▶ З'ясувати лексичне значення пар слів. Пояснити, чим вони відрізняються?

Стіна — стінна, лють — лють, ворона — вороння, синю — синню, відміна — відмінна, натхнений — натхненний.

- ▶ Скласти з ними речення. Підкреслити орфограми.
- ▶ Пригадати матеріал про відмінювання іменників. Які з поданих іменників відмінюються, а які — ні? Пояснити.

Канікули, кучері, Прилуки, походеньки, какаду, доміно, ательє, Гюго, люди, сутінки, Черкаси, чоботи, ясла, Суми, Дюма, столиця, депо, підсвічник, лісопарк, плащ-палатка, вузличок, край, кенгуру, поні, фортепіано, Сочі, турне, хор, вишивання, водогін, верболози, Задніпров'я, повернення, пюре.

- ▶ Записати слова й підкреслити орфограми. Обґрунтувати їх.

VI. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок учнів

Подумати і дати відповіді на запитання

1. Що таке орфограма?
2. Для чого необхідно знати орфограми?
3. Назвати відомі вам орфограми у прислівниках. Навести приклади.
4. Навести приклади дієслів і назвати орфограми в них.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Написати уривок із будь-якого художнього твору, що вивчали на уроках української або зарубіжної літератури. Підкреслити орфограми. Пояснити їх. Зробити синтаксичний розбір одного складного речення.

Урок № 68

ПИСЬМОВИЙ ТВІР У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА СУСПІЛЬНУ ТЕМУ

Мета: удосконалювати мовленнєво-мислительні вміння усвідомлювати тему й основну думку, логіку викладу, тип і стиль мовлення у висловлюванні; розвивати творчі вміння формулювати проблеми, що хвилюють сучасну молодь, критично оцінювати факти навколишньої дійсності; розвивати мовленнєво-комунікативні вміння здійснювати змістово-композиційний аналіз тексту публіцистичного стилю на суспільну тему, сприймати і розуміти його, письмово створювати власні твори в публіцистичному стилі на суспільні теми.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення учнів з темою, метою і завданнями уроку

III. Оголошення епіграфа і робота з ним

*Життя — це і усмішка, і сльози ці солоні.
І кров, і барикади, і музика Бізе!*

Л. Костенко

IV. Постановка проблемних запитань задля активізації мовленнєвої діяльності школярів

Бесіда

1. Поміркувати і висловити власні припущення щодо сенсу життя. У чому полягає смисл життя для вас?
2. Які питання, на вашу думку, турбують сучасне суспільство?
3. Чого хочеться сучасній молоді від суспільства?
4. Що треба робити кожному для того, щоб комфортно почуватися і жити?
5. Яке місце в суспільстві посідають школярі сьогодні?

V. Колективна робота з текстами-взірцями

Творче спостереження з елементами аналізу

- ▶ Прочитати учнівські твори. Якою проблемою вони об'єднані? Визначити типи мовлення їх. З'ясувати, чи важливі теми для суспільства висвітлено у висловлюваннях. Дібрати заголовки. Виділити мікротеми текстів (скласти план).

Текст № 1

Одним із негативних почуттів, на жаль, властивих людині, є заздрість. Мені здається, мало хто з нас може похвалитися тим, що ніколи не хотів мати такий же гарний одяг, чи велосипед, чи друга, чи оцінку, як, наприклад, в однокласника. Думаю також, не всі здатні щиро порадіти за того, хто в чомусь кращий, талановитіший, сильніший. Таких прикладів може бути безліч, і всі вони свідчать про те, що кожному з нас більшою чи меншою мірою властиве це почуття. Хороше воно чи погане? Напевно, все ж таки негативне, бо навіть у Біблії заздрість називається смертельним гріхом.

Заздрісна людина приречена на самотність. А це, зрештою, призводить до духовного падіння, відокремлення від суспільства взагалі. Заздрість може звузити коло друзів, зупинити наше моральне вдосконалення. Люди, найбільш схильні до заздрості, є, з одного боку, амбіційними, а з іншого — боягузами. Вони бояться визнати, що хтось кращий та успішніший. Обурення через те, що інша людина, так само як і ти, має право на матеріальний добробут, на визнання, успіх, є невинуватим ницим почуттям. Колись один філософ сказав: «Заздрість плаче за тих, хто радіє, і радіє за тих, хто плаче».

Заздрість завжди є недоброю, а тому ніколи не приносить нічого хорошого ні тому, хто її відчуває, ні тому, хто її викликає. Слід позбутися цього невдячного почуття, навчитися зосереджуватися не на комусь, а в передовсім на собі. Коли думки зайняті власним добробутом, професійним зростанням і особистим життям узагалі, часу та й потреби заздрити іншим немає. Насамперед варто пишатися тим, яким є ти і що ти маєш. Людина впевнена й самодостатня ніколи не заздритиме чужому й завжди буде шанована в суспільстві (Олена К.).

Текст № 2

*Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине,— згадавши, що накоїв,
Запізно плаче.*

І. Франко

Гнів — це бурхливий вияв злості, спрямований на ближнього. Він може палати в душі, він може виявлятися у словах та вчинках, у грубій, невічливій поведінці. Якщо гнів оселяється в серці людини надовго, він переростає в злопам'ятність. Яким би не був гнів і як би він не виявлявся, я засуджую його і вважаю,

що це дуже небезпечне почуття, спалахи якого можуть призвести до жахливих наслідків.

Як гнів, так і злоба народжуються від безмірного самолюбства. Самолюбець у всьому шукає своєї користі, слави й честі. І якщо він бачить перешкоди своїм намірам і бажанням, його охоплює гнів на того, хто перешкоджає йому. Хто у гніві зробив щось добре? Хто, не маючи лагідності й довготерпіння, виявив добродійство, здобув перемогу над собою? Ніхто!

Пожежа, якщо її вчасно не загасити, знищує багато будинків; так і гнів, якщо швидко не стримати його, може накоїти багато лиха. Тому слід якомога швидше викидати гнів зі свого серця, щоб він, набравшись сили, не зробив більшої шкоди й не занастив і тих, на кого ми гніваємося, і нас самих.

Подивіться на гнів збоку: які ознаки він має? Що робить людина в гніві? Вона обурюється й галасує, іноді кляне й лає саму себе, шматує все, що потрапляє під руки, б'є не лише інших, а й себе, трусить, як у лихоманці. Якщо зовнішній вигляд розгніваної людини такий неприємний, то що ж відбувається в її бідній душі?

Гнів — се огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій загасне.
Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влегшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити.

І. Франко

Не секрет, що від гніву страждають не лише оточуючі, а й сама гнівлива людина. Тому слід контролювати свої емоції для того, щоб не образити й не зробити боляче. Людина, яка вміє стриматися й поставитися до проблеми розумно, зуміє її вирішити, не заподіявши шкоди ні собі, ні комусь іншому (*Іван С.*).

- ▶ Проаналізувати структуру творів. Чи можна назвати їх зразковими? Чи відповідають вони вимогам, що ставляться до робіт такого типу.
- ▶ Переказати усно прочитані висловлювання.

VI. Робота з пам'яткою

- ▶ Прочитати пам'ятку й запам'ятати послідовність складання твору в публіцистичному стилі на суспільну тему.

ПАМ'ЯТКА

«Як складати твори на суспільну тему в публіцистичному стилі»

1. Продумати тему твору та його зміст.
2. Опрацювати необхідну літературу.
3. Визначити основну думку твору.
4. Продумати послідовність твору-роздуму, дотримуючись його композиційних особливостей (вступ, основна частина, висновок).
5. Самостійно скласти план висловлювання.
6. Вибрати стиль викладу.
7. Під час написання твору необхідно дбати про розкриття його теми.
8. Бути уважними до вживання мовних засобів у творі.
9. Викладення матеріалу обов'язково потрібно ілюструвати прикладами.
10. Відтворити твір спочатку подумки, а потім — у писемній формі.

VII. Складання твору в публіцистичному стилі на суспільну тему

- ▶ Користуючись пам'яткою, скласти твір у публіцистичному стилі на тему «Суспільство, у якому я хочу жити», критично оцінюючи факти і явища навколишньої дійсності та ставлення до життя різних соціальних груп. Продемонструвати свою позицію щодо цього питання.

VIII. Узагальнення зробленого на уроці

IX. Домашнє завдання

- ▶ Завершити письмовий твір у публіцистичному стилі на суспільну тему, розпочатий на уроці.

Урок № 69

МОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ РЕЧЕННЯ. ОСНОВНІ ПУНКТОГРАМИ

- Мета:** узагальнити й систематизувати знання дев'ятикласників про мовні аспекти вивчення речення; удосконалювати вміння й навички працювати над з'ясуванням основних пунктограм у реченнях, способів їх перевірки; виробляти вміння аналізувати пунктограми та групувати їх; засобами правильного інтонування речень відповідно до пунктограм сприяти поліпшенню як писемного, так і усного мовлення учнів,

етики спілкування, розвивати інтелектуальні, творчі здібності; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння дотримуватися етикетних норм у суспільстві.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення дев'ятикласників з темою, метою і завданнями уроку

III. Актуалізація теоретичних понять з теми

Лінгвістична гра «Сформулой визначення»

- ▶ Продовжити визначення, пригадавши матеріал про розділові знаки в реченнях.

  1. Пунктуація — наука, що вивчає ... .
  2. Розділові знаки — це ... .
  3. Пунктограма — розділовий знак, що ... .
  4. Пунктуаційне правило — це ... .
  5. Пунктуаційна помилка — це ... .

IV. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці

Аналіз тексту на основі актуалізації мотиваційних резервів учнів з теми

- ▶ Прочитати текст. Дібрати заголовок, який би розкривав тему висловлювання. Назвати пунктограми й пояснити їх.

Пунктуація (від лат. *punctum* — крапка) — система розділових знаків і правил уживання їх на письмі з метою правильного членування речень на смислові частини. Поряд із графікою та орфографією пунктуація є одним із компонентів писемної мови.

У сучасному українському письмі дванадцять розділових знаків.

Система розділових знаків складалася протягом довгих віків. Учені вважають, що ієрогліфічне письмо Стародавнього Сходу цих знаків не знало. Фінікійці, винайшовши звукове (літерне) письмо, уживали в злитому тексті (без проміжок між словами) тільки одну крапку наприкінці речення чи абзацу, причому ставили її вгорі, внизу або посередині рядка.

Цей знак перейняли в них давні елліни з тим же способом застосування, проте згодом винайшли дефіс і тире, уживаючи

їх довільно, тому що відповідних правил ще не було. Названі три знаки також довільно використовували й письменники та вчені античного Риму, а пізніше — й Середньовіччя.

Потреба в розділових знаках стала нагальною з поширенням книгодрукування, що зумовило роздільне письмо. Наприкінці XV ст. італійські друкарі брати Мануцці винайшли ще кілька знаків і розробили правила застосування їх. Робота вчених-мовознавців із збагачення і вдосконалення граматичної пунктуації тривала й у наступні віки в різних країнах, до того ж вона набувала деяких відмінностей у письменствах, згідно зі специфічними особливостями синтаксису національних мов.

У часи Київської Русі наприкінці речень чи абзаців ставились крапка або двокрапка, часом — дві крапки, а посередині їх — крапка.

Наприкінці XVII ст. з уведенням роздільного письма розділові знаки й правила користування ними почали застосовуватись і в Україні. Взірцем стала німецька пунктуація, бо вона була тоді найповніше розроблена й найбільше відповідала синтаксичним особливостям нашої мови. На основі граматичної пунктуації поступово склалася поетична, яка розглядає художні функції розділових знаків у літературних творах та своєрідність використання їх різними авторами (*О. Бандура*).

- ▶ Об'єднатися в міні-групи й виконати завдання: I — виписати прості речення, зробити синтаксичний розбір їх і накреслити схеми; II — виписати складні речення, підкреслити головні члени речень та накреслити схеми.

V. Виконання системи практичних завдань і вправ творчого характеру

Розподільне письмо

- ▶ Прочитати речення, дотримуючись пунктуаційних норм. Проаналізувати пунктограми і згрупувати їх, заповнивши таблицю.

1. Не співайте мені сеї пісні, не вражайте серденька мого! (*Леся Українка*). 2. Сталь гартується в огні, а людина — в труді (*Нар. творчість*). 3. По однім боці хвилювалось жито, а по другім — жовтіла глиняна круча (*М. Коцюбинський*). 4. Куди йдемо? Який лишаєм слід? Хто пам'ять змив, як дощик акварельку? (*Л. Костенко*). 5. Куди пропали звідси люди?! Чом там немає ні душі? (*Олександр Олесь*). 6. Заспівали треті півні, на сході вже давно згасли зорі, і осиротілий місяць приблід (*П. Панч*). 7. Хай шлях до раю, пекла чи полону — тримайся далі розпачу

й надій (*В. Стус*). 8. У хатинці, де влітку було холодніше, на лісовому сіні спали діти (*М. Стельмах*). 9. Хай живе сім'я велика і єдина (*М. Рильський*). 10. У кожного з нас є дома або дружина, або діти, або мати, або наречена (*О. Гончар*). 11. Учитель мій! Як ми тебе любили... (*В. Сосюра*). 12. Здавалось, заgrimів десь на небі грім (*С. Васильченко*).

Розділові знаки, що ставляться в кінці речення	Розділові знаки, що ставляться в середині речення

Розвиток мовлення учнів

- ▶ Розповісти про знаки, що розділяють, і знаки, що виділяють. Навести приклади.

Пунктуаційний практикум (робота за варіантами)

- ▶ Записати речення під диктовку (*варіант 1* — прості речення; *варіант 2* — складні).

1. Стежка знаєцька повернула праворуч, обминаючи круту гору, і тоді стало чути, як весело видзвонює у тиші вода (*О. Донченко*). 2. Прибувши сюди з наміром трави збирати, жінка так і залишилась у цих краях назавжди (*О. Гончар*). 3. Усю дорогу думав про скульпторів і їх важку працю (*Д. Красицький*). 4. Людину, як і дерево, з усім корінням з рідного ґрунту не викинеш (*Ю. Збанацький*). 5. Гуркотом машин повниться степ, один за одним механізатори рушають до місця робіт (*О. Гончар*). 6. Моя квітка сповнила пахощами всю мою планету, а я не вмів тішитися нею (*А. де Сент-Екзюпері*). 7. Наполегливо готувалися до виставки, яку вирішено організувати для огляду робіт молодих художників (*Д. Красицький*). 8. У заплаві Десни — озера краси наймовірної, повно риби, дичини (*Ю. Збанацький*). 9. Жито, пшениця й овес — усе разом поспіло (*І. Нечуй-Левицький*). 10. Ось так воно й виходить: коли хтось високо злетить, то неодмінно низько сяде (*М. Стельмах*). 11. На березі хвилястої Десни стояло місто, оповите в сні (*М. Рильський*).

- ▶ Назвати орфограми в записаних реченнях.

Самостійна робота

- ▶ Переписати, розставляючи потрібні розділові знаки. Аргументувати свій вибір.

Етикет це сукупність правил поведінки які стосуються ставлення до людей форм звертання привітання поведінки в громадських місцях манер одягу тощо.

У мовленнєвому етикеті головне ввічливість взаємоповага співрозмовників. Ввічливе слово то цілюще повітря бальзам здатний загоїти рану. Ви помічали що із добрими тактовними людьми приємно жити спілкуватися.

Стародавні перси колись вітаючись бажали Будь веселий У Середній Азії прості люди зустрічавшись обмінювались Мир Вам або Мир Вам і достаток.

Шаноблива привітна манера вітатися зовсім не передбачає силюваних посмішок чи фальшивої радості. І все ж у кожного є те за що варто поважати. Саме його і треба виявляти. Адже ж привітність викликає у відповідь привітність а зло лише зло. Отож привітавшись дайте зрозуміти людині що ви раді цій зустрічі.

Наші діди-прадіди як ніхто розуміли це шанували гостей добрим словом хлібом-сіллю. Добрий вечір добрим людям або Ласкаво просимо чи Чим багаті тим і раді а ще Від краю до краю всім добра бажаю! (За О. Потапенко).

- ▶ Зробити синтаксичний розбір першого речення.

Мовленнєва ситуація

- ▶ Уявити ситуацію, що вас запросив на свій день народження однокласник. Але ви брали участь у всеукраїнських змаганнях з плавання в юнацькій групі та спізнюєтеся на свято друга приблизно на 30 хвилин. Ви прийшли, коли всі гості вже були за столом. Скласти діалог і розіграти його, дотримуючись етикетних норм та культури мовлення співрозмовників.
- ▶ Які пунктограми зустрічаються у ваших репліках? Проаналізувати їх.

VI. Систематизація й узагальнення знань

Подумати і дати відповіді на запитання

1. Що таке пунктограма?
2. Для чого людині необхідно знати пунктограми?
3. Назвати відомі вам пунктограми у простому реченні. Навести кілька прикладів.
4. Навести приклади складносурядного і складнопідрядного речень та назвати пунктограми в них.

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

- ▶ Оформити письмово діалогічний текст, складений на уроці, і пояснити пунктограми в репліках.

Урок № 70**ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ ЗА РІК**

Мета: повторити, закріпити, узагальнити знання учнів з розділів «Пряма і непряма мова», «Складне речення», розвивати пізнавальний інтерес, логічне мислення, пам'ять, увагу; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати культуру мовлення та мовний етикет у взаємодії зі співрозмовниками.

Тип уроку: урок повторення, узагальнення й систематизації знань.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Мотивація навчальної діяльності****III. Систематизація й узагальнення знань з розділів, опрацьованих у 9 класі****Робота в парах**

- ▶ Провести бесіду у формі діалогу, поставивши один одному запитання. Відповіді мають бути проілюстровані прикладами речень, підготовлених удома.
- 1. Розповісти про розділові знаки в реченнях з прямою мовою.
- 2. Які ви знаєте способи передачі чужої мови?
- 3. Що важливо пам'ятати при оформленні діалогічного тексту?
- 4. Назвати основні ознаки складного речення.
- 5. Яку будову і засоби зв'язку мають складносурядні речення?
- 6. Схарактеризувати смислові зв'язки між частинами складносурядного речення. Навести приклади.
- 7. Розповісти про складнопідрядне речення, його будову і засоби зв'язку в ньому. Навести приклади.
- 8. Назвати основні типи складнопідрядних речень з підрядними обставинними.
- 9. Схарактеризувати безсполучникове складне речення. Навести приклади.
- 10. Які особливості мають складні речення з різними видами зв'язку? Навести приклади.
- 11. Розказати про складне синтаксичне ціле і його ознаки.
- 12. Який матеріал, що розглядався протягом навчального року, виявився для вас найскладнішим? Поміркувати, чому?

- ▶ Оцінити свого співрозмовника, критично аналізуючи його знання, одержані в дев'ятому класі. Урахувати приклади наведених речень (за змістом і відповідною структурою).

Колективна робота з текстом

- ▶ Прочитати текст уголос. Визначити тип і стиль мовлення. Виділити мікротеми й довести правильність поділу висловлювання на абзаци. Чи збігаються абзаци зі складними синтаксичними цілими. Аргументувати свою відповідь.

Культура мовлення суспільства — це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповнив мовлення наших співгромадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина, — тривожні симптоми духовного нездоров'я народу.

Експериментально доведено, що грубе слово як негативний подразник діє кілька секунд, але реакція на нього триває кілька годин і навіть днів. Як наслідок — порушення нервової та серцево-судинної діяльності людини, її хвороба, а іноді і смерть.

Тому висока культура мовлення — це не інтелігентська забаганка, а життєва необхідність для народу.

Культура мовлення несумісна з багатослів'ям, словоблуддям, фальшивою патетикою, славослів'ям. Культура мовлення — не мета, а засіб в утвердженні правди життя. «Де багато слів, там паує бідність» (Ф. Бекон).

- ▶ Схарактеризувати речення за структурою.
- ▶ Пояснити пунктограми, ужиті в тексті.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір виділеного речення.

Дослідження-трансформація

- ▶ Трансформувати (де це можливо) безсполучникові складні речення на складносурядні й складнопідрядні. Пояснити, як змінився зміст висловлюваного.

1. Заходить місяць, гаснуть зорі, з-за гаю спів несе луна (М. Старицький). 2. Шумлять жита, хвилюється пшениця, народжується ранок вдалині (П. Воронько). 3. Із садочка красно пахощами віє; стеляться сутінки; тумани лягають; кетяги з каліни у вікна заглядають (М. Старицький). 4. Біля самої дороги проглянула купка молоденьких печериць; далі хтось розбризкав по траві суниці; на білій черешні соковито рожевіють ягоди (М. Стельмах). 5. За лісом широкі поля лагідно й поволі спустилися вниз, віз усе котився вузькою невіїждженою дорогою (М. Коцюбинський).

- ▶ У виділених словах пояснити орфограми.
- ▶ Два сполучники, використані для трансформації речень, розібрати як частину мови.

Дослідження-відтворення

- ▶ Прочитати. Визначити межі речень, розставити розділові знаки. Поділити висловлювання на абзаци. Записати відтворений текст.

Перша ознака культурної людини високий рівень культури її мовлення який у неї запас слів настільки правильно вона їх добирає і вживає чи відповідає сучасним нормам її наголос граматична форма чи доречно вживані фразеологізми й крилаті слова все це береться до уваги у спадок від сотень поколінь дано нам чудовий дар прекрасну багату милозвучну мову користуйтеся нею зберігаймо і розвиваймо її щоб із чистим сумлінням передати нашу могутню й ніжну мову прийдешнім поколінням (Є. Чак).

- ▶ Яка тема й основна думка висловлювання? Переказати текст, доповнюючи відомою інформацією про висококультурну людину.
- ▶ Зробити синтаксичний розбір одного складного речення. Накреслити схему.

Матеріал для вчителя (оригінал тексту). Перша ознака культурної людини — високий рівень культури її мовлення. Який у неї запас слів, настільки правильно вона їх добирає і вживає, чи відповідає сучасним нормам її наголос, граматична форма, чи доречно вживані фразеологізми й крилаті слова? Все це береться до уваги.

У спадок від сотень поколінь дано нам чудовий дар — прекрасну, багату, милозвучну мову. Користуйтеся нею, зберігаймо і розвиваймо її, щоб із чистим сумлінням передати нашу могутню й ніжну мову прийдешнім поколінням (Є. Чак).

Дослідження-відновлення

- ▶ Відновити речення, розставивши потрібні розділові знаки. Пояснити свій вибір. Визначити типи складних речень. Побудувати схеми.

1. *Повела* житами стежка неширока в поле де тополя мріє одинока (В. Симоненко). 2. І раптом *побачив* сонце красиве засмагле сонце в золотих переливах кучерів у червоній сорочці навипуск що їхало на велосипеді обминаючи хмари у небі... (І. Драч). 3. Деревя мене чекають і падає листя на стежку і *падають* зорі в долоні і падає сон у траву (І. Драч). 4. *Світліє* сніг від поблиску

блакиті солодкий вітер віє із Дніпра і птаство гомонить як дітворі і діти сяють наче зорі вмиті (Д. Павличко). 5. Заорано. Рілля переді мною. Розхристаний чубок стерні *надгнив* так ніби це під скибою масною похований русявий вітер жнив (Д. Павличко).

- ▶ Зробити фонетичний і словотвірний розбори виділених дієслів.

IV. Підсумок уроку

- ▶ Скласти твір-роздум про те, які знання ви б хотіли одержати в наступному навчальному році, що нового почути й пізнати на уроках рідної мови в 9 класі.

Учитель аналізує навчальну діяльність учнів за рік, стисло розповідає про роботу в наступному навчальному році.

ЗМІСТ

	Передмова	3
	Календарно-тематичне планування уроків української мови в 9 класі	5
	ВСТУП	
Урок № 1	Розвиток української мови	10
	ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ	
Урок № 2	Просте неускладнене речення, розділові знаки в ньому	15
Урок № 3	Просте ускладнене речення, розділові знаки в ньому	21
Урок № 4	Основні пунктограми в простому реченні	25
Урок № 5	Усний стислий переказ розповідного тексту публіцистичного стилю	32
	ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА	
Урок № 6	Пряма мова. Інтонування речень з прямою мовою	35
Урок № 7	Розділові знаки в реченнях з прямою мовою	40
Урок № 8	Непряма мова як засіб передачі чужої мови. Заміна прямої мови непрямою	44
Урок № 9	Усний вибіркового переказ тексту художнього стилю	49
Урок № 10	Письмовий вибіркового переказ художнього стилю (на основі кількох джерел)	52
Урок № 11	Цитата як спосіб передачі чужої мови	56
Урок № 12	Діалог. Розділові знаки в діалозі	61
Урок № 13	Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації, обговорення самостійно обраної теми	66
Урок № 14	<i>Контрольний диктант</i> . Контрольне читання тексту публіцистичного стилю	69
	СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	
	Складносурядне речення	
Урок № 15	Складне речення і його ознаки. Складні речення без сполучників, з сурядним і підрядним зв'язком	76
Урок № 16	Ділові папери. Заява. Автобіографія	82

Урок № 17	Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому	87
Уроки № 18–19	Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення	91
Урок № 20	Розділові знаки між частинами складносурядного речення	98
Урок № 21	Синоніміка складносурядних речень з різними сполучниками, а також складносурядного речення і простих речень	103
Урок № 22	<i>Контрольна робота № 1. (Контрольний тест) ...</i>	108
Складнопірядне речення		
Урок № 23	Складнопірядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому	118
Урок № 24	Основні види складнопірядних речень. Розрізнення сполучників і сполучних слів	122
Урок № 25	Складнопірядні речення з пірядними означальними	127
Урок № 26	Складнопірядні речення з пірядними з'ясувальними	132
Урок № 27	Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему	137
Урок № 28	Письмовий твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему	140
Урок № 29	Основні типи складнопірядних речень з пірядними обставинними. Складнопірядні речення з пірядними способу дії та ступеня і міри, з пірядними порівняльними	143
Урок № 30	Складнопірядні речення з пірядними обставинними часу, умови, місця, мети, причини, наслідку, допусту (тренувальні вправи)	149
Урок № 31	Складнопірядні речення з пірядними обставинними (тренувальні вправи)	153
Урок № 32	Розділові знаки в складнопірядному реченні ...	157
Урок № 33	<i>Контрольна робота № 2 (контрольний тест) ....</i>	163
Урок № 34	Складнопірядні речення з кількома пірядними	173
Урок № 35	Розділові знаки в складнопірядному реченні з кількома пірядними	181
Урок № 36	Складнопірядні речення з кількома пірядними (тренувальні вправи)	186
Безсполучникове складне речення		
Урок № 37	Безсполучникове складне речення: смислові відношення між його частинами	192
Урок № 38	Особливості інтонації безсполучникових складних речень	196

Урок № 39	Усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням	200
Урок № 40	Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням	203
Урок № 41	Кома і крапка з комою між частинами безсполучникового складного речення	208
Урок № 42	Двокрапка в безсполучниковому складному реченні	213
Урок № 43	Тире в безсполучниковому складному реченні	218
Урок № 44	Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні (тренувальні вправи)	222
Урок № 45	Доповідь на морально-етичну і суспільну теми в публіцистичному стилі	227
Урок № 46	Синоніміка складних речень із сполучниками, без сполучників і простих речень	232
Урок № 47	<i>Контрольний диктант</i> . Контрольне аудіювання тексту публіцистичного стилю	237
Складне речення з різними видами зв'язку		
Урок № 48	Складні речення з різними видами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим)	246
Урок № 49	Складні речення з різними видами зв'язку (тренувальні вправи)	250
Урок № 50	Усний стислий переказ тексту наукового стилю	254
Урок № 51	Письмовий вибірковий переказ текстів. Наукового стилю (на основі кількох джерел)	257
Урок № 52	Розділові знаки у складних реченнях з різними видами зв'язку	261
Урок № 53	Розділові знаки у складних реченнях з різними видами зв'язку (тренувальні вправи)	266
Урок № 54	Тези прочитаного (публіцистичної чи науково-популярної статті)	270
Урок № 55	Конспектування як різновид стислого переказу почутого	274
Урок № 56	Використання складних речень з різними видами зв'язку в текстах різних стилів	277
Урок № 57	Узагальнення й систематизація з розділу «складне речення з різними видами зв'язку»	284
Урок № 58	<i>Контрольна робота № 3</i> (контрольний тест)	290
Складне синтаксичне ціле		
Урок № 59	Складне синтаксичне ціле, його основні ознаки ...	298
Урок № 60	Складне синтаксичне ціле і абзац	304
Урок № 61	Види міжфразового зв'язку в тексті	310
Урок № 62	Засоби міжфразового зв'язку в тексті	315
Урок № 63	Оповідання на самостійно обрану тему	319

Урок № 64	Актуальне членування у висловлюванні: відоме й нове	323
Урок № 65	Структурування складних синтаксичних цілих у висловлюваннях, що належать до різних типів мовлення	326
Урок № 65	<i>Контрольна робота № 4 (контрольний тест) ....</i>	<i>331</i>
ПОВТОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ РОКУ		
Урок № 67	Слово як предмет вивчення. Основні орфограми	339
Урок № 68	Письмовий твір у публіцистичному стилі на суспільну тему	343
Урок № 69	Мовні аспекти вивчення речення. Основні пунктограми	346
Урок № 70	Підбиття підсумків за рік	351
	Додаток до посібника	359

ДОДАТОК ДО ПОСІБНИКА

Свято-Троїцький храм у Новомосковську

Качанівка

Ліверпуль

Кріпак

По гриби

Баклага

Смачного

Навчальне видання
Серія «12-річна школа»

ОМЕЛЬЧУК Сергій Аркадійович
ЛЯШКЕВИЧ Антоніна Іванівна

УСІ УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 9 КЛАСІ

Головний редактор *К. Ю. Голобородько*
Редактор *О. О. Маленко*
Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 23.06.2009. Формат 60×90/16.
Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура «Шкільна».
Ум. друк. арк. 23,00. Зам. № 9-07/06-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua
www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок
Виробник: ПП «Тріада+»
Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.
Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15